

e-ISSN 2300-9918

HUMANITIES | AND SOCIAL | SCIENCES |

Quarterly, Volume XX
(April - June)
Research Journal 22
(2/2015)

Volume Editor
Beata Zatwarnicka-Madura

HSS Journal indexed, among others, on the basis of the reference of the Minister of Science and Higher Education in The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH), ERIH PLUS and Index Copernicus Journal Master List 2014.

Issued with the consent of the Rector

Editor in Chief
Publishing House of Rzeszow University of Technology
Leonard ZIEMIANSKI

Composition of the Scientific Papers Council
of the Faculty of Management at Rzeszow University of Technology
„Humanities and Social Sciences”

Grzegorz OSTASZ – Chairman (Poland)
Justyna STECKO – Editorial asisstant (Poland)

members:

Alla ARISTOVA (Ukraine), Heinrich BADURA (Austria), Guido BALDI (Germany)
Aleksander BOBKO (Poland), Zbigniew BOCHNIARZ (USA)
Viktor CHEPURKO (Ukraine), Zuzana HAJDUOVÁ (Slovakia)
Wilem J.M. HEIJMAN (The Netherlands), Tamara HOVORUN (Ukraine)
Beatriz Urbano LOPEZ DE MENESES (Spain), Nicanor Ursua LEZAUN (Spain)
Józef MANDZIUK (Poland), Aleksandr MEREZHKO (Ukraine)
Nellya NYCHKALO (Ukraine), Annely ROTHKEGEL (Germany)
Josef SABLİK (Slovakia), Henryk SKOROWSKI (Poland)
Mykoła STADNIK (Ukraine), Beata SZLUZ (Poland)
Anatoliy TKACH (Ukraine), Michael WARD (Ireland)

Editor in Chief

Grzegorz OSTASZ (Poland)

Editorial Committee (Thematic editors)

Stanisław GĘDEK (Poland), Aleksandr GUGNIN (Poland)
Waldemar PARUCH (Poland), Krzysztof TERESZKIEWICZ (Poland)

Editorial assistant

Justyna STECKO (Poland)

Statistical editor

Tomasz PISULA (Poland)

Members of editorial staff

Andrzej GAZDA (Poland), Agata GIERCZAK (Poland)
Marta POMYKAŁA (Poland), Beata ZATWARNICKA-MADURA (Poland)

Volume editor

Beata ZATWARNICKA-MADURA (Poland)

Language editors

Glyn David GRIFFITHS (The United Kingdom), Tatiana GUGNINA (Poland)
Alewtina ŁAWRINIENKO (Russia), Ruth MALOSZEK (Germany)
Magdalena REJMAN-ZIENTEK (Poland), Anna ROMAN (Poland)

Project of the cover

Damian GĘBAROWSKI

The printed version of the Journal is an original version.

p-ISSN 2300-5327

e-ISSN 2300-9918

Publisher: Publishing House of Rzeszow University of Technology,
12 Powstańców Warszawy Ave., 35-959 Rzeszow (e-mail: oficyna1@prz.edu.pl)
<http://oficyna.portal.prz.edu.pl>

Editorial Office: Rzeszow University of Technology, The Faculty of Management,
10 Powstańców Warszawy Ave., 35-959 Rzeszów, phone: 17 8651383, e-mail: zeszyty@prz.edu.pl
<http://hss.portal.prz.edu.pl>

Additional information and an imprint – p. 203

SPIS TREŚCI

Od Komitetu Redakcyjnego	7
Anna Arent, Anna Walczyna: Mity przedsiębiorczości a postawy studentów wobec własnej działalności gospodarczej.....	9
Adam Kruk: Aksjologia wolności mediów w świetle prac Wysokiego Przedstawiciela OBWE do spraw wolności mediów.....	25
Małgorzata Markowska, Andrzej Sokołowski, Danuta Strahl, Marek Sobolewski: Klasyfikacja dynamiczna regionów Unii Europejskiej szczebla NUTS 2 pod względem wrażliwości na kryzys ekonomiczny w obszarze rynek pracy.....	37
Marina Milushyna: Foreign studies of the codependency phenomenon.....	51
Antoni Mironowicz: Białorusini na Bliskim Wschodzie wobec spraw polskich w latach 1941-1945 w świetle pism ks. Michała Bożerianowa.....	63
Mariola Nycz: Wpływ kryzysu na funkcjonowanie wybranych gałęzi transportu w krajach Unii Europejskiej w latach 2008–2013.....	87
Michał Paszkowski: Specyfika badań politologicznych nad myślą polityczną w zakresie bezpieczeństwa energetycznego państwa.....	99
Ivan Rekun: Модель проектирования экономической безопасности предприятия.....	111
Joanna Sanecka Tyczyńska: Raison d'état – research challenges.....	123
Marek Sioma: Myśl polityczna Legionu Młodych – akademickiego związku pracy dla państwa. Wprowadzenie do tematu.....	133
Justyna Stecko: Value categories and the choice of youths in contemporary times.....	155
Elżbieta Szczygieł: Oszczędności gospodarstw domowych osiągających dochody o niskiej użyteczności.....	163
Dariusz Szymanowski: Second lieutenant Jan Bołbott fighting in “Tynne” section.....	177
Krystyna Trembicka: O potrzebie wykorzystania źródeł w politologicznych badaniach myśli politycznej.....	191

CONTENTS

From the Editorial Committee	7
Anna Arent, Anna Walczyna: The myths of entrepreneurship vs the students' attitudes towards their own business activity.....	9
Adam Kruk: Axiology freedom of the media in the light of the work of The Osce High representative on freedom of the media.....	25
Małgorzata Markowska, Andrzej Sokołowski, Danuta Strahl, Marek Sobolewski: Dynamic classification of the European Union NUTS 2 regions in terms of sensitivity to economic crisis (area: labour market).....	37
Marina Milushyna: Foreign studies of the codependency phenomenon.....	51
Antoni Mironowicz: Belarusians in the Middle East and Polish problems in 1941-1945 in the writings of rev. Michał Bożerianow.....	63
Mariola Nycz: Influence of crisis on the functioning selected branches of transport in the European Union countries in the years 2008–2013.....	87
Michał Paszkowski: Special features of reaserch on political thought in the field of energy security.....	99
Ivan Rekun: Model of designing of economic security.....	111
Joanna Sanecka Tyczyńska: Raison d'état – research challenges.....	123
Marek Sioma: The political thought of Legion of the Young – 'work for the state' academic association. Introduction to the topic.....	133
Justyna Stecko: Value categories and the choice of youths in contemporary times.....	155
Elżbieta Szczygieł: The savings of households which achieved the low utilities income.....	163
Dariusz Szymanowski: Second lieutenant Jan Bołbott fighting in "Tynne" section.....	177
Krystyna Trembicka: About the need to use sources in political research of political thought.....	191

From the Editorial Committee

We are giving you the next 22nd (2/2015) issue of the Scientific Journal of the Faculty of Management at the Rzeszow University of Technology entitled "Humanities and Social Sciences".

The aim of the Publisher is to raise the merits and the international position of the quarterly published by the Faculty of Management, that is why we are still developing the cooperation with foreign team of reviewers, as well as an international Scientific Council.

The Editors have also attempted to apply for international databases, currently the quarterly HSS is indexed in **Index Copernicus Journal Master List, The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH)** and **ERIH PLUS**.

The articles published in this publication are devoted to the broader issues of the humanities and social sciences. They are the result both of theoretical and empirical research. The covered subjects vary considerably, reflecting the interdisciplinary nature of the Journal. We do hope that the published papers will meet your kind interest and will be an inspiration to further research and fruitful discussions.

On behalf of the Editorial Board of "Humanities and Social Sciences" we would like to thank the Authors for sending the results of their research. We would like to express particular gratitude to the Reviewers for their valuable feedback that greatly contributed to increasing values of the scientific publications.

With compliments
Editorial Committee

Anna ARENT¹
Anna WALCZYNA²

MITY PRZEDSIĘBIORCZOŚCI A POSTAWY STUDENTÓW WOBEC WŁASNEJ DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ

W artykule zaprezentowano wyniki badania pilotażowego, dotyczącego związków, jakie zachodzą pomiędzy postawami przedsiębiorczymi studentów a oceną prawdziwości mitów przedsiębiorczości. W założeniach badawczych przyjęto, że istnieje związek pomiędzy poziomem wiary w przedstawione mity a zamiarem podjęcia działalności gospodarczej, a także że rodzaj uzyskiwanych kompetencji przez studentów, posiadane przez nich doświadczenie zawodowe i tradycje rodzinne w przedsiębiorczości mają znaczący wpływ na ocenę prawdziwości mitów. Badanie przeprowadzono na grupie studentów ostatniego semestru stacjonarnych i niestacjonarnych studiów pierwszego i drugiego stopnia dwóch kierunków. Wyniki przeprowadzonego pilotażu pozwoliły na częściowo pozytywną weryfikację przyjętych założeń. Średnie oceny prawdziwości przedstawionych stwierdzeń kształtują się na poziomie niskim lub średnim (zgodnie z przyjętymi kryteriami oceny), co oznacza, że respondenci jedynie częściowo wierzą w mity dotyczące przedsiębiorczości. W badanej grupie studentów nie wystąpiła istotna różnica w poziomie wiary w mity pomiędzy osobami o pozytywnej i negatywnej postawie wobec własnej działalności gospodarczej. Podobne wyniki uzyskano dla kryterium tradycji rodzinnych w zakresie przedsiębiorczości. Większa rozbieżność w ocenie prawdziwości wybranych stwierdzeń wystąpiła dla kryterium wieku, poziomu i kierunku studiów, a także formy studiów. Co więcej, spośród dwóch grup ocenianych mitów respondenci w większym stopniu są skłonni uznać prawdziwość stwierdzeń odnoszących się do charakterystyki działań podejmowanych przez przedsiębiorcę niż do jego cech, co może mieć związek z oceną warunków gospodarowania w Polsce.

Słowa kluczowe: przedsiębiorczość, postawy przedsiębiorcze, mity przedsiębiorczości.

1. WPROWADZENIE

Z punktu widzenia rozwoju przedsiębiorczości istotne znaczenie mają postawy i intencje wobec prowadzenia własnej działalności gospodarczej. Na ich kształtowanie wpływają zarówno uwarunkowania tkwiące w szeroko rozumianym otoczeniu potencjalnego przedsiębiorcy, jak i czynniki wewnętrzne, związane z osobowością, przekonaniem czy samooceną posiadanych kompetencji dokonywaną przez kandydatów na przedsiębiorców³. Oddziaływanie tych czynników może prowadzić do powstania obaw

¹ Dr Anna Arent, Katedra Zarządzania Wydziału Zarządzania, Politechnika Lubelska, autor korespondencyjny, e-mail: a.arent@pollub.pl

² Dr Anna Walczyna, Katedra Ergonomii Wydziału Zarządzania, Politechnika Lubelska, Lublin

³ M. Robertson, A. Collins, N. Medeira, J. Slater, *Barriers to start-up and their effect on aspirant entrepreneurs*, „Education + Training” 45/6 (2003), s. 313–314; E.J. Schwarz, M.A. Wdowiak, D.A. Almer-Jarz, R.J. Breiteneker, *The effects of attitudes and perceived environment conditions on students' entrepreneurial intent. An Austrian perspective*, „Education + Training” 51/4 (2009), s. 276–278; J. Duraj, M. Papiernik-Wojdera, *Przedsiębiorczość i innowacyjność*, Difin, Warszawa

związanych z założeniem i prowadzeniem własnej firmy, w efekcie więc – do negatywnych intencji i postaw. Niechęć do podejmowania działalności gospodarczej może być jednak również skutkiem przyjęcia jako prawdziwych potocznych sądów, wyobrażeń i opinii na temat przedsiębiorcy i jego działalności, które często odzwierciedlają negatywną ocenę wskazanych determinant. Są to tak zwane mity przedsiębiorczości, rozumiane jako powszechne sądy bądź przekonania na temat przedsiębiorcy (jego wymaganych cech, umiejętności, stosunku do ryzyka i in.) oraz działań przedsiębiorczych (wymagań kapitałowych, warunków prowadzenia firmy i in.). Celem tworzenia mitów jest wyjaśnienie zachodzących zjawisk⁴, w tym przypadku występujących w obszarze przedsiębiorczości. Ich funkcjonowanie i popularność można uzasadnić tym, że oferują one gotowe odpowiedzi na różne problemy lub potwierdzają to, co – jak się wielu osobom wydaje – w mniejszym lub większym stopniu jest już wiadome⁵. Dodatkowo, ich tworzenie wynika z przypisania procesom przedsiębiorczości swoistej „tajemniczości”⁶ i braku możliwości ich wyjaśnienia⁷, chociaż w rzeczywistości są to zjawiska konkretne i wymierne, uznawane za ważne z punktu widzenia indywidualnego, organizacyjnego i społecznego sukcesu⁸.

W literaturze przedmiotu często przytaczany jest zestaw dziesięciu mitów przedsiębiorczości⁹, które odnoszą się zarówno do cech, które powinien posiadać przedsiębiorca („Przedsiębiorcą trzeba się urodzić”), jak i do sposobu prowadzenia przez niego działań („Wszystko, czego potrzebujesz, aby być przedsiębiorcą, to szczęście”).

2010, s. 58–59; Y. Gasse, M. Tremblay, *Entrepreneurial Beliefs and Intentions: A Cross-Cultural Study of University Students in Seven Countries*, „International Journal Of Business” 16/4 (2011), s. 304–307; R. Brajer-Marczak, A. Marciszewska, *Postawy przedsiębiorcze studentów wrocławskich uczelni wyższych – wyniki badań*, „Problemy zarządzania” 10/1 (2012), s. 158; A. Kurczewska, *Przedsiębiorczość jako proces współoddziaływania sposobności i intencji przedsiębiorczych*, PWE, Warszawa 2013, s. 136–137.

⁴ J.K. Verduijn, *Tales of Entrepreneurship. Contributions to understanding entrepreneurial life*, Amsterdam 2007, <http://dare.uvu.nl/bitstream/handle/1871/11386/7807.pdf?sequence=5>, s. 35 (dostęp: 4.04.2014).

⁵ E. Godelier, „Do You Have a Garage?” *Discussion of Some Myths about Entrepreneurship*, „Business and Economic History on-line” 2007/5, s. 8, <http://www.thebhc.org/publications/BEHonline/2007/godelier.pdf> (dostęp: 4.04.2014).

⁶ J. Pyysiäinen, A. Anderson, G. McElwee, K. Besala, *Developing the entrepreneurial skills of farmers: some myths Explorer*, „International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research” 12/1 (2006), s. 23.

⁷ M. Hunter, *On some of the misconceptions about entrepreneurship*, „Economics, Management, and Financial Markets” 7/2 (2012), s. 66.

⁸ K.W. Sighler, *Are the common myths of entrepreneurship all that common? A test of entrepreneurs and non-entrepreneurs*, „The Entrepreneurial Executive” 2001/6, s. 15.

⁹ M.H. Morris, *Entrepreneurial intensity: Sustainable advantages for individuals, organizations, and societies*, Greenwood Publishing Group, Westport, Connecticut 1998, s. 2–10; P.M. Charantimath, *Entrepreneurship Development and Small Business Enterprise*, Pearson Education, India 2006, s. 72–74; M.H. Morris, D.F. Kuratko, J. Covin, *Corporate Entrepreneurship & Innovation*, South-Western Cengage Learning, Cincinnati 2010, s. 29; D.F. Kuratko, *Entrepreneurship: Theory, Process, and Practice*, South-Western Cengage Learning, Cincinnati 2013, s. 5–8.

Wykaz ten bywa uzupełniany o inne aspekty podejmowania lub prowadzenia działalności gospodarczej, a także odnoszony do samej istoty przedsiębiorczości¹⁰.

Najbardziej rozbudowane zestawienie mitów obejmuje ich trzy grupy¹¹ – dotyczą one osoby przedsiębiorcy, działań przedsiębiorczych oraz organizacji przedsiębiorczej. Pierwsza z nich odnosi się do cech przedsiębiorcy i sposobu jego postępowania, druga – do specyficznych cech działalności, ostatnia zaś – do tak zwanej organizacji przedsiębiorczej, a więc podmiotu, który działa w sposób przedsiębiorczy. Na uwagę zasługuje przy tym fakt, że w przedstawionym ujęciu stwierdzenia te zostały nie tylko zidentyfikowane, ale również sklasyfikowane pod kątem ich wpływu na rozwój przedsiębiorczości. Pozwoliło to na wyodrębnienie tych wyobrażeń, które mają charakter negatywny/blokujący, oraz tych o przeciwnym oddziaływaniu. W odniesieniu do potencjalnych przedsiębiorców istotne znaczenie ma zwłaszcza pierwsza grupa, może bowiem prowadzić do wykształcenia się fałszywego obrazu przedsiębiorczości¹², powodując tym samym negatywną postawę wobec podejmowania takich działań. Dzieje się tak, ponieważ mity stanowią jeden z elementów edukacji¹³ i niosą wyraźne wskazówki, dotyczące cech, umiejętności lub zasobów, które mają znaczenie lub go nie mają dla rozpoczęcia i prowadzenia działalności gospodarczej, choć nie zawsze znajduje to potwierdzenie w praktyce, a może być mylące¹⁴. Widać to szczególnie w wypadku mitów odnoszących się do umiejętności niezbędnych do bycia przedsiębiorcą – części z nich – wbrew powszechnemu przekonaniu – można się nauczyć¹⁵. Z drugiej strony spostrzeżenia odnoszące się do osoby przedsiębiorcy – jego cech – mogą nieść przesłanie, że każdy, niezależnie od swojego pochodzenia, może osiągnąć sukces dzięki pracy i przebojowości¹⁶.

¹⁰ A.T. Russo, *Five myths about entrepreneurs: understanding how businesses start and grow* 2001, <http://ssrn.com/abstract=1260350>, s. 9–19 (dostęp: 4.04.2014); S.C. Harper, *Extraordinary Entrepreneurship: The Professional's Guide to Starting an Exceptional Enterprise*, John Wiley & Sons, New York 2005, s. 113–119; B. Krawczyk-Brylka, *Gender differences in entrepreneurship myths*, [w:] *Development of the Enterprises' Competitiveness in the Context of Demographic Challenges*, red. M. Grzesiak, A. Richter-Kaźmierska, M. Hogeforster, Baltic Sea Academy, BoD – Books on Demand, Norderstedt Germany 2013, s. 84–86.

¹¹ M. Bratnicki, W. Dyduch, B.J. Gabryś, *Mity przedsiębiorczości w polskich organizacjach: diagnoza i mechanizmy ożywiania potencjału przedsiębiorczości*, 2007, http://fundacja.edu.pl/przedsiębiorczosc/_referaty/sesja_IV/34.pdf, s. 3–6 (dostęp: 4.01.2013).

¹² K.W. Sighthler, *op. cit.*, s. 15–16.

¹³ E. Godelier, *op. cit.*, s. 10.

¹⁴ S.A. Shane, *The Illusions of Entrepreneurship: The Costly Myths That Entrepreneurs, Investors, and Policy Makers Live By*, Yale University Press, New Haven 2008, s. 5.

¹⁵ J. Pyysiäinen, A. Anderson, G. McElwee, K. Besala, *op. cit.*, s. 23; L. Sołoducho-Pelc, *Czy przedsiębiorczości można się nauczyć – wpływ edukacji na rozwój przedsiębiorczości*, [w:] *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, red. Wachowiak P., Dąbrowski M., Majewski B., Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007, s. 220; C. Henry, F. Hill, C. Leitch, *Entrepreneurship education and training: can entrepreneurship be taught? Part I*, „Education + Training” 47/2 (2005), s. 98–111; C. Henry, F. Hill, C. Leitch, *Entrepreneurship education and training: can entrepreneurship be taught? Part II*, „Education + Training” 47/3 (2005), s. 158–169.

¹⁶ E. Godelier, *op. cit.*, s. 8.

Z punktu widzenia problemu rozpoczynania indywidualnej działalności gospodarczej najbardziej istotne znaczenie spośród wcześniej wymienionych mają dwie grupy mitów: dotyczące osoby przedsiębiorcy oraz działań przedsiębiorczych (Tabela 1).

Tabela 1. Wybrane mity przedsiębiorczości

Mity dotyczące przedsiębiorcy	Mity dotyczące działalności przedsiębiorczej
Przedsiębiorcą trzeba się urodzić, a więc zachowań przedsiębiorczych nie można się nauczyć	Działalność autentycznego przedsiębiorcy jest słabo ustrukturalizowana i chaotyczna
Przedsiębiorca wyróżnia się specyficznymi cechami tworzącymi standardowy profil	Ignorancja jest szczęściem dla przedsiębiorczości zgodnie z regułą, że analiza prowadzi do paraliżu
Przedsiębiorcy powinni być młodzi i dobrze wykształceni	Rozpoczynanie działalności jest wysoce ryzykowne i często kończy się niepowodzeniem
Bez wysokiego ilorazu inteligencji sukces przedsiębiorcy jest niemożliwy	Każdy człowiek jest w stanie rozpocząć działalność gospodarczą i przy pewnej dozie szczęścia uzyskać powodzenie
Wszyscy przedsiębiorcy są wynalazcami	Utalentowany przedsiębiorca osiąga sukcesy w ciągu roku lub dwóch lat
Przedsiębiorcy są graczami skłonni do podejmowania wysokiego ryzyka. Są oni osobami lubiącymi ryzyko	Przedsiębiorcy pracują dłużej i ciężiej niż kadra zarządzająca dużymi organizacjami
Przedsiębiorcy to ludzie niedostosowani społecznie albo organizacyjnie	Przedsiębiorcy doświadczają ogromnych stresów i płacą wysoką cenę za swoje powodzenie
Przedsiębiorcy są całkowicie niezależni i sami kierują sobą oraz swoim losem	Każda osoba mająca dobrą ideę jest w stanie pozyskać zasoby niezbędne do jej urzeczywistnienia
Przedsiębiorcy są energicznymi samotnymi wilkami. Nie potrafią współpracować z innymi osobami i starają się wszystko wykonywać sami	Jeżeli przedsiębiorca posiada wystarczający kapitał początkowy, to nie poniesie porażki
Przedsiębiorcy to ludzie dążący do władzy i kontrolowania innych osób	Pieniądze są najważniejszym zasobem w czasie rozpoczynania działalności gospodarczej
Motywacją przedsiębiorców jest jedynie pieniądź. Liczą się przede wszystkim szybkie gratyfikacje	

Zródło: opracowanie własne na podstawie: M. Bratnicki, W. Dyduch, B.J. Gabryś, *Mity przedsiębiorczości w polskich organizacjach: diagnoza i mechanizmy ożywiania potencjału przedsiębiorczości*, 2007, http://fundacja.edu.pl/przedsiębiorczosc/_referaty/sesja_IV/34.pdf, s. 3–6, (dostęp: 4.01.2013).

Wskazane w tabeli stwierdzenia mają charakter negatywny. Na tej podstawie można więc postawić pytanie, czy wiara w przedstawione mity ma rzeczywisty związek z postawami prezentowanymi wobec własnej działalności gospodarczej? Uznając bowiem, że przekonania te mogą oddziaływać w sposób blokujący, można założyć, że im silniejsze będzie przekonanie o prawdziwości przywołanych stwierdzeń, tym słabsza powinna być intencja przedsiębiorcza człowieka, mierzona zamiarem podjęcia działalności gospodarczej. Tym samym powinna występować wyraźna rozbieżność w uznawaniu prawdziwości mitów pomiędzy osobami wykazującymi i niewykazującymi intencji przedsiębiorczych.

Na uznanie, że mity opisują rzeczywistość w prawdziwy sposób, mogą mieć wpływ różnorodne czynniki, związane bądź z osobą potencjalnego przedsiębiorcy, bądź też z otoczeniem, w którym funkcjonuje. Do głównych determinant można zaliczyć: poziom wykształcenia, posiadane doświadczenie zawodowe oraz tradycje rodzinne w zakresie przedsiębiorczości. Ich oddziaływanie pozwala na uzyskanie określonego poziomu i rodzaju kompetencji, a także znajomości praktyki gospodarczej (w tym poznanie specyfiki prowadzenia działalności gospodarczej), co umożliwia bardziej krytyczną i obiektywną ocenę poszczególnych stwierdzeń. Można więc przyjąć, że im wyższy poziom wykształcenia, tym mniejsze powinno być przekonanie o prawdziwości mitów. Jednocześnie istotne znaczenie może mieć także rodzaj uzyskanych kompetencji w procesie kształcenia: w im większym stopniu będą się odnosiły do zagadnień związanych z szeroko rozumianą przedsiębiorczością, w tym mniejszym stopniu mity powinny zostać uznane za prawdziwe, a więc – mniejsze powinno być ich negatywne oddziaływanie na postawę wobec własnej działalności gospodarczej. W podobny sposób można określić związki w przypadku pozostałych determinant: u osób posiadających doświadczenie zawodowe poziom wiary w mity powinien być niższy niż u osób bez takiego doświadczenia¹⁷, osoby zaś, które mają tradycje rodzinne w zakresie przedsiębiorczości, w mniejszym stopniu powinny ocenić podane stwierdzenia jako prawdziwe. W efekcie więc powinny wystąpić wyraźne różnice w poziomie oceny prawdziwości mitów według wskazanych kryteriów.

2. METODA BADAWCZA

Przedstawione założenia stały się elementem badań pilotażowych dotyczących postaw wobec przedsiębiorczości. Ze względu na dodatkowy kontekst w postaci aktualnej sytuacji na rynku pracy, a także problemów z uzyskaniem zatrudnienia przez absolwentów szkół wyższych badania przeprowadzono na wybranej grupie studentów. Dobór próby badawczej był celowy, uczestnicy badania byli studentami ostatnich semestrów studiów pierwszego i drugiego stopnia dwóch kierunków: zarządzania oraz zarządzania i inżynierii produkcji. Taki wybór respondentów wynikał z przyjętego założenia o związku pomiędzy rodzajem uzyskiwanych kompetencji w trakcie procesu kształcenia a obiektywnością oceny poszczególnych stwierdzeń. W wypadku pierwszego z wymienionych kierunków studiów zakres zagadnień związanych z szeroko rozumianą przedsiębiorczością był największy. Z kolei w ramach drugiego prezentowane treści kształcenia stanowią połączenie zagadnień technicznych i ekonomiczno-społecznych, tak więc kompetencje związane z przedsiębiorczością są w tym przypadku mniejsze.

Ze względu na przyjęte założenie dotyczące posiadanych doświadczeń zawodowych, w badaniu uczestniczyli studenci obu stopni kształcenia (studia pierwszego i drugiego stopnia), a także obu form (studia stacjonarne i niestacjonarne). Przyjęto założenie, że zakres i rodzaj doświadczenia zawodowego jest większy zarówno dla studentów studiów magisterskich, jak również – dla studentów studiów niestacjonarnych, co w istotnym stopniu powinno różnicować ocenę prawdziwości poszczególnych stwierdzeń.

¹⁷ W przeprowadzonych badaniach skoncentrowano się na wpływie doświadczenia zawodowego na poziom wiary w mity, pominięto zaś problem odwrotnej relacji pomiędzy wskazanymi czynnikami, który również może potencjalnie występować.

W badaniach przeprowadzonych w roku akademickim 2012/2013 uczestniczyło 165 studentów, w tym 102 kobiety i 63 mężczyzn, z trzech grup wiekowych¹⁸: 22 lata i poniżej (49,7% ankietowanych), 23–25 lat (24,8%) oraz 26 lat i powyżej (24,8%). Przeważająca część respondentów była studentami studiów pierwszego stopnia (64,8%), studiów stacjonarnych (59,4%) oraz kierunku: zarządzanie i inżynieria produkcji (64,8%). Wśród ankietowanych studentów 107 osób (64,8%) wskazało, że ma tradycje rodzinne w zakresie przedsiębiorczości.

Badania przeprowadzono z wykorzystaniem kwestionariusza ankiety, składającego się z części merytorycznej i metryczki. W pierwszej z nich respondenci oceniali między innymi prawdziwość stwierdzeń wskazanych w tabeli 1. Ocena dokonywana była z wykorzystaniem sześciostopniowej skali Likerta 1–6¹⁹. Zastosowana skala miała charakter wymuszony – w dopuszczonych wariantach odpowiedzi pominięto wskazanie: „nie mam zdania” ze względu na chęć wyeliminowania postawy unikania oceny podanych stwierdzeń. Do interpretacji wyników przyjęto założenie, że im wyższa ocena danego stwierdzenia, tym większe przekonanie o jego prawdziwości, a więc tym silniejsza wiara w mit. W części merytorycznej kwestionariusza uwzględniono również pytanie dotyczące zamiaru podjęcia własnej działalności gospodarczej.

3. WYNIKI BADAŃ

Podstawowy opis uzyskanych wyników przeprowadzonego badania przedstawiono w tabelach 2 i 3.

Tabela 2. Podstawowe statystyki opisowe uzyskanych wyników dla mitów dotyczących przedsiębiorcy

Nr mitu	Wyszczególnienie	Liczba ważnych odpowiedzi	Średnia	Mediana	Odchylenie standardowe
1	Przedsiębiorcą trzeba się urodzić, a więc zachowań przedsiębiorczych nie można się nauczyć	165	2,248	2,000	1,425
2	Przedsiębiorca wyróżnia się specyficznymi cechami tworzącymi standardowy profil	164	2,549	2,000	1,446
3	Przedsiębiorcy powinni być młodzi i dobrze wykształceni	163	1,663	1,000	1,107
4	Bez wysokiego ilorazu inteligencji sukces przedsiębiorcy jest niemożliwy	164	2,317	2,000	1,477
5	Wszyscy przedsiębiorcy są wynalazcami	164	2,323	2,000	1,096
6	Przedsiębiorcy są graczami skłonny do podejmowania wysokiego ryzyka. Są oni osobami lubiącymi ryzyko	165	3,430	3,000	1,590
7	Przedsiębiorcy to ludzie niedostosowani społecznie albo organizacyjnie	163	2,092	2,000	1,116
8	Przedsiębiorcy są całkowicie niezależni i sami kierują sobą oraz swoim losem	165	2,812	2,000	1,463

¹⁸ Jeden z respondentów nie udzielił odpowiedzi na pytanie o wiek.

¹⁹ Poszczególnym punktom od 1 do 6 przyporządkowano następujące odpowiedzi: „zdecydowanie nie zgadzam się”, „nie zgadzam się”, „raczej nie zgadzam się”, „raczej zgadzam się”, „zgadzam się” oraz „zdecydowanie zgadzam się”.

9	Przedsiębiorcy są energicznymi samotnymi wilkami. Nie potrafią współpracować z innymi osobami i starają się wszystko wykonywać sami	164	2,146	2,000	1,288
10	Przedsiębiorcy to ludzie dążący do władzy i kontrolowania innych osób	164	2,445	2,000	1,330
11	Motywacją przedsiębiorców jest jedynie pieniądź. Liczą się przede wszystkim szybkie gratyfikacje	164	2,537	2,000	1,500

Źródło: opracowanie własne na podstawie uzyskanych wyników.

Tabela 3. Podstawowe statystyki opisowe uzyskanych wyników dla mitów dotyczących działalności przedsiębiorczej

Nr mitu ²⁰	Wyszczególnienie	Liczba ważnych odpowiedzi	Średnia	Mediana	Odchylenie Standardowe
12	Działalność autentycznego przedsiębiorcy jest słabo ustrukturalizowana i chaotyczna	164	2,030	2,000	0,987
13	Ignorancja jest szczęściem dla przedsiębiorczości zgodnie z regułą, że analiza prowadzi do paraliżu	164	2,171	2,000	1,094
14	Rozpoczynanie działalności jest wysoce ryzykowne i często kończy się niepowodzeniem	165	2,782	2,000	1,642
15	Każdy człowiek jest w stanie rozpocząć działalność gospodarczą i przy pewnej dozie szczęścia uzyska powodzenie	165	2,830	2,000	1,599
16	Utalentowany przedsiębiorca osiąga sukcesy w ciągu roku lub dwóch lat	165	3,000	3,000	1,526
17	Przedsiębiorcy pracują dłużej i ciężiej niż kadra zarządzająca dużymi organizacjami	165	3,103	3,000	1,692
18	Przedsiębiorcy doświadczają ogromnych stresów i płacą wysoką cenę za swoje powodzenie	164	3,921	4,000	1,654
19	Każda osoba mająca dobrą ideę jest w stanie pozyskać zasoby niezbędne do jej urzeczywistnienia	165	3,303	3,000	1,508
20	Jeżeli przedsiębiorca posiada wystarczający kapitał początkowy, to nie poniesie porażki	164	2,665	2,000	1,279
21	Pieniądże są najważniejszym zasobem w czasie rozpoczynania działalności gospodarczej	165	2,467	2,000	1,455

Źródło: opracowanie własne na podstawie uzyskanych wyników.

Analiza zróżnicowania oceny prawdziwości przedstawionych stwierdzeń, przeprowadzona testem U Manna-Whitneya, wykazała, że jedynie w wypadku mitu odnoszącego się do kapitału początkowego (nr 20) występuje istotna statystycznie rozbieżność średniej w badanej grupie studentów pomiędzy osobami, które zamierzają podjąć działalność gospodarczą (2,093) i nie zamierzają (2,868) jej podjąć ($Z_{\text{Popr.}} = -3,538$; $p < 0,001$). W wypadku pozostałych mitów nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic w ocenie.

²⁰ Kontynuacja numeracji mitów z tabeli 2.

Zdecydowanie większe zróżnicowanie ocen prawdziwości poszczególnych stwierdzeń wystąpiło pod względem kryterium wieku (tab. 4).

Tabela 4²¹. Zróżnicowanie ocen²² mitów według kryterium wieku

Nr mitu	Wyszczególnienie	Wiek			
		≤ 22 lata	23–25 lat	≥ 26 lat	H
4	Bez wysokiego ilorazu inteligencji sukces przedsiębiorcy jest niemożliwy	2,642	2,415	1,610	17,418***
7	Przedsiębiorcy to ludzie niedostosowani społecznie albo organizacyjnie	2,333	2,025	1,683	9,856**
8	Przedsiębiorcy są całkowicie niezależni i sami kierują sobą oraz swoim losem	3,049	2,683	2,415	7,558*
10	Przedsiębiorcy to ludzie dążący do władzy i kontrolowania innych osób	2,695	2,250	2,073	11,324**
11	Motywacją przedsiębiorców jest jedynie pieniądź. Liczą się przede wszystkim szybkie gratyfikacje	2,598	2,900	2,073	8,090*
12	Działalność autentycznego przedsiębiorcy jest słabo ustrukturalizowana i chaotyczna	2,171	2,100	1,683	9,136*
14	Rozpoczynanie działalności jest wysoce ryzykowne i często kończy się niepowodzeniem	3,232	2,561	2,073	13,534**
15	Każdy człowiek jest w stanie rozpocząć działalność gospodarczą i przy pewnej dozie szczęścia uzyska powodzenie	3,134	2,756	2,220	11,370**
16	Utalentowany przedsiębiorca osiąga sukcesy w ciągu roku lub dwóch lat	3,329	2,927	2,366	12,402**
21	Pieniądże są najważniejszym zasobem w czasie rozpoczynania działalności gospodarczej	2,707	2,683	1,805	15,646***

* p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

Źródło: opracowanie własne na podstawie uzyskanych wyników.

Z kolei rozbieżność ocen prawdziwości mitów według kryterium płci było zdecydowanie mniejsze (tab. 5).

Tabela 5. Zróżnicowanie ocen mitów²³ według kryterium płci

Nr mitu	Wyszczególnienie	Płeć		
		Mężczyźni	Kobiety	Z _{Popr.}
6	Przedsiębiorcy są graczami skłonni do podejmowania wysokiego ryzyka. Są oni osobami lubiącymi ryzyko	3,809	3,196	2,401*
10	Przedsiębiorcy to ludzie dążący do władzy i kontrolowania innych osób	2,175	2,614	-2,586**
14	Rozpoczynanie działalności jest wysoce ryzykowne i często kończy się niepowodzeniem	3,159	2,549	2,377*

²¹ W tabelach 4–8 wskazano wyłącznie te mity, dla których wystąpiły istotnie statystyczne różnice w ocenie według wybranych kryteriów.

²² Analizę zróżnicowania oceny poszczególnych stwierdzeń przeprowadzono testem Kruskala-Wallis.

²³ Do analizy zróżnicowania oceny poszczególnych stwierdzeń wykorzystano test U Manna-Whitneya.

15	Każdy człowiek jest w stanie rozpocząć działalność gospodarczą i przy pewnej dozie szczęścia uzyskać powodzenie	3,175	2,618	2,021*
20	Jeżeli przedsiębiorca posiada wystarczający kapitał początkowy, to nie poniesie porażki	2,318	2,880	-2,740**

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Źródło: opracowanie własne na podstawie uzyskanych wyników.

Analiza zróżnicowania ocen prawdziwości poszczególnych mitów z punktu widzenia kryterium tradycji rodzinnych wykazała, że tylko w wypadku dwóch mitów występują istotne statystycznie różnice:

- dla mitu nr 6 „Przedsiębiorcy są graczami skłonniymi do podejmowania wysokiego ryzyka. Są oni osobami lubiącymi ryzyko”: średnie: 3,608 (osoby posiadając tradycje rodzinne w prowadzeniu firmy) i 3,070, $Z_{\text{Popr.}} = -1,998$, $p < 0,05$;
- dla mitu nr 18 „Przedsiębiorcy doświadczają ogromnych stresów i płacą wysoką cenę za swoje powodzenie”: średnie: 3,717 (osoby posiadając tradycje rodzinne w prowadzeniu firmy) i 4,281, $Z_{\text{Popr.}} = 1,983$, $p < 0,05$.

Wyraźne zróżnicowanie dokonywanych ocen wystąpiło w przypadku kryterium poziomu i kierunku studiów²⁴ (tab. 6). W mniejszym stopniu natomiast dotyczyło to formy studiów (tab. 7).

Tabela 6. Zróżnicowanie ocen mitów według kryterium poziomu studiów

Nr mitu	Wyszczególnienie	Studia I stopnia	Studia II stopnia	Z_{Popr}
4	Bez wysokiego ilorazu inteligencji sukces przedsiębiorcy jest niemożliwy	2,632	1,741	-3,632***
7	Przedsiębiorcy to ludzie niedostosowani społecznie albo organizacyjnie	2,371	1,586	-4,520****
8	Przedsiębiorcy są całkowicie niezależni i sami kierują sobą oraz swoim losem	3,009	2,448	-2,730**
10	Przedsiębiorcy to ludzie dążący do władzy i kontrolowania innych osób	2,692	1,982	-3,664***
11	Motywacją przedsiębiorców jest jedynie pieniądź. Liczą się przede wszystkim szybkie gratyfikacje	2,764	2,121	-3,020**
12	Działalność autentycznego przedsiębiorcy jest słabo ustrukturalizowana i chaotyczna	2,217	1,690	-3,319***
13	Ignorancja jest szczęściem dla przedsiębiorczości zgodnie z regułą, że analiza prowadzi do paraliżu	2,359	1,828	-3,025**
14	Rozpoczynanie działalności jest wysoce ryzykowne i często kończy się niepowodzeniem	3,178	2,052	-4,204****
15	Każdy człowiek jest w stanie rozpocząć działalność gospodarczą i przy pewnej dozie szczęścia uzyskać powodzenie	3,140	2,259	-3,573***
16	Utalentowany przedsiębiorca osiąga sukcesy w ciągu roku lub dwóch lat	3,224	2,586	-2,711**

²⁴ Wyniki uzyskane dla wskazanych poziomów studiów pokrywają się z wynikami uzyskanymi dla kierunków studiów, ze względu na strukturę grupy badawczej.

21	Pieniądze są najważniejszym zasobem w czasie rozpoczynania działalności gospodarczej	2,729	1,983	-3,641***
----	--	-------	-------	-----------

** p < 0,01; *** p < 0,001; **** p < 0,0001

Źródło: opracowanie własne na podstawie uzyskanych wyników.

Tabela 7. Zróżnicowanie ocen mitów według kryterium formy studiów

Nr mitu	Wyszczególnienie	Studia stacjonarne	Studia niestacjonarne	Z _{Popr}
4	Bez wysokiego ilorazu inteligencji sukces przedsiębiorcy jest niemożliwy	2,598	1,910	-3,536***
8	Przedsiębiorcy są całkowicie niezależni i sami kierują sobą oraz swoim losem	3,000	2,537	-2,111*
10	Przedsiębiorcy to ludzie dążący do władzy i kontrolowania innych osób	2,582	2,242	-2,004*
15	Każdy człowiek jest w stanie rozpocząć działalność gospodarczą i przy pewnej dozie szczęścia uzyska powodzenie	3,041	2,522	-2,420*
21	Pieniądze są najważniejszym zasobem w czasie rozpoczynania działalności gospodarczej	2,653	2,194	-2,010*

* p < 0,05; ***, p < 0,001

Źródło: opracowanie własne na podstawie uzyskanych wyników.

Przeprowadzona ogólna analiza zróżnicowania ocen prawdziwości mitów z punktu widzenia posiadanego doświadczenia wykazała, że w wypadku aktywności wykonywanych podczas studiów jedynie dla stwierdzenia: „Ignorancja jest szczęściem dla przedsiębiorczości zgodnie z regułą, że analiza prowadzi do paraliżu” (mit nr 13), występują istotnie statystyczne różnice w ocenie pomiędzy osobami, które wykonywały (2,231) i nie wykonywały (1,647) w trakcie studiów pracy zawodowej (Z_{Popr.} = 2,15632; p < 0,05). Rozbieżność pomiędzy średnimi ocenami mitów była natomiast większa dla kryterium aktualnego statusu zatrudnienia w momencie przeprowadzania badania (tab. 8).

Tabela 8. Zróżnicowanie ocen mitów według kryterium aktualnego statusu zatrudnienia

Nr mitu	Wyszczególnienie	Aktualny status zatrudnienia		
		Tak	Nie	Z _{Popr}
4	Bez wysokiego ilorazu inteligencji sukces przedsiębiorcy jest niemożliwy	2,069	2,517	2,253*
12	Działalność autentycznego przedsiębiorcy jest słabo ustrukturalizowana i chaotyczna	1,890	2,143	2,153*
14	Rozpoczynanie działalności jest wysoce ryzykowne i często kończy się niepowodzeniem	2,466	3,033	2,304*
15	Każdy człowiek jest w stanie rozpocząć działalność gospodarczą i przy pewnej dozie szczęścia uzyska powodzenie	2,548	3,054	2,084*

* p < 0,05

Źródło: opracowanie własne na podstawie uzyskanych wyników.

4. DYSKUSJA WYNIKÓW I WNIOSKI

Analizując uzyskane wyniki można stwierdzić, że w badanej grupie studentów średnie oceny prawdziwości przedstawionych stwierdzeń kształtują się na poziomie niskim lub

średnim²⁵, co oznacza, że badani respondenci jedynie częściowo wierzą w mity dotyczące przedsiębiorczości. Na uwagę zasługuje przy tym treść tych stwierdzeń, które uzyskały najniższą i najwyższą średnią ocenę. W pierwszym wypadku dotyczyło to młodego wieku i wysokiego poziomu wykształcenia przedsiębiorcy (mit nr 3). Uzyskany wynik nie wydaje się zaskakujący – badani studenci wyraźnie nie widzą związku pomiędzy wiekiem i poziomem wykształcenia a podejmowaniem własnej działalności gospodarczej. Tak niska ocena może stanowić również podstawę do podważenia zasadności istnienia samego mitu²⁶. Trzeba jednak podkreślić, że chociaż najczęściej mit ten był oceniany zdecydowanie negatywnie (moda = 1,0), to w tym wypadku występowała również znaczna rozbieżność opinii (współczynnik zmienności = 66,57%). Ponad połowa ankietowanych osób nie prezentowała tak zdecydowanego sprzeciwu wobec tego stwierdzenia.

Najwyższa ocena dotyczyła z kolei stresu związanego z prowadzeniem działalności oraz kosztów odniesionego sukcesu (mit nr 18). Wśród badanej grupy studentów przeważa więc raczej negatywna ocena „środowiska pracy” przedsiębiorcy, wynikająca – jak się wydaje – z dostrzegania i oceny ryzyka związanego z podejmowaniem działalności. Potwierdza to stosunkowo wysoka ocena prawdziwości mitu z tym związanego (mit nr 6). W wypadku oceny „stresowości” pracy przedsiębiorcy występowała również duża – w porównaniu z innymi mitami – zgodność oceny (współczynnik zmienności = 42,188%).

Uzyskane ogólne wyniki pozwalają na stwierdzenie, że badani studenci prezentują bardzo realistyczne podejście zarówno do cech, które powinien posiadać przedsiębiorca, jak i charakterystyki jego działalności.

Przeprowadzona pogłębiona analiza wykazała, że nie ma wyraźnej rozbieżności w ocenie poszczególnych stwierdzeń w badanej grupie studentów pomiędzy osobami o różnych intencjach przedsiębiorczych. Uzyskany wynik wydaje się nieco zaskakujący²⁷, chociaż może pozytywnie świadczyć o kompetencjach badanej grupy respondentów w zakresie posiadanej wiedzy na temat procesów gospodarowania, a więc związanej z problematyką przedsiębiorczości. Jednocześnie może to być efekt ewolucji opinii na temat przedsiębiorców indywidualnych od zapoczątkowania zmian systemu społeczno-gospodarczego, a także zdobytej znajomości realiów życia gospodarczego. W kontekście

²⁵ Do oceny poziomu prawdziwości poszczególnych stwierdzeń (tym samym wiary w mity) przyjęto następującą umowną skalę:

- średnia ocena prawdziwości stwierdzenia poniżej 2,499 – niski poziom prawdziwości stwierdzenia (wiary w mit);
- średnia ocena prawdziwości stwierdzenia w granicach 2,500–4,499 – średni poziom prawdziwości stwierdzenia (wiary w mit);
- średnia ocena prawdziwości stwierdzenia powyżej 4,500 – wysoki poziom prawdziwości stwierdzenia (wiary w mit).

²⁶ K.W. Sighthler, *op. cit.*, s. 21.

²⁷ Badania poziomu wiary w mity, przeprowadzone w grupach przedsiębiorców i osób nieprowadzących działalności gospodarczej, wykazały, że ci pierwsi w mniejszym stopniu są skłonni uznać mity za prawdziwe (K.W. Sighthler, *op. cit.*, s. 23–24). Chociaż zakres badanych mitów w porównaniu z weryfikowanymi w niniejszej pracy był inny, w tym kontekście uzyskany wynik można uznać za zaskakujący. Podobnie można wskazać jedynie częściową zbieżność dla wyników badania przeprowadzonego w grupie polskich przedsiębiorstw (Bratnicki, W. Dyduch, B.J. Gabryś, *op. cit.*, s. 8–9).

przyjętych założeń można uznać, że w badanej grupie studentów nie występują istotne różnice w poziomie wiary w mity z punktu widzenia reprezentowanego bądź nie zamiaru podjęcia działalności gospodarczej. Wiara w mity nie ma więc wpływu na intencje przedsiębiorcze, tym samym – w wypadku badanych respondentów – nie można wskazać ich blokującego oddziaływania.

Równie zaskakującym wynikiem analizy jest stwierdzenie braku większego wpływu kryterium przedsiębiorczych tradycji rodzinnych. Jedynie w dwóch przypadkach występuje istotna rozbieżność w ocenie przedstawionych stwierdzeń pomiędzy osobami, które takie tradycje mają i nie mają. Nie pozwala to jednak na potwierdzenie przyjętego założenia o bardziej obiektywnej ocenie poszczególnych stwierdzeń, wynikającej z większej znajomości praktyki prowadzenia działalności gospodarczej.

Szczegółowa analiza uzyskanych wyników częściowo potwierdziła pozostałe przyjęte założenia. Znaczny wpływ na rozbieżność poziomu wiary w mity mają kryteria wieku i poziomu studiów, w mniejszym stopniu – pozostałe cechy respondentów przyjęte w badaniu.

Zróznicowanie poziomu oceny prawdziwości stwierdzeń w poszczególnych grupach wiekowych badanych respondentów wydaje się mieć związek z poziomem posiadanej wiedzy ogólnej i specjalistycznej, wraz ze wzrostem wieku można bowiem wyraźnie zaobserwować zmniejszanie się wiary w mity. Potwierdzają to również rozbieżności w ocenie związane z poziomem studiów. Ze względu na strukturę grupy respondentów i ścisły związek pomiędzy poziomem a kierunkiem studiów można stwierdzić, że na poziom wiary w mity przedsiębiorczości wpływa rodzaj kompetencji uzyskiwanych w trakcie studiów. W im większym stopniu mają one związek z przedsiębiorczością (kierunek: zarządzanie, w porównaniu z kierunkiem: zarządzanie i inżynieria produkcji), tym ocena poszczególnych stwierdzeń jest bardziej realistyczna, oparta na posiadanej wiedzy. Jak się wydaje, drugim czynnikiem, który powoduje krytyczny stosunek do poszczególnych mitów, jest posiadane doświadczenie zawodowe. Chociaż badanie różnic pomiędzy oceną mitów osób mających doświadczenie zawodowe i niemających takiego doświadczenia potwierdziło jedynie częściowo przyjęte założenie, obserwacje i doświadczenia własne respondentów z okresu pracy zawodowej (wykonywanej podczas studiów i w momencie przeprowadzania badania) pozwalają na odniesienie poszczególnych stwierdzeń do realiów życia gospodarczego i sytuacji spotkanych w praktyce. W efekcie więc dokonywana ocena mitów jest oparta na bardziej praktycznych przesłankach. Wniosek ten częściowo potwierdza pogłębiona analiza różnic w ocenach przeprowadzona pod kątem rodzaju aktywności zawodowej wykonywanej w chwili przeprowadzania badania. Osoby, które nie wykonywały żadnej pracy oraz respondenci zatrudnieni na podstawie umów cywilnoprawnych skłonni byli w większym stopniu wierzyć w prawdziwość poszczególnych stwierdzeń niż studenci zatrudnieni na podstawie umowy o pracę lub prowadzący własną działalność gospodarczą.

Podsumowując analizę uzyskanych wyników, warto zwrócić uwagę, że średnia ocena stwierdzeń związanych z osobą przedsiębiorcy kształtowała się na poziomie 2,415, podczas gdy w odniesieniu do działań przedsiębiorcy było to 2,827. Badani respondenci w mniejszym stopniu są więc skłonni wierzyć w mity odnoszące się do cech posiadanych przez przedsiębiorcę, w większym zaś stopniu uznają za prawdziwe stwierdzenia odnoszące się do jego działalności i specyficznych cech „środowiska pracy”. Wydaje się, że jest to efektem ogólnej, raczej negatywnej oceny warunków gospodarowania w Polsce i problemów z niej wynikających. Wniosek ten potwierdzają odpowiedzi respondentów na

pytanie o obawy związane z podejmowaniem własnej działalności gospodarczej. Do najczęściej wskazywanych należały obawy związane z rynkiem (22,0% wskazań), z otoczeniem formalno-prawnym (26,4%) oraz finansami (38,1%).

Trzeba podkreślić, że chociaż przyjęte wstępne założenia zostały potwierdzone jedynie częściowo, to w wielu przypadkach różnice w poziomie ocen kształtowały się na granicy istotności statystycznej. Ich ostateczna weryfikacja powinna być więc przeprowadzona w bardziej szczegółowych badaniach.

Choć przedstawione wyniki można odnosić wyłącznie do badanej grupy studentów, to ich analiza pozwala na zarysowanie tych zagadnień, które – po pogłębieniu badań – mogą pozwolić na uogólnienia. Wyraźne zróżnicowanie poziomu wiary w mity w zależności od wieku respondentów wydaje się mieć związek – co już zauważono – z wykorzystywaniem w ocenie poszczególnych stwierdzeń kompetencji uzyskanych zarówno podczas studiów (wiedza i umiejętności ogólne oraz specjalistyczne, w tym z zakresu zagadnień związanych z przedsiębiorczością), jak również w wyniku rosnącego doświadczenia praktycznego, wynikającego z podejmowania różnorodnych aktywności zawodowych i pozazawodowych, tym samym więc – bezpośrednich obserwacji dokonywanych w trakcie ich wykonywania. Potwierdzenie istnienia tej zależności może mieć znaczenie dla kształtowania postaw studentów wobec przedsiębiorczości. Chodzi nie tylko o rozwój kompetencji nabywanych podczas studiów, a więc ujęcie w programach kształcenia treści przydatnych przy prowadzeniu własnej działalności gospodarczej, ale – a może przede wszystkim – wykorzystywanie metod kształcenia, rozwijających inicjatywę, kreatywność czy przedsiębiorczość. Dotyczy to również kreowania przez uczelnie swoistego „klimatu przedsiębiorczości” poprzez tworzenie i wykorzystywanie różnorodnego instrumentarium, promującego tego typu postawy i zachowania. Identyfikacja czynników, wpływających na poziom wiary w mity o przedsiębiorczości, może stanowić dodatkowe, uzupełniające narzędzie wspomagające całość procesów analizy i diagnozy determinant intencji przedsiębiorczych studentów, tym samym element procesu wskazywania i charakterystyki narzędzi, które powinny być stosowane w uczelniach wyższych w celu zwiększenia zainteresowania przedsiębiorczością.

LITERATURA

- [1] Brajer-Marczak R., Marciszewska A., *Postawy przedsiębiorcze studentów wrocławskich uczelni wyższych – wyniki badań*, „Problemy zarządzania” 10/1 (2012).
- [2] Bratnicki M., Dyduch W., Gabryś B.J., *Mity przedsiębiorczości w polskich organizacjach: diagnoza i mechanizmy ożywiania potencjału przedsiębiorczości*, 2007, http://fundacja.edu.pl/przedsiębiorczosc/_referaty/sesja_IV/34.pdf (dostęp: 4.01.2013).
- [3] Charantimath P.M., *Entrepreneurship Development and Small Business Enterprise*, Pearson Education, India 2006.
- [4] Duraj J., Papiernik-Wojdera M., *Przedsiębiorczość i innowacyjność*, Difin, Warszawa 2010.
- [5] Gasse Y., Tremblay M., *Entrepreneurial Beliefs and Intentions: A Cross-Cultural Study of University Students in Seven Countries*, „International Journal Of Business” 16/4 (2011).
- [6] Godelier E., „Do You Have a Garage?” *Discussion of Some Myths about Entrepreneurship*, „Business and Economic History on-line”, No 2007/5, <http://www.thebhc.org/publications/BEHonline/2007/godelier.pdf> (dostęp: 4.04.2014).
- [7] Harper S.C., *Extraordinary Entrepreneurship: The Professional's Guide to Starting an Exceptional Enterprise*, John Wiley & Sons, New York 2005.

- [8] Henry C., Hill F., Leitch C., *Entrepreneurship education and training: can entrepreneurship be taught? Part I*, „Education + Training” 47/2 (2005).
- [9] Henry C., Hill F., Leitch C., *Entrepreneurship education and training: can entrepreneurship be taught? Part II*, „Education + Training” 47/3 (2005).
- [10] Hunter M., *On some of the misconceptions about entrepreneurship*, „Economics, Management, and Financial Markets” 7/2 (2012).
- [11] Krawczyk-Bryłka B., *Gender differences in entrepreneurship myths*, [w:] *Development of the Enterprises' Competitiveness in the Context of Demographic Challenges*, red. M. Grzesiak, A. Richter-Kaźmierska, M. HogeForster, Baltic Sea Academy, BoD –Books on Demand, Norderstedt Germany 2013.
- [12] Kuratko D.F., *Entrepreneurship: Theory, Process, and Practice*, South-Western Cengage Learning, Cincinnati 2013.
- [13] Kurczewska A., *Przedsiębiorczość jako proces współoddziaływania sposobności i intencji przedsiębiorczych*, PWE, Warszawa 2013.
- [14] Morris M.H., *Entrepreneurial intensity: Sustainable advantages for individuals, organizations, and societies*, Greenwood Publishing Group, Westport, Connecticut 1998.
- [15] Morris M.H., Kuratko D.F., Covin J., *Corporate Entrepreneurship & Innovation*, South-Western Cengage Learning, Cincinnati 2010.
- [16] Pyysiäinen J., Anderson A., McElwee G., Besala K., *Developing the entrepreneurial skills of farmers: some myths Explorer*, „International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research” 12/1 (2006).
- [17] Robertson M., Collins A., Medeira N., Slater J., *Barriers to start-up and their effect on aspiring entrepreneurs*, „Education + Training” 45/6 (2003).
- [18] Russo A.T., *Five myths about entrepreneurs: understanding how businesses start and grow* 2001, <http://ssrn.com/abstract=1260350> (dostęp: 4.04.2014)
- [19] Schwarz E.J., Wdowiak M.A., Almer-Jarz D.A., Breitenecker R.J., *The effects of attitudes and perceived environment conditions on students' entrepreneurial intent. An Austrian perspective*, „Education + Training” 51/4 (2009).
- [20] Shane S.A., *The Illusions of Entrepreneurship: The Costly Myths That Entrepreneurs, Investors, and Policy Makers Live By*, Yale University Press, New Haven 2008.
- [21] Sighetler K.W., *Are the common myths of entrepreneurship all that common? A test of entrepreneurs and non-entrepreneurs*, „The Entrepreneurial Executive” 2001/6.
- [22] Sołoducho-Pelc L., *Czy przedsiębiorczości można się nauczyć – wpływ edukacji na rozwój przedsiębiorczości*, [w:] *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, red. Wachowiak P., Dąbrowski M., Majewski B., Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007.
- [23] Verduijn J.K., *Tales of Entrepreneurship. Contributions to understanding entrepreneurial life*, Amsterdam 2007, <http://dare.uvu.vu.nl/bitstream/handle/1871/11386/7807.pdf?sequence=5> (dostęp: 4.04.2014).

THE MYTHS OF ENTREPRENEURSHIP VS THE STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS THEIR OWN BUSINESS ACTIVITY

The article presents the results of a pilot study regarding interrelations between entrepreneurial attitudes of students and the evaluation of authenticity of the myths of entrepreneurship. The research assumed that there is a relation between the level of faith put in the described myths and an attempt to take up a business activity. It also assumed that the type of competences acquired by students and their professional experience and family traditions in entrepreneurship have a significant impact on the evaluation of the authenticity of myths. The results of the pilot study allowed to carry out a partially positive verification of the assumptions. In the examined group of students there was no significant difference in the level of belief in myths between people with the positive and negative attitude towards their own business. Similar

results were obtained for the criterion on the family tradition in entrepreneurship. Greater divergence on the evaluation of the authenticity of some statements appeared to age, level and field of study, as well as the form of studies. Furthermore, the two groups of evaluated myths, respondents are more inclined to recognize the authenticity of statements relating to the characteristics of the measures taken by the entrepreneur than to its characteristics.

Keywords: entrepreneurship, entrepreneurial attitudes, myths of entrepreneurship.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.16

Przesłano do redakcji: listopad 2014

Przyjęto do druku: lipiec 2015

Adam KRUK¹

AKSJIOLOGIA WOLNOŚCI MEDIÓW W ŚWIETLE PRAC WYSOKIEGO PRZEDSTAWICIELA OBWE DO SPRAW WOLNOŚCI MEDIÓW

Wolność mediów, wolność wypowiedzi i swobody w przekazywaniu informacji stanowi jeden z priorytetów OBWE. Autor niniejszego artykułu poddaje analizie działalność utworzonej w 1997 r. instytucji Przedstawiciela OBWE ds. Wolności Mediów. Instytucja ta jest odpowiedzią na obserwowane w wielu państwach narastające dążenia do ograniczenia swobody, a także niezależności mediów.

Główne zadanie Przedstawiciela OBWE ds. Wolności Mediów polega na monitoringu tych obszarów z zakresu wolności mediów, które wymagają wsparcia w państwach uczestniczących OBWE. Dlatego bardzo ważną funkcją jest niesienie pomocy tym państwom przez wnikliwą obserwację oraz wydawanie opinii na temat praktyk dotyczących prześladowania i wolności wypowiedzi. Przedstawiciel otrzymuje informację o sytuacji mediów z różnych źródeł – m.in. państw uczestniczących, organizacji medialnych oraz organizacji pozarządowych.

Przedstawiciel ściśle współpracuje ze Stałą Radą, z Biurem Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka, Wysokim Komisarzem ds. Mniejszości Narodowych oraz w stosownych przypadkach z innymi organami OBWE, a także z krajowymi i międzynarodowymi stowarzyszeniami mediów. Przedstawiciel ds. Wolności Mediów podejmuje tym samym liczne działania i uczestniczy w projektach, które są związane z wolnością słowa i wolnością mediów. Bierze również udział w wykładach oraz dyskusjach na takie tematy, jak wolność prasy, radia, telewizji i Internetu. Przedstawiciel skupia szczególną uwagę na bezpieczeństwie dziennikarzy, wolności słowa i podstawowych prawach człowieka.

Słowa kluczowe: wolność mediów, OBWE, Przedstawiciel ds. Wolności Mediów, bezpieczeństwo dziennikarzy

W wielu krajach rozwój mediów i nowych technologii traktowany jest jako rodzaj zagrożenia, który powinien być kontrolowany². Tymczasem nie istnieje bezpieczny przepływ informacji, jeśli nie ma bezpiecznego społeczeństwa i odwrotnie – nie można mówić o bezpiecznym społeczeństwie, jeżeli nie ma wolnych mediów i swobodnego przepływu informacji.

Rozwinięte media są podstawą demokratycznych społeczeństw³. Wartość ta eksponowana jest między innymi przez regionalne organizacje międzynarodowe: Radę Europy (RE)⁴, Unię Europejską (UE)⁵ i Organizację Bezpieczeństwa i Współpracy w

¹ Mgr Adam Kruk, Wydział Zarządzania i Administracji, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, e-mail: Adam.Kruk@tvp.pl

² Zob. M.E. Price, *Free Expression, Globalism and the New Strategic Communication*, New York 2015, s. 49.

³ Zob. H. Żur, *Systemy demokratyczne a informacja*, „Wiadomości Statystyczne” 2003/1, s. 73–77. Por. R. Wacks, *Privacy and the Media Freedom*, Oxford 2013, s. 34.

⁴ Zob. A. Jaskiernia, *Rada Europy a problemy mediów masowych*, Warszawa 2002, s. 37.

Europie (OBWE)⁶. Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie monitoruje rozwój mediów w państwach uczestniczących. Monitoring mediów odgrywa istotną rolę⁷: obejmuje przegląd prawodawstwa dotyczącego mediów, a także wypadki, w których dziennikarze są ścigani za ich działalność zawodową lub są ofiarami molestowania. Rodzi się więc pytanie, w jakim zakresie i za pomocą jakich narzędzi OBWE formułuje standardy dotyczące wolności mediów i w jaki sposób oddziałuje na państwa członkowskie.

Wolność mediów, wolność wypowiedzi, jak i swobody w przekazywaniu informacji stanowią jeden z priorytetów OBWE. Wymienione obszary należą niewątpliwie do tych, które wymagają monitorowania oraz wsparcia w wielu krajach. Jednocześnie należy podkreślić, że ich zaniedbanie rodzi konsekwencję braku możliwości rozwoju społeczeństw w dzisiejszym świecie, gdyż przekaz wiedzy, zagadnień kulturowych oraz powszechnej informacji stanowi nieodłączną jego część⁸. W ramach OBWE funkcjonuje wiele instytucji pomocniczych. Na szczególną uwagę zasługuje utworzona w 1997 r. instytucja Przedstawiciela OBWE ds. Wolności Mediów (Representative on Freedom of the Media)⁹. Instytucja ta jest odpowiedzią na obserwowane w wielu państwach narastające dążenia do ograniczenia swobody, a także niezależności mediów. Główny sens jego działania opiera się na przekonaniu, że media pełnią istotną funkcję w budowaniu społeczeństwa obywatelskiego, kontrolując poczynania władz, w tym w sferze praw człowieka. Przedstawiciel odgrywa rolę tak zwanego *watchdog*, czyli organu monitorującego media¹⁰.

Główną podstawę do działania Przedstawiciela stanowi niewątpliwie „Dokument Spotkania Kopenhaskiego Konferencji w Sprawie Ludzkiego Wymiaru KBWE”¹¹, a dokładnie punkt 10 mówiący o „poszanowaniu prawa każdego człowieka, indywidualnie lub wspólnie z innymi, do swobody zdobywania, otrzymywania i przekazywania poglądów i informacji dotyczących praw człowieka i podstawowych wolności, włączając w to prawo do rozpowszechniania i publikowania takich poglądów i informacji”. Istotne zapisy tego dokumentu odnajdujemy także w punkcie 26, w którym mowa o wolności przepływu informacji w takich obszarach, jak dziennikarstwo, niezawisłe środki przekazu i życie intelektualne oraz kulturalne.

Pierwszym Przedstawicielem ds. Wolności Mediów OBWE był niemiecki polityk Freimut Duve, urząd piastował do 2003 r. Następnie urząd zajmował Miklós Haraszti, węgierski pisarz, dziennikarz, prawnik zajmujący się prawami człowieka oraz profesor

⁵ Zob. C. Mik, *Media masowe w europejskim prawie wspólnotowym*, Toruń 1999, s. 57.

⁶ Zob. *Human Rights and a Changing Media Landscape*, Strasbourg 2011, s. 7.

⁷ Zob. A. Jaskiernia, *Metody badawcze europejskich standardów demokratycznych w obszarze mediów masowych*, „Przegląd Europejski” 2011/1, s. 13–28.

⁸ Zob. J. Skowron, *Ocena niezależności funkcjonowania mediów w latach 2008–2011 przez Przedstawiciela do Spraw Wolności Mediów OBWE*, [w:] *Efektywność europejskiego systemu ochrony praw człowieka*, t. I: *Efektywność mechanizmów ochrony praw człowieka Rady Europy, Unii Europejskiej i OBWE*, red. J. Jaskiernia, Toruń 2012, s. 707.

⁹ *Mandate of the OSCE Representation on Freedom of the Media*, Permanent Council Decision No. 193, Organization for Security and Co-operation in Europe, 5 November 1997.

¹⁰ Zob. D. Mijatović, *The Main Challenges of the OSCE Representative on Freedom of the Media*, „Security and Human Rights” 2013/3–4, s. 327.

¹¹ *Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the OSCE*, OSCE, 29 June 1990, www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true (dostęp: 19.02.2015).

akademicki do 2010 r. Obecnie funkcję Przedstawiciela OBWE ds. Wolności Mediów pełni Dunja Mijatović z Bośni i Hercegowiny¹², ekspert z zakresu regulacji prawa medialnego¹³. Kadencja Przedstawiciela wynosi trzy lata, natomiast główna siedziba Przedstawiciela mieści się w Wiedniu.

Przedstawiciel OBWE ds. Wolności Mediów jest najmłodszą instytucją OBWE¹⁴, zajmującą się kontrolą oraz przestrzeganiem międzynarodowych standardów w zakresie wolności środków masowego przekazu w państwach przynależących do Organizacji¹⁵. W związku z tym podstawowym zadaniem Przedstawiciela ds. Wolności Mediów jest udzielanie pomocy mediom. W tym celu współpracuje on ze wszystkimi krajami wchodzącymi w skład wspólnoty. Interesuje się każdą sytuacją będącą przejawem nietolerancji, rasizmu, nacjonalizmu bądź agresji ze strony państw – członków OBWE. Tylko w 2011 r. Przedstawiciel interweniował aż 140 razy w sprawach dotyczących mediów¹⁶.

Zaangażowanie Przedstawiciela może przybierać różne formy, począwszy od interwencji za kulisami – „cicha dyplomacja”¹⁷ lub poprzez bezpośrednie kontakty z ministrami spraw zagranicznych państw członkowskich w celu wyjaśnienia niepokojących go wydarzeń, związanych między innymi z nadużywaniem przez władze przepisów o zniesławieniu czy wprowadzeniem zmian w ustawodawstwie dotyczącym mediów, niezgodnych ze standardami demokratycznymi. Ponadto pozostaje on w bezpośrednim kontakcie z Przewodniczącym OBWE oraz Stałą Radą, której składa okresowe sprawozdania ze swojej działalności.

Przedstawiciel ds. Wolności Mediów uświadamia władzom państw, że media nie są ich prywatną własnością, a dziennikarze mają prawo do kontroli osób publicznych, które zostały wybrane przez społeczeństwo do jego reprezentacji. Przemoc wobec dziennikarzy jest równoznaczna ze stosowaniem jej przeciwko społeczeństwu i demokracji¹⁸.

Przedstawiciel poddaje wnikliwej obserwacji i komentuje stosowane praktyki prawne dotyczące prześladowania wolnego słowa¹⁹. Dotyczy to przede wszystkim nieprzyjaznych dla wolności mediów sankcji za zniesławienie, pomówienie czy zniewagę. Szczegółowo

¹² Decision No. 1/13, Extension of the Mandate of the OSCE Representative on Freedom of the Media, Organization for Security and Co-operation in Europe Ministerial Council, MC. DEC/1/13, 6 March 2013.

¹³ <http://www.osce.org/fom> (dostęp: 17.02.2015).

¹⁴ Zob. K. Mroziak, *Przedstawiciel ds. Wolności Mediów Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie*, [w:] *Efektywność...*, s. 694–706.

¹⁵ A. Florczak, *Organizacje regionalne o charakterze ogólnym*, [w:] *Organizacje w stosunkach międzynarodowych. Istota – mechanizmy działania – zasięg*, red. T. Łoś-Nowak, Wrocław 2009, s. 136.

¹⁶ Zob. *Why Free Media Matters*, OSCE/ The Representative on Freedom on the Media, Vienna 2012, s. 5.

¹⁷ Zob. The Representative on Freedom of the Media, *Why Free Media Matters – OSCE*, OSCE 2012, <http://www.osce.org/fom/31230?download=true> (dostęp: 14.02.2015).

¹⁸ Zob. *Przedstawiciel ds. Wolności Mediów: Ataki na dziennikarzy w Hiszpanii są nie do przyjęcia*, <http://www.osce.org/fom/116993> (dostęp: 17.02.2015).

¹⁹ Por. *Commitments. Freedom of the Media. Freedom of the Expression. Free Flow of Information. Conference on Security and Co-operation in Europe (CSCE) and Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), 1975–2012*, wyd. 2, OSCE, Representative on Freedom of the Media, Vienna 2013, s. 56.

sprawdza zakres „tematów tabu”, takich jak zakaz pisania o niektórych osobach czy wydarzeniach oraz śledzi procesy dziennikarzy, którzy zostali oskarżeni na podstawie sfabrykowanych zarzutów i dowodów, oraz staje w ich obronie²⁰.

Przedstawiciel uzyskał status obserwatora w Komitecie ds. Spraw Mediów Masowych Rady Europy (CDMM), który w 2005 r. został przekształcony w Komitet Zarządzający ds. Mediów i Nowych Technologii Komunikacyjnych (CDMC). Komitet składa się z ekspertów wydelegowanych przez państwa członkowskie Rady Europy. Głównym celem Komitetu jest rozwijanie współpracy między państwami członkowskimi Rady Europy w dziedzinie mediów masowych oraz wypracowywanie odpowiednich środków polityki europejskiej²¹.

Warto przeanalizować najważniejsze kierunki aktywności Przedstawiciela, aby poznać priorytety jego działalności. Podczas wizyty na Białorusi w 2013 r. Dunja Mijatović spotkała się z przedstawicielami reżimowego stowarzyszenia białoruskich dziennikarzy. Na konferencji prasowej zaapelowała do władz o zreformowanie ustawy medialnej i wezwała do natychmiastowego zaprzestania aresztowań dziennikarzy: „Jestem zdecydowanie przekonana, że warunkiem jakichkolwiek pozytywnych zmian w sferze wolności mediów na Białorusi jest natychmiastowe zaprzestanie krótkoterminowych aresztowań dziennikarzy. W ostatnim czasie było ich 60 – oznajmiła Mijatović i dodała – Należy też rozpocząć liberalizację i reformę przestarzałej ustawy o mediach i wszystkich innych ustaw mających związek z wolnością mediów i Internetu”²². Podkreśliła też, że „Należy zezwolić na krytyczne, prowokacyjne głosy w społeczeństwie, choćby było to bardzo niewygodne, a czasem drażliwe czy bolesne. Jeśli komuś to nie odpowiada, może zwrócić się do sądu. Ale żadnego dziennikarza nie wolno za to wsadzać do więzienia ani nękać. Taka jest cena demokracji”²³.

Przedstawicielka OBWE odnotowała także pozytywne wydarzenia na Białorusi w sferze wolności mediów. Za jedno z nich uznała umorzenie sprawy dziennikarza „Gazety Wyborczej” Andrzeja Poczobuta oskarżonego o zniesławienie Aleksandra Łukaszenki. Według Mijatović pozytywnym zjawiskiem jest również coraz szerszy dostęp do Internetu na Białorusi, który jej zdaniem powinien być coraz bardziej powszechny²⁴.

W 2014 r. Dunja Mijatović wyraziła głębokie zaniepokojenie z powodu zastraszania i przemocy policyjnej wobec dziennikarzy relacjonujących demonstracje, które odbyły się w Madrycie 29 marca 2014 r. Według doniesień mediów i stowarzyszeń zawodowych, dziennikarze byli wyraźnie atakowani przez policjantów. Policja utrudniała dziennikarzom fotografowanie i zbieranie informacji.

„Każda próba zastraszania lub atakowania dziennikarzy jest oczywistym naruszeniem prawa do wolności mediów i nie może być tolerowana – powiedziała Mijatović dla portalu osce.org. Dodała również – Wzywam władze hiszpańskie do prawidłowego zabezpieczenia i poprawy bezpieczeństwa dziennikarzy relacjonujących podczas

²⁰ Zob. W. Horsley, *Safety of Journalist Guidebook*, wyd. 2, Office of the Representative on Freedom of the Media, Vienna 2014, s. 23–29.

²¹ Zob. A. Jaskiernia, *Rada Europy...*, s. 96.

²² *OSCE Representative Welcomes Enhanced Media Freedom Dialogue with Belarus, urges Improvements*, www.osce.org/fom/102341 (dostęp: 09.04.2015).

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

demonstracji publicznych”²⁵. Przedstawicielka OBWE ds. wolności mediów podkreśliła konieczność dokładnego zbadania ataków na dziennikarzy z 2 marca 2014 r.

„Mijatović wielokrotnie podkreślała znaczenie bezpieczeństwa dziennikarzy, ponieważ stanowi ono podstawowy warunek dla skutecznego i pełnego korzystania z prawa do wolności informacji, dla wolnych i demokratycznych mediów” – czytamy na osce.org.

Ochrona bezpieczeństwa dziennikarzy stanowi niewątpliwie jeden z głównych celów Przedstawiciela. W tym celu opracował specjalny przewodnik²⁶, w którym opisuje zobowiązania w związku z członkostwem w OBWE dotyczące dziennikarzy. Zobowiązania te dotyczą zapewnienia bezpieczeństwa i wolności mediów. Przewodnik został stworzony w odpowiedzi na wzrost przypadków zastraszania i represji wobec dziennikarzy. Jest to publikacja mówiąca o ukierunkowanej przemocy wobec dziennikarzy i wzroście kultury bezkarności. Niestety zjawisko to ma wpływ na osłabienie standardów demokracji i rządów prawa²⁷.

Istotnym zadaniem Przedstawiciela ds. Wolności Mediów jest wspieranie pluralizmu²⁸, który ma zasadnicze znaczenie dla zapewnienia obywatelom podejmowania świadomych decyzji szczególnie w czasie wyborów. Zasada pluralizmu wynika między innymi z art. 11 Karty Praw Podstawowych UE, w myśl którego „szanuje się wolność i pluralizm mediów”. Nie odnosi się ona wyłącznie do pluralizmu własności mediów, ale również do różnorodności przekazywanych informacji²⁹. Zgodnie z definicją pluralizmu, sformułowaną w 2005 r. przez Europejską Komisję na Rzecz Demokracji przez Prawo (Komisję Wenecką), „Pluralizm mediów jest osiągnięty, gdy istnieje wiele autonomicznych i niezależnych mediów na poziomie narodowym, regionalnym i lokalnym, które zapewniają szeroki wybór treści odzwierciedlających różne poglądy polityczne i kulturalne³⁰”. Na wielowymiarowość pluralizmu zwróciła również uwagę Komisja Europejska w trzystopniowej analizie opracowanej w styczniu 2007 r.³¹, zgodnie z nią pluralizm wiąże się z dbaniem o różnorodność geopolityczną i kulturową. Oznacza to konieczność przedstawiania zróżnicowanych poglądów, ujęć i wieloaspektowego ukazywania spraw w celu ich realizacji tak zwanego *communication wright* odbiorcy, dającego mu prawo do uzyskania pełnej, uczciwej informacji oraz możliwość usłyszenia i porównania wielu opinii. Dlatego ważnym celem działalności Przedstawiciela jest

²⁵ *Attacks Against Journalists in Spain are Unacceptable, says OSCE Media Freedom Representative*, Toronto, 1 April 2014, www.osce.org/fom/116993 (dostęp: 30.04.2015).

²⁶ Zob. *OSCE Safety of Journalist Guidebook: Second Edition published in response to Rising Concerns over Anti-media Violence and Harassment*, www.aej.org/page.asp?p_id=448 (dostęp: 12.02.2015).

²⁷ Zob. P. Pasionek, *Demokracja a media*, Lublin 2008, s. 143–159.

²⁸ Szerzej: The Representative on Freedom of the Media, *Pluralism and Internet Governance, 13th Central Asia Media Conference Dushanbe, Tajikistan 29–30 November 2011*, Organization for Security and Co-operation in Europe 2012.

²⁹ Zob. E. Komorek, *Media Pluralism and European Law*, Alphen aan der Rijn 2013, s. 112.

³⁰ Zob. Sprawozdanie z 38 posiedzenia Europejskiej Platformy Organów Regulacyjnych, Wilno, 2–4 października 2013 r., www.kkrit.gov.pl/Data/Files/_public/Portals/0/konferencje/sprawozdania/2013/sprawozdanie_wilno_2.pdf (dostęp: 4.04.2015).

³¹ *Commission three – step approach for advancing the debate on media pluralism within in European Union*, IP/07/52.

wspieranie mediów i utrwalanie w przekonaniu o słuszności ich wysiłków zmierzających do poprawy ich sytuacji³².

Zdaniem Przedstawiciela wszystkie próby ograniczenia pluralizmu mediów zarówno tych tradycyjnych, jak i internetowych muszą być zwalczane³³. Dlatego rolą rządów w każdym z państw członkowskich OBWE jest pozbywanie się „niezdrowych” przepisów dotyczących wolności słowa³⁴. Wielu nadawców publicznych stoi przed wyzwaniem zarówno politycznymi, jak i finansowymi, które sprawiają, że trudno im utrzymać swoją niezależność, co jest kluczowe dla każdego społeczeństwa demokratycznego. Ograniczenia dotyczące pluralizmu mediów były przedmiotem wystąpień Przedstawiciela podczas wielu wystąpień. Ich efektem stały się liczne wartościowe publikacje, na przykład *Wpływ koncentracji mediów na profesjonalnego dziennikarza*³⁵.

Obowiązek ochrony wolności poglądów, słowa i dostępu do informacji oraz wolności mediów jest przede wszystkim obowiązkiem państw członkowskich UE, ponieważ wartości te są gwarantowane również w ich konstytucjach i prawie. Wziąwszy to pod uwagę, w wypadku poważnego zagrożenia wolności i pluralizmu mediów w którymkolwiek z państw członkowskich na podstawie Traktatów i Karty Praw Podstawowych Unia Europejska powinna, przy wsparciu takich organów jak Przedstawiciel ds. Wolności Mediów OBWE, a zwłaszcza dzięki analizie wynikającej z jego doświadczeń, przedsięwziąć działania mające na celu ochronę europejskiego systemu demokratycznego i pluralistycznego oraz praw obywateli. Parlament Europejski nieustannie wspiera taką interpretację Traktatów i Karty Praw Podstawowych, a doktryna określa to podejście jako „odwróconą doktrynę Solange” w dążeniu do ochrony istoty praw podstawowych oraz obywateli europejskich gwarantowanych w art. 2 Traktatu o Unii Europejskiej poprzez środki prawne skierowane przeciwko tym państwom członkowskim, które naruszają te prawa na poziomie wewnętrznym i europejskim³⁶.

Wolność słowa łączona jest niekiedy z mową nienawiści – *hate speech*. We współczesnym świecie mowa nienawiści powszechnie uważana jest za poważne naruszenie praw człowieka. Konflikt pomiędzy wolnością słowa a mową nienawiści pozostaje jednym z najbardziej problematycznych obszarów w zakresie funkcjonowania demokratycznego państwa i społeczeństwa³⁷. W tym zakresie Przedstawiciel OBWE ds. Wolności Mediów nie ma żadnych uprawnień sądowniczych, a jedynie opiera swoje działania na monitoringu, nie może więc sankcjonować „nienawistnych słów” i nie monitoruje mediów pod tym kątem. Zamiast tego promuje wysokiej jakości dziennikarstwo.

³² Zob. R. Fawn, *International Organizations and Internal Conditionality: Making Norms Matter*, New York 2013, s. 188.

³³ Por. E. Brogi, A. Dobрева, P.L. Parcu, *Freedom of the Media in Western Balkans*, European Parliament, EESC, Brussels 2014, s. 5.

³⁴ Por. *Medias and European Diversity*, red. L. Soproni, I. Horga, Brussels 2012.

³⁵ The Representative on Freedom of the Media, *The Impact of Media Concentration on Professional Journalist*, OSCE, Vienna 2003.

³⁶ Doktryna wspiera istotę tego poglądu, zob. C. Antpöhler, A.V. Bogdandy, J. Dickschen, S. Hentrei, M. Kottmann, M. Smrkolj, *Reverse Solange – Protecting the essence of Fundamental Rights Against EU Member States*, „Common Market Law Review” 2012/2, s. 489–519.

³⁷ Zob. A. Biłgorajski, *Mowa nienawiści vs. Wolność słowa (głos w dyskusji)*, [w:] *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, red. A. Bodnar, A. Gliszczyńska-Grabias, R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski, Warszawa 2010, s. 190–196.

Samoregulacja i promowanie wysokiej jakości dziennikarstwa to czynniki, które wzmacniają wolność mediów³⁸. Ale „jakość” nie powinna być warunkiem wstępnym dla wolności, tylko bowiem całkiem wolna prasa może być w pełni odpowiedzialna. Przedstawiciel wprowadził i wdrożył wiele inicjatyw mających na celu wspieranie rozwoju samoregulacji mediów³⁹ i zwiększenia jakości dziennikarstwa, wszystko to po to, aby poprawić ogólną sytuację wolności mediów na obszarze OBWE.

Według Przedstawiciela kryzys wysokiej jakości mediów może oznaczać kryzys demokracji. Przedstawiciel stawia tym samym znak równości pomiędzy jakością informacji przekazywanej przez media a jakością demokracji. Wspiera zatem dziennikarzy, którzy chcą się zjednoczyć w wysiłkach na rzecz podnoszenia i upowszechniania standardów zawodowych i etycznych dziennikarstwa, a co za tym idzie – przyczynić się do poprawy ogólnej sytuacji w zakresie wolności mediów na obszarze OBWE.

Próby ograniczenia wolności słowa przez narzucanie ustawodawstw państw członkowskich nieprzemyślanych przepisów nie są niestety zjawiskiem nowym w regionie OBWE. Chcąc pomóc tym państwom, Przedstawiciel od 1997 r. zlecił ponad 50 opinii prawnych na temat przepisów dotyczących mediów. Przedstawiciel starał się tym samym zmieniać realia prawne i faktyczne w całym regionie OBWE.

Dostęp do informacji jest jednym z najważniejszych uprawnień prawnych dotyczących działalności dziennikarskiej. Bez możliwości dostępu dziennikarz informacyjny nie może odpowiednio funkcjonować i w prawidłowy sposób ponosić odpowiedzialność za swoje działania. Pomimo tak istotnego znaczenia dostępu do informacji dla demokracji władze w niektórych częściach regionu OBWE niechętnie dzielą się informacjami z przedstawicielami mediów i społeczeństwem w ogóle⁴⁰. To jest trudne do pogodzenia z zobowiązaniami OBWE dotyczącymi dostępu do informacji⁴¹. Ponieważ urząd Przedstawiciela ds. Wolności Mediów został stworzony, aby pomagać państwom uczestniczącym w wypełnianiu ich zobowiązań względem OBWE, Przedstawiciel uważa się za bardziej liberalnym dostępem do polityki informacyjnej⁴².

Informacja będąca w dyspozycji dziennikarzy w pewnych warunkach i z pewnych przyczyn musi niekiedy przybierać charakter poufny. Obecna Przedstawiciel Dunja Mijatović uznała, że nie do przyjęcia są takie działania, do jakich doszło w redakcji „Wprost”. Zaznaczyła, iż takiego typu działania mają negatywny wpływ na dziennikarstwo śledcze i tłumią wolność mediów. Wezwała tym samym polskie władze

³⁸ Zob. *Journalist Education – Improvement of the Quality of Education and New Technologies*, 6th South Caucasus Media Conference, Tbilisi, Georgia, 19–20 November 2009, OSCE/The Representative on Freedom of the Media, Vienna 2010, s. 23–34.

³⁹ Zob. *The Online Media Self-Regulation Guidebook*, OSCE/The Representative on Freedom of the Media, Vienna 2013, s. 74–85.

⁴⁰ Zob. *OSCE Safety of Journalists Guidebook*, OSCE/The Representative on Freedom of the Media, Vienna 2011, s. 24–27.

⁴¹ Por. *Commitments Freedom of the Media. Freedom of Expression, Free Flow of Information*, Conference on Security and Co-operation in Europe (CSCE) and Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), 1975–2012, OSCE/The Representative on Freedom of the Media, Vienna 2012, s. 10–47.

⁴² Zob. *Access to Information and New Technologies*, 12th Central Asia Media Conference Dushanbe, Tajikistan 25–26 May 2010, OSCE/The Representative on Freedom of the Media, Vienna 2012, s. 25.

do poszanowania wolności mediów, stwierdzając, że „prawa dziennikarzy do ochrony źródeł informacji poufnych muszą być chronione, a podstawowa rola mediów w każdej demokracji musi być zapewniona”⁴³.

Dunja Mijatović podkreśliła również, że tajemnica dziennikarska stanowi jeden z fundamentów społeczeństwa obywatelskiego. Przypomniała, że podobne działania służb specjalnych w przeszłości przeprowadzono w redakcjach znanych zagranicznych pism w innych krajach Europy. Jednak w tych przypadkach nie chodziło o to, żeby pognębić prasę i zamknąć jej usta, lecz o to, żeby zdobyć określony dowód.

Dunja Mijatović zdecydowanie potępiła również atak terrorystyczny na francuski magazyn satyryczny Charlie Hebdo w Paryżu, stwierdzając, że „jest to bezprecedensowy atak na wolność mediów i wolność wypowiedzi”⁴⁴.

Przedstawiciel ds. Wolności Mediów bierze również udział w opracowywaniu dokumentów związanych z wolnością mediów w Internecie⁴⁵. Urząd zainicjował cykl konferencji na temat wolności Internetu na początku 2000 r.⁴⁶, czego efektem była *Wspólna deklaracja w sprawie wolności słowa i Internetu*⁴⁷, podpisana przez Specjalnego Sprawozdawcę ONZ ds. Promocji oraz Ochrony Prawa do Wolności Wyrażania Opinii oraz Wolności Wypowiedzi; Przedstawiciela OBWE ds. Wolności Mediów; Specjalnego Sprawozdawcę OPA ds. Wolności Słowa oraz Specjalnego Sprawozdawcę Afrykańskiej Komisji Praw Człowieka i Ludów ds. Wolności Wypowiedzi i Dostępu do Informacji.

Podczas corocznej konferencji OBWE Human Dimension Implementation Meeting, która odbyła się 26 września 2011 r. w Warszawie, w poszczególnych panelach głos zabrała między innymi Dunja Mijatović⁴⁸. Podkreśliła przede wszystkim wpływ rozwoju Internetu na wolność wypowiedzi. Mijatović zaznaczyła, że w krajach, które monitoruje, dostrzega coraz większe restrykcje w korzystaniu z sieci. Wysiłek wielu krajów, aby uciszyć niewygodne głosy, zdaniem Przedstawicielki, skupia się teraz głównie na blokowaniu i filtrowaniu treści on-line pod pretekstem walki z terroryzmem czy pornografią dziecięcą w Internecie⁴⁹. To ważny wniosek w kontekście trwających od kilku lat na szczeblu europejskim prac nad dyrektywą unijną mającą wprowadzić mechanizm blokowania sieci właśnie ze zwalczaniem serwisów pedofilskich. Przykład krajów, takich

⁴³ *OBWE wzywa polskie władze do szanowania wolności słowa*, <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1156706,OBWE-wzywa-polskie-wladze-do-szanowania-wolnosci-slowa> (dostęp: 18.02.2015).

⁴⁴ Publiczne oświadczenie Przedstawiciela OBWE ds. Wolności Mediów w sprawie ataku na Charlie Hebdo jest dostępne na stronie: www.osce.org/fom/133526.

⁴⁵ Szerzej W. Benedek, M.C. Kettmann, *Freedom of Expression and the Internet*, Strasbourg 2014, s. 154.

⁴⁶ Zob. *Internet Freedom, Why it Matters*, OSCE/The Representative on Freedom of the Media, Vienna 2012, s. 14.

⁴⁷ *OSCE Joint Declaration on Freedom of Expression and the Internet*, 1 June 2011.

⁴⁸ *Wolne media na wschodzie w zagrożeniu. Relacja z corocznej konferencji OBWE poświęconej prawom człowieka*, http://www.obserwatorium.org/index.php?option=com_content&view=article&id=3956:-wolne-media-na-wschodzie-w-zagroeniu-relacja-z-corocznej-konferencji-obwe-powiconej-prawom-czlowieka-&catid=47:aktualnosciprog&Itemid=66 (dostęp: 16.02.2015).

⁴⁹ Zob. *From Traditional to Online Media: Best Practices and Perspectives*, 14th Central Asia Media Conference Ashgabat, Turkmenistan 5–6 July 2012, OSCE/ The Representative on Freedom of the Media, Vienna 2013, s. 14.

jak Azerbejdżan czy Uzbekistan, pokazuje, jak łatwo wykorzystać infrastrukturę blokowania także do innych celów.

Analizując działalność urzędu Przedstawiciela ds. Wolności Mediów OBWE, można natrafić na przykłady sytuacji, gdy poszczególne państwa kwestionowały jego mandat do wstawiania się za represjonowanymi blogerami czy dziennikarzami obywatelskimi działającymi w sieci, wskazując, że nie są oni pełnoprawnymi przedstawicielami prasy. Przedstawiciel stanowczo podkreślał, że uznaje, iż jego mandat obejmuje wolność wszelkich mediów, także Internetu. „Ze względu na rozwój technologii nie jest obecnie możliwe stworzenie uniwersalnej i wyczerpującej definicji dziennikarza. Ja nie chcę wdawać się zresztą w spór teoretyczny i mam zamiar stawać w obronie wszystkich, którzy mają w sobie pasję informowania opinii publicznej o sprawach ważnych społecznie, choćby publikowali jedynie na Twitterze”⁵⁰ – mówiła Dunja Mijatović.

Internet, jak żadne inne medium, pozwala w sposób niemal nieograniczony wyrażać swoje poglądy, ideologie, sprzeciw przeciwko komuś lub czemuś. Przy tym wszystkim jest medium niezwykle egalitarnym, dając szansę wypowiedzi wykształconemu erudycie i prostemu człowiekowi. Pozwala on aktywizować nowe ruchy społeczne, krytyczne wobec istniejącego porządku społecznego, stając się nową formą protestu dla osób w jakikolwiek sposób zniewolonych⁵¹. Działania Przedstawiciela są również widoczne w dziedzinie mediów elektronicznych⁵². Nowe technologie bowiem wymagają nowego podejścia do ochrony wolności zobowiązań OBWE w zakresie mediów⁵³.

Przedstawiciel podkreślał wielokrotnie ewolucję i znaczenie nowego rodzaju sprawozdawczości określanego mianem „otwartego dziennikarstwa” czy też „dziennikarstwa obywatelskiego”. Genezy jego rozwoju według Przedstawiciela należy upatrywać w rosnącej cyfryzacji społeczeństw. Wielki świat staje się mały, wiadomości są publikowane i omawiane w pozornie niekończącym się strumieniu stanowisk, pojawiają się tweety, komentarze w sieci. Rośnie rola serwisów społecznościowych. Termin „otwarte dziennikarstwo” odzwierciedla zatem fakt, że wolność poszukiwania, udostępniania i przekazywania informacji i idei nie jest już zarezerwowana wyłącznie dla nielicznych osób. Otwarte dziennikarstwo oddaje stały rozwój, w którym to czytelnicy tworzą narrację. Sformułowaniu „słowo jest wolne” nadano zatem nowy wydźwięk.

Przedstawiciel ds. Wolności Mediów jest również upoważniony do wydawania publicznych oświadczeń. Instrument ten ma posłużyć do uświadomienia wszystkim społeczeństwom zagrożeń, z jakimi borykać się muszą niezależne media. Uważa, że to jest to kluczowe w pomocy zarówno rządów, jak i obywatelom w rozwiązywaniu

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ D. McQuail, *Teoria komunikowania masowego*, Warszawa 2007, s. 61.

⁵² Szerzej *Freedom of Expression on the Internet. A Study of Legal Provisions and Practices Related to Freedom of Expression, the Free Flow of Information and Media Pluralism on the Internet in OSCE Participating States*, OSCE/The Representative on Freedom of the Media, Vienna 2012, Vienna 2012.

⁵³ Szerzej The Representative on Freedom of the Media, *From traditional to Online Media: Best Practices and Perspectives*, 14th Central Asia Media Conference Ashgabat, Turkmenistan 5–6 July 2012, Organization for Security and Co-operation in Europe 2013.

problemów dotyczących wolności mediów. Interwencje Przedstawiciela mają być wsparciem w reformowaniu i dostosowaniu krajowego ustawodawstwa⁵⁴.

Problematyka wolności mediów w państwach europejskich, niezależnie od położenia geograficznego i sytuacji ekonomicznej, stanowi temat niebywale delikatny, ale jest on ważny dla rozwoju danego społeczeństwa. Niewątpliwie poziom, na jakim funkcjonują media w danym społeczeństwie, jest także odzwierciedleniem stanu poszanowania praw i wolności człowieka. Dlatego też została utworzona funkcja przy OBWE dla Przedstawiciela ds. Wolności Mediów. Organ ten ma ostrzegać oraz przypominać państwom członkowskim o ich zobowiązaniach w tym zakresie, deklaracjach⁵⁵ oraz oferować pomoc i wsparcie, gdy kraje te tego potrzebują. Wszystkie społeczeństwa powinny być uświadamiane, że wolność słowa ma również swoje granice. Dlatego rola Przedstawiciela ds. Wolności Mediów w systemie aksjologicznym OBWE wzrasta, gdy ujawniają się coraz to nowe zagrożenia dotyczące mediów, zwłaszcza te zagrażające ich wolności.

LITERATURA

- [1] *Access to Information and New Technologies*, 12th Central Asia Media Conference Dushanbe, Tajikistan 25–26 May 2010, OSCE/The Representative on Freedom of the Media, Vienna 2012.
- [2] Antpöhler C., Bogdandy A.V., Dickschen J., Hentrei S., Kottmann M., Smrkolj M., *Reverse Solange – Protecting the essence of Fundamental Rights Against EU Member States*, „Common Market Law Review” 2012/2.
- [3] Benedek W., Kettemann M.C., *Freedom of Expression and the Internet*, Strasbourg 2014.
- [4] Biłgorajski A., *Mowa nienawiści vs. Wolność słowa (głos w dyskusji)*, [w:] *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, red. A. Bodnar, A. Gliszczyńska-Grabias, R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski, Warszawa 2010.
- [5] Brogi E., Dobrova A., Parcu P.L., *Freedom of the Media in Western Balkans*, European Parliament, EESC, Brussels 2014.
- [6] *Commitments Freedom of the Media. Freedom of Expression, Free Flow of Information, Conference on Security and Co-operation in Europe (CSCE) and Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), 1975–2012*, OSCE/The Representative on Freedom of the Media, Vienna 2012.
- [7] *Commitments. Freedom of the Media. Freedom of the Expression. Free Flow of Information, Conference on Security and Co-operation in Europe (CSCE) and Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), 1975–2012*, wyd. 2, OSCE, Representative on Freedom of the Media, Vienna 2013.
- [8] Fawn R., *International Organizations and Internal Conditionality: Making Norms Matter*, New York 2013.

⁵⁴ Zob. The Representative on Freedom of the Media, *Ten Years for Media Freedom An OSCE Anniversary. Current and Forthcoming Challenges*, Organization for Security and Co-operation in Europe 2008, s. 47–51.

⁵⁵ Szerzej A. Hulin, *Joint Declarations of the Representatives of Intergovernmental Bodies to Protect Free Media and Expression*, OSCE/The Representative on Freedom of the Media, Vienna 2013, s. 9–13.

- [9] Florczak A., *Organizacje regionalne o charakterze ogólnym*, [w:] *Organizacje w stosunkach międzynarodowych. Istota – mechanizmy działania – zasięg*, red. T. Łoś-Nowak, Wrocław 2009.
- [10] *Freedom of Expression on the Internet. A Study of Legal Provisions and Practices Related to Freedom of Expression, the Free Flow of Information and Media Pluralism on the Internet in OSCE Participating States*, OSCE/The Representative on Freedom of the Media, Vienna 2012, Vienna 2012.
- [11] *From Traditional to Online Media: Best Practices and Perspectives*, 14th Central Asia Media Conference Ashgabat, Turkmenistan 5–6 July 2012, OSCE/The Representative on Freedom of the Media, Vienna 2013.
- [12] Horsley W., *Safety of Journalist Guidebook*, wyd. 2, Office of the Representative on Freedom of the Media, Vienna 2014.
- [13] *Internet Freedom, Why it Matters*, OSCE/The Representative on Freedom of the Media, Vienna 2012.
- [14] *Human Rights and a Changing Media Landscape*, Strasbourg 2011.
- [15] Jaskiernia A., *Metody badawcze europejskich standardów demokratycznych w obszarze mediów masowych*, „Przegląd Europejski” 2011/1.
- [16] Jaskiernia A., *Rada Europy a problemy mediów masowych*, Warszawa 2002.
- [17] *Journalist Education – Improvement of the Quality of Education and New Technologies*, 6th South Caucasus Media Conference, Tbilisi, Georgia, 19–20 November 2009, OSCE/The Representative on Freedom of the Media, Vienna 2010.
- [18] Komorek E., *Media Pluralism and European Law*, Alphen aan der Rijn 2013.
- [19] McQuail D., *Teoria komunikowania masowego*, Warszawa 2007.
- [20] *Medias and European Diversity*, red. L. Soproni, I. Horga, Brussels 2012.
- [21] Mijatović D., *The Main Challenges of the OSCE Representative on Freedom of the Media*, „Security and Human Rights” 2013/3–4.
- [22] Mik C., *Media masowe w europejskim prawie wspólnotowym*, Toruń 1999.
- [23] Mrozik K., *Przedstawiciel ds. Wolności Mediów Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie*, [w:] *Efektywność mechanizmów ochrony praw człowieka Rady Europy, Unii Europejskiej i OBWE*, t. I, red. J. Jaskiernia, Toruń 2012.
- [24] *OSCE Joint Declaration on Freedom of Expression and the Internet*, 1 June 2011.
- [25] *OSCE Safety of Journalists Guidebook*, OSCE/The Representative on Freedom of the Media, Vienna 2011.
- [26] Pasionek P., *Demokracja a media*, Lublin 2008.
- [27] Price M.E., *Free Expression, Globalism and the New Strategic Communication*, New York 2015.
- [28] Skowron J., *Ocena niezależności funkcjonowania mediów w latach 2008–2011 przez Przedstawiciela do Spraw Wolności Mediów OBWE*, [w:] *Efektywność europejskiego systemu ochrony praw człowieka*, t. I: *Efektywność mechanizmów ochrony praw człowieka Rady Europy, Unii Europejskiej i OBWE*, red. J. Jaskiernia, Toruń 2012.
- [29] *The Online Media Self-Regulation Guidebook*, OSCE/The Representative on Freedom of the Media, Vienna 2013.
- [30] The Representative on Freedom of the Media, *From traditional to Online Media: Best Practices and Perspectives*, 14th Central Asia Media Conference Ashgabat,

- Turkmenistan 5–6 July 2012, Organization for Security and Co-operation in Europe 2013.
- [31] The Representative on Freedom of the Media, *Pluralism and Internet Governance*, 13th Central Asia Media Conference Dushanbe, Tajikistan 29–30 November 2011, Organization for Security and Co-operation in Europe 2012.
- [32] The Representative on Freedom of the Media, *The Impact of Media Concentration on Professional Journalist*, OSCE, Vienna 2003.
- [33] Wacks R., *Privacy and the Media Freedom*, Oxford 2013.
- [34] *Why Free Media Matters*, OSCE/ The Representative on Freedom of the Media, Vienna 2012.
- [35] Żur H., *Systemy demokratyczne a informacja*, „Wiadomości Statystyczne” 2003/1.

AXIOLOGY FREEDOM OF THE MEDIA IN THE LIGHT OF THE WORK OF THE OSCE HIGH REPRESENTATIVE ON FREEDOM OF THE MEDIA

Freedom of the media, freedom of expression and the freedom in the transfer or information is one of the priorities of the OSCE. Therefore, the author of this article analyzes the courses of action created in 1997 OSCE Representative on Freedom of The Media. This institutions is a response to the observed increasing in many countries to pursue the limitation of freedom and independence of the media.

The main function of the OSCE Representative on Freedom of the Media is to observe relevant media developments in OSCE participating States. Moreover very important function is to assist participating States by advocating and promoting full compliance with OSCE principles and commitments regarding freedom of expression and free media. He receives information on situation of the media from a variety of sources as participating OSCE States, media organizations and non-governmental organizations.

The Representative co-operates closely with the Permanent Council, the Participating States, the Office for Democratic Institutions and Human Rights, the High Commissioner on National Minorities, and, where appropriate, other OSCE bodies, as well as with national and international media associations.

The Representative on Freedom of the Media undertook various activities and participates in projects which are connected with freedom of expression and free media. He takes part in lectures or speeches that move topics such as freedom of the press, radio, television and the Internet. The Representative deals with topics related to the safety of journalists, freedom of expression and basic human rights.

The Representative on Freedom of the Media also takes voice in development of the law countries where situation called for his intervention.

Keywords: freedom of the media, the OSCE High Representative on Freedom of the Media, the safety of journalists

DOI:10.7862/rz.2015.hss.17

Przesłano do redakcji: maj 2015

Przyjęto do druku: lipiec 2015

Małgorzata MARKOWSKA¹
Andrzej SOKOŁOWSKI²
Danuta STRAHL³
Marek SOBOLEWSKI⁴

KLASYFIKACJA DYNAMICZNA REGIONÓW UNII EUROPEJSKIEJ SZCZEBŁA NUTS 2 POD WZGLĘDEM WRAŻLIWOŚCI NA KRYZYS EKONOMICZNY W OBSZARZE RYNEK PRACY⁵

Ocena przyczyn oraz skutków kryzysu ekonomicznego może obejmować różne poziomy gospodarowania. Analizy możliwe są zarówno na szczeblu makro, jak i na szczeblach pośrednich (to jest zarówno na poziomie przedsiębiorstw, jak i w skali regionów). Każda z wymienionych perspektyw ma swoją specyfikę określającą czynniki i uwarunkowania wrażliwości na kryzys badanych gospodarek krajów, firm czy też regionów. Ze względu na możliwości pomiaru (dane statystyczne, których zakres jest inny, m.in. w wyniku możliwości statystyki publicznej) niezbędne są również odrębne podejścia badawcze charakterystyczne dla danego poziomu.

W proponowanym podejściu badawczym do obszarów wrażliwości na kryzys ekonomiczny regionów zaliczono takie sfery jak: gospodarka, gospodarstwa domowe i rynek pracy. W artykule przedstawiono wyniki klasyfikacji dynamicznej (lata 2005–2011) regionów Unii Europejskiej szczebla NUTS 2 w jednym z trzech obszarów wrażliwości na kryzys ekonomiczny, którym jest rynek pracy. Zmienne diagnostyczne stanowiły: stopa zatrudnienia i stopa bezrobocia oraz tempo zmian obu tych wskaźników. Wykorzystano podejście dynamiczne, w którym zakłada się, że te same obiekty badania (regiony) występują w zbiorze wielokrotnie poddanym klasyfikacji i są traktowane jako odrębne jednostki taksonomiczne (obiekto-okresy) – ze względu na realizację wartości cech w kolejnych latach. Takie podejście pozwoliło na wyodrębnienie grup regionów o podobnych właściwościach ze względu na badane wskaźniki wrażliwości na kryzys ekonomiczny oraz umożliwiło ocenę zmian przypisania regionów do klas w czasie.

Słowa kluczowe: regiony NUTS 2, klasyfikacja dynamiczna, wrażliwość na kryzys.

¹Dr hab. Małgorzata Markowska, Wydział Ekonomii, Zarządzania i Turystyki, Uniwersytet Ekonomiczny, Wrocław

²Prof. dr hab. Andrzej Sokołowski, Wydział Zarządzania, Uniwersytet Ekonomiczny, Kraków

³Prof. dr hab. Danuta Strahl, Wydział Ekonomii, Zarządzania i Turystyki, Uniwersytet Ekonomiczny, Wrocław

⁴Dr Marek Sobolewski, Katedra Metod ilościowych, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska, al. Powstańców Warszawy 8, 35-959 Rzeszów, tel. (017) 865-16-02, autor korespondencyjny, e-mail: msobolew@prz.edu.pl

⁵Projekt finansowany ze środków NCN (DEC-2013/09/B/HS4/00509).

1. WPROWADZENIE

Zagadnienia związane z wrażliwością/odpornością regionów na zjawiska kryzysowe stanowią ważny element zainteresowań rosnącej grupy badaczy⁶. Obserwowane jest poddawanie się gospodarczym zawirowaniom w jednych regionach i radzenie sobie z załamaniem gospodarczym w drugich, dodatkowo w obrębie obu tych grup skala tych reakcji jest odmienna.

Celem artykułu jest klasyfikacja regionów UE szczebla NUTS 2 pod względem stopnia wrażliwości na kryzys ekonomiczny w obszarze rynku pracy z uwzględnieniem takich charakterystyk jak: stopa zatrudnienia i bezrobocia oraz wskaźniki tempa ich zmian w latach 2005–2011.

2. METODA BADAWCZA – KRÓTKA CHARAKTERYSTYKA

Przegląd badań w zakresie oceny odporności i wrażliwości regionów na wpływ otoczenia (np. gospodarczego) przedstawiła Markowska⁷. Propozycję podejścia metodologicznego do m.in. identyfikacji obszarów wrażliwości (gospodarka, rynek pracy, gospodarstwa domowe), wyboru zmiennych oraz ich możliwy zestaw znaleźć można w pracy Strahl i Sokołowskiego⁸.

Idea wykorzystanej w artykule klasyfikacji dynamicznej znajduje się w pracy Markowskiej⁹, w skrócie można ją opisać następująco jej najważniejsze założenia to: 1) identyfikacja obszarów wrażliwości i ustalenie listy zmiennych; 2) wyznaczenie median cech na podstawie wszystkich lat obserwacji; 3) „standaryzacja” (podzielenie przez medianę – medianę danych przestrzenno-czasowych¹⁰); 4) wykorzystanie taksonomii dynamicznej, w tym ustalenie liczby grup – przez poddanie kostki danych (obiekty – regiony rozpatrywane łącznie – dla wszystkich lat razem) analizie – za pomocą metody

⁶ M. Markowska, *Ocena zależności między rozwojem inteligentnym a odpornością na kryzys ekonomiczny w wymiarze regionalnym – przegląd badań*, [w:] *Gospodarka regionalna w teorii i praktyce*, red. D. Strahl, A. Raszkowski i D. Głuszczyk, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 333, Wrocław 2014, s. 22–32; M. Markowska, *The vulnerability of regions to economic crisis – measurement problems*, [w:] *Regional economy and policy. Territories and cities*, red. P. Hlavacek, P. Olsowa, Jan Evangelista Purkyně University in Usti nad Labem Usti nad Labem 2014, 38-47.

⁷ M. Markowska, *Ocena zależności między rozwojem inteligentnym a odpornością na kryzys ekonomiczny w wymiarze regionalnym – przegląd badań*, [w:] *Gospodarka regionalna w teorii i praktyce*, red. D. Strahl, A. Raszkowski i D. Głuszczyk, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 333, Wrocław 2014, s. 22–32.

⁸ D. Strahl, A. Sokołowski, *Propozycja podejścia metodologicznego do oceny zależności między inteligentnym rozwojem a wrażliwością na kryzys ekonomiczny w wymiarze regionalnym*, [w:] *Problemy rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. E. Sobczak, B. Bal-Domańska, M. Obrębalski, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 331, Wrocław 2014, s. 181–190.

⁹ M. Markowska, *Dynamiczna taksonomia innowacyjności regionów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Monografie i Opracowania 221, Wrocław 2012.

¹⁰ Zalety wykorzystanej standaryzacji: pozostawia znak tempa zmian: ujemny to pogorszenie, plus – poprawa; sprowadza wszystkie zmienne do jednakowej ważności i chociaż formalnie nie jest to system ważenia, to można powiedzieć, że w początkowym etapie tempa oryginalne są ważone wagami 1/Me. Ponadto pozostawia wartości odstające zdecydowanie różniące się od pozostałych (nie powodują sztucznej kompresji rozkładu, jak w wypadku dzielenia przez odchylenie standardowe).

Warda oraz ostateczna klasyfikacja metodą k -średnich; 5) interpretacja wyników: analiza merytoryczno-czasowa dla krajów i geograficzno-czasowa dla grup.

Opisany schemat postępowania wykorzystano do klasyfikacji regionów Unii Europejskiej (UE) szczebla NUTS 2 pod względem wszystkich obszarów wrażliwości na kryzys ekonomiczny potraktowanych łącznie¹¹, w obszarze gospodarki¹² oraz w obszarze gospodarstw domowych¹³. Umożliwia on śledzenie „ścieżki” każdego regionu i ocenę zmian w klasyfikacji w ujęciu dynamicznym, a dzięki odpowiedniemu doborowi zmiennych diagnostycznych – identyfikację grup regionów o podobnych własnościach i zbliżonych trajektoriach „trwania” w klasie lub „wędrówki” pomiędzy klasami.

3. WYNIKI KLASYFIKACJI DYNAMICZNEJ UNIJNYCH REGIONÓW NUTS 2 ZE WZGLĘDU NA WRAŻLIWOŚĆ NA KRYZYS EKONOMICZNY W OBSZARZE: RYNEK PRACY

Do oceny wrażliwości na kryzys w jednym z obszarów – rynek pracy – wykorzystano cztery zmienne: stopę zatrudnienia (SZ), tempo zmian stopy zatrudnienia (TZ_SZ), stopę bezrobocia (SB – destymulanta) oraz tempo zmian stopy bezrobocia, przeliczone na stymulantę, czyli dodatnia liczba to spadek bezrobocia (TZ_SB). Obiekty badania stanowią regiony¹⁴ UE szczebla NUTS 2¹⁵, dane pochodzą z lat 2005–2011, przy czym po uwzględnieniu obliczeń niezbędnych do ustalenia temp zmian dalsze analizy prowadzono dla danych z lat 2006–2011.

Ocenę wartości diagnostycznej zmiennych przeprowadzono, analizując spadki stóp zatrudnienia i wzrosty stóp bezrobocia w 264 regionach UE: w roku 2009 w 205 regionach zanotowano spadek stopy zatrudnienia, a w 238 wzrost stopy bezrobocia, w 2010 niższa niż w roku poprzednim stopa zatrudnienia była w 159 regionach, a w 2011 – w 110. Natomiast wzrost stopy bezrobocia dotyczył w 2010 r. 171 regionów, w 2011 zaś – 114. Zmienne wybrane do oceny wrażliwości regionów na kryzys w obszarze rynek pracy mają wysoką moc diagnostyczną i biorą udział w grupowaniu regionów UE szczebla NUTS 2.

Zgodnie z opisanym wcześniej podejściem badawczym wstępnie wyznaczono liczbę grup, wykorzystując metodę Warda (rys. 1), a do ostatecznej klasyfikacji zastosowano

¹¹ M. Markowska, D. Strahl, *Wykorzystanie klasyfikacji dynamicznej do identyfikacji wrażliwości na kryzys ekonomiczny unijnych regionów szczebla NUTS 2*, [w:] *Taksonomia*, red. M. Walesiak, K. Jajuga, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 385, Wrocław 2015, s. 166-177.

¹² M. Markowska, D. Strahl, A. Sokołowski, M. Sobolewski, *Klasyfikacja dynamiczna regionów Unii Europejskiej szczebla NUTS 2 z uwagi na wrażliwość na kryzys ekonomiczny (obszar: zmiany w gospodarce)*, [w:] *Problemy rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. M. Markowska, D. Głuszczyk, A. Sztando, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 393, Wrocław 2015, s. 32-44.

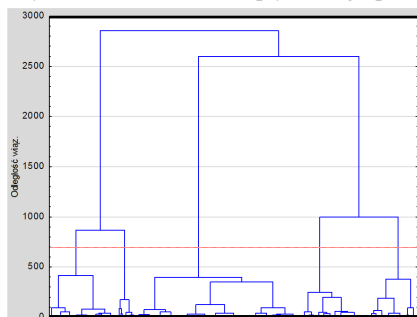
¹³ M. Markowska, *Ocena wrażliwości na kryzys gospodarstw domowych w unijnych regionach – analiza przestrzenno-czasowa*, [w:] *Problemy rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. M. Markowska, D. Głuszczyk i A. Sztando, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 393, Wrocław 2015, s. 53-66.

¹⁴ *Regions in the European Union. Nomenclature of territorial unit for statistics NUTS 2010/EU-27, Methodologies and Working Papers*, European Commission, Luxembourg 2011.

¹⁵ Bez chorwackich (4) oraz zamorskich: francuskich (4) i hiszpańskich (2).

metodę k -średnich. W tabeli 1 zestawiono liczbę obiektów w klasie (ogółem i w latach) oraz wartości średnie zmiennych.

Rysunek 1. Dendrogram z metody Warda – wskazanie optymalnego podziału na klasy

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 1. Liczba obiektów-okresów w klasach i wartości średnie analizowanych wskaźników

Grupa	Liczba obiektów-okresów	Procent	SZ	TZ_SZ	SB	TZ_SB	Liczba obiektów w klasie w roku					
							2006	2007	2008	2009	2010	2011
1	602	38,0	70,92	1,09	5,37	8,63	115	142	128	26	78	113
2	247	15,6	55,78	-0,63	11,88	-5,44	30	23	28	44	61	61
3	361	22,8	68,38	-1,54	6,76	-24,41	30	21	50	153	75	32
4	291	18,4	61,67	2,87	9,58	12,51	88	78	54	10	24	37
5	83	5,2	58,53	-5,23	15,91	-45,60	1	4	31	0	26	21

SZ – wskaźnik zatrudnienia, TZ_SZ – zmiana wskaźnika zatrudnienia,

SB – stopa bezrobocia, TZ_SB – tempo zmian stopy bezrobocia

Źródło: opracowanie własne.

Krótką charakterystykę grup przedstawiono poniżej, a przynależność regionów (wykorzystano akronimy, których wyjaśnienia zamieszczono na końcu artykułu) do klas można odszukać w tabelach 2–6:

- grupa 1 – najwyższa stopa zatrudnienia i najniższe bezrobocie, ponadto wykazują one pozytywną tendencję: zwiększające się zatrudnienie (średnie dodatnie tempo zmian stopy zatrudnienia) i zmniejszające się bezrobocie;
- grupa 2 – najmniejsza stopa zatrudnienia i stosunkowo duże bezrobocie;
- grupa 3 – dobra sytuacja co do poziomu stóp (druga pozycja wśród grup), ale też druga pozycja (ale druga najgorsza), jeżeli chodzi o tempa pogarszania się tych wskaźników;
- grupa 4 – najlepsze tempa poprawy;
- grupa 5 – najszybsze spadki zatrudnienia i bezrobocia; najwyższe bezrobocie i niemal najniższa stopa zatrudnienia.

Tabela 2. Regiony w klasie pierwszej

Kraj (liczba regionów z kraju): kod regionu	Przynależność regionu do klasy					
	2006	2007	2008	2009	2010	2011
DE (4): DE13, DE71, DE72, DEB2; AT(1): AT33	1	1	1	1	1	1
IT (1): ITH2; NL (2): NL22, NL23	1	1	1	1	0	1
BE (2): BE21, BE25; DE (10): DE11, DE12, DE14, DE22, DE23, DE24, DE25, DE26, DE27, DEB1; FR (1): FR42; AT (7): AT11, AT12, AT21, AT22, AT31, AT32, AT34; FI (2): FI1B, FI20; SE (4): SE11, SE21, SE22, SE23; UK (2): UKJ1, UKJ2	1	1	1	0	1	1
DE (4): DE60, DE70, DE93, DEB3; AT (1): AT13	0	1	1	1	1	1
DE (5): DE91, DE92, DE94, DEA1, DEA2	0	0	1	1	1	1
BE (1): BE22; CZ (1): CZ02; DE (2): DEA4, DEF0; IT (1): ITI2; FR (1): FR52	0	1	1	0	1	1
UK (1): UKK4	1	0	1	0	1	1
UK (1): UKM5	1	0	1	1	1	0
BE (1): BE24; IT (1): ITH4; SE (1) SE31; UK (1): UKN0	1	1	0	0	1	1
NL (1): NL34; LU00	1	1	0	1	1	0
BE (1): BE23; CZ (4): CZ01, CZ02, CZ03, CZ06; DK (4): DK01, DK02, DK03, DK04; FR (1): FR71; IT (2): ITH3, ITH4; NL (8): NL12, NL13, NL21, NL31, NL32, NL33, NL41, NL42; SK (1): SK01; FI (2): FI19, FI1C; SE (1): SE12; UK (2): UKE1, UKJ3	1	1	1	0	0	1
FR (2): FR24, FR53; IT (2): ITC2, ITH1; UK (1): UKK2	1	1	1	0	1	0
ES (1): ES21; IT (1): ITC4; CY00; NL (1): NL11; PT (2): PT16, PT17; SI (2): SI01, SI02	1	1	1	0	0	0
IT (1): ITI3; UK (1): UKK1	1	1	0	0	1	0
SE (2): SE32, SE33; UK (1): UKF2	1	1	0	0	0	1
FR (2): FR10, FR63	1	0	1	0	0	1
UK (1): UKD6	1	0	0	0	1	1
UK (5): UKD1, UKD4, UKH2, UKI1, UKM6	0	1	1	0	1	0
UK (5): UKE2, UKG1, UKH1, UKL2, UKM2	0	1	1	0	0	1
DE (2): DEA3, DEC0	0	0	1	0	1	1
DE (2): DE40, DEG0	0	0	0	1	1	1
IE (2): IE01, IE02; EL (1): EL43; ES (5): ES22, ES23, ES24, ES30, ES51; FR (2): FR25, FR51; IT (2): ITC1, ITI1; HU (1): HU22; PT (1): PT18; UK (3): UKC1, UKC2, UKM3	1	1	0	0	0	0
DK (1): DK05; PT (2): PT11, PT15	1	0	1	0	0	0
UK (1): UKD3	1	0	0	0	1	0
BG (1): BG41; CZ (1): CZ07; EL (1): EL25; HU (1): HU10; RO (1): RO32; UK (1): UKJ4	0	1	1	0	0	0
IT (1): ITC3; UK(1): UKH3	0	1	0	0	0	1
PT (1): PT30; UK (1): UKF3	0	0	1	0	1	0
UK (2): UKF1, UKG2	0	0	1	0	0	1
UK (1): UKK3	0	0	0	1	0	1
DE (2): DEA5, DED2	0	0	0	0	1	1
ES (1): ES53; PT (1): PT20	1	0	0	0	0	0
EE00; ES (2): ES13, ES52; LV00; LT00; HU(1): HU21; UK (3): UKE3, UKI1, UKL1	0	1	0	0	0	0
BE (1): BE31; EL (1): EL41; FR (4): FR21, FR26, FR43, FR62; RO (1): RO21	0	0	1	0	0	0
PL (1): PL12	0	0	0	1	0	0
BE (1): BE31; DE (5): DE34, DE50, DE80, DED4, DED5, DED0	0	0	0	0	0	1
Ogółem	115	142	128	26	78	113

Źródło: opracowanie własne

Tabela 3. Regiony w klasie drugiej

Kraj (liczba regionów z kraju): kod regionu	Przynależność regionu do klasy					
	2006	2007	2008	2009	2010	2011
BE (1): BE10; FR (1): FR30; IT (4): ITF3, ITF4, ITF6, ITG1; HU (3): HU23, HU31, HU32	1	1	1	1	1	1
BE (1): BE33	1	1	1	1	1	0
BE (1): BE32; IT (1): ITF2	1	0	1	1	1	1
IT (2): ITF5, ITG2	0	1	1	1	1	1
RO (1): RO41	1	1	0	1	1	0
EL (1): EL23	1	0	1	1	1	0
BE (1): BE35; HU (1): HU33	1	0	1	1	0	1
FR (1): FR82; PL (2): PL42, PL61	1	0	0	1	1	1
EL (1): EL24	0	1	1	1	1	0
RO (2): RO12, RO22; SK (1): SK03	0	1	0	1	1	1
IT (1): ITI4; PL (1): PL31	0	0	1	1	1	1
FR (1): FR81	1	0	1	0	1	0
BG (1): BG32	1	0	0	1	0	1
EL (1): EL12	0	1	1	1	0	0
EL (1): EL21; FR (1): FR23	0	1	0	1	1	0
EL (1): EL14; RO (1): RO42	0	0	1	1	1	0
PL (4): PL32, PL33, PL51, PL62	0	0	0	1	1	1
FR (1): FR83	1	1	0	0	0	0
DE (1): DE30	1	0	1	0	0	0
MT00	1	0	0	1	0	0
CZ (2): CZ04, CZ08; FR (1): FR22	1	0	0	0	1	0
EL(1): EL42; FR (1): FR41	1	0	0	0	0	1
EL (1): EL13	0	1	1	0	0	0
ES (1): ES43	0	0	1	0	1	0
PL (2): PL43, PL52	0	0	0	1	1	0
BG (1): BG31; SK (1): SK04	0	0	0	1	0	1
IE (1): IE01; ES (6): ES13, ES22, ES23, ES30, ES41, ES51; PL (2): PL21, PL41; PT (2): PT11, PT18	0	0	0	0	1	1
PL (1): PL34	1	0	0	0	0	0
ES (1): ES61	0	1	0	0	0	0
RO (1): RO11	0	0	1	0	0	0
BE (1): BE34; EL (1): EL11	0	0	0	1	0	0
IT (1): ITF1; LV00; HU (2): HU21, HU22; PL (2): PL11, PL22; RO (1): RO31; SK (1): SK02; UK (2): UKD7, UKL1	0	0	0	0	1	0
BG (3): BG33, BG34, BG42; IE (1): IE02; EL (1): EL22; ES (6): ES11, ES12, ES21, ES24, ES42, ES70; FR (2): FR21, FR25; HU (1): HU10; PL (1): PL63; PT (2): PT15, PT17; UK (1): UKG3	0	0	0	0	0	1
Ogółem	30	23	28	44	61	61

Źródło: opracowanie własne

Tabela 4. Regiony w klasie trzeciej

Kraj (liczba regionów z kraju): kod regionu	Przynależność regionu do klasy					
	2006	2007	2008	2009	2010	2011
UK (1): UKE4	1	1	1	1	1	1
FR (1): FR72	1	1	0	1	1	1
UK (1): UKD7	1	1	1	1	0	0
UK (1): UKK3	1	1	1	0	1	0
UK (2): UKF1, UKG2	1	1	0	1	1	0
FR (1): FR62; UK (1): UKF3	1	1	0	1	0	1
UK (1): UKH3	1	0	1	1	1	0
UK (1): UKE3	1	0	1	1	0	1
UK (1): UKJ4	1	0	0	1	1	1
PT (1): PT20	0	1	1	1	1	0
UK (1): UKD3	0	1	1	1	0	1
DK (1): DK05	0	1	0	1	1	1
FR (1): FR51; IT (1): ITI1	0	0	1	1	1	1
UK (1): UKG3	1	1	1	0	0	0

Kraj (liczba regionów z kraju): kod regionu	Przynależność regionu do klasy					
	2006	2007	2008	2009	2010	2011
PT (1): PT30	1	1	0	1	0	0
UK (1): UKL1	1	0	1	1	0	0
FR (1): FR26; HU (1): HU10; UK (5): UKE2, UKG1, UKH1, UKL2, UKM2	1	0	0	1	1	0
UK (5): UKD1, UKD4, UKH2, UKI2, UKM6	1	0	0	1	0	1
UK (1): UKD6	0	1	1	1	0	0
FR (1): FR63	0	1	0	1	1	0
EL (1): EL42; IT (2): ITC1, ITC3; SE (2): SE32, SE33; UK (3): UKC2, UKF2, UKM3	0	0	1	1	1	0
FR (1): FR61; IT (1): ITI3; UK (1): UKK1	0	0	1	1	0	1
BG (1): BG41; IT (1): ITC4; CY00; NL (1): NL11; RO (1): RO32; SI (2): SI01, SI02	0	0	0	1	1	1
CZ (1): CZ05; FR (1): FR43; RO (1): RO21	1	0	0	1	0	0
ES (1): ES53	0	1	1	0	0	0
FR (1): FR21; PT (2): PT11, PT15; UK (1): UKK4	0	1	0	1	0	0
UK (1): UKM5	0	1	0	0	0	1
BE (1): BE24; IT (1): ITH4; PT(1): PT18; SE (1): SE31; UK (2): UKC1; UKN0	0	0	1	1	0	0
NL (1): NL34	0	0	1	0	1	0
LU00	0	0	1	0	0	1
BE (2): BE23, BE31; CZ (5): CZ01, CZ02, CZ03, CZ06, CZ07; DK (4): DK01, DK02, DK03, DK04; EL (2): EL25, EL41; FR (2): FR10, FR25; IT (2): ITH3, ITH5; NL (8): NL12, NL13, NL21, NL31, NL32, NL33, NL41, NL42; PL(1): PL63; PT (2): PT16, PT17; SK (1): SK01; FI (2): FI19, FI1C; SE (1): SE12; UK (3): UKE1, UKI1, UKJ3	0	0	0	1	1	0
FR (2): FR24, FR53; IT (2): ITC2, ITH1; UK (1): UKK2	0	0	0	1	0	1
FR (1): FR23	1	0	0	0	0	0
BE (1): BE34; EE00; IE (2): IE01, IE02; ES (9): ES11, ES13, ES22, ES23, ES24, ES30, ES41, ES51, ES52; FR (1): FR41; LV00; LT00; HU (2): HU21, HU22	0	0	1	0	0	0
BE (3): BE21, BE22, BE25; BG(2): BG34, BG42; CZ (2): CZ04, CZ08; DE (16): DE11, DE12, DE14, DE21, DE22, DE23, DE24, DE25, DE26, DE27, DEA3, DEA4, DEA5, DEB1, DEC0, DEF0; EL (3): EL22, EL30, EI42; FR (2): FR42, FR71; IT (1): ITI2; AT (7): AT11, AT12, AT21, AT22, AT31, AT32, AT34; PL (4): PL11, PL21, PL34, PL41; RO (2): RO11, RO31; FI (3): FI1B, FI1D, FI20; SE (4): SE11, SE21, SE22, SE23; UK (2): UKJ1, UKJ2	0	0	0	1	0	0
NL (2): NL22, NL23; PL (1): PL12; FR (1): FR52; IT (1): ITH2	0	0	0	0	1	0
Ogółem	30	21	50	153	75	32

Źródło: opracowanie własne

Najliczniejszą grupę stanowi pierwsza, a następnie trzecia i czwarta. Najmniej liczną jest natomiast grupa piąta, którą charakteryzuje „chwilowe wyjście” regionów w roku 2008. Regiony stołeczne i te ze stolicą znalazły się w przedstawionej klasyfikacji głównie w pierwszej, a następnie w trzeciej grupie.

Tabela 5. Regiony w klasie czwartej

Kraj (liczba regionów z kraju): kod regionu	Przynależność regionu do klasy					
	2006	2007	2008	2009	2010	2011
DE (5): DE50, DE80, DED4, DED5, DEE0	1	1	1	1	1	0
PL (1): PL22	1	1	1	1	0	1
FI (1): FI1D	1	1	1	0	1	1
DE (1): DED2	1	1	1	1	0	0
IT (1): ITF1; PL (4): PL11, PL12, PL43, PL52; SK (1): SK02	1	1	1	0	0	1
RO (1): RO11	1	1	0	0	1	1
MT00	0	1	1	0	1	1
DE (1): DE30	0	1	0	1	1	1
FR (1): FR83	0	0	1	1	1	1
BG (4): BG31, BG33, BG34, BG42; DE (3): DE40, DEA5, DEG0; EL (2): EL11,	1	1	1	0	0	0

EL30; ES (1): ES12; PL (7): PL21, PL32, PL33, PL41, PL51, PL62, PL63; RO (1): RO31; SK (1): SK04						
BE (1): BE34; FR (1): FR61	1	1	0	0	1	0
BE (1): BE31; RO (1): RO42	1	1	0	0	0	1
UK (1): UK11	1	0	1	0	0	1
CZ (2): CZ04, CZ08; FR (1): FR22; PL (1): PL34	0	1	1	0	0	1
FR (1): FR42; RO (1): RO21	0	1	0	0	1	1
DE (7): DE91, DE92, DE94, DEA1, DEA2, DEA3, DEC0; EL (2): EL14, EL41; ES (6): ES11, ES41, ES42, ES43, ES62, ES70; IT (1): ITI4; PL (1): PL31	1	1	0	0	0	0
EL (1): EL21; RO (2): RO12, RO22; SK (1): SK03	1	0	1	0	0	0
EL (1): EL13	1	0	0	1	0	0
FR (1): FR21	1	0	0	0	1	0
CZ (1): CZ07; EE00; LV00; LT00; HU (1): HU21	1	0	0	0	0	1
BG (1): BG32; EL (2): EL22, EL42; FR (1): FR82; PL (2): PL42, PL61	0	1	1	0	0	0
BE (1): BE35; FR (1): FR41; HU (1): HU33	0	1	0	0	1	0
FR (2): FR26, FR81	0	1	0	0	0	1
FR (1): FR23; RO (1): RO41	0	0	1	0	0	1
BE (1): BE22; BG (1): BG41; DE (6): DE60, DE73, DE93, DEA4, DEB3, DEF0; EL (3): EL12, EL24, EL25; ES (3): ES13, ES52, ES61; FR (1): FR52; IT (4): ITC3, ITI2, ITF5, ITG2; AT (1): AT13; RO (1): RO32	1	0	0	0	0	0
BE (1): BE32; EL (1): EL23; FR (1): FR10; IT (1): ITF2	0	1	0	0	0	0
FR (2): FR25, FR72	0	0	1	0	0	0
ES (1): ES21; FR (2): FR62, FR71; UK (3): UKC1, UKE3, UKG3	0	0	0	0	1	0
BE (1): BE33; IT (1): IRC1; HU (1): HU22; UK (4): UKC2, UKD7, UKL1, UKM3	0	0	0	0	0	1
Ogółem	88	78	54	10	24	37

Źródło: opracowanie własne

Spadki stóp zatrudnienia i wzrosty stóp bezrobocia – charakterystyczne dla roku 2008 – załamały właściwą grupie pierwszej tendencję wzrostów – z ponad 100 regionów w latach 2006–2007 zostało 26 w roku 2008.

Tabela 6. Regiony w klasie piątej

Kraj (liczba regionów z kraju): kod regionu	Przynależność regionu do klasy					
	2006	2007	2008	2009	2010	2011
ES (2): ES61, ES62	0	1	1	0	1	1
ES (2): ES42, ES70	0	1	1	0	1	0
ES (2): ES52, ES53	0	0	1	0	1	1
EL (1): EL22	1	0	0	0	1	0
BG (1): BG33; EE00; IE(1): IE02; ES (3): ES11, ES12, ES24; LT00	0	0	1	0	1	0
ES (1): ES43	0	0	1	0	0	1
EL (4): EL11, EL12, EL13, EL30	0	0	0	0	1	1
IE (1): IE01; ES (7): ES13, ES21, ES22, ES23, ES30, ES41, ES51; FR (3): FR22, FR41, FR81; IT (1): ITF1; LV00; HU (2): HU21, HU22; SK (1): SK02, UK (1): UKG3	0	0	1	0	0	0
BG (4): BG31, BG32, BG34, BG42; EL (1): EL42; PL (1): PL34; PT (1): PT15; SK (1): SK04	0	0	0	0	1	0
EL (7): EL14, EL21, EL23, EL24, EL25, EL41, EL43; PT (3): PT16, PT20, PT30; RO (1): RO31; UK (1): UKC1	0	0	0	0	0	1
Ogółem	1	4	31	0	26	21

Źródło: opracowanie własne

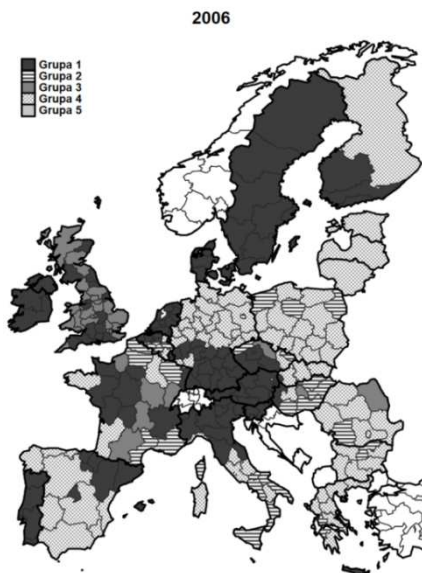
Regiony polskie znalazły się w kolejnych latach w następujących grupach:

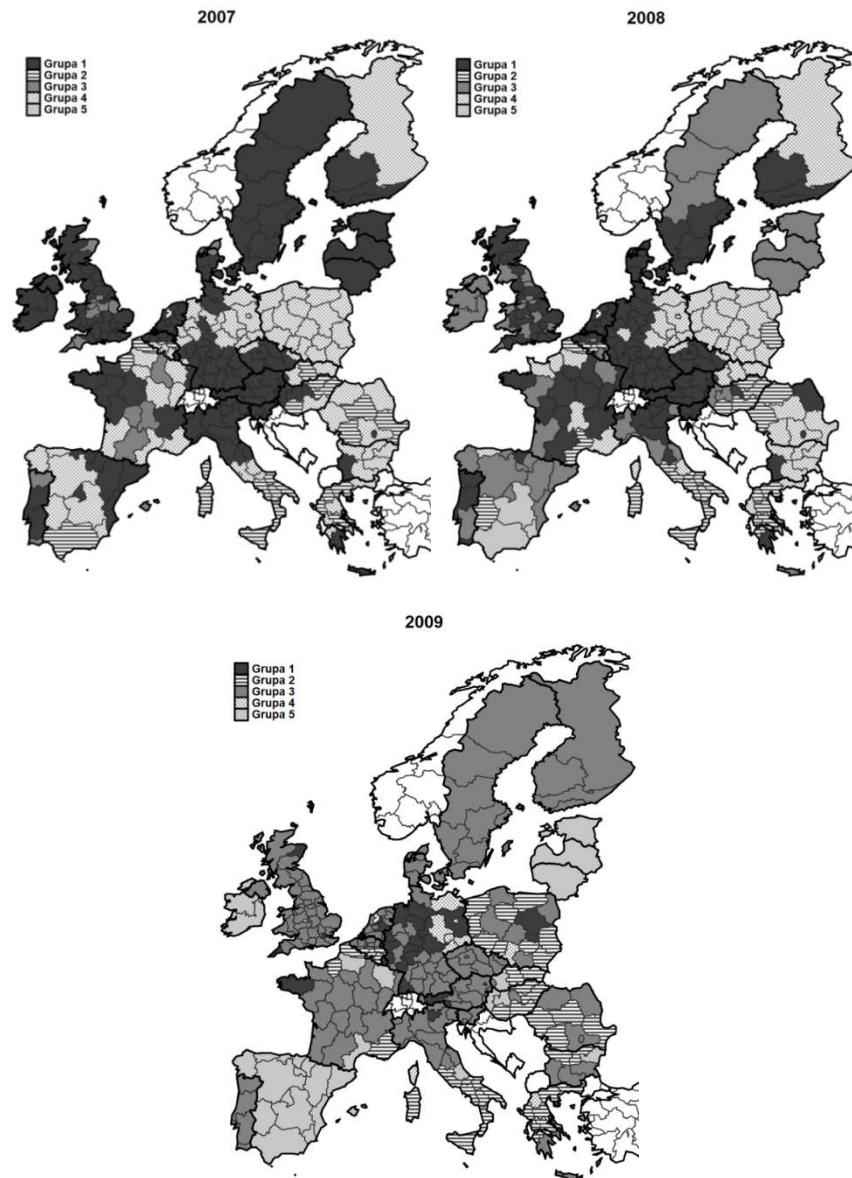
- 2006 r. – głównie w czwartej, poza podlaskim, zachodniopomorskim i kujawsko-pomorskim, które zaliczono do grupy drugiej;

- 2007 r. – wszystkie w grupie czwartej;
- 2008 r. – poza lubelskim w grupie czwartej;
- 2009 r. – dziewięć regionów w grupie drugiej, ponadto pięć (łódzkie, małopolskie, podlaskie i wielkopolskie oraz pomorskie) w grupie trzeciej i po jednym w czwartej (śląskie) oraz pierwszej (mazowieckie);
- 2010 r. – z wyjątkiem mazowieckiego i pomorskiego (trzecia klasa) oraz podlaskiego (piąta) w klasie drugiej;
- 2011 r. – dziesięć regionów w klasie drugiej, a sześć w klasie czwartej (łódzkie, mazowieckie, śląskie, podlaskie, lubuskie i opolskie).

Geograficzne rozmieszczenie regionów z utworzonych klas w kolejnych latach przedstawiono na rysunkach 2 i 3. Na mapach widać, że regiony, które „opuściły” grupę pierwszą, znalazły się w grupie trzeciej (ze 115 w roku 2006, aż 94 w 2009 były w grupie trzeciej) i piątej (pozostałe 10). Do „tracących” regiony w roku 2008 należy także grupa czwarta – ogólnie średnie tempa zmian były najlepsze. Znamienny jest także podział na „starą” Unię i regiony krajów ostatnich rozszerzeń oraz regiony stołeczne, które w wielu wypadkach stanowią inną niż pozostałe regiony w kraju grupę (np. Berlin w roku 2011). Na zaprezentowanych mapach zauważalny jest także podział Niemiec czy Włoch na część północną i południową.

Rysunek 2. Graficzna prezentacja wyników klasyfikacji – lata 2006–2009

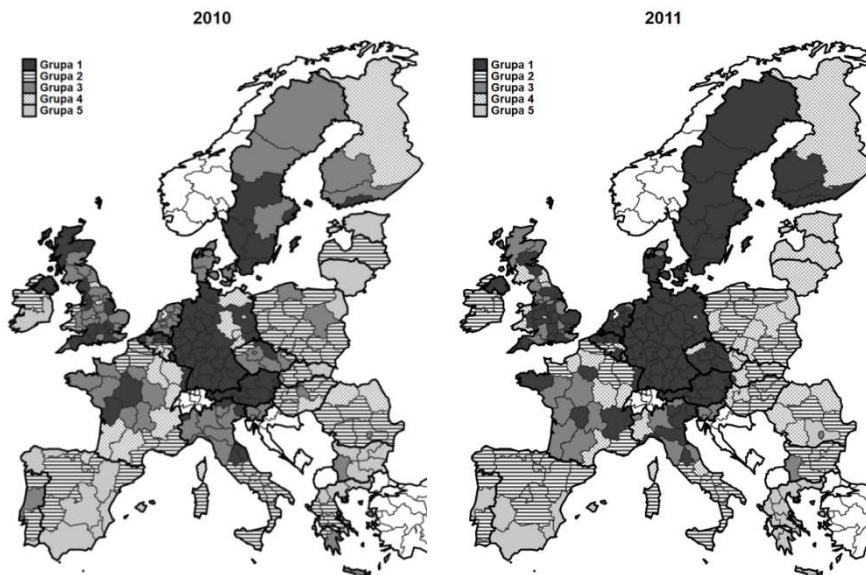

Źródło: opracowanie własne

Najbardziej spektakularna jest jednak dominacja grupy trzeciej w roku 2009 – średnia stopa zatrudnienia 68,4% i bezrobocia 6,8%, przy drugim co do wielkości (najgorszym średnim tempie spadku).

Rysunek 3. Graficzna prezentacja wyników klasyfikacji – lata 2010–2011

Źródło: opracowanie własne

4. PODSUMOWANIE

Zaprezentowane – w bardzo skrótej wersji ze względu na ograniczenia objętości artykułu – wyniki badań pozwalają na następujące wnioski:

- zmienne wybrane do oceny wrażliwości na kryzys ekonomiczny regionów UE szczebla NUTS 2 mają znaczną zdolność diagnostyczną;
- zaproponowane podejście badawcze pozwala na wydzielenie grup regionów o podobnych właściwościach ze względu na badane charakterystyki rynku pracy;
- w otrzymanych grupach regionów niewiele obiektów jest trwale przypisanych do klasy – rynek pracy w analizowanym okresie dotknęły gwałtowne turbulencje.

Konieczne są pogłębione badania w roku neuralgicznym – 2009, które pozwolą na określenie determinant wrażliwości na kryzys regionów szczebla NUTS 2.

LITERATURA

- [1] Markowska M., *Dynamiczna taksonomia innowacyjności regionów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Monografie i Opracowania 221, Wrocław 2012.
- [2] Markowska M., *Ocena zależności między rozwojem inteligentnym a odpornością na kryzys ekonomiczny w wymiarze regionalnym – przegląd badań*, [w:] *Gospodarka regionalna w teorii i praktyce*, red. D. Strahl, A. Raszkowski, D. Głuszczyk, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 333, Wrocław 2014, s. 22-32.

- [3] Markowska M., *Ocena wrażliwości na kryzys gospodarstw domowych w unijnych regionach – analiza przestrzenno-czasowa*, [w:] *Problemy rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. M. Markowska, D. Głuszczyk, A. Sztando, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 393, Wrocław 2015, s. 53-66).
- [4] Markowska M., *The vulnerability of regions to economic crisis – measurement problems*, [w:] *Regional economy and policy. Territories and cities*, red. P. Hlavacek, P. Olsowa, Jan Evangelista Purkyně University in Usti nad Labem Usti nad Labem 2014, 38-47.
- [5] Markowska M., Strahl D., *Wykorzystanie klasyfikacji dynamicznej do identyfikacji wrażliwości na kryzys ekonomiczny unijnych regionów szczebla NUTS 2*. [w:] *Taksonomia*, red. M. Walesiak, K. Jajuga, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 385, Wrocław 2015, s. 38-47.
- [6] Markowska M., Strahl D., Sokołowski A., Sobolewski M., *Klasyfikacja dynamiczna regionów Unii Europejskiej szczebla NUTS 2 z uwagi na wrażliwość na kryzys ekonomiczny (obszar: zmiany w gospodarce)*, [w:] *Problemy rozwoju regionalnego i lokalnego*, M. Markowska, D. Głuszczyk, A. Sztando (red.), Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 393, Wrocław 2015, s. 32-44.
- [7] *Regions in the European Union. Nomenclature of territorial unit for statistics NUTS 2010/EU-27*, Methodologies and Working Papers, European Commission, Luxembourg 2011.
- [8] Strahl D., Sokołowski A., *Propozycja podejścia metodologicznego do oceny zależności między inteligentnym rozwojem a wrażliwością na kryzys ekonomiczny w wymiarze regionalnym*, [w:] *Problemy rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. E. Sobczak, B. Bal-Domańska, M. Obrębalski, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 331, Wrocław 2014, s. 181–190.

Spis regionów:

BE10 Région de Bruxelles-Capitale, BE21 Prov. Antwerpen, BE22 Prov. Limburg, BE23 Prov. Oost-Vlaanderen, BE24 Prov. Vlaams-Brabant, BE25 Prov. West-Vlaanderen, BE31 Prov. Brabant Wallon, BE32 Prov. Hainaut, BE33 Prov. Liège, BE34 Prov. Luxembourg, BE35 Prov. Namur, BG31 Severozapaden, BG32 Severen tsentralen, BG33 Severoiztochen, BG34 Yugoiztochen, BG41 Yugozapaden, BG42 Yuzhen tsentralen, CZ01 Praha, CZ02 Strední Čechy, CZ03 Jihozápad, CZ04 Severozápad, CZ05 Severovýchod, CZ06 Jihovýchod, CZ07 Strední Morava, CZ08 Moravskoslezsko, DK01 Hovedstaden, DK02 Sjælland, DK03 Syddanmark, DK04 Midtjylland, DK05 Nordjylland, DE11 Stuttgart, DE12 Karlsruhe, DE13 Freiburg, DE14 Tübingen, DE21 Oberbayern, DE22 Niederbayern, DE23 Oberpfalz, DE24 Oberfranken, DE25 Mittelfranken, DE26 Unterfranken, DE27 Schwaben, DE30 Berlin, DE40 Brandenburg, DE50 Bremen, DE60 Hamburg, DE71 Darmstadt, DE72 Gießen, DE73 Kassel, DE80 Mecklenburg-Vorpommern, DE91 Braunschweig, DE92 Hannover, DE93 Lüneburg, DE94 Weser-Ems, DEA1 Düsseldorf, DEA2 Köln, DEA3 Münster, DEA4 Detmold, DEA5 Arnsberg, DEB1 Koblenz, DEB2 Trier, DEB3 Rheinhessen-Pfalz, DEC0 Saarland, DED2 Dresden, DED4 Chemnitz, DED5 Leipzig, DEE0 Sachsen-Anhalt, DEF0 Schleswig-Holstein, DEG0 Thüringen, EE00 Eesti, IE01 Border, Midland and Western, IE02 Southern and Eastern, EL11 Anatoliki Makedonia, Thraki, EL12 Kentriki Makedonia, EL13 Dytiki Makedonia, EL14 Thessalia, EL21 Ipeiros, EL22 Ionia Nisia, EL23 Dytiki Ellada, EL24 Sterea Ellada, EL25 Peloponnisos, EL30 Attiki, EL41 Voreio Aigaio, EL42 Notio Aigaio, EL43 Kriti, ES11 Galicia, ES12 Principado de Asturias, ES13 Cantabria, ES21 País Vasco, ES22 Comunidad Foral de Navarra, ES23 La Rioja, ES24 Aragón, ES30 Comunidad de Madrid,

ES41 Castilla y León, ES42 Castilla-la Mancha, ES43 Extremadura, ES51 Cataluña, ES52 Comunidad Valenciana, ES53 Illes Balears, ES61 Andalucía, ES62 Región de Murcia, ES70 Canarias, FR10 Île de France, FR21 Champagne-Ardenne, FR22 Picardie, FR23 Haute-Normandie, FR24 Centre, FR25 Basse-Normandie, FR26 Bourgogne, FR30 Nord - Pas-de-Calais, FR41 Lorraine, FR42 Alsace, FR43 Franche-Comté, FR51 Pays de la Loire, FR52 Bretagne, FR53 Poitou-Charentes, FR61 Aquitaine, FR62 Midi-Pyrénées, FR63 Limousin, FR71 Rhône-Alpes, FR72 Auvergne, FR81 Languedoc-Roussillon, FR82 Provence-Alpes-Côte d'Azur, FR83 Corse, ITC1 Piemonte, ITC2 Valle d'Aosta, ITC3 Liguria, ITC4 Lombardia, ITH1 Provincia Autonoma di Bolzano, ITH2 Provincia Autonoma di Trento, ITH3 Veneto, ITH4 Friuli-Venezia Giulia, ITH5 Emilia-Romagna, ITI1 Toscana, ITI2 Umbria, ITI3 Marche, ITI4 Lazio, ITF1 Abruzzo, ITF2 Molise, ITF3 Campania, ITF4 Puglia, ITF5 Basilicata, ITF6 Calabria, ITG1 Sicilia, ITG2 Sardegna, CY00 Kypros, LV00 Latvia, LT00 Lithuania, LU00 Luxembourg, HU10 Közép-Magyarország, HU21 Közép-Dunántúl, HU22 Nyugat-Dunántúl, HU23 Dél-Dunántúl, HU31 Észak-Magyarország, HU32 Észak-Alföld, HU33 Dél-Alföld, MT00 Malta, NL11 Groningen, NL12 Friesland, NL13 Drenthe, NL21 Overijssel, NL22 Gelderland, NL23 Flevoland, NL31 Utrecht, NL32 Noord-Holland, NL33 Zuid-Holland, NL34 Zeeland, NL41 Noord-Brabant, NL42 Limburg, AT11 Burgenland, AT12 Niederösterreich, AT13 Wien, AT21 Kärnten, AT22 Steiermark, AT31 Oberösterreich, AT32 Salzburg, AT33 Tirol, AT34 Vorarlberg, PL11 Łódzkie, PL12 Mazowieckie, PL21 Małopolskie, PL22 Śląskie, PL31 Lubelskie, PL32 Podkarpackie, PL33 Świętokrzyskie, PL34 Podlaskie, PL41 Wielkopolskie, PL42 Zachodniopomorskie, PL43 Lubuskie, PL51 Dolnośląskie, PL52 Opolskie, PL61 Kujawsko-pomorskie, PL62 Warmińsko-mazurskie, PL63 Pomorskie, PT11 Norte, PT15 Algarve, PT16 Centro, PT17 Lisboa, PT18 Alentejo, PT20 Região Autónoma dos Açores, PT30 Região Autónoma da Madeira, RO11 Nord-Vest, RO12 Centru, RO21 Nord-Est, RO22 Sud-Est, RO31 Sud - Muntenia, RO32 Bucuresti - Ilfov, RO41 Sud-Vest Oltenia, RO42 Vest, SI01 Vzhodna Slovenija, SI02 Zahodna Slovenija, SK01 Bratislavský kraj, SK02 Západné Slovensko, SK03 Stredné Slovensko, SK04 Východné Slovensko, FI19 Länsi-Suomi, FI1B Helsinki-Uusimaa, FI1C Etelä-Suomi, FI1D Pohjois-ja Itä-Suomi, FI20 Åland, SE11 Stockholm, SE12 Östra Mellansverige, SE21 Småland med öarna, SE22 Sydsverige, SE23 Västsverige, SE31 Norra Mellansverige, SE32 Mellersta Norrland, SE33 Övre Norrland, UKC1 Tees Valley and Durham, UKC2 Northumberland and Tyne and Wear, UKD1 Cumbria, UKD3 Greater Manchester, UKD4 Lancashire, UKD6 Cheshire, UKD7 Merseyside, UKE1 East Yorkshire and Northern Lincolnshire, UKE2 North Yorkshire, UKE3 South Yorkshire, UKE4 West Yorkshire UKF1 Derbyshire and Nottinghamshire, UKF2 Leicestershire, Rutland and Northamptonshire, UKF3 Lincolnshire, UKG1 Herefordshire, Worcestershire and Warwickshire, UKG2 Shropshire and Staffordshire, UKG3 West Midlands, UKH1 East Anglia, UKH2 Bedfordshire and Hertfordshire, UKH3 Essex, UKI1 Inner London, UKI2 Outer London, UKJ1 Berkshire, Buckinghamshire and Oxfordshire, UKJ2 Surrey, East and West Sussex, UKJ3 Hampshire and Isle of Wight, UKJ4 Kent, UKK1 Gloucestershire, Wiltshire and Bristol, UKK2 Dorset and Somerset, UKK3 Cornwall and Isles of Scilly, UKK4 Devon, UKL1 West Wales and The Valleys, UKL2 East Wales, UKM2 Eastern Scotland, UKM3 South Western Scotland, UKM5 North Eastern Scotland, UKM6 Highlands and Islands, UKN0 Northern Ireland

**DYNAMIC CLASSIFICATION OF THE EUROPEAN UNION NUTS 2 REGIONS IN
TERMS OF SENSITIVITY TO ECONOMIC CRISIS
(AREA: LABOUR MARKET)**

The assessment of reasons and effects of economic crisis may cover various levels of management. It is possible to conduct analyses at macro level and also at intermediate levels (i.e. at the level of enterprises and in regional scale). Each of these perspectives is characterized by its specificity defining both factors and determinants of sensitivity to crisis

regarding the analysed economies of countries, companies or regions. In terms of, among others, measurement possibilities (statistical data the range of which is different due to e.g. public statistics possibilities) it is also indispensable to take separate research approaches, typical for a given level.

Within the framework of the suggested research approach towards sensitivity areas to economic crisis of regions the following spheres were included: economy, households and labour market.

The study presents the results of dynamic classification (analysed period 2005–2011) of the European Union NUTS 2 regions in one out of the three areas of sensitivity to economic crisis: labour market. The following diagnostic variables were considered: employment rate, unemployment rate and the rate of changes characteristic for both indicators. The applied dynamic approach (which assumes that the same analysed objects (regions) are repeatedly present in the classified set and are referred to as separate taxonomic units (object-periods) – in terms of their characteristics values realization in the subsequent years). Such approach allowed to distinguish the groups of regions featuring similar properties regarding the analysed characteristics of sensitivity to economic crisis, as well as facilitated the assessment of changes in assigning regions to particular classes over time.

Keywords: NUTS 2 regions, dynamic classification, vulnerability to crisis.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.18

Przesłano do redakcji: marzec 2015

Przyjęto do druku: lipiec 2015

Marina MILUSHYNA¹

FOREIGN STUDIES OF THE CODEPENDENCY PHENOMENON

The article highlights the foreign aspects of psychological interpretation for the phenomenon «codependency», the most controversial yet the least studied in terms of its scientific analysis. The research defines conceptual foundation for further theoretical verification in the direction of foreign psychological studies. We consider the psychological characteristics of a co-dependent personality and the principal mechanisms of formation of similar relationships. The review of classic and contemporary research is undertaken and the approaches to definition of the given phenomenon are analyzed.

The codependency is regarded as a psychological state characterized by a strong disquietude and extreme emotional, social, and sometimes physical dependence on a person or an object. As a result, such dependence on another person becomes a pathological state that affects all the relations of a codependent person.

Scientists have proved that codependency is connected not just to alcoholism or chemical dependence in families but to various types of chronic family stressors.

In addition to parental chemical dependency, other family stressors may include ineffective parenting styles, parental abuse, as well as parental mental and physical health.

This phenomenon is also present in dysfunctional families. People from such families do not understand a role clarity, cannot express emotions, their parents often have mental health problems and that promoted the development of codependency.

Researchers also point to cross-cultural limitations of this concept. There are cultures which emphasize individualism of personality, while others approve of the behavior of codependent women in the family.

The analyzed works of the codependency phenomenon confirm the necessity of further research. The psychologists should be more inclined to explore larger sample sizes, varying minority groups, and more representative population with greater depth.

Keywords: codependency, dependency, dysfunctional family, co-dependent personality, family systems.

1. INTRODUCTION

The construct of codependency evolved from the chemical dependency field in the treatment of families of alcoholics. This term has become popular among mental health professionals as well as the general public since its inception at the end 1970s.

Originally, codependency is expressed in recognizable patterns of behaviors and attitudes characteristically found in family members or marrieds of an alcoholic (T. Cermak, M.Beattie, S.Wegscheider-Cruse, C.L.Whitfield). The genesis of the concept of codependency can be traced back to 1784 when Dr. Benjamin Rush first described habitual drunkenness as a disease. This idea fell out of favor during the Victorian era.

¹ Marina Milushyna Ph.D., Associate Professor of the Department of Social work of Dnipropetrovsk National University, Oles Honchar, Dnipropetrovsk, Ukraine, Gagarin Avenue, 72, tel.: (011-380 - 56) 3749870, e-mail: milushina@mail.ru

Then alcoholism became known as the disease umbrella. Thereafter, alcoholics were seen as the victims of a biological and psychological process that rendered their behavior uncontrollable.

Soon after this development, a second trend began, which also contributed to the formation of the codependency construct: the family systems movement. Alcoholics now were viewed in a relational context. Their drinking behavior had an impact on the entire family system as well as its individual members, just as their drinking behavior was affected by these same people. S.J. Katz and A.E. Liu use the mobile analogy: "when one piece of the mobile is swinging wildly out of control, all the pieces react by moving in ways that will offset the disturbance to the unit as a whole"². Experts began noticing, for example, that children of alcoholics tended to become alcoholics or develop psychological difficulties themselves³. It was then necessary to find a term to describe these types of out-of-control, compulsive patterns of behavior that characterized these family members.

In recent years, the construct of codependency has been associated with exposure to any chronic stressful events within the family environment such as physical, sexual, emotional abuse, neglect or excessive trauma⁴. Codependency is defined as "a pattern of painful dependence on compulsive behaviors and on approval from others in an attempt to find safety, self-worth, and identity"⁵.

Since the early 1980s, the term has been expanded so that it has surpassed its situational scopes. There appeared more groups of people who have codependency such as: people in relationships with emotionally or mentally disturbed persons; adult children of alcoholics; people in relationships with chronically ill people; parents of children with addictive behavior; people in relationships with irresponsible people. Therefore, a relationship with an alcoholic is no longer the exclusive focus of codependency. A codependent person has become one who has a relationship (personally or professionally), with a "troubled, needy, or dependent person"⁶.

Most of the writers are quite indefinitely in their definitions, using different of symptomatology. For instance, S.Wegscheider-Cruse, one of the first to use this term, looks upon codependency as "a primary disease and a disease within every member of an alcoholic family"⁷. M. Schutt (1985) says that it is a protective stance adopted by the spouse that keeps the husband from experiencing the consequences of drinking⁸. R. Subby offers a more descriptive definition of co-dependency. He considers it to be "an emotional, psychological, and behavioral condition that develops as a result of an individual's prolonged exposure to, and practice of, a set of oppressive rules - rules which prevent the open expression of feelings as well as the direct discussion of personal and

² S.J. Katz, A.E. Liu, *The codependency conspiracy*, Warner Books, New York 1991, p. 14.

³ A. W. Schaefer, *Codependence: Misunderstood-Mistreated*, Harper & Row, New York 1986.

⁴ T.A. Loughhead, *Addictions as a process: Commonalties or codependence*. *Contemporary Family Therapy*, 1991 (13), pp.455-470.

⁵ S.Wegscheider-Cruse, J.R. Cruse, *Understanding co-dependency*, Health Communications, Deerfield Beach FL 1990, p.8.

⁶ M.Beattie, *Codependent no more*, Harper & Row, New York 1987, p. 31.

⁷ S.Wegscheider-Cruse, *Another chance: Hope and health for the alcoholic family*. Science and Behavior Books, Pompano Beach, FL 1984, p.1.

⁸ M.Schutt, *Wives of Alcoholics: From Codependency to Recovery*, Health Communications Pompano Beach, Florida 1985, p.2.

interpersonal problem”⁹. In the C.L. Whitfield's works the definition of co-alcoholism is given. He sees it as “ill health or maladaptive, problematic, or dysfunctional behavior that is associated with living, working, or otherwise being close to a person with alcoholism. It is manifested by a spectrum of symptoms, signs, and problems that range from lack of symptoms, to headaches, to suicide”¹⁰.

The absence of a clear definition suggests the need for research focusing on a clearer delimitation of the symptoms which describe codependency.

C. Hughes-Hammer and his colleagues developed and approbated the Codependency Assessment Tool (CODAT), and they discovered that the main symptom of codependency was self-neglect. They also found four interrelated symptoms of codependency such as low self-worth, hiding self, family of origin issues, and medical problems. Whereas low self-worth, hiding self, and family of origin issues are overlapped with the main symptom, medical problems are the result of both the main symptom and those three associated symptoms¹¹.

The scientists denominate different characteristics of codependency. But all of them say that the core of codependency includes external focusing, self-sacrificing, controlling others, and suppressing one's emotions. Some of them suggested an operational definition of codependency as an excessive focus outside oneself related to a stressful family environment. To summarize, based on key concepts in current literature, codependency mainly refers to excessively other-oriented caretaking traits and behaviors that are derived from a stressful or dysfunctional family environment.

Many scholars in psychology and psychotherapy have made an enormous contribution to understanding the causes of codependency. In addition to dependency theory which connects the codependency with alcohol and drug abuse, the authors also used the family systems theory, personality theory and the theory of development, and feminist perspectives to understand codependency. So, we consider it necessary to review these theoretical assumptions of codependency.

2. INFLUENCE OF FAMILY ON THE CODEPENDENCY

In early formulations of codependency, it was assumed that phenomena were found in children or family members from families experiencing alcoholism or chemical dependence. Many research studies have failed to support the hypothesis that the adult children of alcoholics have higher levels of codependency than adult children of non-alcoholics (R.L. Hewes, T.P. Janikowski¹², A.L. Jones¹³). This information allows to

⁹ R.Subby, *Lost in the Shuffle: The Co-dependent Reality*, Health Communications Pompano Beach, FL 1987, p.26.

¹⁰ C.Whitfield, *Co-dependence: Healing the human condition*. Health Communications, Pompano Beach, FL 1991, p.45.

¹¹ C. Hughes-Hammer, D.S. Martsolf, R.A. Zeller. Development and testing of the codependency assessment tool. *Archives of Psychiatric Nursing*, 1998, 12, pp.264-272.

¹² R. L.Hewes, T. P. Janikowski, Parental alcoholism and codependency: A comparison of female children of alcoholics and nonalcoholics in two college-age groups. *College Student Journal*, 1928, 2, pp.140-147.

¹³ A.L. Jones, D.M. Perera-Diltz, K.M.Salyers, J.M.Laux, W. S. Cochrane, Testing hypothesized differences between adult children of alcoholics (ACOAs) and non-ACOAs in a college student sample. *Journal of College Counseling*, 2007, 10, pp.19-26.

assume that dysfunctional families experiencing challenges other than families with alcoholism may have similar issues and tend to develop codependent traits and behaviors.

The concept of codependency has been expanded as a primary phenomenon in dysfunctional family systems. A dysfunctional family is a family in which conflict, misbehavior, and often child neglect or abuse on the part of individual parents occur continually and regularly, leading other members to accommodate such actions. Children sometimes grow up in such families with the understanding that such arrangement is normal. Dysfunctional families are primarily a result of co-dependent adults, and may also be affected by addictions, such as substance abuse (alcohol, drugs, etc.), or sometimes an untreated mental illness. Dysfunctional parents may emulate or over-correct from their own dysfunctional parents. In some cases, a “child-like” parent will allow the dominant parent to abuse their children¹⁴. Security is not available in a dysfunctional family as a social system. Persons cannot meet their needs because they direct all the forces to adaptation¹⁵.

The codependency is connected not just to alcoholism or chemical dependence in families but to various types of chronic family stressors. They may be predictors of codependency. In addition to parental chemical dependency, other family stressors may include ineffective parenting styles, parental abuse, as well as parental mental and physical health. In their works M. Crothers and L.W. Warren studied parental chemical dependency and didn't find significantly related to college students' codependency. The results of their study indicate that parental chemical dependency, maternal and paternal codependency as well as maternal coercion are significant predictors of codependency¹⁶. The group of high codependency did not include more individuals whose parents were alcoholics or drug addicts, or had a higher level of childhood physical or sexual abuse. We can assume, that group had parental mental health problems and the family of origin dysfunction. Thus, the codependency occur not only in the families of drug addicts, alcoholics, abuse problems but in those who have been physically or sexually abused.

This phenomenon is also present in dysfunctional families. People from such families do not understand a role clarity, cannot express emotions, their parents often have mental health problems and that promoted the development of codependency.

In another study J.A. Fuller and R.M. Warner discovered that parental alcoholism was neither a necessary nor sufficient condition for the development of codependency. Scientists consider that college students from stressful family environments in which a parent experienced alcoholism, mental illness, or physical illness had significantly higher codependency scores on both of two codependency measures. These results support the theory that other types of family stress or dysfunction, not exclusively parental alcoholism, can lead to codependency¹⁷.

The research in Taiwan found out that teens from a stressful family had significantly higher levels of codependency. Especially it was expressed in such traits as identified

¹⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/Dysfunctional_family#cite_note-StoopMasteller-1

¹⁵ Tkach T. The security of social system. Seminar Societal Development through International Academic Cooperation, University of Nordland (Bodø, Norway), 2014.

¹⁶ Crothers, M., & Warren, L. W. Parental antecedents of adult codependency. *Journal of Clinical Psychology*, 1996, (52), pp.231-239.

¹⁷ J. A.Fuller, R. M.Warner, Family stressors as predictors of codependency. *Genetic, Social, and General Psychology, Monographs*, 2000, pp.5-22.

caretaking behaviors and lack of expression of feelings. Results of this study found positive relationships between teens codependency and negative affection and lack of autonomy. Researchers explained their results by the influence of Taiwanese cultural values on codependency. These cultural values include an emphasis on filial piety and emotional restraint¹⁸.

Researchers also point to cross-cultural limitations of this concept. The authors believe that the phenomenon of codependency is based on the Anglo-Saxon culture. It is characterized by the personalization and the individualism. These preferences do not match the Latin culture in which traditional family roles are very much appreciated. Women are ready to sacrifice everything for their husbands and families. In the Asian environment the people also do not express his own "Self". Therefore, the criteria of codependency cannot be used neither in the Latin culture nor Asian culture¹⁹.

For providing a theoretical basis for codependency scientists use the theory of Bowen family systems. Some concepts of the theory of family systems can be fitly applied to codependency, including differentiation of self, emotional fusion triangulation and several generations of the transfer process.

The human family can be described as "emotional field". According to the M.Bowen's theory, the emotional system is regulated by two opposite forces - the desire to merge with others, and the desire for individuality in the limit to the total loneliness²⁰. The basic characteristic of the system is the emotional anxiety. A man who lives by the laws of the emotional system is characterized by impulsive and reactive behavior, predominance of the affective on the intellect. The ideal goal is to balance these two forces and achieve emotional maturity differentiate itself in the system. Differentiating itself includes both intrapersonal and interpersonal aspects, and individuals who are differentiated in a state to think logically and not automatically respond to emotional stress. Such people are able to communicate with other one, but at the same time save their independence even in the self anxiety. A personality who is not differentiated usually reacts emotionally and fused with others. They may have little sense of themselves and spend a lot of energy looking for the approval of others especially from authority figures or others. Characteristics associated with undifferentiated themselves correspond characteristics codependency, and is likely to increase the capacity of people standing in the way of development and situational stressors (E.C.Fagan-Pryor, L.C.Harber) . In order to deal with the anxiety, people can participate in the triangulation. Triangulation with another person, substances and activities is used to maintain stability in the relationship. The purpose of the involvement of a third person is reducing anxiety in the social system (family or institution). As a result, the triangle itself becomes abnormal, resulting in a decrease in differentiation and functionality of the system.

¹⁸ S.L. Tsai, L.Wu, The study of relationship between adolescents' parent-childrelationship and codependency. *Bulletin of Educational Psychology*, 2003, (35), pp.59-78.

¹⁹ Margasiński, A. Współuzależnienie po 30 latach. *Terapia Uzależnienia i Współuzależnienia*, 2009, (1), pp.20-24.

²⁰ M.Bowen, *Family Therapy in Clinical Practice*, Jason Aronson , New York 1978.

Magdalena Sekowska says that the help for all members of a dysfunctional family is to find a way out of the vicious circle of responsibility, injustice and guilt. For parents this may be search of self-esteem, the importance of their own marriage²¹.

A wife of a person with addictive behavior should better know herself and her needs. For brothers and sisters, it is important to develop their individuality and value.

The stages of psychotherapy of codependency were described in the article of J.Mellibruda and Z.Sobolewska. In the first stage a codependent must understand his behavior patterns in relationships. It was important to realize traps and corresponding reactions to these ones. In the second stage it was recommended to know the beliefs about family, life goals and opportunities. It is also necessary to increase self-esteem and to change life script of the codependency. Finally, the last step was to psychotherapy personal problems. This integrated program of psychotherapy for codependent has been realizing in Poland's drug treatment centers²².

Thus, in the theory of family systems, etiology of codependency is formed from lack of differentiation in the family emotional system. It causes the external focusing, supervision, and compulsive behavior patterns. The codependence is transmitted to future generations and partners have similar levels of differentiation and synthesis.

Though the concept of Bowen of undifferentiated self equates to codependency, few published studies have examined the relationship between the level of co-dependence and differentiation.

Scientists found a significant moderate negative correlation between codependency and level of differentiation (V.L. Hillborg)²³. They also discovered group differences for the degree of codependency in family of origin, health and level of differentiation in the family of origin between co-dependent students and co-dependent adults (Tosca, 2002). The results of the study show that codependency is not strictly linked to alcoholism and that it is related to the functioning of the family of origin. Thus, there is some support for the etiology of codependency from the family systems perspective.

3. THE PHENOMENON OF CODEPENDENCY IN THE THEORY OF PERSONALITY DEVELOPMENT

The theory of personality development and conceptualization of codependency is used by such authors as T.Cermak²⁴ and C.Whitfield²⁵. C.Whitfield looked upon codependency as loss of true self with the development of other overly focused on social behavior as a result of fear of failure in an unhealthy family and society. While T. Cermak conceptualized codependency as a set of personality traits related to difficulties in the development of intimacy and identity.

²¹ M.Sękowska, Współzależnienie - diagnoza i terapia. Wyd. Przegląd Lekarski, 1997, Tom 54, No. 6, pp. 441-445.

²² J.Mellibruda, Z.Sobolewska, Koncepcja i terapia współzależnienia, Czasopismo: Alkoholizm i Narkomania, 1997, № 3 (28), p.430.

²³ V.L.B. Hillborg, The relationship between the level of codependent behavior and the level of differentiation of self among nursing students (Master's thesis), Grand Valley State University, 1995, pp.47-51.

²⁴ T.Cermak, Diagnostic criteria for codependency, Journal of Psychoactive Drugs, 1986, 18, pp.15-20.

²⁵ C.Whitfield, Co-dependence: Healing the human condition. Health Communications, Inc., Pompano Beach, FL, 1991.

Codependency is also the result of unresolved problems of development, as well as deficits in personality structure. R. Horney's works indicate that early childhood experiences, particularly difficulties or unsatisfied experience with parents affect interpersonal styles of individuals. K. Horney offered three broad categories of interpersonal coping strategies developed in order to avoid or protect against pain, frustration, or unmet development needs. Among them there were the following: moving towards, moving against and moving away from people. People with moving to the strategies usually modest and is compatible with the other. They also tend to like and care about others, to gain approval and love. People with moving against strategy usually control themselves and others. They tend to show anger or hostility towards others and keep people away from them. They may have large energy needs, public recognition and personal achievement. Those with strategies of moving away from people are usually closed, withdrawn, self-sufficient²⁶.

S.A. Farmer and T. Cermak believe that codependency arises symbiotic phase of development in early childhood and interrupts separation-individuation phase, which in turn has a profound influence on subsequent relationships.

A similar idea is traced in the works of Barry K. Weinhold and Janae B. Weinhold, their evolutionary approach. According to the evolutionary approach codependency is a psychological disorder coming as a result of incompleteness of one of the stages of development in early childhood (ages 2-3 years old) - the stage of establishment of psychological autonomy. It is necessary to develop a person's own "I" different from a parental one. Supporters of this approach have determined that having our own "I" can be in close relations with other people without losing ourselves as persons. The new approach suggests looking for methods of treatment inside the person (as if returning to himself)²⁷.

T. Cermak studied codependency and narcissism. While narcissism is associated with children's unmet need to identify themselves with an idealized image of parents, codependency is associated with children's unmet needs, which will be appreciated by their parents. T. Cermak suggested that codependent and narcissistic traits complement each other.

It is noted that people with narcissistic traits look for attention and mirror others while people with codependent traits tend to treat others, reflecting themselves. A co-dependent personality also shows a sense of entitlement so that others change some aspects of themselves that make them uncomfortable. Such people are interdependent and can use external focus behavior to protect themselves from the personality disorder. According to S.A. Farmer, effective treatment must include the understanding of the fundamentals of codependency and support for the functioning of mature adults²⁸.

There were research which confirmed the views of T. Cermak and S.A. Farmer and they seemed very inconsistent. So, there exists a significant positive correlation between codependency and narcissism tested by a narcissistic personality disorder scale in a sample of 190 Australian adults. At the same time a significantly negative relationship

²⁶ K.Horney, *Self-analysis*. Norton Press, New York, 1942.

²⁷ B.Weinhold, J.Hillferty, *The Self-Esteem Matrix: A Tool for Elementary Counselors*, Elementary School Guidance and Counselin, 1983, v17, pp. 243-251.

²⁸ S. A.Farmer, *Entitlement in codependency: Developmental and therapeutic considerations*. Journal of Addictive Diseases, 1999, 18(3), 55-68

between codependency and narcissism tendencies was found tested by other tools²⁹. Another study discovered a significantly negative relationship between codependency and open narcissism measured as narcissism personality inventory in the sample of 163 American college students. In their study they also found out a significant positive relationship between codependency and covert narcissism³⁰.

The phenomenon of codependency is often associated with women. There is research that differentiates codependency from feminist perspectives (S.C. Anderson; B.G. Collins, J.A. Hogg, M.L. Frank).

The works of J.A. Hogg and M.L. Frank proposed an interpersonal model and differentiated codependent behaviors from contradependent behaviors. Contradependency is defined as “a behavioral tendency to separate oneself from others to prevent being emotionally hurt”³¹. Authors argue that people use contradependency and codependency interpersonal strategies to meet their emotional needs of connection and autonomy and have the same psychological mechanism. They say that gender or cultural values may have a great impact on the particular interpersonal style people use to fulfill their emotional needs. Codependent behaviors are associated with stereotypically feminine gender roles, contradependent behaviors are associated with stereotypically masculine gender roles. As a result, researchers suppose that codependency and contradependency can be viewed as two extreme interpersonal styles on a continuum. The treatment for them should include the different emotional needs and a healthy balance between interpersonal connection and autonomy³².

B.G. Collins explained codependency as lack of mutual engagement, empathy, and empowerment. She has proved that the disease model of codependency overlooks social contexts and external factors and blamed women for traditional female gender roles³³.

The women may have different developmental ways from men. Instead of separation and individuation, women may develop and define the self through connection and interaction in relationships. They also may have greater difficulties in relational interaction because women have less power in a relationship. Finally, the author justifies the women's codependency and suggests that women should be empowered to care for and be responsible for themselves and others and that they must be enabled to pursue mutually empathic as well as affirming relationships. This idea is supported by other scholars.

S.C. Anderson associated the codependency with power inequality and gender role. She suggested an empowerment approach that includes both personal development and social action to help women resolve their difficulties. According to this approach women

²⁹ H. J. Irwin, Codependence, narcissism, and childhood trauma, *Journal of Clinical Psychology*, 1995, 51, pp.658-665.

³⁰ M.Wells, C.Glickauf-Hughes, K.Bruss, The relationship of co-dependency to enduring personality characteristics. *Journal of College Student Psychotherapy*, 1998, 12(3), pp.25-38.

³¹ J.A.Hogg, M.L. Frank, Toward an interpersonal model of codependence and contradependence. *Journal of Counseling & Development*, 1992, 70, pp.371-375.

³² B. G. Collins, Reconstructing codependency using self-in-relation theory: A feminist perspective. *Social Work*, 1993, 38, pp.470-476.

³³ B. G.Collins, Reconstructing codependency using self-in-relation theory: A feminist perspective. *Social Work*, 1993, 38, pp.470-476.

are encouraged to take action to change their environments. In this approach women must assume personal responsibility to change their current life situation³⁴.

The results of another study showed there were no significant gender differences in codependency. Further, individuals with high codependency scores reported significantly more family of origin difficulties and parental mental health problems, problematic intimate relationships, and personal psychological problems³⁵.

4. CONCLUSION

In this way, the research confirms that codependency is related to family of origin experiences and especially to a dysfunctional family. People from stressful or dysfunctional family environments, not solely families experiencing alcoholism or chemical dependence, tend to develop codependency characteristics. Researchers describe several symptoms or characteristics of codependency such as low self-esteem, compulsive patterns of behavior and intimate relationship difficulties. Because of internalized shame as well as unsolved family of origin issues, codependent persons seek for safety and identity through external relationships, which can result in boundary distortions and relationship difficulties.

Also the phenomenon of codependency arises as a symbiotic phase of development in early childhood and interrupts separation-individuation phase, which in turn has a profound influence on subsequent relationships.

Despite feminist critiques of the construct of codependency as being one that penalizes women for caretaking behaviors, research findings seem to indicate varied relationships between codependency and gender. Some studies have found out that males have significantly higher levels of codependency than females.

Overall, this research project has practical applications for future research in psychological work. This research provides a sound review of relevant literature on the historical development of codependency, predictive factors of codependent behavior, parenting styles, parenting stress, and the effects of codependency on children and adults.

REFERENCES

- [1] Anderson S. C., *A critical analysis of the concept of codependency*. *Social Work*, 1994, 39 (6), Pp.677-685.
- [2] Beattie M., *Codependent no more*, New York: Harper & Row, 1987, p.31.
- [3] Bowen M., *Family Therapy in Clinical Practice*, New York: Jason Aronson, 1978, p. 498.
- [4] Cermak T., *Diagnostic criteria for codependency*. *Journal of Psychoactive Drugs*, 1986, 18, pp.15–20.
- [5] Collins B.G., *Reconstructing codependency using self-in-relation theory: A feminist perspective*. *Social Work*, 1993, 38, pp.470-476.
- [6] Crothers M., Warren, L. W., *Parental antecedents of adult codependency*. *Journal of Clinical Psychology*, 1996, (52), pp.231-239.
- [7] Cullen J., Carr A., *Codependency: An empirical study from a systemic perspective*. *Contemporary Family Therapy*, 1999, 21, pp.505-526.

³⁴ S. C. Anderson, A critical analysis of the concept of codependency. *Social Work*, 1994, 39, pp.677-685.

³⁵ J.Cullen, A. Carr, Codependency: An empirical study from a systemic perspective. *Contemporary Family Therapy*, 1999, 21, pp.505-526.

- [8] Fagan-Pryor E. C., Harber L.C., *Codependency: Another name for Bowen's undifferentiated self*. Perspectives in Psychiatric Care, 1992, 28(4), pp.24-28.
- [9] Farmer S.A., *Entitlement in codependency: Developmental and therapeutic considerations*. Journal of Addictive Diseases, 1999, 18(3), 55-68.
- [10] Fuller J. A., Warner R. M., *Family stressors as predictors of codependency*. Genetic, Social and General Psychology, Monographs, 2000, p.5-22.
- [11] Hewes R. L., Janikowski T. P., *Parental alcoholism and codependency: A comparison of female children of alcoholics and non-alcoholics in two college-age groups*. College Student Journal, 1992, 2, p.140-147.
- [12] Hillborg V.L.B., *The relationship between the level of codependent behavior and the level of differentiation of self among nursing students (Master's thesis)*, Grand Valley State University, 1995, pp.47-51.
- [13] Hogg J.A., Frank M.L., *Toward an interpersonal model of codependence and contradependence*. Journal of Counseling & Development, 1992, 70, pp.371-375.
- [14] Horney K., *Self-analysis*, New York: Norton Press, 1942.
- [15] Hughes-Hammer C., Martsolf, D.S., Zeller R.A., *Development and testing of the codependency assessment tool*. Archives of Psychiatric Nursing, 1998, 12, p.264-272.
- [16] Irwin H.J., *Codependence, narcissism, and childhood trauma*. Journal of Clinical Psychology, 1995, 51, pp.658-665.
- [17] Jones A.L., Perera-Diltz D.M., Salyers K.M., Laux J.M., Cochrane W. S., *Testing hypothesized differences between adult children of alcoholics (ACOAs) and non-ACOAs in a college student sample*. Journal of College Counseling, 2007, 10, pp.19-26.
- [18] Katz S.J., Liu A.E., *The codependency conspiracy*, New York: Warner Books, 1991, p. 14.
- [19] Loughhead T.A., *Addictions as a process: Commonalties or codependence*. Contemporary Family Therapy, 1991 (13), pp.455-470.
- [20] Margasiński A., *Współuzależnienie po 30 latach*. Terapia Uzależnienia i Współuzależnienia, 2009, (1), pp.20-24.
- [21] Mellibruda J., Sobolewska Z., *Koncepcja i terapia współuzależnienia*, Czasopismo: Alkoholizm i Narkomania, 1997, № 3 (28), p.430.
- [22] Schaef A. W., *Codependence: Misunderstood-Mistreated*, New York: Harper & Row, 1986.
- [23] Schutt M., *Wives of Alcoholics: From Codependency to Recovery*, Florida: Health Communications Pompano Beach, 1985, p.2.
- [24] Sękowska M., *Współuzależnienie - diagnoza i terapia*. Wyd. Przegląd Lekarski, 1997, Tom 54, Nr 6, pp. 441-445.
- [25] Subby R., *Lost in the Shuffle: The Co-dependent Reality*, FL: Health Communications Pompano Beach, 1987, p. 26.
- [26] Tsai S.L., Wu L., *The study of relationship between adolescents' parent-child relationship and codependency*. Bulletin of Educational Psychology, 2003, (35), pp.p59-78.
- [27] Tkach T., *The security of social system. Seminar Societal Development through International Academic Cooperation*, University of Nordland (Bodø, Norway), 2014.

- [28]Wegscheider-Cruse S., *Another chance: Hope and health for the alcoholic family*. Science and Behavior Books, FL: Pompano Beach, 1984, p.1.
- [29]Wegscheider-Cruse S., Cruse J.R. , *Understanding co-dependency*, FL: Health Communications, Deerfield Beach 1990, p.8.
- [30]Weinhold B., Hillferty J., *The Self-Esteem Matrix: A Tool for Elementary Counselors, Elementary School Guidance and Counselin*, 1983, v17, pp. 243-251.
- [31]Wells M., Glickauf-Hughes C., Bruss K., *The relationship of co-dependency to enduring personality characteristics*. Journal of College Student Psychotherapy, 1998, 12(3), pp.25-38.
- [32]Whitfield C., *Co-dependence: Healing the human condition*. FL: Health Communications, Pompano Beach, 1991, p.45.

BADANIA MIĘDZYNARODOWE NAD ZJAWISKIEM WSPÓLUZALEŻNIENIA

Artykuł zwraca uwagę na doświadczenia międzynarodowe psychologicznej interpretacji zjawiska współzależnienia, jako najbardziej kontrowersyjnego i niestety niedostatecznie rozwiniętego na poziomie analizy naukowej. W artykule określono ramy koncepcyjne dla dalszej teoretycznej weryfikacji problemu na tle badań psychologicznych. Przedstawiono psychologiczną charakterystykę osobowości współzależnionej oraz podstawowe mechanizmy powstawania tego rodzaju relacji. Dokonano przeglądu klasycznych i współczesnych badań oraz przeprowadzono analizę podejścia do definicji tego zjawiska.

Współzależnienie jest postrzegane jako stan psychologiczny charakteryzujący się silnym niepokojem, jak również emocjonalnym, społecznym, a czasem i fizycznym uzależnieniem od osoby lub przedmiotu. W rezultacie to uzależnienie od drugiej osoby staje się stanem patologicznym, który wpływa na wszystkie relacje osoby zależnej.

Naukowcy udowodnili, że współzależność ta jest związana nie tylko z alkoholizmem lub uzależnieniem od środków chemicznych, ale także od różnego rodzaju przewlekłego stresu w rodzinie. Dodatkowo inne stresory rodzinne mogą obejmować nieskuteczne style wychowania, nadużycia, zdrowie fizyczne i psychiczne rodziców.

Zjawisko to również występuje w rodzinach dysfunkcyjnych. Ludzie z tych rodzin nie rozumieją swojej roli, nie potrafią wyrażać emocji, ich rodzice często mają problemy ze zdrowiem psychicznym, które przyczyniają się do rozwoju współzależności.

Naukowcy wskazują również na różnice międzykulturowe w odniesieniu do tej koncepcji. Istnieją kultury, które podkreślają indywidualizm osobowości, podczas gdy inni akceptują zachowania współzależnionych kobiet w rodzinie.

Analizowana praca potwierdza potrzebę dalszych badań tego zjawiska. Psychologowie powinni zbadać większą ilość osób współzależnionych, przedstawicieli różnych mniejszości oraz bardziej reprezentatywne populacje.

Słowa kluczowe: współzależnienie, uzależnieniem, nałogi, dysfunkcyjne rodziny, osobowości współzależnionych, system rodzinny.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.19

Przesłano do redakcji: czerwiec 2015

Przyjęto do druku: lipiec 2015

Antoni MIRONOWICZ¹

BIAŁORUSINI NA BLISKIM WSCHODZIE WOBEC SPRAW POLSKICH W LATACH 1941-1945 W ŚWIETLE PISM KS. MICHAŁA BOŻERIANOWA

Wśród polskich cywilów ewakuowanych wraz z Armią Andersa z ZSRR w 1942 r. było ponad 2 tysiące Białorusinów wyznania prawosławnego. Z uwagi na fakt, że władze sowieckie nie chciały wypuścić osoby narodowości niepolskiej znaczna część Białorusinów podawała się za Polaków i katolików. Ukrywając swoje swe pochodzenie część Białorusinów dokonała konwersji na katolicyzm.

Pomoc emigracyjnego rządu polskiego w wyjeździe z ZSRR wywołała wśród Białorusinów propolskie sympatie i wyrazy wdzięczności. Przy pomocy Franciszka Wilka, członka Rady Narodowej w Iranie w 1942 r. powstał Komitet Białoruski z ks. Michałem Bożerianowem na czele. Komitet wydał kilka memoriałów i odezwo do rządu polskiego i amerykańskiego, w których negatywnie oceniono włączenie województw północno-wschodnich II RP do ZSRR we wrześniu 1939 r. Większość Białorusinów deklarowała chęć pozostania obywatelami państwa polskiego. Taką postawę uchodźców białoruskich należy tłumaczyć brakiem innej perspektywy na przyszłość. Jednym z postulatów, które wysuwał przewodniczący Komitetu Białoruskiego ks. M. Bożerianów było wprowadzenie przedstawiciela mniejszości białoruskiej do polskiej Rady Narodowej w Londynie. Słabością Komitetu był jego skład osobowy i zaplecze. Uchodźcy białoruscy posiadali nieliczną inteligencję – przeważnie byli to duchowni i nauczyciele – pozbawieni jakiegokolwiek doświadczenia w działalności politycznej. Większość Białorusinów było chłopskiego pochodzenia lub byli pracownikami służb leśnych.

W 1943 r. większość uchodźców białoruskich przeniosło się do Afryki Wschodniej. Tam pogorszyły się relacje wśród uchodźców a zwłaszcza między prawosławnymi a katolikami. Pomimo, że większość uchodźców narodowości białoruskiej byli nastawieni propolsko to wśród Polaków umacniał się stereotyp o ich antypolskiej postawie. Ta niczym nieugruntowana antybiałoruska fobia Polaków doprowadziła do konfliktów wyznaniowych w obozach uchodźców. Konflikty religijne, trwające do zamknięcia obozów w Afryce i śmierć propolsko nastawianego przywódcy Komitetu Białoruskiego ks. Michała Bożerianowa spowodowała, że większość przebywających tam Białorusinów zmieniała swe nastawienie z pozytywnego do Polski na niechętną postawę do współpracy z Polakami.

Słowa kluczowe: Białorusini, Michał Bożerianow, emigracja.

Dzieje społeczności białoruskiej na emigracji w okresie II wojny światowej są mało znane². Powstałe na emigracji opracowania mają charakter bardziej wspomnieniowy i nie

¹ Prof. zw. dr hab. Antoni Mironowicz, kierownik Katedry Historii Europy Środkowo-Wschodniej Uniwersytetu w Białymstoku. amir@uwb.edu.pl

² W. Wróblewski, *Duszpasterstwo mniejszości religijnych w Wojsku Polskim w latach 1918-1939*, [w:] *Białoruś, Czechosłowacja, Litwa, Polska, Ukraina. Mniejszości w świetle spisów statystycznych XIX-XX w.*, pod red. J. Skarbka, Lublin 1996, s. 104-105; Z. Waszkiewicz, *Duszpasterstwo w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939)*, Toruń 2000, s. 136-139. Por. również prace J. Odziemkowskiego, *Służba duszpasterska Wojska Polskiego 1914-1945*, Warszawa 1998 i J.

poddają szerszej analizie zagadnienia postaw mniejszości narodowych wobec państwa polskiego. Jeszcze trudniej jest przedstawić postawę mniejszości narodowych wobec spraw polskich na emigracji w czasie II wojny światowej. Ocena rzeczywistości na emigracji, tuż po klęsce wrześniowej, miała charakter emocjonalny ale oddawała rzeczywiste odczucia Białorusinów, Ukraińców, Rosjan, obywateli II Rzeczypospolitej. Opinia ta jest tym cenniejsza albowiem wyrażona jest przez środowiska, które Polskę traktowali przed i po 1939 r. jako swoją ojczyznę.

Szczególnie wartościowym źródłem oceniającym politykę władz RP i polskich sił politycznych na emigracji wobec mniejszości narodowych ma broszura ks. Michała Bożerianowa *Moja odpowiedź „ludziom małym”*. Autor broszury podpisał się jako Prawosławnej Cerkwi Polskiej Inspektor Religijny na Centralną i Wschodnią Afrykę. Broszurę wydano na jesieni 1945 r. w Tengeru koło Arusha w Tanzanii (Tanganyika).

Stosunek Białorusinów do państwa polskiego został wyrażony przez uchodźców, którzy przybyli z terenów Związku Radzieckiego w 1942 roku do Iranu. Wraz z żołnierzami generała Władysława Andersa wyjechało wielu cywilów, należących do mniejszości narodowych. Cywile, przeważnie kobiety, starcy i dzieci, poprzez port w Krasnowodsku, statkami dotarli do irańskiego portu Pechlewi, a stamtąd do Teheranu. Żołnierze zostali skierowani do Iraku lub Palestyny i otoczeni opieką duszpasterską ordynariatu polowego.

Odmienny okazał się los cywilów, przeważnie członków rodzin żołnierzy, którzy musieli opuścić Iran. Ci, którzy mieszkali na terenie Teheranu i okolic zostali wywiezieni do różnych krajów świata. Część z nich trafiła do Indii, Nowej Zelandii, Palestyny, Libanu, Meksyku, Tanzanii (ówczesna Tanganika), Rodezji, Ugandy, Afryki Południowej i do innych krajów kontynentu afrykańskiego. Wśród 17 375 obywateli polskich, którzy trafili do osiemnastu obozów w Afryce 6 964 pochodziło z województw wschodnich II Rzeczypospolitej. Z województwa białostockiego było 1 863 uchodźców, wileńskiego 1 378, nowogródzkiego 1 753 i poleskiego 1 970. Znaczny odsetek z nich stanowili Białorusini wyznania prawosławnego³. Opiekę duchową nad nimi sprawował prawosławny duchowny ksiądz Michał Bożerianow (1911-1946)⁴.

Ksiądz Michał Bożerianow urodził się 5 listopada 1911 roku w Wilnie w rodzinie duchownej. Dziadek jego Aleksander Michajłowicz Bożerianow, generał armii carskiej, uczestnik ostatniej wojny krymskiej. Ojciec jego Aleksander był właścicielem ziemskim na Wileńszczyźnie i Nowogródzku. Ksiądz Michał Bożerianow wyrastał w atmosferze wielowyznaniowego i wielokulturowego Wilna. Michał Bożerianow był człowiekiem bardzo energicznym, dobrze wykształconym, o wysokiej kulturze osobistej. W Wilnie wstąpił, po zdaniu matury, na Wydział Matematyczno-Przyrodniczy i został

Odziemkowskiego i S. Frątczak, *Polskie duszpasterstwo wojskowe*, Warszawa 1996; A. Mironowicz, *Polskie prawosławne duszpasterstwo cywilne w Afryce*, „Wiadomości PAKP”, nr 5 (138), Warszawa 2001, s. 12-17; bp. Miron, *Z dziejów prawosławnego ordynariatu wojskowego w Rzeczypospolitej*, [w:] *Chrześcijaństwo – Kościół – Prawosławie*, Białystok 2003. Uzupełnieniem do tych opracowań książkowym są liczne artykuły zamieszczone w kwartalniku „Polski Żołnierz Prawosławny” wydawany przez Prawosławny Ordynariat Wojska Polskiego w latach 1994-2014.

³ J. Grzybowski, *Białorusini w polskich regularnych formacjach wojskowych w latach 1918-1945*, Warszawa 2006, s. 380.

⁴ M. Szwedziuk, *Belarusy u Afrycy w 1942-1948 godach*, „Betarus” nr 450, Nju Jork 1998. Przedruk *Białorusini w Afryce w latach 1942-1948*, „Polski Żołnierz Prawosławny”, R V, nr 2(15), 1998, s. 14; *Belarusy u Afrycy w 1942-1948 godach*, „Ruń”, nr 29, Wilno 2000.

studentem Uniwersytetu Stefana Batorego. Po ukończeniu studiów zdał do seminarium prawosławnego w Warszawie. Święcenia kapłańskie otrzymał z rąk metropolity Dionizego w 1935 roku. Początkowo został skierowany do działalności misyjnej na Łemkowszczyźnie. Działalnością misyjną wśród Łemków kierował wówczas ksiądz Grzegorz Pawliszin. Pierwszą parafię o. Bożerianow objął w 1936 roku we wsi Tichanie, powiatu małopolskiego.

Z akt personalnych, znajdujących się w Archiwum Metropolii Prawosławnej PAKP wynika, że Michał Bożerianow 5 stycznia 1937 roku został proboszczem cerkwi pw. św. św. Kosmy i Damiana w Skwirtnem, w powiecie gorlickim⁵. Decyzją metropolity Dionizego ksiądz Bożerianow został 2 maja 1937 r. nagrodzony „nabedrennikom”⁶. Wkrótce ksiądz Michał 3 czerwca 1937 roku poprosił Warszawsko-Chełmski Duchowny Konsystorz Prawosławny o udzielenie mu miesięcznego urlopu⁷. Ostatecznie duchowny uzyskał urlop w dniach od 22 czerwca do 10 lipca 1937 roku⁸. W trakcie urlopu 7 lipca duchowny uzyskał zgodę metropolity Dionizego na przejście do innej diecezji⁹. We wsi Jatwiesk w pobliżu Grodna mieszkała jego rodzina. Czy były inne przyczyny wyjazdu duchownego z misji łemkowskiej – nie wiadomo. Parafię w Skwirtnem ks. Michał Bożerianow opuścił na początku września 1937 roku. Po wyjeździe proboszcza świątynia w latach wojny popadła w ruinę. Z raportu księdza Michała Popiela z 23 września 1946 roku skierowanego do Warszawskiego Konsystorza Prawosławnego wynika, że w Skwirtnem „dom parafialny drewniany bez drzwi i okien, i bez pieców. Świątynia formalnie zdewastowana bez drzwi i okien, i bez podłogi. Tak jak była budowana ze starego drzewa, teraz nie da się odprawować. Żadnych innych rzeczy nie ma”¹⁰.

Na własną prośbę ksiądz Michał Bożerianow został przyjęty 15 września 1937 roku do eparchii poleskiej. Tam powierzono mu obsługiwanie cerkwi w Werstoku¹¹. W okresie międzywojennym cerkiew werstocka nie otrzymała statusu prawnej parafii ani filii i była nieetatową cerkwią parafii w Omelańcu, trzeciego dekanatu powiatu brzeskiego, diecezji poleskiej¹². Z Werstoku ksiądz Michał wyjechał przed 23 marca 1938 roku, kiedy jego miejsce zajął Tymoteusz Mackiewicz. Nie znamy dalszej pracy duszpasterskiej księdza Bożerianowa. Wiadomo tylko, że nie miał stałej parafii. W 1939 roku współpracował z wydawanym w Wilnie „Dwutygodnikiem Prawosławnym”, o czym świadczy podziękowanie redakcji czasopisma za przesłane jej życzenia i artykuł¹³. Z notki redakcyjnej wynika, że Bożerianow zamieszkiwał na terenie obsługiwanym przez pocztę w Kleszczelach. Prawdopodobnie wówczas przystąpił do organizacji monarchistów rosyjskich „Bractwo Ruskiej Prawdy”. Zapewne wiosną 1940 roku wraz z innymi

⁵ „Woskresnoje Cztienje”, nr 38, Warszawa 1937, s. 524.

⁶ Tamże, nr 20, s. 318.

⁷ Archiwum Warszawskiej Metropolii Prawosławnej w Warszawie, *Akta personalne księży*, R IV-6A, nr 1092, s. 48.

⁸ Tamże, s. 50-53.

⁹ „Woskresnoje Cztienje”, nr 22, Warszawa 1937, s. 272.

¹⁰ K. Urban, *Z dziejów Kościoła prawosławnego na Łemkowszczyźnie*, „Cerkowynij Wiestnik”, R. XXXVIII, nr 8 (1991), s. 50.

¹¹ „Woskresnoje Cztienje”, nr 40, Warszawa 1937, s. 642.

¹² Ks. G. Sosna, *Katalog świątyń i duchowieństwa prawosławnej diecezji warszawsko-bielskiej*, „ЕАПІІ” R. II (XIII), z. 3(16), Białystok 2000, s. 405.

¹³ „Dwutygodnik Prawosławny. Organ Społeczno-religijny”, nr 3, Wilno 16-30 czerwca 1939 r., s. 12.

duchowymi znalazł się na zesłaniu na terytorium azjatyckiej części Związku Radzieckiego. Nie znamy miejsca jego pobytu ani okoliczności jego zesłania. Z późniejszej notatki konsula polskiego w Nairobi wynika, że przebywał w obozie na północy Rosji wraz z innymi zesłańcami z Polski i był sympatykiem państwa polskiego¹⁴.

W broszurze *Moja odpowiedź „ludziom małym”* ks. Michał Bożerianow napisał „Po okupacji terenu Polski w roku 1939 zostaję aresztowany. Tak rozpoczynam nowy okres swego życia, okres więzień, badań, przesłuchiwań i wreszcie łagrów. Nie moją rzeczą jest pisać o sobie, o moim nastawieniu i pracy, szczególnie w okresie pobytu w łagrze. Mimo to, jestem więcej niż przekonany, że nie znajdzie się nikt spośród tych, którzy wspólnie ze mną ten okres przeżyli, kto by mógł powiedzieć o mnie źle. Znając doskonale literacki język rosyjski byłem zatrudniony czasem w pracy umysłowej. Sumiennością w pracy zjednywałem sobie przełożonych i dzięki temu właśnie mogłem pomagać i pomagałem licznym Polakom. I znowu nie chcę uzasadnić tego swojego twierdzenia. Ale podnieść pragnę, że często w tym właśnie okresie doznawałem krzywd od pewnych byłych urzędników polskich. Ci to właśnie ludzie, chcąc zyskać sobie swoich przełożonych obozu, donosili na mnie o uprawianiu praktyk religijnych nie tylko dla siebie, ale także dla innych.

Zdaje się, że nie bez głębszego znaczenia jest fakt, iż w tym czasie u mnie, księdza prawosławnego, spowiadali się dwaj księża rzymsko-katoliccy. Pobyt mój w łagrze zakończył się tym, że wraz z czterema moimi kolegami Polakami zostaliśmy wysłani karnie w celu postawienia nas pod sąd. I tylko dzięki wydanej wówczas amnestii uniknęliśmy epilogu tej sprawy”¹⁵.

Dzięki tejże amnestii duchowny w marcu 1942 roku wy dostał się do miejscowości Pehlevi w Iranie. O tych wydarzeniach tak wspominał ks. Michał: „W marcu 1942 roku transportem ewakuowanym z Rosji przybyłem do Persji. W Pahlevi rozpoczynam pracę w szpitalu polskim. Gdy trzeba było być kapłanem, byłem nim, a równocześnie pełniłem funkcje sanitariusza, często nosząc nocniki i spełniając z pogodnym uczuciem cały szereg innych, tego rodzaju czynności. Uważałem to bowiem za bardziej niż ludzkie (...)”¹⁶. Wraz z nimi w marcu i sierpniu 1942 r. do Iranu ewakuowano 37 912 osoby cywilne różnych narodowości i wyznań. Wśród nich znajdowali się również liczni obywatele polscy narodowości białoruskiej. Strona sowiecka na różne sposoby utrudniała ewakuację nie - Polaków (głównie Białorusinów i Ukraińców). Ażby wy dostać się z granic ZSRR, obywatele polscy narodowości białoruskiej podawali się za Polaków, niekiedy zmieniając imiona i nazwiska.

W Iranie ksiądz Michał Bożerianow objął opiekę duszpasterską nad przebywającymi tam prawosławnymi cywilami. „W roku tym święta wielkanocne prawosławnych i rzymsko-katolików wypadały równocześnie. W Pehlevi była niewielka cerkiew prawosławna, w której odprawiałem nabożeństwa w Wielkim Tygodniu i na Wielkanoc. Zapoznałem się z liczną kolonią prawosławną. Namówiłem wielu z tej kolonii, aby odwiedzili obóz uchodźców polskich w Pehlevi i w miarę możliwości podzielili się z nimi „święconym”. W drugim i w trzecim dniu świąt udaliśmy się na teren obozu polskiego, gdzie miejscowi prawosławni rozdawali wśród uchodźców bez różnicy wyznania

¹⁴ J. Grzybowski, *Białorusini w polskich regularnych formacjach wojskowych w latach 1918-1945*, s. 284, 369, przyp. 529.

¹⁵ M. Bożerianow, *Moja odpowiedź „ludziom małym”*, Tengeru, Arusha, Tanganika 1945, s. 11.

¹⁶ Tamże, s. 12.

okolicznościowe dary. W ten sposób pewna część ludności po długiej przerwie mogła spożywać normalne święcone, składające się z wędlin, ciast, cukrów i słodczy¹⁷.

Po krótkim pobycie w Pehlevi ks. M. Bożerianow udał się do Teheranu. W Teheranie ksiądz Michał Bożerianow zorganizował obozową kaplicę, w której regularnie odprawiane były nabożeństwa prawosławne. W marcu 1942 r. w Teheranie rozpoczął działalność Polski Prawosławny Kościół Autokefaliczny. Prawosławny ośrodek został zorganizowany w Obozie Uchodźców Polskich (OUP) nr 2, gdzie zbudowano kaplicę. Kaplicę prawosławną w OUP nr 1 wybudowano w kwietniu 1943 r. Druga fala ewakuacyjna w sierpniu 1942 r. powiększyła liczbę prawosławnych o kolejnych 1 500 osób, w tym dwóch księży: Wsiewołoda Jaskowa i Włodzimierza Pietruczyka. W październiku 1942 r. na terenie obozów w Teheranie przeprowadzono spis uchodźców polskich, z którego wynika, że w OUP nr 1 znajdowało się 370 osób wyznania prawosławnego, w OUP nr 2 – 450, w OUP nr 3 – 540, w szpitalach – 130, natomiast w mieście mieszkało dodatkowo 160 osób. Ogólną liczbę prawosławnych ustalono na 1650, jednak znaczna część Białorusinów nadal ukrywała swoje wyznanie i podawała się za Polaków-katolików¹⁸.

Rozumiejac sytuację znajdującą się tam ludności prawosławnej, przy poparciu polskiej misji wojskowej, ksiądz Michał Bożerianow wydał w Teheranie w 1942 roku „Prawosławny Modlitewnik”. Od listopada 1942 do lutego 1943 r. ks. Bożerianow przy materialnej pomocy Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej, wydał 1 000 egzemplarzy zbioru modlitw prawosławnych. Duchowny zorganizował również redakcję, która zaczęła wydawać w styczniu 1943 r. miesięcznik „Ziarenko prawosławne”, adresowane do prawosławnych cywili i wojskowych. Autor broszury *Moja odpowiedź „ludziom małym”* o tych faktach wspominał: „Opusciwszy Pahlevi, przybyłem do Teheranu, gdzie istniało wiele obozów dla ewakuowanej ludności cywilnej. Zorganizowałem życie religijne w obozach oraz parafię prawosławną. Lojalnie podkreślić muszę, jak wiele w tym wysiłku zawdzięczał osobistym walorom p. Wiktora Styburskiego, ówczesnego Delegata w Teheranie¹⁹. Latem 1942 r. ks. Bożerianow odwiedził Jerozolimę, gdzie otrzymał księgi liturgiczne i nawiązał kontakt z duchowieństwem prawosławnym. Dzięki swej pracy duszpasterskiej ks. Bożerianow zyskał ogromny autorytet i szacunek wśród uchodźców narodowości białoruskiej.

Wiadomości o działalności duszpasterskiej i wydawniczej duchownego Bożerianowa dotarły do biskupa Sawy Sowietowa. W 1942 roku władca Sawa został mianowany zwierzchnikiem duszpasterstwa prawosławnego w Wojsku Polskim²⁰. Ks. M. Bożerianow

¹⁷ M. Bożerianow, *Moja odpowiedź „ludziom małym”*, s. 12.

¹⁸ J. Grzybowski, *Białorusini w polskich regularnych formacjach wojskowych w latach 1918-1945*, s. 368.

¹⁹ M. Bożerianow, *Moja odpowiedź „ludziom małym”*, s. 12. Pobyt tak dużej liczby Polaków w Iranie wymagał działań na szczeblu dyplomatycznym. 3 kwietnia 1942 r. w Teheranie utworzono Delegaturę Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej Rządu Polskiego. Jej kierownikiem został Wiktor Styburski, późniejszy naczelnik Wydziału Służby Zdrowia przy Delegaturze Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej w Bombaju.

²⁰ O działalności duszpasterskiej i politycznej biskupa Sawy w Wojsku Polskim na emigracji por. *Arcybiskup generał brygady Sawa (Jerzy Sowietow). Wybór dokumentów*, opr. K. Filipow, i A. Suchcitz, Białystok-Warszawa 1997; A. Zięba, „Wojna popów”. *Polskie prawosławie na emigracji po II wojnie światowej*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków 1998, s. 31-51.

cieszył się pełnym zaufaniem władcy grodzieńskiego. Biskup Sawa w pośłaniu z 23 lutego 1943 roku z Nowego Jorku do polskich żołnierzy prawosławnych napisał: „Ucieszyłem się ogromnie, gdy od gorliwego duszpasterza X. Bożerianowa z Teheranu otrzymałem wiadomość o Waszym ocaleniu, o Waszej pracy nad utrzymaniem i pogłębieniem życia religijnego. Boski nasz Zbawiciel, który sam w młodości swej musiał opuścić uмиłowaną Ojczyznę i był na tułaczce w Egipcie, czuwał nad Wami”²¹. W innym miejscu pośłania biskup Sawa nawiązuje do działalności wydawniczej księdza Michała. „Z prawdziwym wzruszeniem przyjąłem dar najmilszy „Prawosławny Modlitewnik” wydany w Teheranie. Bóg Wam serdecznie zapłać za Wasze modły na moją intencję. Dodają mi one sił do pracy dla dobra naszego świętego Kościoła i Ojczyzny Polski. Módlcie się często na intencję naszej Rzeczypospolitej, Jej Prezydenta, Jej Naczelnego Wodza i wszystkich przełożonych, na barkach których spoczywa ogromny nawał wszelkich prac. Razem z Wami modłę się powtarzając słowa z Modlitewnika: „Wojsku naszemu daj zwycięstwo nad wrogami, Rządzącym włóż do serc dobre, mądre i sprawiedliwe dążenia. Umysły ich wzmocnij i siły pokrzep”. Błogosławię waszemu czasopismu „Ziarno Prawosławne”, jego redaktorom, czytelnikom i opiekunom. Niech ziarno zasiane wyda plon ewangeliczny”²². Analizując korespondencję biskupa Sawy należy zauważyć, że władca miał pełne informacje o działalności księdza Bożerianowa. Obydwaj duchowni dobrze znali się przed wybuchem wojny, a w czasie pobytu ojca Michała w Teheranie utrzymywany był między nimi stały kontakt korespondencyjny.

W sprawie pośłania biskupa Sawy i jego zainteresowań działalnością księdza Bożerianowa pisał w tajnym raporcie profesor Klemens Jędrzejewski 26 lutego 1943 roku do rządu polskiego w Londynie. „Załączam kilka egzemplarzy tekstu pasterskiego listu Sawy do prawosławnych na Wschodzie. Biskup prosi o wysłanie jednego egzemplarza do ks. Michała Bożerianowa, proboszcza prawosławnych polskich obozów cywilnych w Teheranie. X. Bożerianow nadesłał Sawie szereg listów z raportami i prośbą o naczynia liturgiczne. Biskup jest przekonany, że te potrzeby zostały zaspokojone przez nasze placówki albo w Jerozolimie albo w Konstantynopolu. Sawa prosi o spis prawosławnych duchownych, którzy tam jeszcze są. Prosi również o maximum informacji o prawosławnych na Wschodzie oraz o aktywność Rządu Polskiego na tym odcinku. Wiadomości te są niezmiernie ważne dla pozytywnej pro-polskiej działalności biskupa na tutejszym terenie. (...) Najważniejszą jednak sprawą, na co raz jeszcze pozwalam sobie zwrócić uwagę, jest nawiązanie kontaktu między biskupem Sawą a duchowieństwem prawosławnym na Wschodzie. Pożądane są fotografie z życia prawosławnych uchodźców, numery czasopism „Ziarenko Prawosławne” (Teheran), lista duchownych”²³. Z listu tego wynika, że ksiądz Michał Bożerianow pozostawał jeszcze w lutym 1943 roku w Teheranie i prowadził nadal działalność wydawniczą.

Wśród uchodźców polskich narodowości białoruskiej brakowało inteligencji i może dlatego dopiero w połowie 1942 r. powstał ruch narodowy na czele z ks. Michałem Bożerianowem. W Teheranie ks. Bożerianow powołał do życia Komitet Białoruski, na którego czele sam stanął. Komitet wydał wiele odezwo do rządu polskiego i amerykańskiego, w których negatywnie ocenił włączenie województw wschodnich II Rzeczypospolitej do ZSRR. Ks. M. Bożerianow pragnął wprowadzić przedstawiciela

²¹ *Arcybiskup generał brygady Sawa (Jerzy Sowietow)*, Aneks 1. (bez numeru stron).

²² Tamże.

²³ *Arcybiskup generał brygady Sawa (Jerzy Sowietow)*, Aneks 2.

mniejszości białoruskiej do polskiej Rady Narodowej na obczyźnie. O motywach innej inicjatywy pisał sam ks. M. Bożerianow. „Ciężkie były to chwile dla spraw Rzeczypospolitej Polskiej. I dlatego chwila ta wymagała wyjątkowego zrozumienia i jak najlepszej woli wszystkich Jej obywateli bez różnic narodowościowych i wyznaniowych. Niestety większa część owego społeczeństwa polskiego w Teheranie nie chciała, czy też nie umiała zrozumieć tej potrzeby. Swoją dziecinną wprost gadatliwością i pompatycznym hurra-patriotyzmem, często mimo woli wbijali liczne gwoździe do przygotowanej trumny dla polskiej państwowości. Miast jedności i pracy twórczej społeczeństwo to rozpoczęło wskrzeszać, zdawałoby się raz na zawsze pogrzebaną przeszłość przedwrześniową. I znów niechęć do mniejszości narodowych i wyznaniowych, aczkolwiek też obywateli polskich, poczęła święcić swoje triumfy. Wielu z nich systematycznie i celowo starało się problem ten zaogniać. I nic też dziwnego, że niechęć ta przeradzała się poczęła w otwartą nienawiść. Tak to, większość społeczeństwa polskiego na uchodźctwie, zdążać zaczęła szerokim szlakiem do przepaści.

Mimo to doskonale doceniałem całą powagę tej chwili. Postanowiłem działać. Po porozumieniu z przyjaciółmi, zabrałem się do pracy. Przede wszystkim zwróciłem się do uchodźców prawosławnych z kategorycznym wezwaniem, by nie zważali na idiotyczną politykę niektórych spośród większości, i by nie dali się sprowokować do żadnych reakcji, lecz wysiłkiem dobrej woli poparli politykę ówczesnego Premiera Rządu i Naczelnego Wodza ś.p. Generała Broni Władysława Sikorskiego, największego ówczesnego męża stanu Polski. Parafianie zrozumieli doskonale moje intencje i mimo wszystko postanowili przyjść z pomocą sprawie Polski, nie zwracając żadnej uwagi na docinki hałasujących „niemowląt polityczno-państwowych”.

O tym postanowieniu ludności prawosławnej powiadomić chciałem Generała Sikorskiego. Ułożyłem odpowiednią deklarację, zebrałem podpisy prawosławnych i deklarację tę wysłałem. Niestety, nawet tego rodzaju stanowisko prawosławnych spotkało się z niezrozumiałym dla mnie oburzeniem, oszołomionego nagłą wolnością społeczeństwa polskiego. Lojalnie przyznać muszę, iż pewien odsetek społeczeństwa polskiego zajął przychylnie stanowisko. Większość jednak bezkrytycznie potępiła fakt deklaracji. Cui bono?”²⁴.

W rzeczywistości sprawa wyglądała nieco inaczej. Ze względu na swoje polonofilskie nastawienie ks. Michał Bożerianow stał się obiektem zainteresowania niektórych polskich polityków o poglądach federalistycznych, przebywających wówczas w Iranie. W 1942 r. nawiązał z nim kontakt członek Rady Narodowej mgr Franciszek Wilk i zaproponował podjęcie współpracy w sprawie walki Polski o Kresy Wschodnie. W rezultacie Wilk namówił ks. Bożerianowa do powołania wśród obywateli polskich wyznania prawosławnego Komitetu Białoruskiego. Celem tego Komitetu była działalność polityczna w imieniu narodu białoruskiego i podniesienie kwestii białoruskiej do poziomu międzynarodowego. Prezesem Komitetu Białoruskiego został ks. Bożerianow. Oprócz niego w skład Komitetu weszli m. in. Ludmiła Szewczuk, Włodzimierz Tomasz, Jan Bodgusiejew, Filip Huryn i inni. 23 września 1942 r. w Teheranie Komitet Białoruski wydał swój pierwszy memoriał do premiera rządu polskiego i Naczelnego Wodza gen. Władysława Sikorskiego. W imieniu wszystkich warstw (inteligencji, chłopów, młodzieży) obywateli polskich narodowości białoruskiej podpisy złożyło 61 osób, w tym 3 Ukraińców. W memoriale Białorusini dali wyraz swojej przychylności dla państwa

²⁴ M. Bożerianow, *Moja odpowiedź „ludziom małym”*, s. 12. Cui bono? – Kto korzysta?

polskiego. Czytamy w nim m.in.: „jakkolwiek tylko garstka nas mogła dostać się dzięki Ambasadzie RP w Rosji i Dowództwu Armii w ZSRR na ziemię irańską, to jednak, znając doskonale uczucia i dążenia tysięcy naszych współrodaków, których głos nie może być usłyszany przez świat, gdyż odpłaciliby to nowym więzieniem, składamy deklarację i podpisujemy ją również w imieniu tych wszystkich, którzy w granicach ZSRR jeszcze się znajdują. My, Białorusini, jesteśmy historycznie związani z Polską, z jej losami, jak również i Jej rozwojem od czasów unii litewskich ziem z Polską (...). Od tego czasu powodzenie i szczęście Polski było naszym szczęściem, niepowodzenia Polski – naszym nieszczęściem (...).”²⁵.

W memoriale, przytaczając historyczne przykłady udziału Białorusinów w obronie granic Rzeczypospolitej, działacze Komitetu Białoruskiego wyrażali gotowość dalszej walki o niepodległość Polski, jak to robili ich ojcowie książęta Ostrogscy i Wiśniowieccy w XVI wieku. W memoriale obywatele polscy narodowości białoruskiej wyrażali protest przeciwko agresji sowieckiej na Polskę w 1939 r., kwestionowali dobrowolne przyłączenie Zachodniej Białorusi do Związku Sowieckiego, zaznaczając, że wolą Białorusinów zawsze było przynależność do Polski, a nie do Rosji. W memoriale zaznaczono: „Celem naszym jest nie Rosja, nie Niemcy, lecz Polska. Do Polski chcemy należeć. Rząd Polski jest naszym Rządem”. Komitet Białoruski oskarżał również Niemcy o pacyfikację i gnębienie ziem białoruskich, zniszczenie duchowieństwa i kultury narodowej. W zakończeniu memoriału Białorusini składali podziękowanie gen. Władysławowi Sikorskiemu, ambasadorowi Stanisławowi Kotowi oraz gen. Władysławowi Andersowi za możliwość wydostania się z niewoli sowieckiej: „Z całego serca dziękujemy Panu Ambasadorowi RP prof. Stanisławowi Kotowi za jego gorliwą opiekę i pomoc udzieloną na terenie Rosji. Wdzięczność nasza dla Niego jest tym większa, że wiemy jakie trudności czynił Rząd Sowiecki, by nie wypuścić ani jednego Białorusina poza granice ZSRR. Wysłankę pana Ambasadora Stanisława Kota i Dowódcy Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR Pana Generała Andersa sprawił, że jesteśmy dziś na gościnnej ziemi perskiej, jako wolni obywatele polscy. I im za to serdeczne Bóg zapłać”²⁶.

Rzeczywiście ks. Michał Bożerianow w imieniu ludności prawosławnej wysłał deklarację lojalności wobec rządu RP w Londynie 23 września 1942 r. Adresat otrzymał deklarację albowiem 23 listopada poseł nadzwyczajny i minister pełnomocny Rzeczypospolitej Polskiej w Teheranie Karol Bader odpisał duchownemu: „Wielebny Ojczy, będąc dokładnie poinformowanym o działalności Wielebnego Księdza i dowodach głębokiego przywiązania do Rzeczypospolitej Polskiej, niezmiernie jest mi miło przestać na ręce Pańskie, podziękowanie Pana Premiera Rządu RP Generała Władysława Sikorskiego dla Białorusinów, za deklarację przesłaną Panu Premierowi w dniu 23 września 1942 r. „Przywiązanie swoje do Polski Białorusini udowodnili czynem nie po raz pierwszy w historii, we wrześniu 1939 roku. Od tego czasu wspólne cierpienia i wspólne walki wzmocniły więzy, łączące nas. Jedność uczuć i celów staną się niezachwalnym fundamentem, na którym odbudujemy wspólnym wysiłkiem Polskę

²⁵ J. Grzybowski, *Białorusini w polskich regularnych formacjach wojskowych w latach 1918-1945*, s. 370-371.

²⁶ M. Dymarski, *Białorusini z armią gen. Andersa. Przyczynek do dziejów ludności Kresów Wschodnich*, [w:] *Tematy polsko-białoruskie. Historia – literatura – edukacja*, Olsztyn 2003, s. 151-161.

wolną i sprawiedliwą dla wszystkich Jej synów”. Łączę wyrazy prawdziwego szacunku /-/ K. Bader, Poseł R.P.”²⁷.

11 listopada 1942 r. Minister Obrony Narodowej gen. Marian Kukiel wysłał za pośrednictwem Dowództwa Armii Polskiej na Wschodzie oficjalną odpowiedź na memoriał Białorusinów. Czytamy w niej m.in.: „Proszę przyjąć do wiadomości, że tak Naczelnny Wódz i Premier, jak i ja, pamiętamy o wszystkich obywatelach i staraliśmy się i staramy przynieść ulgę obecnie cierpiącym, a na przyszłość wywalczyć dla wszystkich obywateli Państwa lepszą i jasną przyszłość, jak również proszę pamiętać, że wszystkie cierpienia i krzywdy, jakie nawiedziły Białoruś od września 1939 r., są znane i dokładnie notowane. Jako minister obrony narodowej i członek rządu, wzywam Was, Białorusinów, jak wszystkich obywateli Polski, do najbardziej intensywnej pracy i przygotowania się do walki z największym wrogiem – Niemcami. Tylko praca i walka może dać nam wszystkim wolność i powrót do oswobodzonej Ojczyzny”²⁸.

W liście do Dowództwa Armii Polskiej na Wschodzie z 10 grudnia 1942 r. gen. Kukiel polecał popierać akcję ks. Bożerianowa i mgr Wilka oraz udzielać im potrzebnej pomocy. Reakcja była natychmiastowa. Szef sztabu Armii Polskiej na Wschodzie generał Bronisław Rakowski (1887-1957) napisał już 24 grudnia 1942 r. do ks. M. Bożerianowa²⁹. „Pan Minister Obrony Narodowej R.P. w Londynie polecił przekazać Księdzu Proboszczowi następującą depezę: „W imieniu Naczelnego Wodza i moim dziękuję za to pismo i zapewniam, że zgadzam się całkowicie z podpisami, a sądzę, że i nie podpisami, że Państwo Polskie jest całe i nierozłączone dla wszystkich obywateli, bez względu na język i religię. Proszę przyjąć do wiadomości, że tak Naczelnny Wódz i Premier, jak i ja pamiętamy o wszystkich obywatelach i staraliśmy się i staramy przynieść ulgę obecnie cierpiącym, a na przyszłość wywalczyć dla wszystkich obywateli Państwa lepszą i jaśniejszą przyszłość. Jako Minister Obrony Narodowej i członek Rządu wzywam do najbardziej intensywnej pracy i przygotowania się do walki z największym wrogiem wszystkich ludów – Niemcami. Tylko wspólna praca i walka może dać nam wszystkim wolność i powrót do wyswobodzonej Ojczyzny”. Szef Sztabu Armii Polskiej na Wschodzie /-/ Rakowski, Generał Brygady”³⁰.

Oficjalna reakcja rządu polskiego na memoriał nastąpiła dopiero 16 stycznia 1943 r., kiedy większość Białorusinów przygotowywało się do wyjazdu do Afryki Wschodniej. Stanisław Mikołajczyk (1901-1966)³¹ skierował wówczas list do Konsulatu Generalnego RP w Nairobi z prośbą o przekazanie podziękowań dla wiernych Rzeczypospolitej obywateli polskich narodowości białoruskiej. W liście m.in. zapisał: „Odpowiadając na deklarację obywateli polskich białoruskiej narodowości przesłaną Panu Premierowi dla Rządu Rzeczypospolitej proszę złożyć na ręce księdza Michała Bożerianowa podziękowanie wiernym Rzeczypospolitej Białorusinom i zapewnienie, że w

²⁷ M. Bożerianow, *Moja odpowiedź „ludziom małym”*, s. 14. Karol Bader (1887-1957) był posłem nadzwyczajnym RP w Teheranie od 1 lipca 1942 do 30 czerwca 1945.

²⁸ Cyt. za: J. Grzybowski, *Białorusini w polskich regularnych formacjach wojskowych w latach 1918-1945*, s. 371-372.

²⁹ Bronisław Rakowski od września 1942 do sierpnia 1943 był szefem sztabu Armii Polskiej na Wschodzie a następnie do stycznia 1945 dowódcą 2 Brygady Pancerniej.

³⁰ M. Bożerianow, *Moja odpowiedź „ludziom małym”*, s. 14.

³¹ Stanisław Mikołajczyk, wicepremier (1940–1943), a od lipca 1943 (po śmierci gen. Władysława Sikorskiego) do listopada 1944 r. premier rządu RP na uchodźstwie.

odbudowanej Rzeczypospolitej obywatelom polskim narodowości białoruskiej zagwarantowane będą prawa zupełnej równości obywatelskiej, zabezpieczone warunki swobodnego rozwoju kulturalno-narodowego, oraz uwzględnienie interesów społeczno-gospodarczych najszerzych warstw białoruskiego ludu pracującego (...)³².

Raz jeszcze minister Stanisław Mikołajczyk wysłał 2 marca 1943 r. w tej sprawie depezę do pełnomocnego posła Karola Bader dowiedziawszy się, że ks. Bożerianow pozostaje nadal w Teheranie. Poseł o treści depeży informował duchownego prawosławnego. „Pan Minister Mikołajczyk polecił mi złożyć na ręce Wielebnego Księdza (...) podziękowanie wiernym Rzeczypospolitej Białorusinom oraz zapewnić ich, że w odbudowanej Polsce obywatelom polskim, narodowości białoruskiej będą zagwarantowane prawa zupełnej równości obywatelskiej oraz zabezpieczone warunki swobodnego rozwoju kulturalno-narodowego, jak i uwzględnione interesy polityczno-gospodarcze najszerzych warstw pracującego ludu białoruskiego. /-/ K. Bader, Poseł R.P.”³³.

Zupełnie odmienne stanowisko zajęli wobec inicjatywy duchownego prawosławnego uchodźcy polscy narodowości polskiej, przebywający na terenie Iranu. Najlepiej ową postawę uchodźców polskich w Iranie wobec mniejszości po wysłaniu ich deklaracji do rządu RP w Londynie zaprezentował sam ks. M. Bożerianów we wspomnianej już broszurze. „Rozpoczęto kampanię przeciwko mnie, do czego już »z tradycji« zdołałem się przyzwyczaić. Symptomatycznie patrzeć poczęto na mnie »popa prawosławnego«. Tego rodzaju stanowisko trzeba było za wszelką cenę uzasadnić faktami. Trzeba było za wszelką cenę udowodnić mi »nieprawomyślność«. Toteż Straż Bezpieczeństwa i żandarmeria wojskowa zaczęły mnie inwigilować. Nie mogąc znaleźć nic konkretnego, chwycili się zwykłej prowokacji. Poczęli rozpowszechniać pogłoski, iż jestem wrogiem narodu polskiego, że prowadzę robotę antypaństwową. Ba, co więcej, uznali, że wszyscy moi współpracownicy, jako też Polacy utrzymujący ze mną stosunki towarzyskie – są wrogami Polski. Walka zaczęła się toczyć zupełnie otwarcie. Panu mgr. Franciszkowi Wilkowi, ówczesnemu członkowi Rady Narodowej w Londynie³⁴, żandarmeria oświadczyła otwarcie „musimy zlikwidować ks. Bożerianowa, ale nie możemy go uchwycić”.

Tego rodzaju nastawienie do mnie zwiększyło proporcjonalnie atawistyczną niechęć większości do wszystkich prawosławnych. Toteż nic dziwnego, że zupełnie otwarcie padały zdania, że »mniejszości trzeba powystrzelać«. Nie oszczędzano naszego życia religijnego. W pobliżu kaplicy prawosławnej w obozie nr 3 rozchodząca się z nabożeństw ludność prawosławna często słyszała zdania, że »ten sklepik (tzn. kaplicę prawosławną) i jej robotników (tzn. mnie i wiernych) prędko zlikwidujemy«. Miarą tego rodzaju ustosunkowania się większości dopełniał fakt, że reprezentującymi tego rodzaju złośliwe życzenia, byli także różni oficjalni przedstawiciele. Straż Bezpieczeństwa, a więc strażnicy ładu i porządku, czyniła to samo. Tego rodzaju działalność znajdowała poparcie nawet u „góry”.

³² Cyt. za: J. Grzybowski, *Białorusini w polskich regularnych formacjach wojskowych w latach 1918-1945*, s. 372.

³³ M. Bożerianow, *Moja odpowiedź „ludziom małym”*, s. 15.

³⁴ Franciszek Wilk, członek Rady Narodowej w Londynie.

Pewnego razu przybył na wizytację obozu zastępca Delegata M. P. i O. Sp. p. Pająk³⁵. Zwrócił się do jednej urzędniczki, mojej znajomej, z oświadczeniem: »co prawda pani czyni to, co sama uważa, ale pani jest urzędniczką (...) jest pani na posadzie (...) niech lepiej pani zaprzestanie chodzić do duszpasterstwa prawosławnego«, dodając »pani jest urzędniczką, nie wypada aby pani tam chodziła«. Sapienti sat³⁶.

W tych warunkach stosunek większości personelu zatrudnionego w obozach stawał się coraz bardziej nieprzychylny do prawosławnych. Rozpoczęto rugowanie pracowników fizycznych wyznania prawosławnego. Jaskrawym dowodem tego niech będzie fakt zwolnienia prawosławnego Ignacego Guryna, któremu przełożony bez żadnych ogródek oświadczył »po co nam prawosławni? «.

W celu podwyższenia mego autorytetu kapłana wśród wiernych prawosławnych rozpowszechniano plotkę, że w moim mieszkaniu odbywają się orgie itp., a jako uczestników tychże podano nazwiska osób, które pomagając mi w pracy bywali u mnie. Dziwna rzecz, iż nie odważono się podać nazwisk licznych Polaków i Polek, które bardzo często byli moimi gośćmi, często przebywając u mnie do późnych godzin wieczornych.

Tego rodzaju nagonkę i oszczerczą kampanię wszczęła przeciwko mnie i prawosławnych większość uchodźstwa polskiego w nierozumnej nienawiści za moje stanowisko do ówczesnego Rządu Polskiego, w ogólności, a za wysłanie wspomnianej deklaracji w szczególności. Toteż nic dziwnego, że wiadomość o nadesłaniu dla mnie i prawosławnych podziękowania od śp. Generała Sikorskiego za treść deklaracji, o której miał On się wyrazić, iż jest ona jednym z ważniejszych dla Polski dokumentów, doby obecnej, - powiększyła jeszcze wrogie nastawienie do mnie ze strony tych »niemowląt polityczno-państwowych«.

W tym samym czasie, gdy rozpaleni do białej gorączki szowiniści polscy starali się przy pomocy całego arsenału podłych insynuacji oczerniać mnie i moich ludzi, gdy zupełnie jawnie ogłaszali nas za wyrotowców – czynniki rządowe przysyłały na moje ręce podziękowania. Chyba jest to wystarczającym dowodem, stwierdzającym jak większość uchodźstw pojmowała istotę interesów państwowych, wyrządzając często Rządowi Rzeczypospolitej Polskiej więcej zła, niżli okazując obywatelskiego zrozumienia.

Może kiedyś obiektywna historia oceni szkody wyrządzone Polsce przez samą emigrację i uchodźstwo polskie, którzy w swym ograniczeniu umysłowym nie potrafili dojrzeć prawdziwej drogi wypełnienia swych obowiązków. Tak do rządu zewnętrznych wrogów Polski dochodzili gorsi, bo własni. O »wrogiej mojej działalności najlepiej zorientować się może czytelnik, z niżej podanych pism«³⁷. Tam następowały pisma nadesłane na ręce duchownego prawosławnego ze strony najwyższych przedstawicieli rządu polskiego w Londynie.

Mimo przychylniej postawy polskiego rządu wobec działalności Komitetu Białoruskiego, działalność ks. Bożerianowa napotykała na liczne przeszkody ze strony niektórych czynników wojskowych. Jak wynika z notatki mgr Wilka: „W drodze do miasta jeden żandarm opowiadał mi, że chcą zlikwidować księdza Bożerianowa i jego

³⁵ Antoni Pająk, działacz PPS (1893-1965). Od września 1943 r. do lipca 1945 był delegatem Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej Rządu RP na uchodźctwie przy Armii Polskiej na Wschodzie.

³⁶ „Sapienti sat” – wystarczająco mądre.

³⁷ M. Bożerianow, *Moja odpowiedź „ludziom małym”*, s. 13-14.

robotę, tylko nie mogą sobie z nim dać rady. Oświadczyłem, że przez taki stosunek do księdza Bożerianowa wyrządzą największą szkodę sprawie polskiej, ponieważ ksiądz Bożerianow przeprowadził w obozie wśród Białorusinów deklarację na ten temat. Popatrzył na mnie z niedowierzaniem, wobec tego dałem mu do przeczytania tę deklarację. Przyznał, że to dobre osiągnięcie”. O tym wydarzeniu mgr Wilk poinformował Ministerstwo Spraw Wojskowych jeszcze w październiku 1942 r.³⁸

Nie zwracając uwagi na prowokacje polskich służb specjalnych Komitet Białoruski pod kierownictwem ks. Bożerianowa 25 marca 1943 r. wysłał memoriał do prezydenta Stanów Zjednoczonych Ameryki Franklina D. Roosevelta. W wysłanym memoriale jego autorzy napisali: „W imieniu Narodu Białoruskiego, tj. inteligencji białoruskiej, chłopów i robotników, obywateli polskich, pochodzących z ziem północnych i wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej – Komitet Białoruski zwraca się do waszej Excelencji z gorącą prośbą wysłuchać naszego głosu całego Narodu Białoruskiego z ziem polskich, zechcieć zrozumieć tragedię naszą Białorusinów, wstawić się za nami i pomóc nam urzeczywistnić nasze pragnienia. Podkreślamy, że Komitet Białoruski odzwierciedla uczucia i dążenia milionów naszych współrodaków, których głos i woła nie mogą być dziś usłyszane przez Świat”. Jednym z celów memoriału było wyrażenie kategorycznego protestu przeciwko przyłączeniu Kresów Wschodnich do ZSRR. W związku z tym obywatele polscy narodowości białoruskiej pisali: „Rosja Sowiecka oficjalnie oznajmiła światu, iż wschodnie Ziemie Polskie, zamieszkałe przez nas, Białorusinów, uważa za swoje i chce po zakończeniu wojny wcielić je w granice swego państwa. Wobec społeczeństw całego świata kategorycznie protestujemy przeciw oderwaniu nas od Polski. Nigdy nie zgodzimy się na przynależenie do Rosji! Wolą Narodu Białoruskiego jest, by nasze życie, nasze losy, nasze rodziny, gospodarstwa, ziemia – należały do Polski i były związane z Nią i jej losem. Tylko z Polską współżyjąc i współpracując będziemy spokojni o swój los i będziemy mogli dojść do dobrobytu i szczęścia jak też i do pełnego rozwoju kultury narodowej”³⁹. Jako argument na rzecz przyłączenia Białorusi Zachodniej do państwa polskiego Komitet Białoruski wysunął wieloletnią wspólną walkę Polaków i Białorusinów przeciwko agresji ze Wschodu. W memoriale Traktat Ryski został potraktowany przez Komitet jako zjawisko negatywne dla ludności białoruskiej. W memoriale Białorusini twierdzili, że przyłączenie do Związku Sowieckiego wschodnich ziem Polski, zamieszkałych przez ludność białoruską, nastąpiło wbrew woli samych Białorusinów.

Komitet Białoruski skierował memoriał do aliantów w imieniu wszystkich Białorusinów, nawet tych, którzy zamieszkali na Białorusi Wschodniej i nigdy nie byli obywatelami Polski. Działacze Komitetu zwracali się do aliantów z prośbą o udzielenie pomocy w odzyskaniu niepodległości przez Polskę w jej przedwojennych granicach. Autorom memoriału nie był obojętny los swych rodaków przebywający na terenie ZSRR. „Usilnie prosimy Naród Amerykański wstawić się za nami i upomnieć się o nas u Rządu Sowieckiego, by zwolnił z więzień i przymusowych robót wszystkich współwyznawców współrodaków Białorusinów (obywateli polskich) i otworzył im granice swego państwa dla wyjazdu z Rosji. Równocześnie kategorycznie żądamy zwolnienia naszych współbraci z Czerwonej Armii i wojskowych batalionów pracy, umożliwiając im

³⁸ J. Grzybowski, *Białorusini w polskich regularnych formacjach wojskowych w latach 1918-1945*, s. 372.

³⁹ Tamże, s. 373-374.

wstąpienie do szeregów Armii Polskiej. Zdajemy sobie sprawę, iż jesteśmy narodem bardzo odstającym od narodów o wysokiej cywilizacji, lecz to nie powinno być powodem by nasza wola nie została wzięta pod uwagę, gdy chodzi o nasz los. Ongiś w 1683 roku za króla polskiego Jana Sobieskiego pod Wiedniem wspólnie z Polakami nasi ojcowie Białorusini przelewali krew, broniąc Europy i Jej kultury: dziś my, ich dzieci, zwracamy się z apelem do miłującego cywilizację i wolność Wielkiego Narodu Amerykańskiego, by obronił nas przed zaborczością Rosji i dał nam możliwość należeć do Polskiej Rodziny, która od wieków jest naszą rodziną. Wierzimy w sprawiedliwość Narodów Demokratycznych, opartą o Kartę Atlantycką, i prosimy nie zapomnieć o nas przy stole pokojowym⁴⁰. Prośba grupy lojalnych wobec Polski Białorusinów nie mogła wzbudzić zainteresowania aliantów. Władzom Stanów Zjednoczonych ważniejsze były dobre relacje ze swym strategicznym sojusznikiem Związkiem Radzieckim aniżeli prośby białoruskich uchodźców.

Wielkim ciosem dla propolsko nastawionej grupy białoruskiej będącej na uchodźstwie była śmierć gen. Władysława Sikorski w lipcu 1943 r. Władysław Sawa w liście do patriarchy konstantynopolitańskiego Beniamina z 30 lipca 1943 roku napisał: „Opłakuję z wielką żalnością tragiczną śmierć śp. generała Sikorskiego (...). Za każdym razem, ilekroć przyjeżdżał do Ameryki zawsze zaszczycał mnie rozmową. Okazywał wielkie zainteresowanie dla prawosławnych, a w szczególności dla kapłanów i żołnierzy, oraz podkreślał ich oddanie Polsce”. Mniej entuzjastycznie biskup pisał o następcy Sikorskiego, generale Kazimierzu Sosnkowskim, oczekując jedynie, że „nie zapomni o potrzebach naszych prawosławnych”. W liście tym władysław Sawa wspomina o sytuacji prawosławnych duchownych na Wschodzie. „Otrzymałem od niektórych kapłanów listy świadczące, że pracują z poświęceniem, że zredagowali książkę do nabożeństwa, że ogłaszają nawet prawosławne ulotki periodyczne. To, czego im brakuje, to aparatów liturgicznych, w gatunku antymisów⁴¹. We wrześniu 1943 roku zapowiedziano wizytę biskupa Sawy w Londynie, który miał z rządem polskim unormować duszpasterstwo wojskowe w Armii Polskiej oraz nawiązać kontakt „z obywatelami polskimi wyznania prawosławnego, znajdującymi się w liczbie przeszło 3 000 osób na Bliskim Wschodzie⁴²”.

Zmiana sytuacji militarnej, objęcie funkcji naczelnego wodza przez generała Kazimierza Sosnkowskiego oraz powołanie przez rząd polski w Londynie Wojskowego Ordynariatu Prawosławnego zmieniło położenie ludności cywilnej przebywającej na terenie Iranu. Decyzją władz wojskowych ludność cywilna została ewakuowana z Iranu do Afryki i innych krajów azjatyckich. Szykanowany przez znajdujących się w obozach na terenie Teheranu Polaków ksiądz Michał Bożerianow zdecydował się na wyjazd z wiernymi do Tanzanii w końcu marca 1943 r. Duchowny z powodu swojej narodowości i przekonań nie zechciał zostać kapelanem wojskowym w armii generała Władysława Andersa. Według relacji ówczesnych prawosławny duchowny stracił nadzieję na kontakt ze swoją rodziną⁴³. Nie udało się opuścić ZSRR jego małżonce, którą wyrzucił z transportu polski oficer jako osobę nie podlegającą ewakuacji. O tym fakcie duchowny z wielkim żalem sam dwa lata później napisał: „W momencie, kiedy otrzymałem listy

⁴⁰ Cyt. za: J. Grzybowski, *Białorusini w polskich regularnych formacjach wojskowych w latach 1918-1945*, s. 374.

⁴¹ *Arcybiskup generał brygady Sawa (Jerzy Sowiec)*, Aneks 3.

⁴² *Arcybiskup generał brygady Sawa (Jerzy Sowiec)*, Aneks 4.

⁴³ M. Szwedziuk, *Belarusy u Afrycy w 1942-1948 godach*, „Belarus”, nr 450, Nju Jork 1998.

pełne uznania i podziękowania za moje obywatelskie stanowisko, w tym samym momencie, jak gdyby na ironię, żona moja zostaje brutalnie wyrzucona z transportu obywateli polskich, mających być ewakuowanymi z Rosji do Iranu. Pozostaje więc w Rosji. Pozostaje tylko dlatego, że jest prawosławną i że jest żoną »papa prawosławnego«. Tak to zrozumiał głoszone przez ówczesny rząd R.P. hasło równości obywatelskiej bez różnicy wyznania – ten »szlachetny« kierownik wspomnianego transportu, wyrzucając moją żonę z pociągu”⁴⁴. Ks. Michał Bożerianow już nigdy więcej nie zobaczył swojej żony.

Duchowny nie zaprzestał działalności politycznej. Nadal przewodniczył Komitetowi Białoruskiemu. To w jego imieniu wysłał list do nowego premiera Stanisława Mikołajczyka., w którym wyrazili głęboki żal z powodu tragicznego zgonu gen. Sikorskiego. „Generał Sikorski był Wodzem nie tylko Polskich Sił Zbrojnych, ale był jednocześnie Wodzem wszystkich obywateli polskich. My, Białorusini, widzieliśmy w Nim i swego, białoruskiego wodza; wszyscy dobrze wiemy ile dobrego serca i najlepszych chęci miał w sobie ś.p. Premier i Naczelnny Wódz dla nas, Białorusinów. Śmierć ś.p. Generała Sikorskiego jest niepowetowaną stratą dla narodu Polskiego, ale bynajmniej nie mniejszą stratą jest dla nas, Białorusinów. W osobie ś.p. Generała Sikorskiego straciliśmy Wielkiego Męża Stanu, który poświęcając wszystkie swoje siły dla dobra i rozkwitu Rzeczypospolitej Polskiej doprowadziłby nas do rozwoju i dobrobytu kulturalno-oświatowego, opartego na zupełnej równości, sprawiedliwości i demokracji. W osobie Pana Premiera zapewniamy Rząd Rzeczypospolitej Polskiej, że tragiczna śmierć ś.p. Generała Sikorskiego spowodowała prawdziwą, głęboką żalobę w sercach naszych, Białorusinów. Niepowetowana utrata Wodza Polaków i Białorusinów spowoduje jeszcze większy wysiłek Narodu Białoruskiego w walce o Niepodległość i rozkwit Sprawiedliwej, Demokratycznej, Potężnej i Niepodległej Rzeczypospolitej Polskiej wraz ze wszystkimi jej ziemiami i obywatelami. Gorąco prosimy Pana Premiera Rządu RP wyzyskać nas, Białorusinów, w całej pełni, by pokazać światu, iż jesteśmy z Polakami, mamy swoją własną wolę i z własnej swobodnej woli pragniemy związać nasze życie i losy z losem Rzeczypospolitej Polskiej. Niech obca a wroga Polsce propaganda zostanie rozpoznana w swoim kłamstwie, a Świat ujrzy istotną prawdę i nasze istotne dążenie przynależeć wyłącznie do Polski (...)”⁴⁵.

Następnym krokiem ks. Bożerianowa i jego zwolenników stał się list do nowego premiera. W deklaracji wysłanej w lipcu 1943 r. na ręce S. Mikołajczyka, czytamy: „Białorusini, w druzgocącej masie swej chłopci, od setek lat związani są z chłopami polskimi nie tylko pracą na roli, wspólną z nami obroną Niepodległości naszej i ich, wspólną o Nią walką, ale także więzami rodzinnymi, które zespalają nas, chłopów białoruskich, z chłopami polskimi w jedną serdeczną i solidarną rodzinę, jak braci. My, Białorusini, oświadczamy, iż kochamy nasz Polski Kraj, naszą Polską Ziemię i z całej duszy pragniemy jej największego rozkwitu i dobra. Jesteśmy przywiązani do Polski i do polskiego chłopca i we wszystkim solidaryzujemy się z nim i pracami Stronnictwa Ludowego w Kraju okupowanym, jak i Jego przedstawicielami w Rządzie Rzeczypospolitej i Radzie Narodowej na Emigracji. Praca Stronnictwa Ludowego i Jego Przywódców prowadzi do rozkwitu Polski, do rozkwitu całego włościństwa

⁴⁴ M. Bożerianow, *Moja odpowiedź „ludziom małym”*, s. 20.

⁴⁵ Cyt. za: J. Grzybowski, *Białorusini w polskich regularnych formacjach wojskowych w latach 1918-1945*, s. 375.

Rzeczypospolitej, a więc i do naszego rozkwitu i pomyślności. Toteż Stronictwo Ludowe jest stronnictwem zupełnie bliskim i drogim nam, Białorusinom, a zatem z całego serca pragniemy jego rozkwitu i potęgi. Zapewniając o tym Pana premiera Rządu RP, prosimy o zaliczenie nas do grona członków Stronictwa Ludowego i opiekę nad nami tak jak nad chłopami polskimi ją spełniacie. My zaś według starego swego zwyczaju chłopskiego prosić będziemy Boga, by błogosławił ciężki trud Pana Premiera dla odzyskania Niepodległości naszej Ojczyzny – Rzeczypospolitej Polskiej, jak i wysiłek o Jej demokratyczny i sprawiedliwy dla wszystkich, a więc i dla nas, Białorusinów, ustrój”⁴⁶.

Głównym celem Komitetu było uzyskanie dla Białorusinów miejsca w Radzie Narodowej: „Białorusini, obywatele polscy zamieszkali w Afryce Wschodniej i Indiach zwracają się do Pana Premiera z gorącą prośbą zezwolić nam mieć swego białoruskiego przedstawiciela w Radzie Narodowej przy Rządzie Polskim w Londynie. Prosimy o to bardzo, szczególnie teraz, kiedy obcy imperializm dąży do oderwania nas od Polski, okłamując cały Świat cywilizowany, iż rzekomo Białorusini pragną należeć do Związku Radzieckiego. Pragniemy przez swego przedstawiciela w Radzie Narodowej wyświetlić Europie i Ameryce istotny stan i naszą istotną wolę wchodzić w skład Rzeczypospolitej Polskiej wyłącznie. Jedną z głównych przyczyn agresji sowieckiej w stosunku do nas i do Ziemi Polskich przez nas zamieszkałych – jest przede wszystkim postanowienie i dążenie Rosji zlikwidować „Piemont” białoruski, którym właśnie są Białorusini w Polsce. „Piemont” białoruski w Polsce jaskrawo świecił dobrobytem i wolnością ludu białoruskiego – co wabiło Związek Sowiecki, gdzie istotny ruch narodowy jest gnębiony i Białorusini żyją w nędzy i strachu, niepewni swego losu, niepewni swego dnia jutrzejszego pod despotyczną władzą Moskwy. Moskwa pragnie za wszelką cenę zlikwidować ten białoruski „Piemont” w Polsce, bowiem on otwiera oczy Białorusinom Sowieckim na rzeczywisty stan, wskazując o ileż szczęśliwsi są Białorusini w Rzeczypospolitej Polskiej i o ileż wyższym jest ich poziom kulturalny i stopień rozwoju (...)”⁴⁷.

Polscy politycy na emigracji kilkakrotnie próbowali wprowadzić do Rady Narodowej kilku przedstawicieli mniejszości narodowych. Według Jerzego Grzybowskiemu w 1940 r. we Francji władze polskie rozważały kandydaturę Fabiana Jeremicza⁴⁸ jako reprezentanta mniejszości białoruskiej w Radzie Narodowej R.P. Latem 1942 r., ambasador R.P. w ZSRR Stanisław Kot zaproponował dwóch kandydatów ze strony białoruskiej. Byli to Feliks Hołowacz⁴⁹, były członek klubu „Wyzwolenie” i prawosławny

⁴⁶ Cyt. za: J. Grzybowski, *Białorusini w polskich regularnych formacjach wojskowych w latach 1918-1945*, s. 376.

⁴⁷ Tamże, s. 376-377.

⁴⁸ Fabian Jeremicz ur. 18 stycznia 1891 r. w Dulowcach (pow. Wołkowysk), białoruski działacz polityczny, w latach 1922 – 1935 poseł na sejm I, II i III kadencji. Członek zarządu Instytutu Białoruskiej Gospodarki i Kultury, wiceprezes Białoruskiego Centrum Włościańskiego. W latach 30. osadnik wojskowy i członek Związku Osadników.

⁴⁹ Feliks Hołowacz, ur. 4 lipca 1886 r. w Zaborzu (pow. Wołożyn) – zm. 27 lutego 1972 r. we Wrocławiu. Białoruski działacz polityczny, początkowo działał w PSL „Wyzwolenie”, następnie związał się z lewicową opozycją i w październiku 1923 r. uczestniczył w Moskwie w konferencji powołującej do życia Międzynarodówkę Chłopską. Poseł na sejm I kadencji 1922 – 1927. Aresztowany w 1927 r. i na mocy decyzji sejmu z 4 lutego 1927 r. wydany sądom „za udział w spisku na ustrój i całość Rzeczypospolitej”. Zwolniony bez wyroku sądowego. Do wybuchu II

duchowny Henadzi Szymanowski⁵⁰. Również inne partie i stronnictwa występowały z propozycją wprowadzenia do Rady Narodowej przedstawiciela Białorusinów. 3 kwietnia 1945 r. grupa londyńskich piłsudczyków wysłała list do prezesa Rady Ministrów z propozycją wprowadzenia jednego przedstawiciela Białorusinów do Rady Narodowej argumentując: „fakt, że około 60 procent ogółu ludności tych ziem nawet w czasach przedwojennych stanowiła ludność niepolska, przede wszystkim białoruska i ukraińska, jest argumentem, który może być wykorzystany przeciwko stanowisku polskiemu”⁵¹. Mimo powyższych propozycji rząd polski nie brał pod uwagę możliwości udziału w życiu politycznym działaczy Komitetu Białoruskiego i nie odniósł się do deklaracji uchodźców polskich narodowości białoruskiej. Premier Mikołajczyk ograniczył się do podziękowania im za gotowość do walki o niepodległość Polski i zapewnił, że prawa ludności białoruskiej będą uwzględnione w powojennej Rzeczypospolitej.

*

W latach 1942-1943 polscy uchodźcy zostali przeniesieni z Iranu do Afryki Wschodniej (23 676 osób), Indii (4 701), Palestyny (6 569), Meksyku (1 569), Nowej Zelandii (838) i innych krajów. W czasie pobytu w Iranie zmarło ponad 2 tys. cywilnych obywateli polskich⁵². Nie jest możliwe dokładne ustalenie liczby Białorusinów w poszczególnych grupach. Wielu Białorusinów znalazło się w Indiach, na co wskazują osoby o nazwiskach białoruskich, pochodzących z kresów północno-wschodnich⁵³. Więcej informacji zachowało się na temat Białorusinów, którzy po pobycie na terenie Iranu znaleźli się w Afryce Wschodniej. W październiku 1942 r. do Afryki wyjechało około 900 obywateli polskich wyznania prawosławnego. W kwietniu 1943 r. w Obozu Uchodźców Polskich nr 1 w Iranie pozostało nadal ok. 800 prawosławnych.

Na terenie Afryki Wschodniej założono 18 obozów dla uchodźców polskich, w tym Tengeru (Tanzania), Rongai (Kenia), Lusaka (Rodezja Północna), Koja, Masindi (Uganda) i inne. W osiedlach tych mieszkali uchodźcy polscy bez względu na wyznanie i narodowość. Według Konsulatu Generalnego R.P. w Nairobi podział narodowościowo-wyznaniowy kształtował się następująco: „ogromna większość Polaków-kresowców, trochę Białorusinów i Ukraińców. Minimalny procent Żydów. Ścisłe określenie składu narodowościowego jest prawie niemożliwe, narodowość może być jedynie zgadywana. To samo odnosi się do sprawy wyznań. Słyszałem niejednokrotnie o dziwnych i smutnych

wojny światowej wójt gminy Mir (pow. Nie- śwież). W 1939 r. aresztowany przez NKWD i wywieziony w głąb ZSRR. Pracował jako dozorca w Domu Dziecka w Dżambule (Kazachstan), od 1943 r. był członkiem Związku Patriotów Polskich. W 1946 r. wrócił do Polski.

⁵⁰ Władze polskie uważały Szymanowskiego za Polaka wyznania prawosławnego, który „w razie potrzeby mógłby uchodzić za Białorusina”, tymczasem sam Szymanowski czuł się Białorusinem kultury polskiej. G. Szymanowski, *Dwanaście lat – wspomnienia z lat 1927 – 1939*, Toruń, 1998, s. 120.

⁵¹ Cyt. za: J. Grzybowski, *Białorusini w polskich regularnych formacjach wojskowych w latach 1918-1945*, s. 378.

⁵² *Polacy w Iranie 1942 – 1945*, t. I., *Antologia*, pod red. A. Kunert, A. Przewoźnik, Warszawa 2002, s. 411.

⁵³ *Polacy w Indiach 1942 – 1948 w świetle dokumentów i wspomnień*, pod red. L. Betgowski, Warszawa 2002, s. 752–756. O Polakach w Nowej Zelandii, por.: *Polacy w Nowej Zelandii, wspomnienia deportacji do ZSRR*, Welligton 1980; *Dwie ojczyzny. Polskie dzieci w Nowej Zelandii. Tulaczę wspomnienia*, pod red. S. Manterysa, Warszawa 2006.

objawach zatajania czy też ukrywania swego wyznania przez prawosławnych i greko-katolików i podawania się za katolików. Jest to urojony kompleks obawy „stracenia polskości” i wiąże się ściśle ze stanowiskiem tamtejszego (i niestety – nie tylko tamtejszego) kleru katolickiego: co polskie – to katolickie. (...) Wprowadzono nawet pojęcie »mniejszość« kierując się kategoriami wyznania (...)”⁵⁴.

Cywilów znajdujących się na terenie Afryki spotkały nowe warunki klimatyczne, nieznanne środowisko, afrykańskie choroby. Osiedlono ich w prowizorycznych obozach, w których zapewniono im bezpłatne utrzymanie, stałą opiekę medyczną i szkoły dla dzieci. Młodzież skierowano do szkół polskich: średnich i początkowych. Dorośli mogli dorabiać dorywczo przy pracach sezonowych u miejscowych Greków. Jeden z największych obozów w Afryce znajdował się w Tengeru w Tanzanii (Tanganice), koło miasteczka Arusha. Liczył on ponad 4 000 osób. W obozie tym przebywało wielu prawosławnych Białorusinów, przeważnie niezdolnych do służby wojskowej mężczyzn, kobiety i dzieci. Szacuje się, że ponad czterysta prawosławnych Białorusinów znajdowało się w obozie w Tengeru.

Do obozu w Tengeru koło miasteczka Arusha w Tanzanii ksiądz Michał Bożerianow przybył dopiero lipca 1943 r., pomimo, że dokumenty o wyjazd złożył już w marcu tego roku. Duchowny i jego współpracownica Ludmiła Szewczuk padł ofiarą prowokacji polskiej „dwójki” czyli wywiadu wojskowego. Bezpodstawnie oskarżono ks. Bożerianowa i pracownicę poczty o kradzież listów. Prowokacja spowodowała zatrzymanie duchownego w porcie Ahvazie, skąd uchodźcy udawali się do Afryki. Dopiero oczyszczenie z zarzutów przez Komisję Badawczą w Iranie 19 maja 1943 r. i interwencja ministra pełnomocnego R. P. w Teheranie Karola Badera doprowadziło do uwolnienia zatrzymanych. Ks. M. Bożerianow uzyskał wolność po 54 dniach zatrzymania przez Straż Bezpieczeństwa. Sam te wydarzenie ocenił jako prowokację i wyraz antybiałoruskiej fobii przebywający na terenie Iranu służb polskich, które działały wbrew polityce rządu w Londynie. „Dla zażegnania tego bezprawia o podłożu czysto politycznym, przybył do Ahvazu Delegat Ministerstwa Spraw Wewnętrznych mgr. Jerzy Górszczyk⁵⁵, który wygłosił przemówienie do ludności prawosławnej po nabożeństwie w kaplicy w Ahvazie, w którym przyznał, iż ich duszpasterzowi (tj. mnie) wyrządzono straszną krzywdę itd...W tym czasie p. Sz.[ewczuk] nie została jeszcze zwolniona. W parę dni po tym otrzymałem pismo Komisji Badawczej w Iranie, które stwierdza w całej swej rozciągłości, fakt bezprawia dokonanego na mnie przez ludzi »szlachetnych«”⁵⁶.

Przed opuszczeniem Ahvazu w lipcu 1943 r. władze duchowne powołały ks. Bożerianowa na stanowisko Prawosławnej Cerkwi Polskiej Inspektora Religijnego na Centralną i Wschodnią Afrykę. Był on jedynym księdzem prawosławnym na terenie polskich osiedli w Afryce. Początkowo duchowny adaptował jeden z budynków obozowych na kaplicę w Tengeru, a następnie przy pomocy miejscowych Greków wybudował cerkiew, w której zgromadził zebrane przez wiernych ikony. Część ikon napisał włoski malarz, który przebywał w obozie jako jeńiec wojenny. Parafianami księdza Bożerianowa stali się przebywający w obozie Białorusini, Polacy, Ukraińcy i

⁵⁴ Cyt. za: J. Grzybowski, *Białorusini w polskich regularnych formacjach wojskowych w latach 1918-1945*, s. 380.

⁵⁵ Jerzy Górszczyk, delegat Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Stronnictwa Ludowego w Palestynie (1943-95).

⁵⁶ M. Bożerianow, *Moja odpowiedź „ludziom małym”*, s. 19.

miejscowi Grecy. Ksiądz Michał zorganizował dwa chóry parafialne, w tym chór dziecięcy. Prawosławna młodzież znalazła zatrudnienie w kancelarii parafialnej i drukarni. Z pośród tej młodzieży wyrosło wielu duszpasterzy, którzy pracowali wśród białoruskiej emigracji. Ksiądz Włodzimierz Moroz był dziekanem w Anglii (zm. 1994 r.), a ksiądz Włodzimierz Zajka był duszpasterzem w Australii⁵⁷. W celu integracji młodzieży duchowny zorganizował dla niej klub, w którym urządzał coniedzielne spotkania.

Ksiądz Michał prowadził ożywioną działalność duszpasterską. Kapłan odwiedzał inne obozy w Afryce, gdzie mieszkali prawosławni. Jego opieka duszpasterska pomogła wielu przetrwać załamania duchowe. Podczas kazań ks. Bożerianow mówił swym współwyznawcom: „Nie jesteście gorsi od katolików, dlatego musicie mieć jednakowe prawa jako obywatele polscy”. Duchowny miał wsparcie polskiego konsula Konsulatu Generalnego RP w Nairobi – Władysława Kowalskiego⁵⁸. W jego raporcie z 11 sierpnia 1943 r. znajduje się informacja o duchownym prawosławnym. „Ks. Bożerianow jest mi osobiście dobrze znany i uważam go za bardzo pozytywny i szlachetny typ człowieka, który z racji swoich funkcji duszpasterskich ogromnie dużo dobrego może zrobić w naszych osiedlach. Jest on bardzo patriotycznie nastawiony i uważam, że należy go w jego działalności społecznej i patriotycznej jak najbardziej popierać”⁵⁹.

Duże znaczenie w pracy duszpasterskiej miało wydanie przez księdza Bożerianowa w Nairobi (Kenia) modlitewnika w 1944 roku. Duchowny wydał modlitewnik dzięki wsparciu finansowemu Konsulatu Generalnego RP w Nairobi. Modlitewnik był napisany w języku cerkiewno-słowiańskim z polską transliteracją i polskojęzycznymi objaśnieniami. Modlitewnik zawierał modlitwy dzienne i wieczorne, porządek liturgii świętej, wieczerni, tropariony, akafisty, kalendarium świąt cerkiewnych. W modlitewniku znaleźli się między innymi: Kanon molebnyj do Jezusa Chrystusa (s. 1-8), Bogurodzicy (9-17), Anioła Stróża (18-24); akafisty; do Cudotwórcy Mikołaja (25-35), świętego Serafina Sarowskiego (36-46) i modlitwy z wieczerni pięćdziesiątnicy (47-56). Luźne wydrukowane karty, zszyte grubą nitką, stanowiły ważną literaturę religijną, pomocną duchownym i wiernym w modlitwach. Modlitewnik ten stał się najbardziej popularną książką religijną w środowisku emigracyjnym prawosławnych Białorusinów. W latach powojennych jego egzemplarze można było spotkać wśród prawosławnych emigrantów w Wielkiej Brytanii, Kanady, Stanach Zjednoczonych i Australii. Z obozowej drukarni w Tenegeru księdza Michała wyszły podręczniki do nauczania religii, śpiewu i inna literatura cerkiewna.

Podobnie jak terenie obozów uchodźców w Iranie również w Afryce Wschodniej zaczęła rozwijać się wśród osób narodowości polskiej nienawiść do Ukraińców i Białorusinów. Przedstawiciele obu narodów oskarżano o wywózki w latach 1939-1941, zapominając, że to Białorusini i Ukraińcy byli też ofiarami sowieckich deportacji. Oskarżano też wyznawców prawosławia o okupację sowiecką kresów wschodnich II Rzeczypospolitej, nie uwzględniając faktu, że Białorusinów nikt o zdanie nie pytał. Postawy antymniejszościowe dominowały wśród ludności narodowości polskiej pomimo, że ponad dwa tysiące Białorusinów walczyło w polskich formacjach wojskowych na

⁵⁷ J. Grzybowski, *Białorusini w polskich regularnych formacjach wojskowych w latach 1918-1945*, s. 382; M. Szwedziuk, *Białorusini w Afryce w latach 1942-1948*, s. 14.

⁵⁸ Konsul honorowy w Nairobi w latach 1943-1945.

⁵⁹ Cytat za: J. Grzybowski, *Białorusini w polskich regularnych formacjach wojskowych w latach 1918-1945*, s. 383.

Zachodzie a większość znajdujących się w obozach prawosławnych wykazywało lojalny stosunek do państwa polskiego. Narastanie tendencji antyprawosławnych doprowadziło do napadów na budynki zamieszkałe przez Białorusinów i do dewastacji cerkwi.

Postawę ludności polskiej trudno wytłumaczyć klęską wrześniową w 1939 r. czy latami okupacji Radzieckiej. Poczucie krzywdy wzbudziły wśród uchodźców-Polaków nienawiść do prawosławnych Białorusinów. Mieszkając w Afryce, Polacy traktowali jako zjawisko wrogie kulturze polskiej wyznanie prawosławne, nabożeństwa w innych językach słowiańskich, niepolską gwarę. Pomimo że, uchodźcy narodowości białoruskiej byli nastawieni pozytywnie do Polski, to wśród Polaków utrwaliło się przekonanie o antypolskiej i prosowieckiej postawie całej społeczności białoruskiej. Przedstawiciele Konsulatu R.P. byli zdania, że głównym powodem nieprzychylniej postawy części katolików do prawosławnych było duchowieństwo rzymskokatolickie. Potwierdzeniem tego faktu jest fragment sprawozdania Konsula RP w Nairobi: „Jeżeli powiedzenie: duchowieństwo katolickie w Afryce utrzymuje polskość słuszną, to pozostaje pytanie: jaką polskość? Nastawienie duchowieństwa jest szowinistyczne. Na pierwszym miejscu są stawiane sprawy wyznania, sprawy kościoła katolickiego, a dopiero dalej sprawa polska. Zwracam jeszcze raz uwagę, że właściwie jedynym autorytetem w obecnej sytuacji w osiedlach jest – ambona, i autorytet ten nie zawsze jest należycie wykorzystywany(...)”⁶⁰.

Po wpływie tych wydarzeń, obelg i wrogiej postawy duchowieństwa katolickiego wobec prawosławnych ks. Bożerianow rozpoczął wydawać czasopismo „Promyk Prawosławny”. Czasopismo miało integrować społeczność prawosławną w Afryce. „Promyk Prawosławny” był wydawnictwem Prawosławnego Duszpasterstwa Polskiego w Afryce. Ulotka była skierowana „do prawosławnych uchodźców, obywateli polskich”, którzy znaleźli się w Tanzanii (Tanganice) i innych regionach Afryki. Pierwszy numer „Promyka Prawosławnego” ukazał się w połowie kwietnia 1943 roku. Pismo wychodziło jako dwutygodnik aż do końca 1945 roku. Czasopismo ukazywało się z jakże wymownym mottem „Jeśli Cerkiew nie jest ci matką to i Pan Bóg nie będzie ci ojcem”. Głównym celem wydawnictwa było zachęcenie wiernych do jednoczenia się wokół Cerkwi prawosławnej, uczestniczenia w modlitwie, poznawania zasad wiary chrześcijańskiej. W nagłówku znajdowało się równie wymowne na ówczesne czasy pouczenie: „Nie niszczy tych ulotek, szanuj słowo Boże”. Z drugiej strony ulotki znajdujemy kolejny apel redaktora: „Po przeczytaniu ulotkę tę pożycz innym, a następnie weź ją z powrotem – niech będzie Ci pamiątką i pocieszeniem w przyszłości”. Treść ulotki, oprócz stopki redakcyjnej, kończyła się hasłem: „Z Bogiem do Ojczyzny”.

Przez trzy lata ojciec Michał Bożerianow prowadził wśród uchodźców poprzez „Promyk Prawosławny” katechezę. W numerze 5 (46) „Promyka Prawosławnego” z 1945 roku znajdujemy „pouczenie z klasztoru św. Eliasza na Atosie” na temat modlitwy wewnętrznej i rozważania o Bogu. W numerze 6 z tego roku zamieszczone zostało pouczenie „jak zachowywać się w świątyni Bożej”. Następne dwa numery były poświęcone kwestiom historycznym i polemicznym. Bożerianow przetłumaczył z języka francuskiego artykuł księcia Włodzimierza Bariatyńskiego opublikowanego w Paryżu w 1939 roku o „Papieżycy Janinie”. Praca ta była poświęcona kobiecie, która według historyków zasiadała w IX wieku na tronie papieskim. Mieszkający w obozie katolicy protestowali przeciwko publikacjom ks. Michała Bożerianowa, zwłaszcza przeciwko

⁶⁰ Cytat za: J. Grzybowski, *Białorusini w polskich regularnych formacjach wojskowych w latach 1918-1945*, s. 383.

„Papieżycy Janinie”. Duchowieństwo katolickie po ukazaniu się tego numeru czasopisma groziło zemstą wierzących Polaków⁶¹.

Pozostałe numery z 1945 roku zostały poświęcone głównie kwestiom teologicznym i katechetycznym. Z uwagi na brak wcześniejszych egzemplarzy ulotek możemy jedynie przypuszczać, że ich treść i charakter nie odbiegała od zachowanych.

Po klęsce deklaracji i memoriałów, które nie doczekały się odpowiedzi od rządu polskiego oraz niewłaściwego stosunku uchodźców-katolików do jego współwyznawców, nastąpiła zmiana poglądów ks. Bożerianowa. Sprawą konfliktów w obozie w Tangeru interesował się Konsul Generalny RP w Nairobi. W jednym z raportów pisał: „Na terenie Afryki jest tylko jeden ksiądz prawosławny, ks. M. Bożerianow. Nie mam żadnych kwalifikacji by zabierać głos i wyrażać zdanie w zatargach religijnych, zaznaczam jedynie, że zatargi wyznaniowe tam są powodem wprowadzenia pojęcia mniejszości. (...) Na terenie Afryki słyszałem z ust ks. Bożerianowa szereg skarg na panujące tam stosunki, na niewłaściwy stosunek do jego współwyznawców, do niego i do jego pracy. Nie przytaczam tych zarzutów, są bowiem jednostronnym naświetleniem, ale fakt spalenia w nocy domu, w którym on się zatrzymywał wizytując współwyznawców (osiedle Koja, listopad 1945 roku) mówi wiele. (...) Przytaczam powyższe w celu zilustrowania stosunków wyznaniowych w Afryce oraz jako przykład tego – jak można zmarnować dla sprawy człowieka, praca którego mogła być cenna”⁶². Rzeczywiście propolsko nastawiony ks. M. Bożerianow, organizator Komitetu Białoruskiego w Iranie, zwolennik porozumienia z Polakami, stał się obiektem ataku polskich kół narodowych. Fakt ten spowodował zmianę stanowiska duchownego z polonofilskiego na zwolennika niezależnego ruchu białoruskiego. Pod wpływem doznanych krzywd ks. M. Bożerianow i inni członkowie Komitetu Białoruskiego zerwali współpracę z Polakami i zaczęli tworzyć na emigracji własne organizacje narodowe.

W połowie 1946 roku ksiądz Michał Bożerianow zaczął chorować na nerki i trafił do szpitala w Dar es Salaam w Tanzanii. Wyszedłszy ze szpitala duszpasterz powrócił do obozu w Tangeru. Zmarł wśród swoich wiernych 20 sierpnia 1946 roku, nie ukończywszy 35 roku życia. Jego parafianie i miejscowi Grecy postawili na jego grobie w Dar es Salaam wspinały pomnik z napisem w języku angielskim. Kiedy w 1948 roku rozpoczęto likwidację obozu, jego parafianie po raz ostatni oddali cześć swemu duchownemu. O wielkim autorytecie, jakim cieszył się ojciec Michał Bożerianow wśród wiernych świadczy fakt, że pozostał on na trwale w pamięci białoruskich i polskich emigrantów przebywających w Wielkiej Brytanii, Włoszech, Stanach Zjednoczonych, Kanadzie, Australii i Południowej Afryce. Wydawnictwa przygotowane i wydane drukiem przez oddanego wiernym duchownego były powszechnie wykorzystywane w nabożeństwach prawosławnych w środowisku emigrantów polskich, białoruskich i ukraińskich. Dla wielu pozbawionych stałej opieki duszpasterskiej były jedynym źródłem nauki modlitwy i poszerzenia wiedzy religijnej. Katechizmy, modlitewniki i pisma księdza Michała Bożerianowa odegrały ważną rolę w podniesieniu stanu świadomości religijnej obywateli polskich na obczyźnie wyznania prawosławnego.

Ks. Michał Bożerianow widział we współpracy z rządem polskim szansę na odzyskanie niepodległości i odbudowy kraju w którym Białorusini i Polacy i inne

⁶¹ M. Szwedziuk, *Bełarusy u Afrycy w 1942-1948 godach*, „Ruń”, nr 29.

⁶² Cyt. za J. Grzybowski, *Białorusini w polskich regularnych formacjach wojskowych w latach 1918-1945*, s. 383.

mniejszości mieli by takie same prawa. Deklaracja lojalności nie wzbudziły zainteresowania rządu polskiego i rządów państw zachodnich. Rząd polski na uchodźstwie nie zwracał uwagi na opinie obywateli polskich narodowości białoruskiej w udowodnieniu swych pretensji do ziem Zachodniej Białorusi. Dla rządów państw zachodnich, w warunkach toczącej się wojny, problem białoruski nie stanowił istotnego znaczenia. Uważano w przyszłości, że ziemie białoruskie będą stanowić problem wewnętrzny ZSRR. Wrogo do duchownego prawosławnego i działalności Komitetu Białoruskiego odniosło się środowisko polskich uchodźców.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- [1] Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, *Dokument cywilnych urzędów rządowych 1919-1991, Inwentarze*, sygn. akt. A. 20, 4a, nr-y: 138, 140.
- [2] Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, *Prezydium Rady Ministrów*, sygn. akt. A. 80, nr-y: 23-25.
- [3] Archiwum Warszawskiej Metropolii Prawosławnej w Warszawie, *Akta personalne księży*, R IV-6A, nr 1092; R II6C/188.
- [4] *Arcybiskup generał brygady Sawa (Jerzy Sowietow). Wybór dokumentów*, opr. K. Filipow, i A. Suchcitz, Białystok-Warszawa 1997.
- [5] Bożerianow M., *Moja odpowiedź „ludziom małym”*, Tengeru, Arusha, Tanganika 1945.
- [6] „Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich”, R. II., 1920, nr 47.
- [7] *Polacy w Iranie 1942 – 1945*, t. I., *Antologia*, pod red. A. Kunert, A. Przewoźnik, Warszawa 2002.
- [8] *Polacy w Indiach 1942 – 1948 w świetle dokumentów i wspomnień*, pod red. L. Betgowski, Warszawa 2002.
- [9] Rozporządzenie Rady Ministrów z 9 stycznia 1926 r. o przymusowym wykupie ziemi w powiecie brasławskim (druk).
- [10] „Воскресное Чтение”, nr-y: 20, 22, 38, 40, Warszawa 1937.
- [11] „Слово”. Wydawnictwo Prawosławnej Metropolii w Warszawie, nr-y: 34, 43, 44, Warszawa 1936.

LITERATURA

- [1] Арх. Афанасий Маргос, *Беларусь в исторической, государственной и церковной жизни*, Buenos-Aires 1966.
- [2] Woćkowski D., *Deklaracja lojalności obywateli polskich narodowości białoruskiej dla gen. Władysława Sikorskiego*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne”, Rocznik II, Łowicz 1996, nr 2.
- [3] Dubec R. Ks., *Z dziejów parafii prawosławnych na Łemkowszczyźnie w okresie międzywojennym*, Gorlice 2011.
- [4] Dymarski M., *Białorusini z armią gen. Andersa. Przyczynek do dziejów ludności Kresów Wschodnich*, [w:] *Tematy polsko-białoruskie. Historia – literatura – edukacja*, Olsztyn 2003.

- [5] Eberhard P., *Polski panslawizm jako idea geopolityczna*, „Przegląd Geopolityczny”, t. VII, 2014.
- [6] Grzybowski J., *Białorusini w polskich regularnych formacjach wojskowych w latach 1918-1945*, Warszawa 2006.
- [7] Grzybowski J., *Białorusini wśród uchodźców polskich na Środkowym Wschodzie i w Afryce Wschodniej w czasie II wojny światowej*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, 2005, nr 2.
- [8] Kalbarczyk S., *Polscy pracownicy nauki ofiary zbrodni sowieckich w latach II wojny światowej zamordowani, więzieni, deportowani*, Warszawa 2001.
- [9] Kasiak I., *Byelorussia. Historical Outline*, London 1989.
- [10] Касьяк И., *З гісторыі Праваслаўнай Царквы Беларускага народу*, New York 1956.
- [11] bp. Miron (Chodakowski), *Z dziejów prawosławnego ordynariatu wojskowego w Rzeczypospolitej*, [w:] *Chrześcijaństwo – Kościół – Prawosławie*, Białystok 2003.
- [12] Mironowicz A., *Białoruska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławna na emigracji po II wojnie światowej*, [w:] *Autochtoniczne mniejszości na pograniczach a ich stosunki z odseparowanym etosem macierzystym*, pod red. S. Jackiewicza, Białystok 2009.
- [13] Mironowicz A., *Kościół prawosławny na terenach Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939-1944*, [w:] *Kościół w obliczu totalitaryzmów. Zbiór studiów dla uczczenia XXV rocznicy męczeńskiej śmierci księdza Jerzego Popiełuszki*, pod red. W. Polaka, W. Rozyńskiego, M. Białkowskiego i J. Kufla, Toruń 2010.
- [14] Mironowicz A., *Kościół prawosławny na terenach Generalnego Gubernatorstwa, Białorusi i Ukrainie w latach 1939-1944*, [w:] *Pokazanie Cerkwi prawdziwej. Studia nad dziejami i kulturą Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej*, Białystok 2004.
- [15] Mironowicz A., *Kościół prawosławny w Polsce*, Białystok 2006.
- [16] Mironowicz A., *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Białystok 2005.
- [17] Μιρόνοβιτς Α., *Η καταστροφή και μεταβίβαση της ιδιοκτησίας της Ορθόδοξου Εκκλησίας της Πολωνίας 1919-1939*, Białystok 2013.
- [18] Mironowicz A., *Ks. Michał Bożerianow i jego działalność w Iranie i na terenie Afryki Wschodniej*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, nr 42, Białystok 2014.
- [19] Mironowicz A., *Neounia w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Kościół Greckokatolicki na Warmii i Mazurach*, pod red. M. Melnyka, Olsztyn 2006.
- [20] Миронович А., *Неоунія во II Рэчупосполітой*, „Seminarium Hortus Humanitatis”, vol. XV, Riga 2008.
- [21] Миронович А., *Неоунія в Польше в межвоенной период*, „Вестник Екатеринбургской духовной семинарии”, Вып. 2(6), Екатеринбург 2013.
- [22] Mironowicz A., *Polskie prawosławne duszpasterstwo cywilne w Afryce*, „Wiadomości PAKP”, nr 5 (138), Warszawa 2001.
- [23] Mironowicz A., *Przyczynek do dziejów Polskiego Prawosławnego Duszpasterstwa Cywilnego na emigracji w czasie II wojny światowej*, „Studia Polonijne”, t. 30, Lublin 2009-2010.
- [24] Mironowicz A., *Rewindykacja i niszczenie prawosławnych obiektów sakralnych na terenie II Rzeczypospolitej*, „ΕΛΠΙΣ” Czasopismo Katedry Teologii

- Prawosławnej Uniwersytetu w Białymstoku, R. VIII (XIX), z. 13-14 (26-27), Białystok 2006.
- [25] Mironowicz A., *The Destruction and Transfer of Orthodox church Property in Poland, 1919-1939*, „Polish Political Science Yearbook”, vol. XLIII, Toruń 2014.
- [26] Mironowicz A., *The Orthodox Church in Poland in the Twentieth Century*, [in:] *The Orthodox Church in Eastern Europe in Twentieth Century*, ed. Christine Chaillot, Oxford – Bern 2011.
- [27] Mironowicz A., *Życie religijne prawosławnej emigracji białoruskiej po II wojnie światowej*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, nr 33, Białystok 2010.
- [28] Odziemkowski J., Frątczaka S., *Polskie duszpasterstwo wojskowe*, Warszawa 1996.
- [29] Odziemkowski J., *Służba duszpasterska Wojska Polskiego 1914-1945*, Warszawa 1998.
- [30] Papierzyńska-Turek M., *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918-1939*, Warszawa 1989.
- [31] Senex, *Українська Православна Церква в часі другої світової війни 1939-1945*, München 1946.
- [32] Szlewis G., (Шлевис Г.), *Православные храмы Литвы*, Свято-Духов Монастырь, Вильнюс 2006.
- [33] Sosna G., *Katalog świętyń i duchowieństwa prawosławnej diecezji warszawsko-bielskiej*, „ΕΛΠΙΣ”, R. II (XIII), z. 3(16), Białystok 2000.
- [34] Sosna G., Troc-Sosna A., *Hierarchia i kler Kościoła prawosławnego w granicach II Rzeczypospolitej i Polski powojennej w XIX-XXI wieku*, Ryboły 2012.
- [35] Свитич А., *Православная Церковь в Польше и её автокефалия*, Buenos Aires 1959.
- [36] Szliling J., *Kościół chrześcijański w polityce niemieckich władz okupacyjnych w Generalnym Gubernatorstwie (1939-1945)*, Toruń 1988.
- [37] Шкаровский М. В., *Нацистская Германия и Православная Церковь*, Москва 2002.
- [38] Шкаровский М. В., *Политика Третьего Рейха по отношению к Русской Православной Церкви в свете архивных материалов 1935-1945 годов*, Москва 2003.
- [39] Швэдзюк М., *Беларусы ў Афрыцы ў 1942-1948 гг.*, „Беларусь”, nr 450, Nju Jork 1998. Швэдзюк М., *Беларусы ў Афрыцы ў 1942-1948 гг.*, „Рунь”, nr 29, Wilno 2000;
- [40] Szwedziuk M., *Białorusini w Afryce w latach 1942-1948*, „Polski Żołnierz Prawosławny”, R V, nr 2(15), 1998.
- [41] Szymanowski G., *Dwanaście lat – wspomnienia z lat 1927 – 1939*, Toruń 1998.
- [42] Tarle E. W., *Wojna krymska*, t. II, Warszawa 1953.
- [43] Troc-Sosna A., *Ks. Michał Bożerianow*, „Wiadomości PAKP”, nr 9 (154), Warszawa 2002.
- [44] Turkowski R., *Franciszek Wilk (1914-1990): przewodniczący Rady Narodowej RP i przywódca polskich ludowców na uchodźstwie*, Warszawa 2004.
- [45] Urban K., *Kościół prawosławny w Polsce 1945-1970*, Kraków 1996.

- [46]Urban K., *Z dziejów Kościoła prawosławnego na Łemkowszczyźnie*, „Церковный Вестник”, R. XXXVIII, nr 8 (1991).
- [47]Waszkiewicz Z., *Duszpasterstwo w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939)*, Toruń 2000.
- [48]Власовский И., *Нарис истории украинской Православной Церкви*, т. IV, ч. 2, New York 1993.
- [49]Wróbel J., *Uchodźcy polscy ze Związku Radzieckiego 1942-1950*, Łódź 2013.
- [50]Wróblewski W., *Duszpasterstwo mniejszości religijnych w Wojsku Polskim w latach 1918-1939*, [w:] *Białoruś, Czechosłowacja, Litwa, Polska, Ukraina. Mniejszości w świetle spisów statystycznych XIX-XX w.*, pod red. J. Skarbka, Lublin 1996.
- [51]Zięba A., „*Wojna popów*”. *Polskie prawosławie na emigracji po II wojnie światowej*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków 1998.

BELARUSIANS IN THE MIDDLE EAST AND POLISH PROBLEMS IN 1941-1945 IN THE WRITINGS OF REV. MICHAŁ BOŻERIANOW

Among the Polish civilians evacuated to the Soviet Union in 1942 with the army of gen. Anders there were over 2000 Orthodox Belarusians. Because the Soviet authorities would not allow non-Poles to leave the country, many Belarusians declared themselves to be Polish and Catholic. Some of them converted to Catholicism to hide their ancestry.

Because of the help they received from the Polish emigration government in leaving the Soviet Union, Belarusians felt a lot of sympathy and gratitude towards the Poles. Franciszek Wilk, a member of the National Council, helped form the Belarusian Committee, headed by rev. Michał Bożerianow, in 1942 in Iran. The Committee issued a number of memoranda and addresses to the Polish and American government, which were critical of the incorporation of the north-western regions of mid-war Poland into the Soviet Union in September 1939. Most Belarusians declared a willingness to remain Polish citizens. This attitude of Belarusian emigrants can be explained by a lack of other perspectives for the future. One of the demands made by the head of the Belarusian Committee, rev. M. Bożerianow, was to introduce a representative of the Belarusian minority to the National Council in London. The Committee's weakness lay in its human resources. Belarusian emigrants included few educated people – mostly priests and teachers – with no political experience. Most of them were farmers or foresters.

In 1943 most Belarusian emigrants moved to East Africa. There the relations between emigrants deteriorated; especially between the Orthodox and the Catholics. Although most Belarusian emigrants were friendly to Poles, a stereotype emerged among the latter of anti-Polish sentiments among the Belarusians. This unsubstantiated anti-Belarusian phobia led to religious conflicts in refugee camps. Religious conflicts, which continued until the camps closed, and the death of rev. Michał Bożerianow, who was the leader of the Belarusian Committee and friendly to Poles, caused most Belarusians there to change their positive attitude towards Poland and become reluctant to cooperate with Poles.

Keywords: Byelorussian, Michał Bożerianow, emigration.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.20

Przesłano do redakcji: listopad 2014

Przyjęto do druku: lipiec 2015

Mariola NYCZ¹

WPŁYW KRYZYSU NA FUNKCJONOWANIE WYBRANYCH GAŁĘZI TRANSPORTU W KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ W LATACH 2008–2013

Transport jako czynnik determinujący i warunkujący rozwój gospodarczy państwa, będący jednym z działów gospodarki narodowej, odgrywa ogromną rolę zarówno w gospodarce każdego kraju, jak i w gospodarce światowej. Sprawne funkcjonowanie gospodarki jest możliwe dzięki niemu, dlatego też wszelkie zmiany koniunktury w gospodarce znajdują odbicie właśnie w działaniu transportu. Konieczność monitorowania zmian, jakie zachodzą w gospodarce, zwłaszcza podczas trwania kryzysu, jest wywołana dążeniem do odszukania przyczyn jego powstania i znalezieniem odpowiednich rozwiązań mogących efektywnie załagodzić skutki jego wystąpienia.

W pracy przedstawiono analizę wybranych danych dotyczących transportu w krajach Unii Europejskiej w latach 2004–2013 ze szczególnym uwzględnieniem kryzysu ekonomicznego z roku 2008. Do analizy zostały wybrane dwie zmienne: wielkość przewozów towarowych w krajowym transporcie drogowym (obrazująca funkcjonowanie gospodarki w poszczególnych krajach Unii Europejskiej) oraz przewozy pasażerskie transportem lotniczym jako wskaźnik poziomu życia (zamożności) mieszkańców państw europejskich. Publikacja została przygotowana na podstawie danych pochodzących z baz Urzędu Statystycznego Wspólnot Europejskich (Eurostatu).

Celem analizy było nie tylko wskazanie zróżnicowania przestrzennego, ale także poziomu wpływu kryzysu na wielkość krajowych przewozów towarowych transportem drogowym oraz stan przewozów pasażerskich transportem lotniczym w 2008 r. i w latach kolejnych w państwach europejskich. Dodatkowym celem prowadzonych badań było zobrazowanie pozycji Polski w relacji do innych krajów wobec analizowanych wielkości. Dążeniem autora było także przedstawienie korelacji pomiędzy poziomem zmian w krajowych przewozach towarowych i osób różnymi środkami transportu oraz ukazanie relacji zmian na rynku transportowym z innymi wskaźnikami sytuacji społeczno-gospodarczej (stopy bezrobocia).

Słowa kluczowe: kryzys gospodarczy, lotniczy transport pasażerski, drogowy transport towarów.

1. WPROWADZENIE

Potrzeby transportowe są związane z funkcjonowaniem gospodarki i organizacją życia społecznego w każdym państwie. Postęp ekonomiczny i technologiczny wykształcił potrzebę celowego i zorganizowanego przemieszczania się ładunków i ludzi, ale także informacji przy

¹ Mgr Mariola Nycz, Katedra Metod Ilościowych, Politechnika Rzeszowska im. I. Łukasiewicza, Wydział Zarządzania, 35–959 Rzeszów, Al. Powstańców Warszawy 8, e-mail: m_nycz@prz.edu.pl

wykorzystaniu do tego celu nowoczesnych technologii czy urządzeń. Potrzeby transportowe w dużej mierze stanowią odzwierciedlenie dobrobytu społecznego oraz wzrostu gospodarczego².

Do grupy najważniejszych czynników determinujących rozwój gospodarczy państwa należy bez wątpienia transport. Jego znaczenie dla gospodarki światowej oraz każdego państwa jest ogromne. W krajach, w których zarówno transport międzynarodowy, jak i krajowy rozwija się szybko, Produkt Krajowy Brutto (PKB) wyraźnie wzrasta. Przyczyną jest rozkwit handlu umożliwiony przez szybką wymianę towarów. Konsumenty, mając dostęp do znacznie większej ilości oferowanych produktów, częściej niż zwykle dokonują zakupów, a przez to firmy transportują większą liczbę towarów. Często wykorzystuje się także porównanie sieci transportowej do krwioobiegu organizmu państwowego, a nawet gospodarki światowej. Transport z jednej strony jest dostawcą, umożliwia bowiem spełnienie podstawowej funkcji – wymianę dóbr i usług, z drugiej zaś jest biorcą, korzysta z pozostałych działów gospodarki³.

Transport umożliwia działanie całej gospodarki i właśnie z tego powodu wszelkie zmiany koniunktury w całej gospodarce znajdują swoje odzwierciedlenie właśnie w funkcjonowaniu transportu. Wspólna polityka transportowa zajmuje istotne miejsce w polityce społeczno-gospodarczej Wspólnoty Europejskiej.

Przedmiotem analizy jest poziom przewozów towarów i osób w latach 2004–2013 w krajach Unii Europejskiej. W pracy przeanalizowano dwie wielkości: przewozy towarów transportem samochodowym – jako wyznacznik funkcjonowania gospodarki w krajach UE, oraz przewozy osób transportem lotniczym – jako wskaźnik zamożności (poziomu życia) mieszkańców krajów UE. Dane pochodzą z baz Eurostatu.

Praca ma stanowić odpowiedź na pytania, po pierwsze: w jakim stopniu kryzys ekonomiczny 2008 r. wpłynął na poziom przewozów towarów i osób w krajach Unii Europejskiej wybranymi środkami transportu w kolejnych latach; po drugie: czy istnieje przestrzenne zróżnicowanie wpływu kryzysu na funkcjonowanie transportu, a po trzecie: czy istnieje korelacja pomiędzy poziomem zmian przewozów towarów i osób różnymi środkami transportu.

2. PASAŻERSKI TRANSPORT LOTNICZY W CZASACH KRYZYSU JAKO WYZNACZNIK POZIOMU ŻYCIA MIESZKAŃCÓW UNII EUROPEJSKIEJ

Ostatnie lata odznaczają się wieloma zmianami w systemach gospodarczych państw. Są one w dużej mierze efektem kryzysu na rynkach światowych. Jednym z ogniw tego systemu jest transport lotniczy, który odznacza się dużą wrażliwością na zmiany (są one także bardzo

² B. Grad, R. Krajewska, *Wpływ kryzysu na przewozy pasażerów transportem kolejowym w krajach Unii Europejskiej*, „Logistyka” 2011/3, s. 765–766.

³ D. Leończuk, *Transport drogowy towarów w Polsce*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, *Ekonomia i Zarządzanie* 3/4 (2011), s. 98.

szybko odczuwane przez sektor). Zarówno osoby prywatne, jak i przedstawiciele firm bardzo szybko rezygnują z podróży tym rodzajem transportu w obliczu kryzysu finansowego⁴.

W krajach nowo przyjętych do Unii Europejskiej (po 2004 r.), w tym także w Polsce, transport lotniczy stanowi najszybciej rozwijającą się gałąź transportu. Sytuacja taka jest spowodowana nie tylko wzrostem gospodarczym, ale także powiązaniem z nim ogólnym wzrostem mobilności (przemieszczania się) społeczeństwa, także w celach turystycznych. Przewoźnicy, poszerzając swoją ofertę (zwiększając liczbę tańszych biletów lotniczych), również w istotny sposób wpłynęli na wzrost przewozów tego rodzaju środkiem transportu⁵.

W 2013 r. transportem lotniczym w analizowanych krajach europejskich przewieziono 1,2 mld pasażerów, co stanowi wzrost o 32% w stosunku do roku 2004. Pierwsze miejsce pod względem liczby przewiezionych pasażerów w 2013 r. zajęła Wielka Brytania (210 mln), kolejne miejsca to: Niemcy (180 mln), Hiszpania (157 mln), Francja (138 mln). Polska znajduje się na piętnastej pozycji wśród analizowanych 28 państw z 23 mln przewiezionych pasażerów. Dynamika zmian w pasażerskich przewozach transportem lotniczym została przedstawiona na rysunku 1.

Rys. 1. Dynamika zmian przewozów pasażerskich w transporcie lotniczym w latach 2004–2013

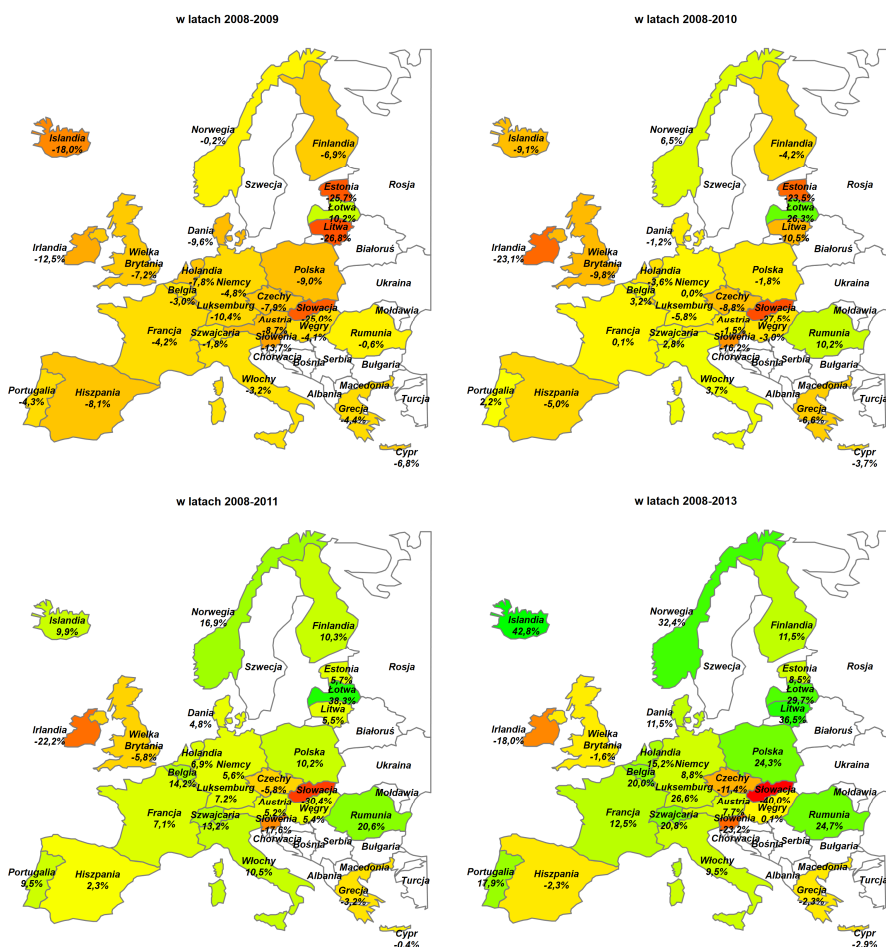
KRAJ	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Wykresy zmienności
Belgia	100	102	110	119	126	122	130	144	148	151	
Czechy	100	113	122	132	135	124	123	127	118	120	
Dania	100	106	109	114	117	106	116	123	126	131	
Niemcy	100	107	113	121	122	116	122	129	131	133	
Estonia	100	141	155	174	182	135	139	193	222	198	
Irlandia	100	116	132	143	144	126	111	112	113	118	
Grecja	100	104	111	118	117	111	109	113	107	114	
Hiszpania	100	111	116	126	124	114	118	127	123	122	
Francja	100	105	110	116	119	114	119	128	131	134	
Włochy	100	108	118	131	130	125	134	143	143	142	
Cypr	100	106	105	109	112	105	108	112	114	109	
Łotwa	100	177	236	299	349	385	441	483	450	453	
Litwa	100	144	181	221	257	188	230	271	319	350	
Luksemburg	100	102	106	108	114	102	107	122	126	144	
Węgry	100	124	129	134	132	127	128	139	132	132	
Malta	100	99	97	106	111	105	118	126	131	145	
Holandia	100	104	109	114	113	104	109	121	125	131	
Austria	100	108	114	125	131	119	129	137	142	141	
Polska	100	116	226	281	307	280	302	339	358	382	
Portugalia	100	110	120	132	137	131	140	150	153	161	
Rumunia	100	109	153	216	252	250	277	303	303	314	
Słowenia	100	116	127	144	158	136	132	130	112	121	
Słowacja	100	141	197	207	240	180	174	167	145	144	
Finlandia	100	105	114	123	126	117	121	139	140	141	
Wielka Brytania	100	106	110	113	111	103	100	105	106	109	
Islandia	100	112	121	130	119	97	108	130	145	169	
Norwegia	100	95	123	134	141	141	150	165	176	187	
Szwajcaria	100	109	120	130	138	135	142	156	163	166	
RAZEM	100	107	115	123	124	117	120	128	130	132	

Źródło: opracowanie własne.

⁴ R. Rettinger, P. Staszak, *Wpływ kryzysu na wielkość pasażerskiego ruchu lotniczego na świecie na podstawie wybranych przykładów*, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Prace Komisji Geografii Przemysłu, Warszawa–Kraków 2011/18, s. 137.

⁵ http://www.siskom.waw.pl/lotnisko_polska.htm

Rys. 2. Zmiana procentowa liczby pasażerów w transporcie lotniczym w latach kolejnych w stosunku do 2008 roku

Źródło: opracowanie własne.

Z przedstawionych danych wynika, że krajami o najwyższym przyroście pasażerów w przewozach lotniczych w latach 2004–2013 są: Łotwa (353%), Polska (282%), Litwa (250%), Rumunia (214%). Najniższym wskaźnikiem dynamiki zmian w analizowanym okresie pod względem liczby przewiezionych pasażerów cechowały się Wielka Brytania i Cypr (9-procentowy wskaźnik zmian), przy czym należy nadmienić, że mimo tak niskiego

wskaźnika zmian to właśnie Wielka Brytania zajmuje pierwsze miejsce pod względem liczby przewiezionych pasażerów.

W analizie informacji o zmianach procentowych w całej grupie państw w ujęciu rok do roku widoczny jest wyraźny jednoroczny spadek o 6% w roku 2009, bardzo szybko kraje odbudowały swoją pozycję – już w roku 2010 bowiem omawiana zmiana procentowa wskazała na 3-procentowy wzrost przewozów lotniczych. Można by pokusić się o stwierdzenie, że Europejczycy w 2009 r. pod wpływem mediów i środków masowego przekazu alarmujących o wszechobecnym kryzysie przestraszyli się i zrezygnowali z podróży lotniczych, jednakże już rok później, nie odczuwając drastycznych skutków tego kryzysu, postanowili dalej podróżować, wybierając właśnie samolot jako środek transportu. Widać to na rysunku 2, na którym została przedstawiona zmiana procentowa liczby pasażerów w transporcie lotniczym w kolejnych latach po kryzysie w stosunku do 2008 r.

Analizowana dynamika zmian wskazuje, że większość krajów europejskich szybko odbudowała swoją pozycję w wielkości przewozów pasażerskich do poziomu sprzed kryzysu. Jedynie takim państwom, jak Czechy, Irlandia, Grecja, Cypr, Słowenia czy Wielka Brytania nie udało się odbudować stanu wielkości przewozów w stosunku do roku 2008.

3. KRAJOWY TOWAROWY TRANSPORT DROGOWY W CZASACH KRYZYSU JAKO MIERNIK FUNKCJONOWANIA GOSPODARKI W KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ

Wśród gałęzi o największym stopniu w zaspokajaniu potrzeb transportowych zdecydowanie dominują kolej i transport samochodowy. Przyczyn wyższości transportu drogowego należy upatrywać przede wszystkim w cechach odróżniających go od pozostałych: jest on szybki, niezawodny, elastyczny (dzięki dostępności infrastruktury liniowej i punktowej – stosunkowo spójnej i gęstej sieci dróg). Ponadto w większości przypadków dzięki temu rodzajowi transportu możliwa jest dostawa towaru z miejsca nadania bezpośrednio do odbiorcy celowego (*door-to-door*) czy tak ważne stosowanie strategii zarządzania zapasami – *Just in time* (dążenie do utrzymania jak najniższego poziomu zapasów w przedsiębiorstwie)⁶.

Po stronie podaży rynek towarowych przewozów drogowych jest silnie rozdrobniony, a jego strukturę można określić jako konkurencję doskonałą. W krajach europejskich usługi przewozowe są świadczone przez firmy przewozowe, przeważnie będące małymi i średnimi przedsiębiorstwami. Duże przedsiębiorstwa przewozowe, logistyczne i spedycyjno-przewozowe działają na rynku międzynarodowym, dysponują bowiem znacznie liczniejszą flotą.

W 2013 r. za pomocą drogowego transportu towarowego (krajowego i międzynarodowego) przewieziono 13,9 bln ton towarów, co stanowi 10-procentowy spadek w stosunku do 2004 r., praca przewozowa wykonana w 2013 roku zaś spadła o 2% w stosunku do 2004 roku i stanowiła 1,6 mld tonokilometrów. W przypadku międzynarodowego towarowego transportu drogowego wykonana praca przewozowa w stosunku do roku 2004

⁶ M. Stajniak, M. Foltiński, M. Hajdul, A. Krupa, *Transport i spedycja*, Instytut Logistyki i Magazynowania, Poznań 2008, s.14–15.

wzrosła o 8%. Co ciekawe, od 2007 r. Polska znajduje się na pierwszym miejscu pod względem analizowanej wielkości (2013 rok – 147 274 tys. tonokilometrów, wyprzedzając tym samym Hiszpanię– 65 600 tys. tonokilometrów i Niemcy – 49 022 tys. tonokilometrów).

W analizie za miernik funkcjonowania gospodarki w krajach europejskich przyjęto krajowy drogowy transport towarowy, ponieważ w większym stopniu niż międzynarodowy transport drogowy towarów odzwierciedla on funkcjonowanie gospodarki w kraju. Praca przewozowa w skali państw europejskich w ramach krajowego transportu drogowego towarów spadła o 6% w stosunku do roku 2004. Pod względem wykonanej pracy przewozowej w krajowym drogowym transporcie towarowym Polska znajduje się na 6 miejscu spośród analizowanych krajów (100 320 tys. tonokilometrów). Na rysunku 3 została przedstawiona dynamika zmian w krajowym transporcie drogowym towarów w latach 2004–2013.

Przeprowadzając analizę obejmującą lata 2004–2013, można zauważyć spadek wielkości wykonanych tonokilometrów (pracy przewozowej) w większości krajów. Do państw o najwyższym spadku w stosunku do roku 2004 należą: Irlandia, Grecja, Cypr i Portugalia. Kształtowanie się dynamiki przewozów ładunków wskazuje na bardzo dobrą pozycję Polski (wzrost o 71%) i Luksemburga (wzrost o 42%) w stosunku do roku bazowego. Większość państw nie odnotowała wzrostu przewozów towarowych w stosunku do roku 2004.

Rys. 3. Dynamika zmian w krajowym drogowym transporcie towarowym w latach 2004–2013

Kraj	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Wykresy zmienności
Belgia	100	99	101	101	94	91	91	91	94	98	
Czechy	100	97	100	99	98	84	92	93	90	96	
Dania	100	105	109	112	102	95	100	114	117	116	
Niemcy	100	102	108	113	114	106	109	114	110	111	
Estonia	100	125	134	131	124	90	94	106	108	108	
Irlandia	100	106	105	109	100	64	62	57	56	55	
Grecja	100	62	82	68	77	76	80	53	52	47	
Hiszpania	100	107	113	123	113	97	94	92	86	82	
Francja	100	99	102	107	102	87	92	94	87	87	
Włochy	100	108	98	96	96	92	94	81	71	71	
Cypr	100	125	104	107	118	86	97	84	80	56	
Łotwa	100	115	114	126	107	90	108	111	110	118	
Litwa	100	97	101	122	116	119	104	105	110	115	
Luksemburg	100	90	99	100	101	97	105	118	190	142	
Węgry	100	104	113	120	119	111	103	96	84	84	
Holandia	100	94	91	90	94	92	100	99	92	88	
Austria	100	101	117	119	118	109	112	117	114	112	
Polska	100	104	101	112	122	135	140	153	151	171	
Portugalia	100	100	101	105	98	83	74	73	64	56	
Słowenia	100	104	101	113	116	100	101	96	82	83	
Słowacja	100	104	96	104	117	102	96	90	94	84	
Finlandia	100	102	93	95	101	89	92	87	80	77	
Szwecja	100	106	109	111	116	98	100	102	93	94	
Wielka Brytania	100	100	102	106	100	87	91	96	99	99	
Norwegia	100	106	106	107	115	106	113	112	118	127	
RAZEM	100	102	104	107	105	96	98	98	94	94	

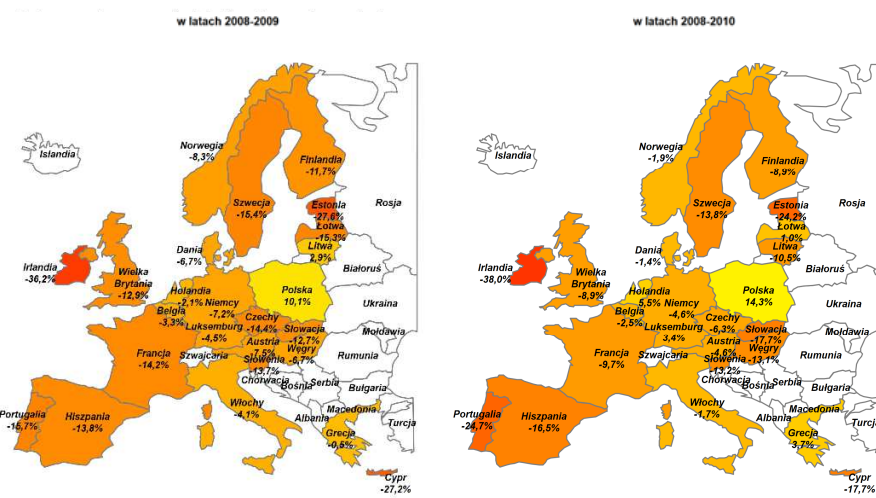
Źródło: opracowanie własne.

Na rysunku 4 przedstawiono zmianę procentową przewiezionych towarów w krajowym transporcie drogowym wyrażoną w tonokilometrach w kolejnych latach po kryzysie w stosunku do 2008 r. Zmiany w latach 2008–2009 wskazują wyraźnie, że w pierwszym roku wszystkie państwa z wyjątkiem Litwy i Polski cechowały się spadkiem w ilości przewiezionych towarów, natomiast już w kolejnym roku Litwa ten spadek odnotowała, przewozy drogowe w Polsce zaś znamionowały się ciągłą tendencją wzrostową. Na szczególną uwagę zasługuje także Grecja, w przypadku tego państwa można bowiem mówić o opóźnionym kryzysie dotyczącym tej gałęzi transportu, ponieważ dopiero od 2011 r. widać wyraźny spadek wykonanej pracy przewozowej w drogowym transporcie towarowym.

Informacja o zmianach procentowych w całej grupie państw w ujęciu rok do roku dla tej gałęzi transportu wskazuje na dużo większe spadki niż w wypadku pasażerskiego transportu lotniczego. Widoczny jest głębszy kryzys, dlatego też spadek wielkości przewozów nie został odbudowany do roku 2013. Co więcej, można mówić o kolejnym nasileniu tego kryzysu, przypadającym na rok 2012 (spadek o 5%, jednak zdecydowanie mniejszy niż w roku 2009 – 9%). Dane pochodzące z 2013 r. są bardziej optymistyczne, wskazują, że transport drogowy zaczyna się odbudowywać po kryzysie.

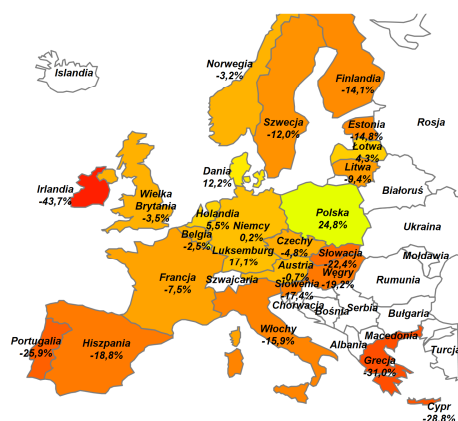
Przeanalizowane dane wyraźnie wskazują na systematyczny i stabilny wzrost znaczenia transportu drogowego towarów w Polsce. Można także przypuszczać, że tendencja ta powinna się utrzymać również w przyszłości, dlatego tak ważny jest nacisk kładziony na zrównoważony rozwój infrastruktury drogowej.

Rys. 4. Zmiana procentowa w towarowym krajowym transporcie drogowym w kolejnych latach w stosunku do 2008 r.

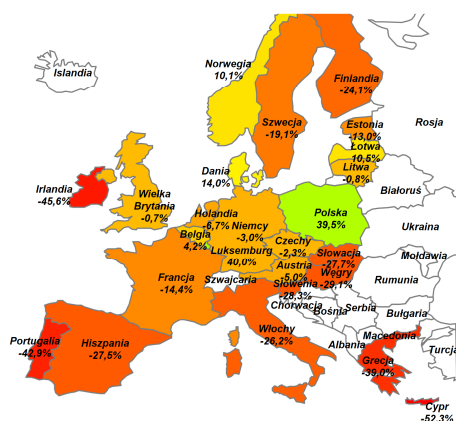
Zmiana procentowa przewozów ładunków w transporcie samochodowym
- transport KRAJOWY w latach 2008-2011

w latach 2008-2011

Zmiana procentowa przewozów ładunków w transporcie samochodowym
- transport KRAJOWY w latach 2008-2013

w latach 2008-2013

Źródło: opracowanie własne.

4. RELACJA MIĘDZY ZMIANĄ POZIOMU PRZEWOZÓW TRANSPORTEM LOTNICZYM I SAMOCHODOWYM

Analiza korelacji pomiędzy poziomem zmian w przewozach towarów i osób różnymi środkami transportu pozwala zbadać czy wpływ kryzysu na krajowe przewozy towarowe (a więc na kondycję gospodarki) był powiązany ze zmianami poziomu życia mieszkańców państw europejskich (którego wyznacznikiem może być lotniczy transport pasażerski). Ogólna kondycja obu gałęzi transportu zależy od sytuacji gospodarczej. Zestawiono dane o procentowych zmianach obu badanych wielkości. Wartości współczynników korelacji Spearmana wraz z oceną istotności statystycznej analizowanych zależności w grupie państw jako stan w ciągu 5 lat od 2008 r. zamieszczono w tabeli 1.

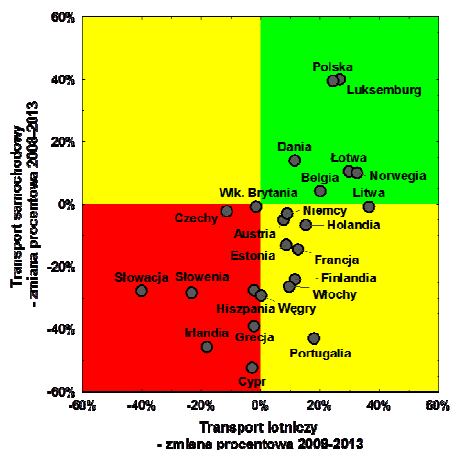
Tabela 1. Zmiana przewozów pasażerów w transporcie lotniczym w stosunku do zmiany przewozów towarów samochodami w ruchu krajowym oraz stopy bezrobocia

Zmiana w okresie	Porównanie zmian przewozów pasażerów w transporcie lotniczym i przewozami towarów samochodami w ruchu krajowym	Zmiany stopy bezrobocia a popyt na usługi transportowe	
		Przewozy pasażerów w transporcie lotniczym	Przewozy towarów w krajowym transporcie samochodowym
2008–2009	0,03 ($p = 0,8909$)	-0,28 ($p = 0,1862$)	-0,46 ($p = 0,0255^*$)
2008–2010	0,45 ($p = 0,0282^*$)	-0,44 ($p = 0,0317^*$)	-0,42 ($p = 0,0387^*$)
2008–2011	0,48 ($p = 0,0183^*$)	-0,37 ($p = 0,0740$)	-0,57 ($p = 0,0039^{**}$)
2008–2012	0,51 ($p = 0,0116^*$)	-0,24 ($p = 0,2630$)	-0,60 ($p = 0,0021^{**}$)
2008–2013	0,65 ($p = 0,0006^{***}$)	-0,34 ($p = 0,1072$)	-0,61 ($p = 0,0017^{**}$)

Źródło: opracowanie własne.

W pierwszym roku „pokryzysowym” nie występowała zależność pomiędzy zmianą poziomu przewozów transportem lotniczym i samochodowym (odpowiednio: pasażerów i towarów). Można powiedzieć, że zapanował chaos, odnotowano bardzo duże spadki na rynku transportu drogowego, transport lotniczy reagował natomiast w miarę stabilnie. Im dłuższy horyzont czasowy, tym korelacja pomiędzy tempem zmian obu wielkości w stosunku do 2008 r. jest coraz wyraźniejsza. Zmiany w pięcioletnim okresie pomiędzy 2008–2013 obu zmiennych są już dość wyraźnie skorelowane ($R = 0,65$).

Rys. 5. Korelacja między zmianami przewozów pasażerów transportem lotniczym i przewozów towarów transportem samochodowym w latach 2008–2013 w państwach Unii Europejskiej

Źródło: opracowanie własne.

Nasuwa się oczywiste pytanie o związek zmian na rynku transportowym z innymi wskaźnikami sytuacji społeczno-gospodarczej. W tabeli 1 zaprezentowano także wartości współczynników korelacji Spearmana pomiędzy zmianami stopy bezrobocia i poziomu

przewozów transportem lotniczym i samochodowym. Większym przyrostom stopy bezrobocia odpowiadają mniejsze przyrosty (większe spadki) przewozów transportem samochodowym na rynkach krajowych. Korelacje te mają przeciętną siłę. Nie ma natomiast wyraźnego związku pomiędzy korzystaniem z transportu lotniczego a zmianą poziomu bezrobocia.

5. PODSUMOWANIE

Mimo kryzysu ekonomicznego, mieszkańcy państw europejskich podróżują transportem lotniczym równie często, a w wielu krajach nawet częściej niż przed kryzysem. W większości krajów spada natomiast popyt na przewozy towarów w ruchu krajowym transportem samochodowym. Polska jest pod względem analizowanych wielkości krajem, w którym zaobserwowano największą dynamikę przewozów lotniczych i towarowych, można nawet pokusić się o stwierdzenie, że jest „zieloną wyspą Europy”.

Widoczne zmiany na rynku przewozów pasażerskim transportem lotniczym oraz towarowym transportem samochodowym mogą być wyznacznikiem przewagi konkurencyjnej sektora transportu wśród nowych państw należących do struktur Unii Europejskiej, zyskujących udziały w rynku kosztem państw od dawna będących częścią Unii Europejskiej.

W analizie nie można stwierdzić wyraźnego związku między wahaniami bezrobocia i przewozem transportem lotniczym. Istnieje znamienna statystycznie korelacja wahań bezrobocia i przewozów towarowych na rynkach wewnętrznych. Wskaźniki sytuacji na rynku transportowym dają niejednoznaczny obraz wpływu kryzysu ekonomicznego na funkcjonowanie gospodarki krajów europejskich i poziom życia ich mieszkańców.

LITERATURA

- [1] Grad B., Krajewska R., *Wpływ kryzysu na przewozy pasażerów transportem kolejowym w krajach Unii Europejskiej*, „Logistyka” 2011/3, s. 765–766.
- [2] Leończuk D., *Transport drogowy towarów w Polsce*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, *Ekonomia i Zarządzanie* 3/4 (2011), s. 98.
- [3] Rettinger R., Staszak P., *Wpływ kryzysu na wielkość pasażerskiego ruchu lotniczego na świecie na podstawie wybranych przykładów*, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, *Prace Komisji Geografii Przemysłu*, Warszawa–Kraków 2011/18, s. 137.
- [4] Stajniak M., Foltyński M., Hajdul M., Krupa A., *Transport i spedycja*, Instytut Logistyki i Magazynowania, Poznań 2008, s.14–15.
- [5] http://www.siskom.waw.pl/lotnisko_polska.htm.
- [6] <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/transport-i-lacznosc/transport/transport-wyniki-dzialalnosci-w-2013-r-notatka-informacyjna,13,1.html>.
- [7] <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

**INFLUENCE OF CRISIS ON THE FUNCTIONING
SELECTED BRANCHES OF TRANSPORT IN THE EUROPEAN UNION
COUNTRIES IN THE YEARS 2008–2013**

Transport, being a branch of national economy, is also a determinant of economic development and the factor which conditions of the state growth, and which plays an important role both in the economy of each country as well as in the global economy. The smooth functioning of the economy is possible thanks to it, so that any changes in the economic situation are reflected in transport. The need to monitor changes occurring in the economy, especially during the crisis is caused by the desire to find the causes of its creation and finding appropriate solutions to effectively mitigate the consequences of its occurrence. The paper presents an analysis of selected data on transport in the European Union countries in the years 2004–2013 with particular emphasis on the economic crisis of 2008. For the analysis two variables were selected: the size of the domestic freight road transport (showing the functioning of the economy in different countries of the European Union) and passenger air transport as an indicator of the level of life (wealth) residents of European countries. The publication has been prepared on the basis of data from the database of the Statistical Office of the European Communities (EUROSTAT). The aim of the analysis was not only to indicate the spatial diversity but also the level of impact of the crisis on the size of the domestic transport of goods by road and the condition of passenger air transport in 2008 and subsequent years in European countries. An additional aim of the study was to illustrate the Polish position in relation to other countries to the analyzed values. The author also aimed to present the correlation between the level of changes in the national freight and people of different transport modes, and to show the relation of changes in the transport market with other indicators of socio-economic situation (unemployment rate).

Keywords: economic crisis, air passenger transport, goods road transport.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.21

Przesłano do redakcji: marzec 2015

Przyjęto do druku: lipiec 2015

Michał PASZKOWSKI¹

SPECYFIKA BADAŃ POLITOLOGICZNYCH NAD MYŚLĄ POLITYCZNĄ W ZAKRESIE BEZPIECZEŃSTWA ENERGETYCZNEGO PAŃSTWA

Zapewnienie bezpieczeństwa jest jednym z najważniejszych zadań kształtujących politykę każdego państwa. Znaczenie tego zagadnienia jest uwarunkowane czynnikami o charakterze wewnętrznym (rozwój krajowych systemów energetycznych), jak i zewnętrznym (oddziaływanie na impulsy ze strony innych państw). Współcześnie z uwagi na ewolucję środowiska międzynarodowego rośnie znaczenie pozamilitarnych wymiarów bezpieczeństwa. Celem artykułu było określenie istoty badań politologicznych nad myślą polityczną w zakresie bezpieczeństwa energetycznego państwa. Problematyka ta jest istotną kategorią badawczą, która dotychczas była analizowana w ograniczonym zakresie. W artykule zaprezentowano sposób definiowania terminu bezpieczeństwo energetyczne przez zwolenników dwóch współcześnie dominujących nurtów badawczych w stosunkach międzynarodowych (realizm, liberalizm). Jednocześnie autor zaproponował zestaw dziewięciu zjawisk i wydarzeń, które powinny być przedmiotem badań naukowców zajmujących się myślą polityczną w zakresie bezpieczeństwa energetycznego państwa. Po pierwsze – procesy gospodarcze, w tym kwestia własności w sektorach energetycznych. Po drugie – koncepcje gospodarcze, w których za-warta jest wizja pożądanej struktury sektorów gospodarczych. Po trzecie – realizacja projektów o charakterze krajowym, jak i międzynarodowym zwiększających bezpieczeństwo energetyczne państwa. Po czwarte – stosunek do zagospodarowania krajowych złóż surowców energetycznych. Po piąte – akcesja do organizacji międzynarodowych o charakterze energetycznym. Po szóste – ekspansja kapitałowa przedsiębiorstw energetycznych. Po siódme – stosunek do inwestycji międzynarodowych mogących negatywnie wpłynąć na bezpieczeństwo energetyczne państwa. Po ósme – projekty polityczne dotyczące zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego państwa. Po dziewiąte – współpraca energetyczna z konkretnymi państwami oraz ocena tej kooperacji.

Słowa kluczowe: realizm, liberalizm, myśl polityczna, bezpieczeństwo energetyczne.

1. WPROWADZENIE

Zapewnienie bezpieczeństwa jest jednym z najważniejszych zadań kształtujących politykę każdego państwa. Ewolucja środowiska międzynarodowego spowodowała zmianę warunków funkcjonowania państw, co wpłynęło jednocześnie na reorientację natury zagrożeń, które współcześnie nie obejmują wyłącznie charakteru militarnego. W konsekwencji rośnie znaczenie innych wymiarów bezpieczeństwa. Przyjmując, że decyzje polityczne są determinowane przez czynniki ekonomiczne oraz wywołują skutki w życiu

¹ Dr Michał Paszkowski, Zakład Teorii Polityki i Metodologii Politologii, Wydział Politologii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, e-mail: michal.paszkowski@interia.pl

gospodarczym², należy uznać zasadność prowadzenia badań nad myślą polityczną w wymiarze ekonomicznym, w tym także energetycznym.

W aspekcie politologicznym analiza bezpieczeństwa energetycznego jako kategorii badawczej jest niezwykle ważna, ponieważ pozwala wyjaśnić genezę zjawisk politycznych oraz uchwycić ewolucję przemian gospodarczych. Dla badań myśli politycznej w zakresie bezpieczeństwa energetycznego ważne jest określenie sposobu definiowania terminu „bezpieczeństwo energetyczne” przez zwolenników dwóch dominujących nurtów badawczych w stosunkach międzynarodowych (liberalizm, realizm).

Celem artykułu jest określenie istoty badań politologicznych nad myślą polityczną w zakresie bezpieczeństwa energetycznego państwa. W efekcie zaproponowano zestaw zjawisk i wydarzeń, które powinny być przedmiotem badań naukowców zajmujących się myślą polityczną w zakresie bezpieczeństwa energetycznego państwa. Analiza politologiczna tego typu zagadnień pozwoli z jednej strony na systematyzację badań (aspekt metodologiczny), z drugiej zaś umożliwi określenie postulowanej przez poszczególne podmioty polityczne wizji kształtu gospodarki oraz środowiska międzynarodowego (aspekt poznawczy).

2. BEZPIECZEŃSTWO ENERGETYCZNE JAKO KATEGORIA BADAWCZA

Bezpieczeństwo jest jedną z najważniejszych wartości, które państwo stara się zapewnić (chronić)³. Stanowi pierwszy i podstawowy cel polityki, a państwa podejmują odpowiednie przedsięwzięcia w celu jego zapewnienia⁴. Współcześnie można zauważyć zmianę myślenia i definiowania terminu „bezpieczeństwo”. Twórcy definicji zaczynają poszerzać zakres zarówno podmiotowy, jak i przedmiotowy tego terminu, traktując go wszechstronnie. W okresie „zimnej wojny” punktem odniesienia dla analizy środowiska międzynarodowego był wymiar wojskowy i związany z nim wyścig zbrojeń. Ewolucja środowiska międzynarodowego spowodowała konieczność dokonania

² W. Paruch, *Kategorie ekonomiczne a zakres pojęcia myśl polityczna – refleksje metodologiczne*, [w:] *Idee, państwo, ludowcy. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin profesora Jana Jachymka*, red. E. Maj, S. Michałowski, A. Wójcik, Lublin 2009, s. 41.

³ Na temat sposobu rozumienia terminu bezpieczeństwo zob. K. Żukrowska, *Pojęcie bezpieczeństwa i jego ewolucja*, [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Teoria i praktyka*, red. M. Grącik, K. Żukrowska, Warszawa 2006, s. 21; J. Symonides, *Problem pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego we współczesnym świecie*, [w:] *Wychowanie dla pokoju*, red. B. Suchodolski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983, s. 45; idem, *Pozimnowojenny paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego*, [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, red. R. Zięba, Warszawa 2008, s. 16; idem, *Kategoria bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, red. D.B. Bobrow, E. Halizak, R. Zięba, Warszawa 1997, s. 5; idem, *Pojęcie i istota bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych*, „Sprawy Międzynarodowe” 1989/10, s. 50–52; J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa 1996, s. 15–48.

⁴ R. Zięba, *Cele polityki zagranicznej państwa*, [w:] *Wstęp do teorii polityki zagranicznej państwa*, red. R. Zięba, Toruń 2004, s. 37; R. Kuźniar, *Bezpieczeństwo w stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Stosunki międzynarodowe. Geneza – Struktura – Dynamika*, red. E. Halizak, R. Kuźniar, Warszawa 2006, s. 143.

przewartościowania i poszerzenia zakresu tego pojęcia⁵. Współcześnie – oprócz zatem tradycyjnie postrzeganego wymiaru militarnego bezpieczeństwa – jest zasadne prowadzenie badań na temat pozamilitarnych wymiarów bezpieczeństwa (bezpieczeństwo polityczne, ekonomiczne, ekologiczne oraz społeczne i kulturowe).

W celu zrozumienia terminu bezpieczeństwo energetyczne niezbędne jest określenie jego istoty, w tym rozróżnienie sposobu definiowania tego pojęcia przez dwa współcześnie dominujące nurty badawcze w stosunkach międzynarodowych, czyli realizmu oraz liberalizmu⁶. Obie szkoły teoretyczne zdecydowanie odmiennie traktują to zagadnienie. Dla realistów jedynym podmiotem stosunków międzynarodowych jest państwo, które dąży do wzmocnienia suwerenności rozumianej jako niezależność od czynników zewnętrznych. Bezpieczeństwo w ramach tej szkoły teoretycznej jest zatem państwocentryczne, to znaczy państwo jest jedynym podmiotem, którego bezpieczeństwo ma być zapewnione⁷. Nadrzędnym celem państwa jest zatem zapewnienie bezpieczeństwa w sensie egzystencjalnym (przetrwanie). Odnosząc takie podejście do bezpieczeństwa energetycznego, należy wskazać, że podmiotem analizy w odniesieniu do paradygmatu realistycznego jest państwo. Dlatego też dla zwolenników tego nurtu, przy uwzględnieniu silnie eksponowanego interesu państwa, istotne jest zagwarantowanie bezpieczeństwa energetycznego poprzez zapewnienie stabilnych dostaw surowców, z uwzględnieniem tras i kierunków ich importu. Państwo nie mające wystarczających zasobów surowców energetycznych mogących zapewnić niezależność energetyczną może zostać wzmocnione jedynie poprzez politykę zróżnicowania importu (dywersyfikacja).

W odniesieniu do nurtu liberalnego w stosunkach międzynarodowych jego zwolennicy odmiennie traktują problem bezpieczeństwa⁸. Ostatecznym celem państwa jest bowiem dobrobyt i pomyślność społeczeństwa, dlatego decydujące są przede wszystkim kwestie ekonomiczne i społeczne. Wzrost współzależności jest najlepszym gwarantem pokoju, ponieważ sprawia, że wykorzystywanie siły w stosunkach międzynarodowych (wojna) niesie za sobą zaburzenia funkcjonującego systemu. Zgodnie z tym stanowiskiem rozwój gospodarczy służy społeczności międzynarodowej, dzięki niemu bowiem maleje groźba wybuchu konfliktu zbrojnego⁹. Odnosząc tak rozumiane podejście do bezpieczeństwa energetycznego, należy wskazać, że zwolennicy orientacji liberalnej za konieczne uznają zagwarantowanie obywatelom dostaw surowców energetycznych w odpowiednich cenach. W ich ocenie celem państwa powinny być zapewnienie rozwoju i ochrona indywidualnych praw jednostek ludzkich. W tym kontekście można wskazać, że zwolennicy tego podejścia w ograniczonym zakresie zwracają uwagę na źródło pochodzenia surowców energetycznych.

⁵ B. Buzan, *People, States and Fear. An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, London 1991, s. 19–20.

⁶ Na temat nurtu realistycznego zob. S. Burchill, *Realizm i neoliberalizm*, [w:] *Teorie stosunków międzynarodowych*, red. S. Burchill i in., Warszawa 2006, s. 97–119; J. Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Warszawa 2007, s. 58–102; R. Jackson, G. Sørensen, *Wprowadzanie do stosunków międzynarodowych. Teorie i kierunki badawcze*, Kraków 2006, s. 69–109.

⁷ J. Czaputowicz, *Bezpieczeństwo w teoriach stosunków międzynarodowych*, [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Przegląd aktualnego stanu*, red. K. Żukrowska, Warszawa 2011, s. 70.

⁸ Na temat nurtu liberalnego zob. S. Burchill, *Liberalizm*, [w:] *Teorie stosunków międzynarodowych...*, s. 46–92; R. Jackson, G. Sørensen, *op. cit.*, s. 111–146.

⁹ J. Czaputowicz, *Bezpieczeństwo w teoriach...*, s. 82.

Termin „bezpieczeństwo energetyczne” jest jedną z kategorii szeroko analizowanego bezpieczeństwa i w zależności od autorów zajmujących się tą problematyką, różnie jest definiowane, co nie pomaga jednoznacznie określić jego zakresu i znaczenia. Współcześnie termin bezpieczeństwo energetyczne badacze formułują przede wszystkim w oparciu na liberalnym nurcie badawczym w stosunkach międzynarodowych¹⁰. Dla zwolenników liberalnej orientacji metodologicznej bezpieczeństwo energetyczne jest rozumiane między innymi jako „stan gospodarki umożliwiający pokrycie bieżącego i perspektywicznego zapotrzebowania odbiorców na paliwa i energię w sposób technicznie i ekonomicznie uzasadniony, przy zachowaniu wymagań ochrony środowiska”¹¹. Według tej definicji podmiotem ochrony jest obywatel, ponieważ oprócz potrzeby zapewnienia dostaw energii podkreślona została kwestia ceny energii, która powinna być ekonomicznie uzasadniona.

Natomiast przyjmując, że dla zwolenników realistycznej orientacji metodologicznej podmiotem chronionym jest państwo, nie wnikając w złożoność pojęcia bezpieczeństwo energetyczne, można stwierdzić, że oznacza **nieprzerwany dostęp do źródeł energii w każdym czasie, w różnych formach i ilości umożliwiającej prawidłowe funkcjonowanie państwa**. Zaproponowana definicja jest charakterystyczna dla nurtu realistycznego i wskazuje na bardzo ważny aspekt bezpieczeństwa, czyli dostęp do surowców i nośników energii niezależnie od sytuacji wewnętrznej i międzynarodowej oraz oferowanej ceny. Podmiotem ochrony w tym wypadku jest państwo.

Sposób rozumienia terminu „bezpieczeństwo energetyczne” stanowi podstawę do dokonania oceny formułowanych poglądów i podejmowanych przez podmioty polityczne działań. W wypadku ujęcia liberalnego brak ekonomicznego uzasadnienia dla projektów energetycznych powodowałby, że tego typu inwestycje nie byłyby realizowane. Natomiast w odniesieniu do ujęcia realistycznego kluczową przesłanką realizacji konkretnych przedsięwzięć energetycznych jest potrzeba zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego. Kwestia ekonomicznej opłacalności inwestycji odgrywa w tym wypadku rolę drugorzędną. Niewątpliwie rozstrzygnięcia definicyjne pełnią ważną funkcję, ponieważ na tej podstawie oraz w oparciu na powszechnie dostępnej, specjalistycznej wiedzy z zakresu politologii i stosunków międzynarodowych badacze powinni dokonywać oceny koncepcji oraz rzeczywistych działań podejmowanych przez podmioty polityczne.

Współcześnie surowce energetyczne stają się środkiem realizacji celów politycznych, czego najlepszym przykładem były: dwie wojny w Zatoce Perskiej (1990–1991, 2003), konflikty gazowe białorusko-rosyjski (2005) i ukraińsko-rosyjskie (2006, 2009). Niewątpliwie wspomniane wydarzenia dowiodły, jak wielką rolę odgrywają nośniki energii. Dlatego też w ocenie autora problem bezpieczeństwa należy rozpatrywać zgodnie

¹⁰ W dokumencie *Polityka energetyczna Polski do 2025 roku* termin „bezpieczeństwo energetyczne” zdefiniowano jako „to stan gospodarki umożliwiający pokrycie bieżącego i perspektywicznego zapotrzebowania odbiorców na paliwa i energię, w sposób technicznie i ekonomicznie uzasadniony, przy minimalizacji negatywnego oddziaływania sektora energii na środowisko i warunki życia społeczeństwa. Archiwum Autora, *Polityka bezpieczeństwa energetycznego Polski do 2025 roku. Dokument przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 4 stycznia 2005 roku*.

¹¹Dziennik Ustaw 1997, nr 54, poz. 348, ze zm., Ustawa z 10 kwietnia 1997 roku *Prawo energetyczne*.

z paradygmatem realistycznym, uprawnione jest bowiem twierdzenie, że współcześnie gospodarka jest jedynie narzędziem w polityce zagranicznej państw (w stosunkach międzynarodowych dominuje tendencja ścierania się wpływów ekonomicznych, w tym także energetycznych).

3. ZAKRES RZECZOWY MYŚLI POLITYCZNEJ W ASPEKCIE ENERGETYCZNYM

Zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego wymusza prowadzenie aktywnej polityki oraz niwelowanie negatywnych zjawisk, wpływających na rozwój oraz funkcjonowanie obywateli, działających na terytorium państw podmiotów gospodarczych oraz gospodarki narodowej jako całości. Badania myśli politycznej w aspekcie bezpieczeństwa energetycznego państwa wymagają określenia zagadnień, które powinny być przedmiotem zainteresowań naukowców. Ich zdefiniowanie wynika z założenia, że nie wszystkie zjawiska i wydarzenia odnoszące się do kwestii gospodarczych powinny znaleźć się w centrum uwagi politologów.

Prawidłowe uszczegółowienie zakresu rzeczowego badań nad myślą polityczną w aspekcie energetycznym jest niezwykle istotne. Pozwala bowiem na określenie obszaru badawczego, a także na wskazanie zagadnień, które nie mieszczą się w tej kategorii badawczej¹². Dodatkowo współcześnie wielu badaczy analizuje kwestie energetyczne jedynie przez pryzmat opisu działań podejmowanych przez rząd w kierunku zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego¹³.

Aktywność podmiotów politycznych (m.in. polityków, partii politycznych) w sferze publicznej pozwala, na podstawie badań nad myślą polityczną z jednej strony opisać postulowaną wizję gospodarczą danego podmiotu, z drugiej zaś dokonać jej oceny pod względem zasadności i skuteczności aktywności politycznej. Podejmowane przez poszczególnych uczestników życia politycznego decyzje wpływają na proces decyzyjny oraz kształtują życie gospodarcze w danym państwie. W tym kontekście należy wskazać, że formułowane poglądy i decyzje odnoszą się również do aspektu energetycznego funkcjonowania państwa (m.in. prywatyzacja sektora naftowego, działania na rzecz zróżnicowania kierunków i źródeł dostaw surowców energetycznych).

¹²Do zagadnień, które nie powinny stanowić przedmiotu badań nad myślą polityczną w zakresie bezpieczeństwa energetycznego, można zaliczyć: 1) lokalizacja i wielkość zasobów surowców energetycznych; 2) wielkość wydobycia surowców energetycznych (ropa naftowa, gaz ziemny, węgiel kamienny i brunatny); 3) wielkość zainstalowanych mocy wytwórczych (elektrownie); 4) stan techniczny infrastruktury energetycznej (rurociągi, magazyny, terminale, elektrownie); 5) lokalizacja infrastruktury energetycznej; 6) stopień rozwoju i przepustowości krajowych oraz międzynarodowych połączeń systemowych (rurociągi, gazociągi, linie elektroenergetyczne); 7) eksploatacja urządzeń energetycznych.

¹³ Przykładem prac naukowych dotyczących bezpieczeństwa energetycznego Polski, w których autorzy analizują to zagadnienie przez opis aktywności politycznej mogą być następujące publikacje: J. Świątkowska, *Bezpieczeństwo energetyczne jako fundament współczesnego bezpieczeństwa narodowego Polski*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” VIII/119 (2012), s. 154–175; D. Grala, *Bezpieczeństwo energetyczne Polski na przełomie XX i XXI wieku w aspekcie dostaw surowców z obszaru postradzieckiego*, „Sprawy Wschodnie” 14–15/1–2 (2007), s. 3–18; A. Makowski, K. Kubiak, *Znaczenie kierunku morskiego w dywersyfikacji dostaw gazu ziemnego a bezpieczeństwo surowcowe kraju*, [w:] *Współczesne wyzwania bezpieczeństwa europejskiego*, red. P. Mickiewicz, K. Kubiak, Pelpin 2004, s. 26–32.

Uwzględniając istotę badań nad myślą polityczną, przedmiotem badań powinny być wszelkie poglądy i działania w sferze bezpieczeństwa energetycznego, które mają charakter politycznych (konfliktowy). W efekcie można wyodrębnić zagadnienia, stanowiące przedmiot badań myśli politycznej w zakresie bezpieczeństwa energetycznego państwa. Jednocześnie należy podkreślić, że zaproponowane zagadnienia mają zarówno charakter wewnętrzny (krajowy), jak i zewnętrzny (międzynarodowy). W tym kontekście dla przykładu można wskazać, że eksploatacja krajowych złóż surowców energetycznych, jak i realizowane projekty energetyczne wpływają na aktywność państwa w środowisku międzynarodowym, ponieważ warunkują kierunek i charakter prowadzonych działań (np. wydobycie krajowych złóż gazu ziemnego może zmniejszyć wielkość importu tego surowca). Jednocześnie aktywność innych państw determinuje dynamikę działań krajowych decydentów (np. wykorzystywanie przez eksporterów surowców energetycznych do realizacji celów polityki zagranicznej może wpłynąć na budowę alternatywnych systemów przesyłowych). W efekcie inna jest rola państwa oraz decydentów politycznych w analizowanych zagadnieniach (inicjator, uczestnik).

Do zakresu rzeczowego badań nad myślą polityczną w zakresie bezpieczeństwa energetycznego zaliczono dziewięć zagadnień. Po pierwsze – procesy gospodarcze, w tym kwestia własności w sektorach energetycznych. Proces przekształceń własnościowych w istotny sposób wpływa na poziom bezpieczeństwa energetycznego państwa. Sprzedaż mienia publicznego może docelowo skutkować ograniczeniem pozycji państwa w gospodarce. W tym kontekście różnica poglądów podmiotów politycznych na kwestię własności jest jednym z bardziej doniosłych problemów politycznych. Dlatego też przedmiotem badań myśli politycznej powinny być motywy oraz skutki (korzyści i zagrożenia) prywatyzacji dla funkcjonowania strategicznych gałęzi gospodarki (np. sektor naftowy, gazowy, węglowy, elektroenergetyczny).

Po drugie – koncepcje gospodarcze, w których zawarta jest wizja pożądanej struktury sektorów gospodarczych. Aktywna rola państwa w gospodarce może wpływać na kształt organizacyjny poszczególnych sektorów energetycznych. Prezentowane poglądy oraz podejmowane decyzje polityczne mogą znacząco zaważyć na warunkach prowadzenia działalności gospodarczej w państwie. W tym kontekście formułowane przez podmioty polityczne projekty rozwiązań o charakterze systemowym powinny być przedmiotem badań myśli politycznej.

Po trzecie – realizacja projektów o charakterze krajowym, jak i międzynarodowym zwiększających bezpieczeństwo energetyczne państwa. Podstawowym sposobem zapewnienia bezpieczeństwa państwa w aspekcie energetycznym w wypadku ograniczonych zasobów surowców energetycznych jest budowa krajowej infrastruktury oraz współpraca międzynarodowa. Stanowisko podmiotów politycznych wobec realizacji konkretnych przedsięwzięć może się istotnie różnić ze względu na rozbieżne koncepcje energetyczne. W tym kontekście poglądy podmiotów politycznych na budowę infrastruktury o charakterze krajowym (np. terminal regazyfikacyjny) oraz międzynarodowym (np. rurociąg Odessa–Brody–Płock) powinna być przedmiotem badań myśli politycznej.

Po czwarte – stosunek do krajowych złóż surowców energetycznych. Można wyróżnić dwa generalne sposoby zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego państwa. Zgodnie z pierwszym podejściem państwo wykorzystuje własne udokumentowane i zdolne do wydobycia zasoby surowców energetycznych (samowystarczalność energetyczna).

Zgodnie z drugim sposobem rządy dążą do utworzenia struktury dostaw, zróżnicowanej pod względem źródeł i tras importu (dywersyfikacja). W efekcie można wskazać, że eksploatacja krajowych zasobów surowców energetycznych w istotny sposób decyduje o poziomie bezpieczeństwa państwa. Dlatego też analiza poglądów podmiotów politycznych na tego typu zagadnienia powinna stanowić jeden z elementów badań myśli politycznej.

Po piąte – akcesja do organizacji międzynarodowych o charakterze energetycznym. Zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego polega między innymi na współpracy państw nie tylko w formie dwustronnej, ale również wielostronnej. Przystąpienie państwa do organizacji międzynarodowej wymaga spełnienia warunków określonych w wielostronnej umowie międzynarodowej, podjęcia decyzji politycznej oraz w niektórych przypadkach również akceptacji społeczeństwa (np. akcesja Polski do Unii Europejskiej). Prowadzenie badań nad myślą polityczną (analiza stanowiska podmiotów politycznych) w kontekście członkostwa państw w organizacjach międzynarodowych o charakterze energetycznym powinna być przedmiotem zainteresowania badaczy ze względu na polityczność tego problemu.

Po szóste – ekspansja kapitałowa przedsiębiorstw energetycznych. Zaangażowanie finansowe spółek energetycznych poza granicami państwa z oczywistych względów nie zawsze będzie stanowić przedmiot badań myśli politycznej. W tym kontekście należy wskazać, że jedynie taka aktywność biznesowa, jak zakup licencji wydobywczych lub aktywów poza granicami państwa, powinna być przedmiotem analiz politologicznych ze względu na różnorodność postaw podmiotów politycznych wobec tego typu działalności. W efekcie jedynie zaangażowanie przedsiębiorstw w projekty (np. zakup w 2006 r. spółki AB Mažeikiu Nafta przez PKN ORLEN S.A.), które docelowo mogą zwiększyć bezpieczeństwo energetyczne państwa, powinno stanowić przedmiot zainteresowań badaczy myśli politycznej.

Po siódme – stosunek do inwestycji międzynarodowych mogących negatywnie wpłynąć na bezpieczeństwo energetyczne państwa. Realizowane w środowisku międzynarodowym projekty energetyczne oddziałują na państwa, stanowiąc niekiedy zagrożenie dla ich bezpieczeństwa. W efekcie podmioty polityczne, ze względu na występujące impulsy ze strony innych państw (powodujące zmianę otoczenia zewnętrznego), wymuszają potrzebę dokonania oceny oraz skutków konkretnych projektów na bezpieczeństwo energetyczne danego państwa. W tym aspekcie formułowane przez podmioty polityczne poglądy mogą się zdecydowanie różnić i dlatego też powinny być przedmiotem badań myśli politycznej¹⁴.

Po ósme – projekty polityczne dotyczące zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego państwa. Zagwarantowanie bezpieczeństwa energetycznego państwa wiąże się między innymi z aktywnością decydentów politycznych, w tym formułowanych przez nich projektów o charakterze międzynarodowym. Jedną z form współpracy międzynarodowej pomiędzy państwami są organizacje międzynarodowe. W tym kontekście prezentowane

¹⁴ Przykładem projektu energetycznego mogącego stanowić zagrożenie dla bezpieczeństwa energetycznego państwa jest Gazociąg Północny, prowadzący ze złóż gazu ziemnego w Federacji Rosyjskiej, a odbiór tego surowca jest w Republice Federalnej Niemiec. M. Rydel, *Partie polityczne w Polsce wobec projektu budowy Gazociągu Północnego*, [w:] *Relacje nowych krajów Unii Europejskiej z Federacją Rosyjską (w basenie Morza Bałtyckiego)*, red. M. Rutkowski, Białystok 2009, s. 483–494.

przez podmioty polityczne koncepcje służące realizacji określonych zadań pomiędzy państwami (zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego) powinny stanowić jeden z obszarów badań myśli politycznej¹⁵.

Po dziewiąte – współpraca energetyczna z konkretnymi państwami oraz ocena tej kooperacji. Ograniczone zasoby surowców energetycznych wymuszają potrzebę importu niezbędnych do funkcjonowania gospodarki nośników energii. W tego typu sytuacji stosunki dwustronne pomiędzy państwami w istotny sposób wpływają na poziom bezpieczeństwa energetycznego państwa. Poglądy podmiotów politycznych na kooperację z poszczególnymi partnerami międzynarodowymi mogą się różnić w sposób zasadniczy (np. stosunek Prawa i Sprawiedliwości i Sojuszu Lewicy Demokratycznej wobec współpracy z Federacją Rosyjską). W tym kontekście przedmiotem badań myśli politycznej powinny być przesłanki, które decydują o realizowanej kooperacji dwustronnej w aspekcie energetycznym i jej ocena, a nie jedynie sam opis tej współpracy.

Uogólniając, należy stwierdzić, że poglądy podmiotów politycznych na kwestię zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego powinny być przedmiotem badań politologicznych. Zjawiska i wydarzenia o charakterze ekonomicznym istotnie determinują bezpieczeństwo państwa. Dlatego też tego typu problematyka jest kluczowa, ponieważ uzależnienie energetyczne (podległość o charakterze energetycznym) decyduje o kierunku i rozwoju państw.

4. UWAGI KOŃCOWE

Współcześnie bezpieczeństwo energetyczne państwa jest z jednej strony niezwykle ważnym zagadnieniem naukowym, z drugiej zaś stanowi rzeczywiste wyzwanie dla decydentów. Znaczenie tego zagadnienia jest uwarunkowane czynnikami o charakterze wewnętrznym (rozwój krajowych systemów energetycznych), jak i zewnętrznym (oddziaływanie na impulsy ze strony innych państw). Wszelkie zmiany w gospodarce krajowej oraz w otoczeniu międzynarodowym skutkują reorientacją zdolności państw do działań i oddziaływań. Jednocześnie należy wskazać, że wykorzystywanie przez poszczególne rządy do celów politycznych (realizowanej polityki zagranicznej) surowców energetycznych stanowi istotne uzasadnienie prowadzenia badań nad bezpieczeństwem energetycznym państw.

Podjmując badania nad myślą polityczną w zakresie bezpieczeństwa energetycznego, niezwykle istotne jest precyzyjne określenie sposobu rozumienia terminu „bezpieczeństwo energetyczne” w odniesieniu do dwóch współcześnie dominujących nurtów badawczych (liberalizm, realizm). Tylko wtedy będzie możliwe dokonanie oceny

¹⁵ W latach 2006–2014 na forum międzynarodowym sprawujące w Polsce rządy formułowały koncepcje zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego państwa. W 2006 r. w wyniku rosyjsko-ukraińskiego kryzysu gazowego z przełomu 2005/2006 rząd Kazimierza Marcinkiewicza zaproponował powołanie organizacji międzynarodowej (projekt Europejskiego Traktatu Bezpieczeństwa Energetycznego). Następnie w 2014 r. w wyniku konfliktu rosyjsko-ukraińskiego rząd Donalda Tuska zaproponował rozszerzenie zakresu przedmiotowego zagadnień regulowanych na forum Unii Europejskiej (projekt Unii Energetycznej). Na temat projektu Europejskiego Traktatu Bezpieczeństwa Energetycznego zob. M. Paszkowski, *Projekt Europejskiego Traktatu Bezpieczeństwa Energetycznego w myśli politycznej Prawa i Sprawiedliwości*, [w:] *Polityka Polska w Europie. Tradycje, współczesność, wyzwania przyszłości*, red. A. Laska, Rzeszów 2013, s. 87–100.

formułowanej przez poszczególne podmioty polityczne polityki energetycznej. Na podstawie przyjętych kryteriów można następnie przeprowadzić badania nad myślą polityczną, w odniesieniu do konkretnych zagadnień i wydarzeń o charakterze energetycznym, które w danym czasie uznawane są za polityczne (konfliktowe). Należy zatem wskazać, że brak jednoznacznego zdefiniowania terminu „bezpieczeństwo energetyczne” (przyjętego na potrzeby badań naukowych) będzie skutkować różną oceną formułowanych poglądów, a w konsekwencji – rzeczywistych działań podejmowanych przez poszczególne podmioty polityczne.

Podsumowując, zaproponowany zakres rzeczowy badań nad myślą polityczną w odniesieniu do bezpieczeństwa energetycznego państwa nie ma zamkniętego charakteru. Niemniej jednak formułując konkretne zagadnienia oraz wydarzenia energetyczne, które powinny być przedmiotem badań w zakresie myśli politycznej, należy brać pod uwagę ich konfliktowy charakter. Należy jednak wskazać, że w prowadzeniu badań naukowych nad myślą polityczną w wymiarze energetycznym niezbędne jest określenie istoty sporów, powstałych między podmiotami politycznymi (m.in. politycy, ugrupowania polityczne), dotyczących programów, koncepcji i strategii zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego państwa.

LITERATURA

- [1] Burchill S., *Liberalizm*, [w:] *Teorie stosunków międzynarodowych*, red. S. Burchill i in., Warszawa 2006.
- [2] Burchill S., *Realizm i neoliberalizm*, [w:] *Teorie stosunków międzynarodowych*, red. S. Burchill i in., Warszawa 2006.
- [3] Buzan B., *People, States and Fear. An Agenda for International Security Studies in the Post-cold War Era*, London 1991.
- [4] Czaputowicz J., *Bezpieczeństwo w teoriach stosunków międzynarodowych*, [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Przegląd aktualnego stanu*, red. K. Żukrowska, Warszawa 2011.
- [5] Czaputowicz J., *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Warszawa 2007.
- [6] Dziennik Ustaw 1997, nr 54, poz. 348, ze zm., Ustawa z 10 kwietnia 1997 roku *Prawo energetyczne*.
- [7] Grala D., *Bezpieczeństwo energetyczne Polski na przełomie XX i XXI wieku w aspekcie dostaw surowców z obszaru postradzieckiego*, „Sprawy Wschodnie” 14–15/ 1–2 (2007).
- [8] Jackson R., Sørensen G., *Wprowadzanie do stosunków międzynarodowych. Teorie i kierunki badawcze*, Kraków 2006.
- [9] Kuźniar R., *Bezpieczeństwo w stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Stosunki międzynarodowe. Geneza – Struktura – Dynamika*, red. E. Halizak, R. Kuźniar, Warszawa 2006.
- [10] Makowski A., Kubiak K., *Znaczenie kierunku morskiego w dywersyfikacji dostaw gazu ziemnego a bezpieczeństwo surowcowe kraju*, [w:] *Współczesne wyzwania bezpieczeństwa europejskiego*, red. P. Mickiewicz, K. Kubiak, Pelplin 2004.
- [11] Paruch W., *Kategorie ekonomiczne a zakres pojęcia myśli politycznej – refleksje metodologiczne*, [w:] *Idee, państwo, ludowcy. Księga jubileuszowa z okazji 70.*

- rocznicy urodzin profesora Jana Jachymka*, red. E. Maj, S. Michałowski, A. Wójcik, Lublin 2009.
- [12] Paszkowski M., *Projekt Europejskiego Traktatu Bezpieczeństwa Energetycznego w myśli politycznej Prawa i Sprawiedliwości*, [w:] *Polityka Polska w Europie. Tradycje, współczesność, wyzwania przyszłości*, red. A. Laska, Rzeszów 2013, s. 87–100.
- [13] Rydel M., *Partie polityczne w Polsce wobec projektu budowy Gazociągu Północnego*, [w:] *Relacje nowych krajów Unii Europejskiej z Federacją Rosyjską (w basenie Morza Bałtyckiego)*, red. M. Rutkowski, Białystok 2009.
- [14] Stańczyk J., *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa 1996.
- [15] Symonides J., *Kategoria bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, red. D. B. Bobrow, E. Haliżak, R. Zięba, Warszawa 1997.
- [16] Symonides J., *Pojęcie i istota bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych*, „Sprawy Międzynarodowe” 1989/10.
- [17] Symonides J., *Pozimnowojenny paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego*, [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, red. R. Zięba, Warszawa 2008.
- [18] Symonides J., *Problem pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego we współczesnym świecie*, [w:] *Wychowanie dla pokoju*, red. B. Suchodolski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983.
- [19] Świątkowska J., *Bezpieczeństwo energetyczne jako fundament współczesnego bezpieczeństwa narodowego Polski*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” VIII/119 (2012).
- [20] Zięba R., *Cele polityki zagranicznej państwa*, [w:] *Wstęp do teorii polityki zagranicznej państwa*, red. R. Zięba, Toruń 2004.
- [21] Żukrowska K., *Pojęcie bezpieczeństwa i jego ewolucja*, [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Teoria i praktyka*, red. M. Grącik, K. Żukrowska, Warszawa 2006.

SPECIAL FEATURES OF REASERCH ON POLITICAL THOUGHT IN THE FIELD OF ENERGY SECURITY

Security is one of the most important tasks of policy-makers of each country. The importance of this issue is determined by factors of an internal nature (development of national energy systems) and external (impulses from other countries). Recently, due to the evolution of the international environment, non-military aspects of security are becoming more important. The aim of the article was to determine the essence of political science research on political thought in the field of energy security. This issue is an important category of research that was previously analyzed in a negligible extent. The article presents a way of defining the term energy security by supporters of the two dominant contemporary paradigms in international relations (realism, liberalism). In the article author proposed nine processes and events that should be the subject of research scientists who are analyzing political thought in terms of energy security. First – economic processes, including the question of ownership in the energy sectors. Second – economic concepts, which is a vision of the desired structure of economic sectors. Third – the implementation of projects on a national and international level to enhance the energy security. Fourth – attitude to the development of domestic energy resources. Fifth – accession to international energy organizations. Sixth – capital expansion of national energy companies. Seventh – attitude

towards international investment which could affect the energy security of the state. Eighth – political projects ensuring energy security. Ninth – energy cooperation with specific countries and an assessment of the cooperation.

Keywords: realism, liberalism, political thought, energy security.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.22

Przesłano do redakcji: listopad 2014

Przyjęto do druku: wrzesień 2015

Ivan REKUN¹

МОДЕЛЬ ПРОЕКТИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Развитие экономики Украины в условиях рыночных преобразований выделило в качестве самостоятельной функцию государства по формированию экономической безопасности национальной экономики, ее отраслей и хозяйствующих субъектов.

Исследуются задачи комплексного определения набора составляющих экономической безопасности предприятия, выявление и классификация факторов риска, оказывающих влияние на экономическую безопасность предприятий в современных экономических условиях. Представлен ряд признаков, которые фиксируют актуальность нового проектного подхода к формированию экономической безопасности предприятия, определяют необходимость поиска способа интеграции теоретических разработок экономической науки с практическими результатами исследования состояния экономической безопасности предприятий Украины.

Представлено теоретическое проектирование модели экономической безопасности предприятия. Продемонстрировано, что реформа предприятий «Укрзалізниця» призвана модернизировать отрасль и вывести ее на уровень прибыльности. Подчеркивается, что «Укрзалізниця» и Polskie Koleje Państwowe Spółka Akcyjna (PKPSA) имеют главную общую проблему: это глубокий износ основных фондов железных дорог, требующие немедленного обновления. Как следствием особенностей украинской ситуации может стать повышенный интерес потенциальных операторов к грузовой составляющей железнодорожного бизнеса.

Ключевые слова: экономической безопасности предприятия, разработка аналитического инструментария, проектирование, модель, реформирование экономики, «Укрзалізниця», Polskie Koleje Państwowe Spółka Akcyjna (PKPSA).

1. ВВЕДЕНИЕ

Современное социально-экономическое положение Украины поднимает ряд новых дилемм развития страны и во многом является производной трудно предпологаемых изменений в экономических и политических условиях развития. Тенденции таких изменений приводят к выявлению во многих производственных сферах нового смысла политики безопасности. В стратегии развития предприятия должны учитываться многие аспекты безопасности - социальный, политический, военный, религиозный, а также фактор экономической безопасности. Понятие «безопасность» для современного предприятия стало актуальным в связи с неустойчивым состоянием его функционирования. Поэтому развитие экономики Украины в условиях рыночных преобразований выделило в качестве самостоятельной функцию государства по формированию экономической

¹ Dr Ivan Rekun, Katedra finansów i bezpieczeństwa ekonomicznego, Narodowy Uniwersytet w Dniepropietrowsku, e-mail: rekun_i@mail.ru

безопасности как условия стабильного функционирования, защиты и ускорения темпов развития национальной экономики, ее отраслей и хозяйствующих субъектов. Одним из таких субъектов является комплекс железных дорог Украины, устойчивое функционирование которого способствует совершенствованию и развитию всей системы транспортного обеспечения Украины. Роль и значение железной дороги в развитии государства, в обеспечении его экономической безопасности возрастает в условиях реформирования экономики, расширения самостоятельности регионов, формирования новых хозяйственных связей.

2. СОВРЕМЕННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

На сегодня дестабилизирующие факторы (политические, военные, психологические) для развития экономики Украины создали угрозу экономической безопасности и сохранения целостности ее экономического пространства. Вызваны они, во-первых, тяжелыми экономическими потрясениями, спровоцированными глобальным кризисом, на фоне которого обострилась существенная неопределенность состояний в общественно-экономических системах. Это затрудняет процесс моделирования основных экономических процессов в любой стране, а значит и их исследование и прогнозирование. Особенностью глобализационных процессов является их масштабность: трансформационное влияние глобализации касается не только отдельных стран, регионов, но и деятельности конкретных предприятий. Глобализация не только генерирует количественные и качественные трансформации экономических систем государства, но и сама является их результатом. Во-вторых, существует высокая конкуренция продукции на европейском и мировом рынке. Украина, переживающая затяжной социально-экономический кризис, пытается решать проблемы стабилизации, и, вместе с тем, очертить основные направления развития экономики. Ведь усиление национальной конкурентоспособности Украины напрямую связано с интенсивным развитием предприятий. В третьих, предприятия Украины столкнулись с естественным стремлением промышленно развитых стран, крупных иностранных корпораций использовать ситуацию в Украине в своих экономических и политических интересах. Поэтому для экономики Украины чрезвычайно актуальными стали вопросы экономической интеграции. Все это обострило проблему экономической безопасности предприятий Украины.

За последние несколько десятилетий сочетание развития технологии и достижений в области экономики поставило под сомнение некоторые фундаментальные предпосылки, на которых основывалась традиционная (неоклассическая) структура анализа. В экономической теории поведение экономических агентов – это действия, нацеленные на рациональное использование ограниченных ресурсов. В соответствии с неоклассическим подходом рациональность экономических агентов является полной и независимой. Как условие поведения экономических агентов следует выделить следующее: выбор варианта использования ресурсов имеет сознательный характер, то есть допускает знание цели своих действий и возможностей использования ресурсов. Знание может быть достоверным, а может включать лишь некоторой достоверности и потому без наличия информации о цели и ресурсных ограничениях выбор варианта действия

(использования ресурсов) невозможен².

Поэтому актуальной в деятельности предприятий стала проблема разработки нового подхода к обеспечению экономической безопасности предприятия. Для определения основных угроз экономической безопасности предприятия необходима разработка аналитического инструментария, критериев оценки, определение факторов, которые влияют на эффективную деятельность предприятий, а именно их экономическую безопасность.

Таким образом становятся актуальными определение задач комплексного определения набора составляющих экономической безопасности предприятия, выявление и классификация факторов риска, оказывающих влияние на экономическую безопасность предприятий в современных экономических условия подтверждает актуальность нового проектного подхода к формированию экономической безопасности предприятия, определяет необходимость поиска способа интеграции теоретических разработок экономической науки с практическими результатами исследования состояния экономической безопасности предприятий Украины. Существует злободневная проблема в построении проектных моделей оценки экономической безопасности, в разработке методики оценки и прогноза экономической безопасности предприятий.

3. ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ

Способность к абстрагированию присуща человеческому разуму. Она позволяет ему предоставить относительно точной формы своему мышлению, сформулировать принципы и инструментарий проектирования и моделирования и, таким образом, выработать методологию – систему знаний, которая характеризуется логично взаимосогласованными утверждениями и гармоничной взаимосвязью отдельных экономических дисциплин. В сфере экономической деятельности неблагоприятные условия и факторы влияют на снижение безопасности и становятся причинами потерь, которые могут понести предприятия при реализации производственных проектов. Одним из направлений решения этой задачи является совершенствование управления эффективностью крупных производственных проектов предприятий: организационно-экономических, производственно-технологических и инновационно-технических.

Модели реформ железных дорог рассмотрены в исследованиях таких зарубежных ученых как Д. Битцман («Последствия внедрения конкуренции в сфере железнодорожного транспорта», США; 2003 г.), Ф. Батисс, Дж. Дальтон, П. Телльер, В. Шеферд, Дж. Шорт и др. В последние годы появились работы, в которых сделаны попытки выявить общие закономерности экономических реформ, и начиная с 70-х годов прошлого века эти вопросы получили дальнейшее развитие в рамках неинституционального направления экономической науки в трудах И. Александрова, В.Вишневого, В. Дементьева, Д. Норта, В.Полтеровича.

Проблемы реформирования «Укрзалізниця» изучали такие украинские ученые как Л.Головкова (развитие финансового потенциала как основа финансовой безопасности транспортных систем), Е.Сыч (законы экономики транспорта), А.Ткач (формирование теории финансового институционализма), И.Рекун (проблемы

² А.А.Ткач А.А., Г.Осташ, *Ключевые институты экономики и новая экономическая история: монография*, Rzeszów, 2014, с. 41.

экономической безопасности). Важное значение для исследования механизмов государственного регулирования развития отечественного железнодорожного транспорта, повышения эффективности существующих механизмов государственного регулирования этого процесса имеют исследования Г.Эйтутиса, Е.Зориной, Н.Макаренко, Е.Сыча, Ю.Цветова и др.

Указанные тенденции соответствуют современным преобразованиям на железнодорожном транспорте в условиях общей интеграции хозяйственных связей, глобализации мировой экономической системы и требуют научного анализа проблем управления корпорациями и разработки методов оценки эффективности корпоративных трансформаций на железнодорожном транспорте Украины. Опережающий процесс теоретико-методических разработок по сравнению с процессом запланированных реформ в отрасли актуален, так как повышает научную обоснованность принятия организационно-экономических и управленческих решений.

4. ОБСУЖДЕНИЕ И КРИТИЧЕСКИЕ ЗАМЕЧАНИЯ

В отличие от неоклассической доктрины, которая рассматривает экономическую систему как механическую общность изолированных друг от друга индивидов (атомизм) и выводит свойства системы из свойств составляющих ее элементов (индивидов), институционалисты подчеркивают важность связей между элементами для формирования свойств как самих элементов, так и системы в целом. Этот подход, который отражается понятием «холизм» и провозглашает преобладание социальных отношений над психофизическими качествами индивидов, определяет сущностные свойства экономической системы. Органический подход разделяли и некоторые представители классической школы, но ни у кого из них эта идея не занимала центрального места. Современная наука все в большей мере сосредоточивается на изучении взаимодействия между элементами системы³.

Наряду с многими проанализированными теоретическими и методическими экономико-управленческими аспектами управления эффективностью крупных производственных проектов, которые относятся к факторам экономической безопасности предприятия, традиционные исследования по экономической безопасности сфокусированы на режимных, криминогенных, технических, информационных, производственных и экологических аспектах. Учитывая необходимость формирования экономической безопасности предприятия, актуальной становится проектная парадигма, которая характеризуется разработкой, формированием и созданием еще отсутствующей в практике системы безопасности.

Исходя из этого, возникает необходимость обеспечения научного описания и конструктивной разработки принципиально новых проектов экономической безопасности предприятия и ее фрагментов, которые отличаются от предыдущих.

³ І.І. Рекун, *Моделі реформування залізничного транспорту в контексті економічної безпеки*/І.І.Рекун, Інституціональний вектор економічного розвитку / Institutional Vector of Economic Development : збірник наукових праць МІДМУ „КПУ”. – Мелітополь: Вид-во КПУ, 2014. – Вип.7(1), с. 65.

5. ПРАКТИЧЕСКИЕ РЕЗУЛЬТАТЫ

Предприятия «Укрзалізниця» - железной дороги Украины, развиваются в условиях глобализационных процессов мировой хозяйственной системы. Это характеризуется открытостью всех видов рынков, сильными интеграционными процессами, усилением влияния мирового финансового рынка, взаимозависимостью национальных экономик и высоким динамизмом экономических, социально-политических, экологических, психологических, культурных процессов. Но вместе с этим, железная дорога Украины испытывает серьезные проблемы, связанные с ее неэффективностью и убыточностью. Вследствие этого правительство Украины вознамерилось реорганизовать «Укрзалізницю», превратив ее в акционерное общество. Новую юридическую и организационную структуру представят уже в сентябре этого года. Успех реформы будет напрямую зависеть от ее непосредственных исполнителей, в частности руководства «Укрзалізниця». Но у них, как показывает практика, к сожалению, свое видение реорганизации, диаметрально противоположное интересам государства в этом вопросе.

Мировой опыт реформирования железных дорог насчитывает несколько десятков лет. Реформы на железных дорогах, проводимые по инициативе ЕС, тоже продвигаются недостаточно быстро. Но железные дороги Украины многие годы оставались в нереструктурированном виде. Начало реформ было положено только в 2012 году. Достижения властей в плане реформирования монополиста железнодорожных перевозок за последние несколько лет можно сводить к очередному повышению тарифов и проведение «конкурса» на должность гендиректора. Единственной реальной и эффективной реформой «Укрзалізниця» стало внедрение системы «Электронный билет». Если в 2012 году через Интернет продавалось около 3,5% билетов, а в 2013 году – около 9%, то в 2014 году этот показатель достиг 13%. С начала текущего года уже каждый пятый билет был куплен в он-лайне⁴. Но вместе с тем руководство «Укрзалізниця» разрабатывает схему по переводу «Электронного билета» в некий «Расчетный центр», лишь формально являющийся государственным предприятием, по сути своей предполагает возврат к старому коррупционному механизму, при котором агентами становятся одна или несколько аффилированных компаний, через которые и реализуются билеты другим контрагентам и населению. Частные фирмы собирают «сливки» в виде чистой прибыли, а «Укрзалізниця» в этом случае лишается контроля над продажей билетов – как технологически, так и финансово, и несет миллионные убытки.

Последние годы активно обсуждается вариант приватизации «Укрзалізниця». Но практика доказала, что приватизация крупных и средних предприятий в условиях отсутствия государственного контроля, квалифицированных менеджеров, несовершенства системы менеджмента, маркетинга оказалась ошибочной. Руководство таких компаний направляло прибыли не на развитие, а на выплату заработной платы и т.д. или на свое личное обогащение. Поэтому на предприятиях не происходило нужных реструктуризационных изменений, что повлекло ускорение упадка из-за роста высокой энерго- и материалоемкости продукции, сокращение

⁴ <http://kp.ua/economics/499437-reforma-ukrzalzyntsy-shah-vpered-y-dva-nazad>

объемов капитальных вложений, отсутствие контроля качества, пренебрежение нуждами потребителей, отсутствие долгосрочных хозяйственных связей⁵.

Вследствии подобных мер Международное рейтинговое агентство Standard&Poor'sRatingsServices снизило долгосрочный кредитный рейтинг Государственной администрации железнодорожного транспорта Украины «Укрзалізниця» до суверенного уровня «СС» на фоне переговоров по реструктуризации бондов «Укрзалізниця». Прогноз по рейтингу - негативный, что означает: рейтинг госхолдинга будет понижен и далее до уровня ограниченного дефолта «SD», а рейтинг бондов – до уровня «D» по мере завершения реструктуризации⁶. Поэтому основным вопросом остается выбор модели реформы железной дороги Украины, что предусматривает проведение прогностической оценки проводимых реформ на железной дороге Украины, анализ тенденций ее развития, проектирование моделей экономической безопасности «Укрзалізниця».

6. АВТОРСКАЯ РАЗРАБОТКА МОДЕЛИ ПРОЕКТИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Для обоснования авторской трактовки модели проектирования экономической безопасности железнодорожного предприятия была разработана модель проектирования экономической безопасности предприятия.

Для начала следует определиться с алгоритмом процесса проектирования. Этот алгоритм состоит из нескольких позиций.

Во-первых, определяются структурные и процессуальные характеристики проектной деятельности, которые способствуют решению проблем экономической безопасности предприятий. Во-вторых, выбирается объект: система экономической безопасности в целом или ее структурные компоненты. В-третьих, организовывается продуктивная деятельность, результатом которой есть проект, внедряемый в практику в процессе реализации.

Конкретизируем модель, которая изображена на рис.1. Целеполагание проектирования модели экономической безопасности предприятия связано с неудовлетворением имеющейся ситуацией – выявление негативного влияния на социально-экономическую устойчивость предприятия. Поэтому возникает потребность в идентификации наиболее вероятных внешних и внутренних угроз экономической безопасности предприятия в виде анализа состояние экономики отрасли.

Эти процессы возбуждают мыследеятельность участников проектирования, которые начинают теоретическое моделирование проекта с определения ведущих целей деятельности предприятия, его места и статуса. Но определение цели - это только представление о результате. Чтобы его реально получить, цель должна проблематизироваться в контексте средств ее реализации - это методы и процедуры научного познания. Цель достигается путем решения отдельных задач, связанных с прогнозированием, разработкой, комбинированием идей и принятием решений, моделированием, а также технологическим обеспечением

⁵ Головкова Л.С. Сукупний економічний потенціал корпорації: формування та розвиток: монографія / Л.С. Головкова. – Запоріжжя: КПУ, 2009, с.67.

⁶ <http://kp.ua/economics/499437-reforma-ukrzalzyntsy-shah-vpered-y-dva-nazad>

Рис.1. Модель проектирования экономической безопасности предприятия.

Далее происходит эмпирическое комбинирование идей и принятия решений по практическому их воплощению.

Создание теоретического представления об экономической безопасности предприятия, перспектив функционирования предприятия, выявления угроз и противоречий способствует формированию ее теоретической модели в виде желаемого результата в деятельности предприятия. Результатом такого проектирования становится определенный проект, функциональная специфика которого зависит от определенных условий: состояния среды, в которой функционирует предприятие, особенностей субъектов хозяйствования, функциональных связей между структурами предприятия, возможностей реализации проекта, ожидаемых результатов. Актуализация и проблематизация

этих требований формирует важную миссию в теоретическом проектировании модели экономической безопасности предприятия, а именно продвижение идей и ратификацию нового знания. На этом этапе проектирования происходит выход за пределы традиционных подходов, приобретение новой нормы (опыта), формирование гипотезы проекта безопасности предприятия.

На завершающей стадии проектирования модели экономической безопасности предприятия осуществляется рефлексивная оценка функционирования экономической безопасности предприятия, что предусматривает трансформацию модели экономической деятельности предприятия. Этот процесс предполагает осмысление задач проектирования, ведь любое решение нельзя считать окончательным. После завершения проектного цикла в процессе функционирования предприятия происходят изменения, которые требуют новых проектных исследований и разработок. Таким образом, процесс проектирования модели безопасности предприятия превращается в перманентный. Это предусматривает необходимость постоянного исследования рефлексивных связей между процессом проектирования и состоянием экономической безопасности на предприятии, а их результаты должны учитываться на следующих стадиях проектирования. Суммирование результатов проектирования предполагает осмысление последствий мероприятий, направленных на содействие экономической стабильности.

7. ЗНАЧЕНИЕ ПОЛУЧЕННЫХ ДАННЫХ

Проведение экономических реформ в Украине, реализация конкретных целей и задач реформирования объективно обуславливает необходимость структурных трансформаций в народнохозяйственном комплексе и его отдельных отраслях, а именно в железнодорожной сфере. Происходящие преобразования определяются не только рыночными отношениями, но и требованиями равноправного вхождения в европейскую хозяйственную систему.

Проблема необходимости реформирования железной дороги относится не только к Украине.

В мире продолжают или уже осуществились реформы железных дорог, в которых можно выделить две доминирующие модели: европейская («*pionowej separacji / pionowego dostępu*») и латиноамериканская («*pionowej integracji*») «вертикальная интеграция»⁷.

В первом случае инфраструктура остается под контролем государственного предприятия, функционирует независимо от транспортных компаний, образованных в результате разделения государственной монополии (частично или полностью частных), занимающихся транспортировкой груза или в пассажиров. Вторая модель предполагает существование нескольких центров управления для существования нескольких перевозчиков, предлагая свои собственные дороги и подвижной состав.

Благодаря присутствию в ЕС, Польша должна следовать модели "вертикального эшелонирования".

⁷T. Banaszczyk, M. Król, *Jak lepiej wyzyskać potencjał separacji pionowej w transporcie kolejowym w Polsce?*, Internetowy Kwartalnik Intymonopolowy i Regulacyjny, 2013, nr 4(2), 44-53.

Польские железные дороги, компания *Polskie Koleje Państwowe Spółka Akcyjna* (PKP SA) в последнее время нередко упоминается в Украине в связи с активизацией реформы "Укрзалізниця". И это не случайно - польская железная дорога реформировалась по той же модели, которую выбрала для себя и Украины. Первой по этому пути пошла Германия, позже эту модель адаптировала для себя и российская "РЖД". Суть немецкого варианта реформирования как разновидности европейской модели в том, что происходит разделение инфраструктуры ж/д транспорта и операторской деятельности, причем первая составляющая закрепляется за государством. В США, например, принцип работы железных дорог совсем иной: там работает несколько вертикально-интегрированных компаний, каждая из которых обладает как инфраструктурой, так и подвижным составом.

Железная дорога в Польше (*Polskie Koleje Państwowe Spółka Akcyjna*, или PKP) несмотря на двадцать лет реформирования, все еще отстает от западноевропейских стандартов. Государство по-прежнему остается владельцем инфраструктуры и главным игроком на рынке грузовых перевозок, направляя при этом миллионные дотации в пассажирский сектор - теперь уже и за счет грантов ЕС. Реформа железных дорог призванная модернизировать отрасль и вывести ее в прибыльность, началась в Польше уже более 20 лет назад.

20 лет назад одной из наиболее актуальных проблем железнодорожной отрасли Польши была губительная для нее конкуренция с рынком автомобильных перевозок: после дерегуляции в начале 90-х он взял на себя большую часть грузо- и пассажиропотоков. Так, по данным Всемирного банка, в период 1990-1999 гг. доходы государственных польских железных дорог снизились на 67% в реальных долларах, грузо- и пассажирооборот – на 34 и 48% соответственно, доля железной дороги на рынке грузоперевозок сократилось с 51 до 35%, а дотации государства в пассажирский сектор достигли 2% ВВП страны. В таких условиях инфраструктура и подвижной состав железных дорог быстро приходили в упадок – например, на конец 1999 года объем техзадания по ремонту путей был выполнен менее чем на 15% от необходимого⁸.

В Украине ситуация накануне реформы немного другая: в долгосрочной тенденции объемы грузоперевозок растут, если не считать обвала в 2009 году, но и с тех пор потоки постепенно восстанавливаются. Реальных конкурентов на этом рынке у "Укрзалізниця" нет: уголь и сталь, ключевую номенклатуру грузопотоков, по-прежнему выгоднее перевозить по железной дороге. А пассажиропоток здесь вообще из года в год остается стабильным. Но одна из главных наших проблем с польской все же совпадает: это глубокий износ основных фондов железных дорог, требующих немедленного обновления. Вместе с тем следствием особенностей украинской ситуации может стать повышенный интерес потенциальных операторов к грузовой составляющей железнодорожного бизнеса.

8. ВЫВОДЫ

Надежное обеспечение экономической безопасности предприятия в современных условиях - проблема для всех организаций независимо от форм собственности, вида деятельности. Рыночная экономика, жесткая конкуренция в

⁸ <http://cfts.org.ua/articles/43036?do=print>.

ней является базовым источником возникновения экономических рисков, угроз, опасностей, непредвиденных ситуаций. Именно такое положение современности требует ответа на поставленные вопросы: как избежать влияния негативных угроз и рисков, что сделать для того, чтобы это влияние было минимальным, как эффективно управлять предприятием в таких ситуациях, как достичь стабильного и безопасного состояния в бизнесе.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Головкова Л.С. Сукупний економічний потенціал корпорації: формування та розвиток: монографія / Л.С. Головкова. – Запоріжжя: КПУ, 2009. – 340 с.
- [2] Ткач А.А., Осташ Г. Ключевые институты экономики и новая экономическая история: монография /А.А.Ткач, Г.Осташ // Rzeszów, 2014. – 212. с.
- [3] Рекун І.І. Моделі реформування залізничного транспорту в контексті економічної безпеки/І.І.Рекун // Інституціональний вектор економічного розвитку / Institutional Vector of Economic Development : збірник наукових праць МІДМУ „КПУ”. – Мелітополь: Вид-во КПУ, 2014. – Вип.7(1). – С. - 50-62.
- [4] Banaszczyk T., Król M. Jak lepiej wyzyskać potencjał separacji pionowej w transporcie kolejowym w Polsce? / T.Banaszczyk, M. Król // Internetowy Kwartalnik Intymonopolowy i Regulacyjny. – 2013, nr 4(2). – S. 44-53.
- [5] Stachowiak Z. Teoria i praktyka mechanizmu bezpieczeństwa ekonomicznego państwa : ujęcie instytucjonalne / Akademia Obrony Narodowej.- Warszawa: Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, 2012. – 406s.
- [6] <http://kp.ua/economics/499437-reforma-ukrzaliznytsy-shah-vpered-y-dva-nazad>
- [7] <http://cfts.org.ua/articles/43036?do=print>.

MODEL PROJEKTOWANIA BEZPIECZEŃSTWA EKONOMICZNEGO

Rozwój gospodarczy Ukrainy w warunkach przemian rynkowych związany jest z niezależnym działaniem państwa dążącym do budowania bezpieczeństwa ekonomicznego gospodarki narodowej, jej przemysłu i przedsiębiorstw. W artykule określono zestaw zintegrowanych komponentów bezpieczeństwa ekonomicznego, identyfikacji i klasyfikacji czynników ryzyka wpływających na bezpieczeństwo ekonomiczne w obecnych warunkach gospodarczych. Związany jest on z cechami, które podkreślają znaczenie projektu w nowym podejściu do tworzenia bezpieczeństwa ekonomicznego. Należy określić potrzebę znalezienia sposobów zintegrowania badań teoretycznych ekonomii z praktycznymi wynikami badań na temat stanu bezpieczeństwa ekonomicznego Ukrainy. Przedstawiono teoretyczny model projektowania bezpieczeństwa ekonomicznego.

Wykazano, że reforma przedsiębiorstw „Ukrzaliznytsya” jest przeznaczona do modernizacji przemysłu i doprowadzić go do poziomu rentowności. Należy podkreślić, że „Ukrzaliznytsia” i Polskie Koleje Państwowe Spółka Akcyjna (PKP SA) mają istotny wspólny problem: głęboka amortyzacja środków trwałych kolejowych wymagająca natychmiastowych aktualizacji. W związku z ukraińską sytuacją może to prowadzić do zwiększonego zainteresowania potencjalnych operatorów biznesu kolejowego transportu towarowego. Należy zbudować model projektu bezpieczeństwa gospodarczego przedsiębiorstwa kolejowego.

Stwierdzono, że w obecnej sytuacji należy odpowiedzieć na następujące pytania: jak uniknąć negatywnych skutków, jak zminimalizować zagrożenie i ryzyko, jak skutecznie zarządzać firmą w takich sytuacjach oraz jak osiągnąć stabilne i bezpieczne państwa w biznesie.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo ekonomiczne, rozwój narzędzi analitycznych, projektowanie modelu reform gospodarczych, Ukraińska Kolej, Polskie Koleje Państwowe Spółka Akcyjna (PKP SA).

MODEL OF DESIGNING OF ECONOMIC SECURITY

The economic development of Ukraine in the conditions of market transformations is connected with independent functioning of the state to build economic security of the national economy, its industries and businesses. The work explores the processes of defining a set of integrated components of economic security, identification and classification of risk factors that influence on economic security in the current economic conditions.

The work presents a number of signs that capture the relevance of the new project approach to the formation of economic security, determine the need to find ways to integrate theoretical studies of economics with the practical results of the research on the state of economic security of Ukraine. The theoretical design model of economic security was submitted. It has been demonstrated that the reform of enterprises "Ukrzaliznytsya" is intended to modernize the industry and bring it to a level of profitability.

It is emphasized that "Ukrzaliznytsia" and Polskie Koleje Państwowe Spółka Akcyjna (PKPSA) have a major common problem: a deep depreciation of fixed assets of railways, requiring immediate updates. As a consequence of the characteristics of the Ukrainian situation there can be a heightened interest in the potential operators to freight rail business component. It is necessary to build a project model of economic security of the railway enterprise. It was found that the situation of today demands an answer to the questions: how to avoid the negative impacts of the threats and risks to make this influence minimal as to effectively manage the company in such situations, how to achieve a stable and secure condition in the business.

Keywords: economic security, the development of analytical tools, designing, model, economic reforms, "Ukrzaliznytsya", Polskie Koleje Państwowe Spółka Akcyjna (PKPSA).

DOI:10.7862/rz.2015.hss.23

Przesłano do redakcji: styczeń 2015

Przyjęto do druku: lipiec 2015

Joanna SANECKA-TYCZYŃSKA¹

RAISON D'ÉTAT – RESEARCH CHALLENGES

Article is divided in two main parts. The first encompasses the research issues and challenges encountered by political scientists dealing with reason of state (*raison d'état*). These may be grouped into three classes. The first is associated with challenges in terms of definition, the second includes theoretical issues, and the third methodological questions. The second part of this article answers the question why is *raison d'état* worth researching as a category of contemporary Polish political thinking? While researching *raison d'état*, we encounter three main challenges: etymological and definitional, theoretical, and methodological. The first group of challenges is of an etymological and definitional nature. The second group of challenges is of a theoretical nature. These are associated with difficulties in the specification of the objective, subjective, spatial and time scope of the *raison d'état*. The third group of challenges includes the methodological challenges associated with the selection of the research approach. We may differentiate three main methodological approaches (normative, declarative and the realistic one). Despite numerous difficulties and challenges, the issue of *raison d'état* is a research area worth consideration. There are several reasons why this area should be studied (the attractiveness of *raison d'état* as a scientific category in political science, the usefulness and validity of studying *raison d'état* which may be corroborated by the relevance of this research category and the Polish specificity of the understanding of reason of state).

Keywords: reason of state, political thought, methodology

1. INTRODUCTORY NOTES

The concept of *raison d'état* is widely used in political journalism, official statements, and political and governmental documents. *Raison d'état* is a multidimensional concept, which results from simplified and often popular opinions regarding what *raison d'état* is, and what it is not. The *raison d'état* domain is often mistakenly identified with rationally calculated and legally protected State secrets, which involve mostly its defence, security policy, special services or economic secrets. Conceptual chaos, intuitive judgements and popular ideas seem to be the reason which discourages political scientists and analysts from deepened and systemic research into this political category.

This article is divided in two parts. The first encompasses the research issues and challenges encountered by political scientists dealing with this research category. These may be grouped into three classes. The first is associated with challenges in terms of definition, the second includes theoretical issues, and the third methodological questions. The second part of this article answers the question why is *raison d'état* worth researching as a category of contemporary Polish political thinking? *Raison d'état* – one of the basic

¹ Joanna Sanecka-Tyczyńska, MA in History, Ph. D. in Political Science, Department of Theory and Methods in Political Science (Faculty of Political Science UMCS), e-mail: j.sanecka-tyczynska@poczta.umcs.lublin.pl

notions of Polish foreign policy and Polish thinking about the State – is far from popular in Western Europe, and is even treated suspiciously or generating negative connotations.

2. RESEARCH ISSUES AND CHALLENGES

While researching *raison d'état*, we encounter three main challenges: etymological and definitional, theoretical, and methodological. The first group of challenges is of an etymological and definitional nature. This is associated with the definition of the *raison d'état*, and the main issues in this research area result from an improper understanding of the elements of *raison d'état* such as reason and State, which are archaic for many contemporaries. Undoubtedly, *raison d'état* as a whole is characterised by its complex structure².

Without any doubt, the *raison d'état* category belongs to the so-called group of essentially contested concepts. A contested concept – a term introduced by Walter B. Gallie, points to the contents of something so abstractive, ambiguous and undefined that its full meaning may be captured only by means of a concept which admits various ways of thinking, namely various notions of a given concept. Therefore, the notion is always an explanation and interpretation of the given concept³.

Raison d'état is most often defined as “the State-well-being perspective” or otherwise “State well-being” or, in accordance with G. Machiavelli “the priority of State interests over other standards”. Some researches define the concept of *raison d'état* in the category of “the permanent and superior interests of society and the nation forming a given State, without which the achievement of other goals that a given community is willing to achieve would be impossible”. In accordance with Z. J. Pietraś, “*raison d'état* is a historically changing system of the basic foreign and domestic interests of the State, which are achieved in uncompromised manner”⁴.

Ryszard Stemplowski presented an interesting exemplification of the *raison d'état* notion (as a standard for decision makers). In the opinion of Stemplowski, the notion of the *raison d'état* (particularly for EU Member States) is the “doctrinal postulate for the conducting of State policy - by the executive authority of constitutionally defined managerial competences in this area”, which reflects the identity of the sovereign and its

² D. Armitage, *Edmund Burke and reason of state*, “Journal of the History of Ideas” 61/4 (2000), p. 617–634; R. Stemplowski, *O konstytucyjnym pojęciu prowadzenia polityki*, „Przegląd Sejmowy” 2007/4, p. 237.

³ The notion of ‘reason of state’ starts circulating in Europe in the sixteenth century, at the peak of a moral and political crisis. Enshrined in the writings of Machiavelli, the notion mirrors the separation between political virtues and practices meant to solve conflicts and safeguard states. Throughout its history, the concept has changed as to adapted to a remarkable diversity of political forms. It played a fundamental role in the definition of modern sovereignty and in the constitution of nation-states. L. Catteeuw, *The Reason of State: a European heritage. National and transnational levels*, Council for European Studies, <http://councilforeuropeanstudies.org> (last viewed: 12.07.2014); W.B. Gallie, *Essentially contested concepts*, „Proceedings of the Aris-totelian Society” 1956/1, p. 167–198. Cyt za: R. Stemplowski, *Wstęp*, [w:] *Kryterium etyczne w koncepcji racji stanu*, ed. A. Krzynówek-Arndt, Kraków 2013, s. 7.

Authors of articles published in a book titled *Kryterium etyczne w koncepcji racji stanu* made a successful attempt to specify the concept of *raison d'etat* by the ethical criterion.

⁴ Z.J. Pietraś, *Racja stanu w polityce zagranicznej państwa*, [w:] *Racja stanu. Historia, teoria, współczesność*, ed. E. Olszewski, Lublin 1989, s. 42.

vital interests, based on the hierarchy of goals and measures for their achievement, including the goals non-negotiable with foreign entities (as well as the goals to be achieved in the EU); and the materialisation of constitutional principles and values, and is subject to systematic updating and is publicly justified⁵.

The constitution plays a vital role in the establishing of the national interest. It does not, however, define any specific category of overriding interests, nor does it outline their precise hierarchy. When analysing the Polish constitution in terms of the national interest, three general conclusions can be drawn, i.e. (1) the traditional category of the national interest is the most clearly manifested in the foreign policy and international relations of the State, although it also emphasises the internal-policy objectives, identifying both its weaknesses and strengths; (2) the constitution safeguards the traditional categories determining the vision of the national interest i.e. independence, sovereignty, democratic-system values, and the democratic concept of human and civil rights; (3) this fundamental Act of law identifies international cooperation as a new form of protecting the Polish national interest⁶.

The analyses of *raison d'état*, which appeared in political-science literature (Polish and foreign) allow the definition of its different interpretations. The following definitions of *raison d'état* are the most popular: (1) the reason for having a sovereign State; (2) functioning in accordance with realistic principles; (3) the necessity of using special measures; (4) ensuring the security of the State and its citizens; (5) searching for objective principles and determinants of foreign policy; (6) the justification of unethical actions of the authorities or the public; and (6) the "clash" between ethics and politics.

The cited definitions have one thing in common. First of all, they associate *raison d'état* with the State as its basic and the only carrier; secondly, they unanimously suggest that it is the question of the most important values and needs, although not defined. However, this would be impossible, mostly due to the highly individualised nature of this category and its variability in time and space⁷.

The second group of challenges is of a theoretical nature. These are associated with difficulties in the specification of the objective, subjective, spatial and time scope of the *raison d'état*. The scientists agree that the *raison d'état* includes the basic, superior, most important or universal interests of the State. Undoubtedly, the "vital" State interests include its existence, security, internal organisation and national identity, as well as stability and developmental perspectives. This notion means that *raison d'état* includes only part of the most important national interests. Kazimierz Łastawski defined *raison d'état* as the value reflecting the actual nationwide interests. Moreover, Łastawski points to the volatility of the implementation context of these interests, as well as the impact of *raison d'état* on the State strategy⁸.

A detailed specification of interests encompassed by *raison d'état* is difficult to be made for many reasons, among which methodological orientation is very important. The scientists appreciating the realistic paradigm prefer "definite" interests referring to the

⁵ R. Stemplowski, *O kryterium etycznym w koncepcji racji stanu*, [w:] *Kryterium etyczne...*, s. 15.

⁶ A. Bałaban, *Polska racja stanu w świetle Konstytucji z 2 kwietnia 1997 roku*, [w:] *Konstytucyjny ustrój państwa. Księga jubileuszowa Profesora Wiesława Skrzydły*, red. T. Bojarski, E. Gdulewicz, J. Szreniawski, Lublin 2000, s. 42.

⁷ Zob. K. Łastawski, *Racja stanu w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2000, *passim*.

⁸ Idem, *Polska racja stanu po wstąpieniu do Unii Europejskiej*, Warszawa 2009, s. 27–28.

State, mostly national security, territorial integrity, sovereignty and independence. On the other hand, the admirers of the liberal (idealistic) approach are willing to perceive also other values also, such as freedom, human rights, standards of living, etc. This means that we don't have one, inter-subjective definition of *raison d'état*⁹.

It is necessary to prepare a catalogue of interests and values forming *raison d'état* postulated by various currents of political thought. The fact that a particular *raison d'état* of a selected State is easier to be analysed from the historical perspective has resulted in a lack of studies treating *raison d'état* as a category of political thought.

In accordance with the findings by Ryszard Zięba, Polish literature presents differences in thinking about the time range of *raison d'état*. Some accentuate the durability and long-term nature of the interests and values represented by *raison d'état*. Some scientists assume that *raison d'état* is relatively stable, and evolves after changes in the distribution of forces in the State or evident reshuffles on the international area. The third approach accentuates the historical variability and evolution of interests forming *raison d'état*. In this context, *raison d'état* has a definite time perspective, and includes the interests important in given times¹⁰.

It should be stressed that *raison d'état* is defined by the ruling authorities. This is connected with another challenge – there is the issue of the superficial identification of *raison d'état* by the examination of the traces and testimonies of political thought. The studies should be enriched by the recognition of political practice and the actual achievement of the assumed goals of domestic and foreign policy.

The third group of challenges includes the methodological challenges associated with the selection of the research approach. The definition of *raison d'état* depends on the methodology applied by the scientists in their studies. According to Ziemowit Jacek Pietraś, we may differentiate three main methodological approaches. The first one – normative, when politicians and scientists formulate the future and desired objective scope of *raison d'état*, namely the basic interests and goals of the State. The second one – declarative, when scientists analyse the political declarations of the central authorities of the State. This is an empirical approach examining declarations, and, thereby, voiced concepts. This research attitude leads to the conclusion that *raison d'état* forms a system of the most important political justifications for actions taken or intended to be taken. The third methodological position is called the realistic one. This is represented by the scientists, who do not limit themselves to an analysis of political declarations and programmes, but make the effort to reconstruct *raison d'état* on the basis of concrete actions by the State. They conclude that *raison d'état* forms a historically changing system of the basic, foreign and domestic interests of the State pursued in uncompromised way. The last approach seems to be the most useful and ensures the full recognition of the notion of *raison d'état*. However, it should be remembered that the dynamics of

⁹ R. Zięba, *Przewartościowanie pojmowania racji stanu na przykładzie Polski*, [w:] *Polska racja stanu*, red. S. Hattas, Warszawa 2010, s. 97. Eugeniusz Ponczek wrote about axiological determinants of reason of state. E. Ponczek, *Aksjologiczny wymiar polskiej racji stanu*, [w:] *Demokracja, liberalizm, społeczeństwo obywatelskie. Doktryna i myśl polityczna*, ed. W. Kaute, Katowice 2004, s. 406.

¹⁰ R. Zięba, *op. cit.*, s. 94.

international relations still requires the politicians to conduct continuous analysis and formation of new opinions, each time based on the changing reality¹¹.

In political studies, *raison d'état* may be analysed in two ways. 1) As the only one and valid standard or directive for the activities of the State authorities (an analysis of State documents, strategy and legal Acts reflecting *raison d'état* is necessary). 2) As a category of political thought – each political party has its own way of defining and formulating the concept of *raison d'état* (an analysis of not only testimonies of political thought but also its traces, i.e. the decisions taken by politicians who were active in the political arena or participated in governing are necessary to identify the issue to the fullest-possible extent). In the second approach, the recognition of the elements forming *raison d'état* in the political thoughts of a given party shall undoubtedly be challenging, because politicians willingly use final notions, usually taken arbitrarily, such as “*raison d'état*” or “the national interest”. At the same time, *raison d'état* is an argument in political debate – everyone who is of a different opinion is treated as a dilettante or a betrayer. Regardless of the level of political debate, the general question which should be answered by politicians is: what should we change in Polish social reality to achieve the goals recognised as strategic ones, namely securing the realisation of *raison d'état*?

The *raison d'état* policy almost always is an attempt to make the postulated values a reality. The situation is different when *raison d'état* is perceived mostly from the ideological and propagandist perspectives. In accordance with this way of thinking, in a democratic State, among other things, it is the opinions of the electorate that impact on the formulation of *raison d'état*. Therefore, the replication of opinions regarding the manner of achievement of the vital state interests is more justifiable than a normative analysis. This perspective is a source of proposals to reject the concept of *raison d'état* as the propagandist and ideological category useless in scientific analysis, and replace it with the notion of interest more useful in scientific analysis¹².

Considering all the previous findings, we should argue that political-science studies on *raison d'état* should not be limited only to the foreign policy, security and prestige of the State at the international level (the external domain). The belief that the notion of *raison d'état* corresponds only and exclusively, or even mostly, to foreign policy, is a misconception. The State means the country¹³. Other dimensions should be also considered – those relating to domestic policy, by which *raison d'état* may be achieved – the area of values, national identity, social well-being, economic solutions or even historical policy¹⁴.

¹¹ Z.J. Pietraś, *op. cit.*, s. 39–40; A. Rzegocki, *Optymizm nie zastąpi nam racji stanu*, Tezeusz.pl, <http://www.tezeusz.pl> (last viewed: 18.05.2014).

¹² R. Stemplowski, *Wstęp*, [w:] *Kryterium etyczne...*, s. 9.

¹³ Idem, *O konstytucyjnym pojęciu prowadzenia polityki...*, s. 247.

¹⁴ Zob. H. Domański, *Racja stanu a interesy narodu*, „Nauka” 2004/3, s. 7–25; W. Roszkowski, *Jaka powinna być polityka historyczna?*, [w:] *Polska racja stanu...*, s. 177; E. Ponczek, *Polityka wobec pamięci versus polityka historyczna: aspekty semantyczny, aksjologiczny i merytoryczny w narracji polskiej*, „Przegląd Politologiczny” 2013/2, s. 12–14.

3. WHY CATEGORY OF *RAISON D'ÉTAT* IS WORTH STUDYING?

Despite numerous difficulties and challenges, the issue of *raison d'état* is a research area worth consideration. There are several reasons why this area should be studied. First of all, we should agree with Ryszard Stemplowski that *raison d'état* is a very important standard, because it refers to central-government authorities as “the postulate of specific conceptualisation, namely the modelling of activities in the form of the administration of the State policy; it functions as the theoretical element of social practice”. Moreover, it particularises the hierarchy of policy goals and measures to achieve them, including the goals negotiated with foreign entities¹⁵.

Secondly, the usefulness of studying *raison d'état* may be corroborated by the relevance of this research category. Despite the dynamic development of globalisation processes and the transformation of traditional domestic policy (e.g. the phenomenon of “post-policy”), it should be stressed that the categories of *raison d'état* and the national interest still form an important determinant of political debate¹⁶. Although the processes of the globalisation and internationalisation of international life and the regionalisation of economic and political processes are having an increasing impact on the policy of individual countries, there are still national states that require the shaping of conditions for the achievement of their *raisons d'état*.

The issue of *raison d'état* is even more up to date, as some forecasts suggested by the scientists did not prove correct. Contrary to forecasts popularised in the 1990s, the 21st century will be the post-national era, and the “end of history” did not take place either. On the contrary, we are witnessing the rapid growth in importance of the issue of the State as an player in international relations, and challenging the supremacy of the State as compared to other phenomena taking place in the international relations. Despite transformations in the area of the tasks and functions of the State, the State is the most important link in international order.

The issue of sovereignty is perceived as being in the background of discussions about integration with the European Union recently held in Poland. Polish citizens are particularly sensitive about this matter – and they have historically-justified reasons. But this does not change the fact that the traditional understanding of sovereignty today – in conditions not only of membership in the EU but also of the progressive processes of globalisation – requires quite significant re-evaluations. Sovereignty understood as full independence from the external environment is losing its foundations. Its contemporary sense seems to be more accurately expressed by definitions pointing to subjectivity and abilities of States to achieve their *raisons d'état*. The European Union more often talks about collective or commonly achieved sovereignty. Yet President Charles de Gaulle used to say that international relations and alliances are not entered into to weaken sovereignty – but to actually strengthen it¹⁷.

¹⁵ R. Stemplowski, *O kryterium etycznym w koncepcji racji stanu*, [w:] *Kryterium etyczne...*, s. 15.

¹⁶ K. Kałużna, R. Rosicki, *O interesie narodowym i racji stanu – rozważania teoretyczne*, „Przegląd Polityczny” 2013/1, s. 126.

¹⁷ There are several factors that contributed to the return of pro-state thinking. Krzysztof Szczerski indicates it. Zob. K. Szczerski, *Analiza neogeopolityczna (neo-geo)*, [w:] *Podmiotowość geopolityczna: studia nad polską polityką zagraniczną*, red. K. Szczerski, Warszawa 2009, s. 16–17.

Undoubtedly, in the conditions of European integration, we are dealing with the re-valuation of *raison d'état*. However, this does not change the fact that *raison d'état* is still the principle of the primacy of the updated, vital and non-negotiable interests of the Republic of Poland. In the process of integration, it can be transformed into a principle that takes into account the co-defining by Poland and the achievement of the common objectives referring to both Poland and the whole structure of the European Union. The debate about *raison d'état* was revitalised due to the draft of the Constitutional Treaty for the EU. The establishment of the EU as a political commonwealth favours convergence and the simultaneous development of national and ethnic cultures, and therefore it is also in the interests of peripheral States, i.e. more poorly developed Member States of the EU, including Poland. The paradox is that although the notion of *raison d'état* is one of the most important issues, the contents of *raison d'état* are not the subject of a continuous decisive process conducted by the governing authorities that pursue policy, but rather a result of the permanent process of social construction and reconstruction. This paradox might be a feature of democracy. The official definition of *raison d'état*, or only particular interests, might be an instrument of pursuing policy of the Cabinet and parliamentary monitoring of its functioning, and postulates corresponding to contents of these notions – an important factor of public debate in the country and the EU¹⁸.

In the Third Republic of Poland, the idea of *raison d'état* is still vivid and seems to be current as long as the Polish State shall exist. The global economic crisis as well as the war between Russia and Georgia of 2008 strengthened the way of thinking in terms of the national interest. Questions about the basic assumptions of foreign policy were renewed, which led to a strong dispute in the public debate about Polish *raison d'état*, in particular in the context of membership of Poland in the EU¹⁹. Poland is one of the few States where in the field of contemporary political journalism, political debates and works in the area of social sciences the notion of *raison d'état* is commonly used or even abused.

Thirdly – the attractiveness of *raison d'état* as a scientific category in political sciences is confirmed by its positive connotations being a characteristic feature of the Polish contemporary meaning of *raison d'état*. As opposed to the majority of contemporary European countries, this notion is treated positively and often appears side by side with “the well-being of Poland” or “the national interest”²⁰. For centuries, this notion was nearly absent in the language of politics and political thinking. It gained popularity at the end of the 19th century, and particularly in the 20th century. The term, which in majority of countries is associated with Machiavellism, absolute power or supremacy of the interests of the State over the well-being of the citizens and with justification for the reprehensible acts of the authorities – in Poland is understood as something positive.

In many Western Europe countries, *raison d'état* brings negative associations with the assignment of excessive prerogatives to the State and its leaders, which – especially after the liberation of the political domain from religious and ethical connotations, which is occurring in contemporary times – is resulting in numerous

¹⁸ R. Stemplowski, *O konstytucyjnym pojęciu prowadzenia polityki...*, s. 252.

¹⁹ P. Musiałek, *Wstęp*, [w:] *Główne kierunki polityki zagranicznej rządu Donalda Tuska w latach 2007–2011*, ed. P. Musiałek, Kraków 2012, s. 5-6.

²⁰ A. Rzegocki, *Polska racja stanu w ostatnim dwudziestoleciu (1989–2009)*, Ośrodek Myśli Politycznej, <http://omp.org.pl> (last viewed: 21.10.2014).

examples of power abuse. The basic interest of the State was the main justification for bad or even criminal acts, and belief in higher purpose, namely the well-being of State, silenced the voice of conscience strong in the “classical” tradition. Actually, the notion of *raison d'état* has been contemporarily abused so many times that it is not surprising that it evokes such negative connotations in many countries²¹.

Fourthly – there is a need to illustrate the Polish specificity of the understanding of *raison d'état*. The Polish specificity of understanding the importance of the national interest should be underlined. Here, we should pay attention to specificity of the countries located in Central and Eastern Europe, which regained sovereignty (the main category of *raison d'état*) after 1989, liberating themselves from the supremacy of the Soviet Union – in this case, the significance of the national state and its interests is more important than in Western Europe. The category of *raison d'état* was used in Poland not only by politicians – realists, what was the feature of Western Europe, where *raison d'état* is strictly connected with *Realpolitik*²².

In the case of Poland, the notion of *raison d'état* is not reserved only for a realistic review of the international reality, and the biggest Polish politicians and theorists referring to the notion of *raison d'état* very often also repeated the principles of morality or justice and thought that their importance was invaluable in international relations. Therefore, they often modified their realism with elements of an idealistic approach to international relations²³.

The idea of *raison d'état* in Poland shared the features of the traditions of Western Europe as well as specific Polish values visible in freedom ideas and reluctance to submit to strong State authorities. The Polish tradition of thinking about *raison d'état* encompasses various elements, although republican elements were dominant. With the background of the development of Western European countries, Poland avoided the model of the strong, absolutist State. Polish historical experiences and roots revealed that the Republic of Poland for ages cultivated ideas of freedom and at the same time was characterised by an aversion to strong State authorities. This is confirmed by the fact that the idea of *raison d'état* worked out in the Polish background shared a lot of elements characteristic of the tradition of Western Europe. The conditions for achievement of *raison d'état* were variable²⁴.

4. FINAL REMARKS

While researching *raison d'état*, we encounter three main challenges: etymological and definitional, theoretical, and methodological. The first group of challenges is of an etymological and definitional nature. The second group of challenges is of a theoretical nature. These are associated with difficulties in the specification of the objective, subjective, spatial and time scope of the *raison d'état*. The third group of challenges

²¹ A. Rzegocki, *Najważniejsze definicje i główne obszary znaczeniowe racji stanu*, Ośrodek Myśli Politycznej, <http://omp.org.pl> (last viewed: 22.09.2014).

²² R.H. Wagner, *War and the State. The Theory of International Politics*, University of Michigan Press, Ann Arbor 2007, s. 59, 100.

²³ A. Rzegocki, *Optymizm nie zastąpi nam racji stanu*, Tezeusz.pl, <http://www.tezeusz.pl>, (last viewed: 18.05.2014).

²⁴ K. Łastawski, *Polska racja stanu po wstąpieniu...*, s. 10.

includes the methodological challenges associated with the selection of the research approach. We may differentiate three main methodological approaches (normative, declarative and the realistic one).

Despite numerous difficulties and challenges, the issue of *raison d'état* is a research area worth consideration. There are several reasons why this area should be studied. Firstly – *raison d'état* is a very important standard, because it refers to central-government authorities and particularises the hierarchy of policy goals and measures to achieve them, including the goals negotiated with foreign entities. Moreover, each state in its action and activity on the international scene is guided by reason of state, expressing its main interests. Secondly, the usefulness of studying *raison d'état* may be corroborated by the relevance of this research category. Despite the dynamic development of globalisation processes, the categories of *raison d'état* and the national interest still form an important determinant of political debate. Thirdly – the attractiveness of *raison d'état* as a scientific category in political sciences is confirmed by its positive connotations being a characteristic feature of the Polish contemporary meaning of *raison d'état*. Fourthly – there is a need to illustrate the Polish specificity of the understanding of *raison d'état*. The idea of *raison d'état* in Poland shared the features of the traditions of Western Europe as well as specific Polish values visible in freedom ideas and reluctance to submit to strong State authorities.

BIBLIOGRAPHY

- [1] Armitage D., *Edmund Burke and reason of state*, "Journal of the History of Ideas" 61/4 (2000).
- [2] Bałaban A., *Polska racja stanu w świetle Konstytucji z 2 kwietnia 1997 roku*, [w:] *Konstytucyjny ustrój państwa. Księga jubileuszowa Profesora Wiesława Skrzydły*, red. T. Bojarski, E. Gdulewicz, J. Szreniawski, Lublin 2000.
- [3] Cateeuw L., *The Reason of State: a European heritage. National and transnational levels*, Council for European Studies, <http://councilforeuropeanstudies.org>.
- [4] Domański H., *Racja stanu a interesy narodu*, „Nauka” 2004/3.
- [5] Gallie W.B., *Essentially contested concepts*, „Proceedings of the Aris-totelian Society” 1956/1.
- [6] Kałużna K., Rosicki R., *O interesie narodowym i racji stanu – rozważania teoretyczne*, „Przegląd Polityczny” 2013/1.
- [7] Łastawski K., *Polska racja stanu po wstąpieniu do Unii Europejskiej*, Warszawa 2009.
- [8] Łastawski K., *Racja stanu w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2000.
- [9] Musiałek P., *Wstęp*, [w:] *Główne kierunki polityki zagranicznej rządu Donalda Tuska w latach 2007–2011*, red. P. Musiałek, Kraków 2012.
- [10] Pietraś Z.J., *Racja stanu w polityce zagranicznej państwa*, [w:] *Racja stanu. Historia, teoria, współczesność*, red. E. Olszewski, Lublin 1989.
- [11] Ponczek E., *Aksjologiczny wymiar polskiej racji stanu*, [w:] *Demokracja, liberalizm, społeczeństwo obywatelskie. Doktryna i myśl polityczna*, red. W. Kaute, Katowice 2004.

- [12] Ponczek E., *Polityka wobec pamięci versus polityka historyczna: aspekty semantyczny, aksjologiczny i merytoryczny w narracji polskiej*, „Przegląd Politologiczny” 2013/2.
- [13] Roszkowski W., *Jaka powinna być polityka historyczna?*, [w:] *Polska racja stanu*, red. S. Hatłas, Warszawa 2010.
- [14] Stemplowski R., *O konstytucyjnym pojęciu prowadzenia polityki*, „Przegląd Sejmowy” 2007/4.
- [15] Stemplowski R., *O kryterium etycznym w koncepcji racji stanu*, [w:] *Kryterium etyczne w koncepcji racji stanu*, red. A. Krzynówek-Arndt, Kraków 2013.
- [16] Rzegocki A., *Polska racja stanu w ostatnim dwudziestolecu (1989–2009)*, Ośrodek Myśli Politycznej, <http://omp.org.pl>.
- [17] Rzegocki A., *Optymizm nie zastąpi nam racji stanu*, Tezeusz.pl, <http://www.tezeusz.pl>
- [18] Szczerski K., *Analiza neogeopolityczna (neo-geo)*, [w:] *Podmiotowość geopolityczna: studia nad polską polityką zagraniczną*, red. K. Szczerski, Warszawa 2009.
- [19] Wagner R.H., *War and the State. The Theory of International Politics*, University of Michigan Press, Ann Arbor 2007.

RACJA STANU – WYZWANIA BADAWCZE

Artykuł jest podzielony na dwie zasadnicze części. Pierwsza – odnosi się do problemów i wyzwań badawczych, które napotykają politolodzy, zajmując się racją stanu jako kategorią badawczą. Można je ująć w trzy grupy. Pierwsza jest związana z wyzwaniami natury definicyjnej, druga obejmuje problemy teoretyczne, trzecia – metodologiczne. W drugiej części artykułu zawarta jest odpowiedź na pytanie: dlaczego warto badać rację stanu jako kategorię współczesnej polskiej myśli politycznej? Wskazano na specyfikę i oryginalność pojmowania racji stanu przez polskie elity polityczne oraz jej aktualność w XXI w. W badaniach politologicznych rację stanu można traktować dwojako. Po pierwsze – jako jedyną i obowiązującą normę, dyrektywę w działaniu władz państwowych. W dokonaniu podstawowych ustaleń empirycznych przydatna będzie analiza dokumentów państwowych, strategii, aktów prawnych odzwierciedlających rację stanu danego państwa). W drugim ujęciu racji stanu – jako kategorii myśli politycznej – należy kierować się przekonaniem, że każda partia na swój sposób definiuje i formułuje własną koncepcję racji stanu. Niezbędna będzie analiza nie tylko świadectw myśli politycznej, ale też jej śladów, czyli decyzji podejmowanych przez polityków, którzy byli aktywni na arenie politycznej bądź uczestniczyli w sprawowaniu władzy. Ponadto wyzwaniem dla badacza niewątpliwie będzie rozpoznanie, które elementy składają się na rację stanu w myśli politycznej danej partii, gdyż politycy chętnie uciekają się do pojęć ostatecznych, zazwyczaj pojmowanych arbitralnie, jak „racja stanu” lub „interes narodowy”. Racja stanu jest jednocześnie argumentem w debacie politycznej – każdy, kto ma inne zdanie, jest traktowany jako „dyletant” lub „zdrajca”. Niezależnie od poziomu debaty politycznej, pytanie, na które muszą odpowiadać politycy, brzmi: co należałoby zmienić w polskiej rzeczywistości, aby zrealizować cele uznawane za strategiczne, czyli te, które gwarantują realizację racji stanu?

Słowa kluczowe: racja stanu, myśl polityczna, metodologia.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.24

Przesłano do redakcji: listopad 2014

Przyjęto do druku: lipiec 2015

Marek SIOMA¹

MYŚL POLITYCZNA LEGIONU MŁODYCH – AKADEMICKIEGO ZWIĄZKU PRACY DLA PAŃSTWA. WPROWADZENIE DO TEMATU

Legion Młodych (LM) był młodzieżową organizacją piłsudczykowską powstałą w 1930 r. Dotychczas nie doczekał się monografii, co czyni badania naukowe pionierskimi. Nieznana pozostaje nie tylko historia związku, ale i jego oryginalna, a zarazem kontrowersyjna myśl polityczna. Młodolegioniści, poczynawszy od pierwszej deklaracji ideowej z 1930 r., na piedestale postawili „ideę państwową” i państwo, któremu podporządkowali pozostałe elementy porządku społecznego. Rozwój myśli zależał przy tym od komendanta głównego i składu osobowego Komendy Głównej. W latach 1930–1932 przeważały hasła umiarkowane sprowadzające się do kontynuacji i rozwinięcia idei legionowej Józefa Piłsudskiego. Wraz ze wzrostem wpływów grupy Henryka Dembińskiego z Wilna poglądy polityczne LM ulegały radykalizacji, co znalazło odzwierciedlenie w drugiej deklaracji ideowej z 1932 r. Przyjęte na II Kongresie założenia ponownie czyniły myślą przewodnią państwo, ale młodolegioniści głosili także postulat zorganizowania narodu według hierarchii i dyscypliny, budowy państwa pracą i bronią krwi, tworzenia elity, którą miał stanowić żołnierz i człowiek pracy. Największymi wartościami stać się miały krew i trud. Myśl państwowa miała zostać zespolona z polskim światem pracy w celu przebudowy gospodarczej, społecznej i politycznej.

Realizując założenia ideowe ojca-kreatora Adama Skwarczyńskiego, myślnano także o symbiozie marksizmu z syndykalizmem, której amalgamat stałby się fundamentem państwa uspołecznionego. Domagano się ponadto likwidacji ustroju parlamentarnego opierającego się na fikcjach teoretycznych i przekształcenia psychiki społeczeństwa w myśl nowej etyki pracy. W polityce zagranicznej celem miały być zorganizowanie współżycia i współpracy narodów na obszarze międzymorza bałtycko-czarnomorskiego oraz rozbudowa marynarki wojennej i floty handlowej.

W następnej fazie rozwoju myśl polityczna się radykalizowała w zakresie zagadnień gospodarczych. Młodolegioniści żądali m.in. wprowadzenia gospodarki trójdzielnej (indywidualnej, uspołecznionej, państwowej), zakazu napływu kapitałów obcych, ingerencji państwa w obroty handlowe z zagranicą, zniesienia tajemnicy gospodarczej, czy też przebudowy ustroju rolnego. Oficjalnie jednak LM popierał działania rządowe. Kolejnym ważnym dokumentem, który ma istotne znaczenie dla analizy myśli politycznej LM, była trzecia deklaracja ideowa z 1935 r., w której złagodzeniu uległy postanowienia poprzedniej. Zniknęły m.in. zapisy o całkowitym upaństwowieniu gospodarki i przeciwstawieniu się instytucji Kościoła katolickiego na rzecz częściowego upaństwowienia i dążenia do zapewnienia każdemu obywatelowi jak najdalej posuniętej wolności sumienia i tolerancji. Legionowi Młodych nie udało się zrealizować deklarowanych założeń ideowych w praktyce, ale jego myśl polityczna miała wpływ na założenia deklaracji ideowo-politycznej Obozu Zjednoczenia Narodowego, co pozwala na konstatację, że – wbrew krytycznym ocenom – nie była ona bezwartościową paplaniną akademików.

¹ Dr hab. Marek Sioma, Instytut Historii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, pl. M. Curie-Skłodowskiej 5, 20–031 Lublin, tel. 608 535 399, e-mail: marek_sioma@poczta.onet.pl

Słowa kluczowe: Legion Młodych, organizacje młodzieżowe, obóz piłsudczykowski, myśl polityczna, II Rzeczpospolita

Legion Młodych (LM) był organizacją polityczną², chociaż jego działacze woleli określenie społeczno-wychowawcza. Powstał 13 lutego 1930 r. w Warszawie z inspiracji starszego pokolenia piłsudczyków – pułkowników³, choć członkowie twierdzili, że z samorzutnej potrzeby młodych, ideowych zwolenników Józefa Piłsudskiego⁴. W dniu narodzin pierwszy organ prasowy LM pisał: „Wyszliśmy Pierwszą Kadrową zrodzoną w Wolnej Polsce na podbój serc i umysłów młodzieży. Skończył się okres spotkań i poszukiwań, rozpoczął się czas nieustannego, codziennego, uciążliwego marszu pod szczytnym sztandarem Pracy dla Państwa”⁵.

Motywacją do działania była chęć ujęcia w pewną, logiczną całość młodego pokolenia, które nie mogło wziąć, ze względu na wiek, udziału w walkach o niepodległość⁶, a więc uzyskać legitymacji do rządzenia w państwie. Młodzi chcieli sami o sobie decydować⁷, ale uwzględniając ówczesną sytuację otrzymali wsparcie i opiekę seniorów, którzy mieli nie tylko czuwać nad poprawnością ideową nowej formacji, ale i zapewniać swym autorytetem przychylność struktur państwa na poszczególnych jego szczeblach⁸. Szczególnie ważne okazało się wsparcie Janusza Jędrzejewicza, Bogusława

² W październiku 1933 r. Zbigniew Zapasiewicz, komendant główny LM, w *Memoriale w sprawie Legionu Młodych* przesłanym Waleremu Sławkowi pisał, że był on organizacją młodzieżową o „wybitnie politycznym charakterze [...] do fanatyzmu niemal uznającą ideologię państwową”. Zob. Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem (dalej: BBWR), sygn. 25, k. 3. Zob. *Legion Młodych w r. 1933 w oczach własnych*, oprac. J. Borkowski, „Pokolenia” 28/4(1969), s. 113.

³ A. Pilch, *Studencki ruch polityczny w Polsce w latach 1932–1939*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” CCXCIX, „Prace historyczne” 1972/37, s. 31.

⁴ *Idee i myśli Legionu Młodych*, Warszawa 1937, s. 3; Ksawery Pruszyński pisał: „Z momentem tym rozpoczął się proces, który ani się dotąd nie skończył, ani ostatecznie sklarował: młode pokolenie, które uznało, że wszelkie idee polityczne niewoli, nawet idea niepodległości, straciły 11 listopada 1918 roku grunt pod nogami, poczęło sobie stwarzać dla nowych warunków nową polityczną koncepcję. Ruch ten zogniskował się na uniwersytetach. [...] Następnie w wytworzeniu dwóch ruchów ideowych młodzieży, które zrywały najzupełniej z wszelkimi ideologiami politycznymi niewoli. Te ruchy ideowe są: Legion Młodych – skłaniający się w miarę zmniejszania lub zwiększania swej zależności od BBWR coraz bardziej ku kolektywizmowi sowieckiemu «o treści narodowej», o zapędach antyreligijnych pod formą antyklerykalizmu...”. Zob. K. Pruszyński, *Niezadowoleni i entuzjaści. Publicystyka, t. I: 1931–1939*, wstęp J. Roszko, wybór tekstów G. Pyka i J. Roszko, Warszawa 1990, s. 135.

⁵ *W otwarte karty*, „Echo Akademickie” (dalej: EA) 1931/5, s. 1.

⁶ W tym czasie istniały dwie liczące się młodzieżowe organizacje propiłsudczykowskie: Związek Polskiej Młodzieży Demokratycznej i Myśl Mocarstwowa. Powstanie trzeciej – Legionu Młodych – było elementem walki o władzę w obozie piłsudczyckim; próbą zdobycia przyczółka młodzieżowego przez grupę pułkowników. Zob. A. Pilch, *Prasa studencka w Polsce 1918–1939. Zarys historyczny. Bibliografia*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. MI. Prace historyczne” 1990/96, s. 32–33.

⁷ W pierwszej deklaracji ideowej podkreślano „całkowitą samodzielność i niezależność naszego ruchu”. Zob. *Deklaracja Ideowa Legionu Młodych. Na granicy pokoleń. Kolumny zwycięstwa*, Warszawa 1931, s. 5.

⁸ Szerzej o tym: [Aleksander Kawalkowski], *Zagadnienie młodzieży w Polsce*, [w:] *Sanacji kłopoty z młodzieżą*, oprac. J. Borkowski, „Pokolenia” 1970/2, s. 128.

Miedzińskiego, Juliusza Ulrycha, Adama Skwarczyńskiego (inicjator powstania LM⁹) oraz Józefa Piłsudskiego¹⁰. Akceptacja przez Marszałka, jedyne go członka honorowego, poglądów i działań młodolegionistów, być może powodowana przynależnością do związku jego starszej córki Wandy, oznaczała praktycznie możliwość swobodnej działalności¹¹, w tym tworzenia nowatorskich, ale i kontrowersyjnych idei i programów politycznych.

Młodzi chcieli rozpocząć swą polityczną karierę od porozumienia się (poznania ze „starymi”), co miało dać możliwość stworzenia platformy do obopólnego zrozumienia¹², ale proces ten nie przebiegał w sposób właściwy¹³. Trudno było wypracować jednolitą płaszczyznę współpracy, a ponadto młodzi, nie czekając na konstruktywną konwersację, przystąpili w sierpniu 1930 r. do konkretnych prac politycznych, tworząc „we wszystkich środowiskach odnośne referaty wyborcze” i przystępując do realnej pracy¹⁴. Zapowiedzieli przy tym intensywną pracę organizacyjną¹⁵, której efektem miało być powstanie struktur terenowych w miastach akademickich¹⁶. „Głównym celem Legionu Młodych – pisał Andrzej Pilch – było bowiem wyparcie przeważających dotąd wpływów młodzieży narodowej z terenu szkół wyższych i zajęcie ich miejsca”¹⁷.

Warto dodać, że nakreślony cel był wytyczną kreatorów LM. Natomiast pierwszym „programem politycznym” członków-założycieli była „idea państwowa”, w sytuacji gdy od lata 1929 r. trwał samorzutny proces tworzenia się grup młodzieży akademickiej zorientowanej propaństwowo „szukających jeszcze po omacku punktu oparcia w pogoni za wielkością myśli i pracy”¹⁸. W grudniu 1929 r. w Warszawie powstała pierwsza deklaracja ideowa, której treścią było hasło „Wszystko dla Potęgi i Wielkości Państwa

⁹ T. Katelbach, *Spowiedź pokolenia*, przejrzał, poprawił i posłowiem opatrzył S. Cenckiewicz, Gdańsk 2001, s. 228.

¹⁰ B. Żongołłowicz, *Dzienniki 1930–1936*, oprac. D. Zamoyska, Warszawa 2004, s. 320; Zob. też: *Przedstawiciele Legionu Młodych u Marszałka Piłsudskiego*, „Kurier Wileński” nr 2281/39(1932), s. 2; Nieco ironicznie pisał o tym Adolf Nowaczyński: „W każdym razie nowi Wileńczycy mają już glejt nietykalności (immunitet), mogą pisać i mówić, co się im podoba żywnie i w wolnej chwili gwizdząc na sanacyjnych prawicowców. Jeżeli mocniej gwizdną, może jeszcze Torysi i do nich przyjdą?”. Zob. idem, *Plewy i perły*, Warszawa 1991, s. 193.

¹¹ *Marszałkowa Piłsudska, gen. Rydz-Śmigły i płk Sławek objęli protektorat nad Legionem Młodych*, EA 10 X 1930/1, s. 1.

¹² W. Z., *Młodzieży – Ciebie bałamucą. Książka Wojciecha Stpicyńskiego*, EA 10 X 1930/1, s. 2.

¹³ Szerzej: M. Sioma, *Młodzi contra starzy: Legion Młodych w obozie piłsudczykowskim (1930–1935)*, [w:] *Adaptacja – reforma – stabilizacja. Przestrzeń publiczna we współczesnych systemach politycznych*, red. T. Koziełło, P. Maj, W. Paruch, Rzeszów 2010, s. 161–175.

¹⁴ *Rok walki o lepsze Jutro Polski. Wywiad z Komendantem Głównym Legionu Młodych p. Zbigniewem Zapasiewiczem*, EA, 10 X 1930/1, s. 2.

¹⁵ *Ibidem*, s. 2.

¹⁶ W listopadzie 1930 r. Legion Młodych był częścią składową Bloku Młodzieży Współpracującej z Marszałkiem Piłsudskim, w którego skład wchodziła młodzież akademicka, wiejska i rzemieślnicza w liczbie 200 tys. Zob. *Wielki Blok Młodzieży Współpracującej z Marszałkiem Piłsudskim*, EA, 1 XI 1931/2, s. 1. Taka „konfederacja” organizacji młodzieży uniwersyteckiej wynikała z przekonania, że rozbiście społeczne państwa utrudniało, a nawet uniemożliwiała „państwo-twórczą pracę, paraliżując najlepsze poczynania”. Zob. *ibidem*.

¹⁷ A. Pilch, *Studencki ruch polityczny...*, s. 36.

¹⁸ *W otwarte karty...*, s. 1.

Polskiego”¹⁹. Trudno jednakże jednoznacznie stwierdzić, czy tylko takie przestanie-program propaństwowa młodzież warszawska mogła zaproponować innym środowiskom akademickim. Wiadomo, że hasło to w roku 1933 Stanisław Garczyński utożsamiał z „pierwszą deklaracją ideową”, którą emisariusz z Warszawy zawiózł do Lwowa, gdzie została przyjęta przez 120 zorganizowanych akademików czekających, jak pisano *ex post* w prasie młodolegionowej, na sygnał. Wydaje się jednak mało prawdopodobne (szczególnie w świetle przekazów źródłowych), aby przywołane hasło mogło być pierwszą deklaracją ideową. Bardziej możliwe, że była nią deklaracja programowa zbliżona strukturą do wydanej drukiem w 1931 r. *Deklaracji Ideowej Legionu Młodych*²⁰. Jeśli przyjąć, że tak było, to dysponujemy dokumentem, który pozwala odtworzyć pierwszy polityczny program LM. Przewidywał on rozbudzenie zapału „dla sprawy Państwa Polskiego”, wychowywanie pokoleń uważających za swój trud pracę na rzecz kraju, a za „główny pion sumienia obywatelskiego, poczucie odpowiedzialności za losy Państwa” i ludzi czynu, którzy rozumieliby „doniosłość istnienia Państwa i wyższości obowiązków wobec Niego nad wszelkimi interesami grupowymi i osobistymi”²¹. W przekonaniu młodolegionistów ówczesne ruchy i ustroje polityczne (nacjonalizm, parlamentaryzm, demokratyzm, liberalizm i socjalizm) znajdowały się w kryzysie, a komunizm dogorywał. Zrzeszając się pod znakiem honoru i „sztandarem cnót rycerskich naszych przodków”, członkowie LM deklarowali chęć wyjścia „na spotkanie” nowym czasom i formom życia, dając pierwszeństwo w pracy twórczej prawdom wyższego rzędu (moralnym), których upatrywali w religii²². Legion Młodych od początku założył także walkę z Obozem Wielkiej Polski, komunizmem i Centralnym Komitetem Wykonawczym Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS), a we własnym obozie z grupą „Przełomu” i grupami siejącymi anarchię w walczącej armii²³. Ponadto istotna była dla niego rywalizacja, chociaż w innym charakterze: „ze starszym społeczeństwem o należyty stosunek do poczynań naszego pokolenia”, aby być „przez starsze społeczeństwo zrozumiani, abyśmy my ludzie jutra, nie byli mierzni miarą wczorajszą, ani naginani zbytnio do potrzeb dnia dzisiejszego”²⁴. Nie bez znaczenia było przy tym głoszenie hasła kontynuacji i rozwinięcia idei legionowej Józefa Piłsudskiego.

Sformułowane w pierwszych dwóch latach działalności założenia okazały się jednakże mało skuteczne, albowiem pod koniec 1931 r. LM liczył w Warszawie, Krakowie, Lwowie, Lublinie i Wilnie zaledwie około 850 członków, czyli niecałe 2% wszystkich ówczesnych studentów²⁵. Rzutowało to na kolejne wydarzenia dotyczące tej formacji. Chodziło przede wszystkim o wzmocnienie jego potencjału intelektualnego w taki sposób, aby mógł skutecznie przeciwstawiać się młodzieży wszechpolskiej. Dlatego też Janusz Jędrzejewicz podjął decyzję o przyciągnięciu do współpracy „silnej intelektualnie i

¹⁹ S. Garczyński, *Na podbój serc młodego pokolenia*, „Legion Młodych” 1933/1, s. 3.

²⁰ Z treści poprzedzającej dwanaście paragrafów deklaracji ideowej wynika, że tekst powstał w momencie, gdy istniał już LM, a więc po 13 II 1930 r. Zob. *Deklaracja Ideowa Legionu Młodych...*, s. 3.

²¹ *Ibidem*, s. 4.

²² *Ibidem*, s. 5–6.

²³ *W otwarte karty...*, s. 1–2.

²⁴ *Ibidem*, s. 2.

²⁵ A. Pilch, *Studencki ruch polityczny...*, s. 36.

wpływowej w środowisku studenckim grupy H[enryka] Dembińskiego²⁶, która w Wilnie skutecznie neutralizowała działania młodzieży narodowej. Szkopuł polegał jednakże na tym, że zarówno Dembiński, jak i jego współpracownicy uzasadnienia swych poglądów poszukiwali „zarówno w katolickiej doktrynie społecznej, jak i w marksizmie”²⁷. Komunizm został oficjalnie uznany za zbrodnię stanu w 1932 r.²⁸, a więc rok po tym, jak wileńscy młodolegioniści zdążyli na łamach „Słowa” i jego dodatków („Żagary” i „Wilcze Zęby”) wyeksponować założenia programu, który krytykował ustrój kapitalistyczny oraz „etyczny typ człowieka, którego wychowuje demokracja burżuazyjna”²⁹. Postulowali także „przejęcie przez państwo kierownictwa nad całą produkcją narodową, społeczną kontrolę nad kapitałem, planową gospodarkę, wyłączenie obszarników, organizowanie chłopskich spółdzielni wytwórców”³⁰ oraz konieczność powstania państwa pracy zorganizowanej.

Były to poglądy radykalne, które w pewnej mierze znajdowały posłuch we władzach Komendy Głównej LM i u Zbigniewa Zapasiewicza, który jako komendant główny miał nadzieję na stworzenie symbiozy marksizmu z syndykalizmem, jej amalgamat stałby się fundamentem państwa uspołecznionego. Warto dodać, że założenie to korelowało z przekonaniami Adama Skwarczyńskiego dążącego do stworzenia ideologii, którą obóz piłsudczykowski mógłby przyciągnąć młodzież³¹.

Służyła temu między innymi wydana 19 marca 1932 r. druga deklaracja ideowa, którą uchwalił II ogólnopolski kongres LM w Warszawie. Liczyła piętnaście punktów zawierających swoisty program polityczny. Jego myślą przewodnią było państwo, któremu młodolegioniści podporządkowali pozostałe elementy. Głosili postulat zorganizowania narodu według hierarchii i dyscypliny, budowy państwa pracą i bronią krwi. Wynikało z tego, że elitą państwa miał być żołnierz i człowiek pracy, a krew i trud były największymi wartościami. Praca w rozumieniu twórców deklaracji była wartością samą w sobie i pierwszym obowiązkiem obywatela Rzeczypospolitej. Miała być także jedynym tytułem do korzystania z „usług społecznych”³². Myśl państwowa miała zostać zespolona z polskim światem pracy w celu „przebudowy gospodarczej, społecznej i politycznej”. To ostatnie hasło zostało rozwinięte w punkcie szóstym deklaracji, który głosił, że „Państwo Polskie musi zerwać z niewytrzymującym już próby życia ustrojem gospodarczym, liberalno-kapitalistycznym i przekształcić się w państwo zorganizowanej pracy, rządzone przez zorganizowaną hierarchicznie elitę fachową i prowadzące swą gospodarkę na zasadach planowości. Podstawą przyszłego planu gospodarczego winno być dążenie do osiągnięcia jak największej samodzielności gospodarczej w stosunku do zagranicy”³³. Dopełniał go następny postulat głoszący, że „Nowy ustrój gospodarczy

²⁶ *Ibidem*, s. 37.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Od 1932 r. wraz z wejściem w życie nowego Kodeksu karnego działalność komunistyczna była traktowana jako zbrodnia stanu zagrożona karą od 10 lat pozbawienia wolności do dożywotniego więzienia lub kary śmierci. Zob. M. Jedynak, *System kar w partyzanckich szeregach*, „Wiedza i Życie. Inne oblicza historii” 2014/2, s. 18.

²⁹ A. Pilch, *Studencki ruch polityczny...*, s. 37.

³⁰ *Ibidem*, s. 37.

³¹ Zob. A. Skwarczyński, *Myśli o nowej Polsce*, Warszawa 1934.

³² Ten element deklaracji nie został doprecyzowany.

³³ *Deklaracja Ideowa uchwalona przez II Ogólnopolski Kongres Legionu Młodych w Warszawie, dn. 19 marca 1932 r.*, „Legion Młodych” 1933/1, s. 2.

oprzeć się musi na kontroli Państwa nad produkcją, oraz na przymusowych związkach zawodowych”³⁴.

Ponadto w deklaracji domagano się likwidacji ustroju parlamentarnego opierającego się na fikcjach teoretycznych i przekształcenia „psychiki społeczeństwa w myśl nowej etyki pracy”. W polityce zagranicznej celem miało być zorganizowanie „współzycia i współpracy narodów” na obszarze międzymorza bałtycko-czarnomorskiego, ale i w obszarze Bałtyku z rozbudową marynarki wojennej i floty handlowej. W polityce wewnętrznej postulowano współpracę bez nienawiści, wierność i lojalność obywateli wobec Polski manifestowana w konieczności obrony granic i ich nietykalności. A także w myśl zasady wolności sumienia deklarowano tworzenie „nowego typu obywatela polskiego”, ale w poszanowaniu religii, jako „źródła idealnych pierwiastków ludzkości”. Obywatele i państwo postępować mieli według zasady dotrzymywania słowa, kierując się honorem osobistym i zbiorowym połączonym z honorem pracy³⁵.

Należy stwierdzić, że wpływy koncepcji politycznych grupy Dembińskiego są aż nadto widoczne oraz że stały się one (jak też publicystyka ich dotycząca) podstawą do oskarżania LM (szczególnie w Wilnie) o bolszewizm w myśleniu. Dał temu wyraz między innymi Adolf Nowaczyński, nazywając działaczy tego oddziału „wostoczną sanacją”³⁶. Przyczyniły się do tego poglądy wypowiedziane przez prominentnych działaczy młodolegionowych z Wilna. Stefan Jędrychowski twierdził wręcz, że: „1. Polska, jako kraj, stanowiący kolonię kapitału zagranicznego, głównie francuskiego, miałaby zerwać z dotychczasowym układem stosunków, 2. Polska winna by oprzeć swój byt gospodarczy o współpracę gospodarczą z Rosją tzn. Związkiem Radzieckim, 3. Taka współpraca wymagałaby zrzucenia z Polski deprawujących więzów obecnego ustroju gospodarczego”³⁷. Na te wynurzenia zareagowała redakcja „Robotnika” dowodząc, że jeśli LM był przeciwnikiem socjalistycznej koncepcji przebudowy ustroju społeczno-politycznego i kulturalnego, to w rzeczywistości domagał się Polski przynależnej do sowieckiego obszaru gospodarczego w roli „równouprawnionego współczynnika, zorganizowanego na sposób podobny, niejako przystosowany”³⁸. W kontekście asymilacji gospodarczej z ZSRS nastąpiłaby jednak asymilacja państwowo-polityczna, czego Jędrychowski nie dostrzegał³⁹. Nowaczyński spuentował twórców określeniami: „wileńskie komsomolce” i „komsomalcy”. Natomiast Nathan Szwalbe z „Naszego Przeglądu” stwierdził, że najbardziej wysunięte na Wschód Wilno „stało się ośrodkiem nowej lewicy polskiej, *odważnie* szukającej samodzielnych dróg i haseł”⁴⁰. Andrzej Pilch zauważył natomiast, że „założenia ideowe Legionu Młodych w tym czasie pod wpływem różnych środowisk stanowiły próbę pogodzenia elementów postępowego programu w

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ A. Nowaczyński, *Plewy i...*, s. 184.

³⁷ Cyt. za: *ibidem*, s. 186.

³⁸ Cyt. za: *ibidem*.

³⁹ Cyt. za: *ibidem*; Inaczej postrzegał to zagadnienie Ksawery Pruszyński, który stwierdził, że Stefan Jędrychowski w 1932 r. podczas odczytu w Wilnie przekonywał, że Polska powinna była przyłączyć się do ZSRS i stać się bratnią republiką Ukrainy, Azerbejdżanu i Kazachstanu. Zob. K. Pruszyński, *Promienie ultra czerwone*, [w:] idem, *Powrót do Sopolicowa. Publicystyka*, t. II: 1940–1948, wybór tekstów G. Pyka i J. Roszko, Warszawa 1990, s. 122.

⁴⁰ Cyt. za: A. Nowaczyński, *Plewy i...*, s. 188, podkreślenie w oryginale.

zakresie reform społecznych z pewnymi postulatami ustrojowo-politycznymi, których wzór zawierała zarówno doktryna społeczna Kościoła katolickiego, jak i ustroj faszystowski⁴¹. Krytykę deklaracji przeprowadził natomiast Związek Polskiej Młodzieży Demokratycznej (ZPMD), podkreślając różnice w programie organizacji konkurującej o wpływy w tej samej grupie docelowej (młodzież akademicka, inteligencja pracująca, robotnicy). Uznania nie znalazły korporacjonizm, syndykalizm, zasady: elity zawodowej, skrajnej lewicowości, antyklerykalizmu, czy też idea państwowa w rozumieniu LM postrzegana przez ZPMD jako „faszystowska koncepcja nadrzędności państwa, opierająca się na hierarchii i dyscyplinie”⁴². Należy dodać, że spór miał podłoże w „starszym społeczeństwie”, gdzie trwała rywalizacja między pułkownikami popierającymi Legion Młodych a naprawiaczami wspierającymi Związek Polskiej Młodzieży Demokratycznej. Głos w dyskusji zabrał także promotor LM w Wilnie z czasów jego początków, Stanisław Mackiewicz (Cat), zwracając uwagę, że kształt myśli politycznej LM był w pewnym sensie pochodną „machnięcia ręką” przez Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem (BBWR) na związek, który postrzegano jako organizację policyjną wykonującą polecenia władzy⁴³.

Analizując rozwój myśli i działalności politycznej LM, wypada zauważyć, że w ciągu niespełna 15 miesięcy od momentu jego powstania nastąpiła krystalizacja poglądów, a także sformułowanie przez Leona Stachórskiego, kolejnego komendanta głównego, przekonania, że LM powinien spełniać trzy zasadnicze warunki: posiadać ideę życiową i odpowiednią strukturę organizacyjną, mieć fanatyków i wodza o wielkim autorytecie moralnym⁴⁴. Nie ulega przy tym wątpliwości, że cała działalność polityczna nastawiona była na realizację tych założeń⁴⁵ oraz że dla młodolegionistów wodzem nadal pozostawał Józef Piłsudski⁴⁶. Warto zauważyć, że założenia programowe zawarte w drugiej deklaracji ideowej, inaczej niż w większości podobnych tekstów, kwestie ustroju gospodarczego stawiały przed politycznymi⁴⁷. Wiedzie to do przekonania, że przyszły ustroj polityczny miał być pochodną zmian gospodarczych, to jest między innymi rezygnacji z kapitalizmu, i do stwierdzenia, że LM przekroczył bramy i mury uczelni wyższych, kierując swój program do robotników i inteligencji pracującej. Takie zdefiniowanie grupy docelowej spowodowało zmianę taktyki i metod działania, a w konsekwencji konflikty, które narastały między LM a BBWR i „ludźmi sprawującymi opiekę nad organizacją”⁴⁸. Ich podłożem była również nowa ustawa o szkołach akademickich (15 marca 1933 r.)

⁴¹ A. Pilch, *Studencki ruch polityczny...*, s. 40.

⁴² *Ibidem*, s. 42.

⁴³ S. Mackiewicz, *Ćwierć prawdy o „Legionie Młodych”*, „Słowo” 3491/353(1933), s. 1.

⁴⁴ A. Nowaczyński, *Perty i...*, s. 191.

⁴⁵ Świadczy o tym chociażby zorganizowanie dla działaczy młodolegionowych we Lwowie seminarium politycznego, a w Warszawie seminariów prądów ideowych, politycznego i ekonomicznego. Zob. AAN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (dalej: MSW), sygn. 856, k. 6, *Sprawozdanie kwartalne z życia polskich legalnych związków i stowarzyszeń za okres od 1 stycznia do 31 marca 1933 r.*

⁴⁶ K. Moczarski, *Sygnal Komendanta*, „Państwo Pracy”, 8 X 1933/32, s. 1.

⁴⁷ Nie dziwi zatem, że w roku 1934 projekt nowej konstytucji został oceniony jako niewystarczający pod względem zmian ustroju gospodarczego. Zob. J. Koziński, *Legion Młodych a Konstytucja Styczniowa*, [w:] *Pod znakiem pracy 1930–1934: jednodniówka, Legion Młodych*, Brzeżany 1934, s. 15.

⁴⁸ [Aleksander Kawalkowski], *op. cit.*, s. 128.

zakazująca aktywności politycznej organizacjom ogólnopolskim i międzyuczelnianym na terenie akademickim, odbierająca prawo przynależności do stowarzyszeń uczelnianych absolwentom i wzmacniająca nadzór innymi nad ich gospodarką. W wypadku LM, który popierał wprowadzenie ustawy⁴⁹, doprowadziło to do wykrystalizowania się przekonania o konieczności rozwinięcia działalności „na szerszej arenie politycznej”⁵⁰.

Nie bez racji wydaje się również zwrócenie uwagi na fakt, że największa aktywność polityczna LM przypadła na czasy wielkiego kryzysu gospodarczego, co miało i ten skutek, że ogrom problemów, z którymi mierzył się rząd i BBWR, przesłaniał nieco zagadnienie młodzieży⁵¹. Dzięki temu istniejące i nowo powstałe organizacje młodzieżowe bardzo szybko upodabniały się do partii politycznych⁵². Tak też w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) postrzegano LM⁵³. Należy dodać, że ewolucja ta wyraźnie kolidowała, szczególnie od 1933 r., z polityką MWRiOP, którego naczelnik Wydziału Polityki Oświatowej Aleksander Kawałkowski postulował, postępując się przykładem LM, uznanie zasady stanowiącej, że „młodzież musi być kierowana, prowadzona, wychowywana [...] i pod żadnym pozorem nie może sama stanowić niezależnego ośrodka dyspozycji wychowawczej”⁵⁴. O taktyce i ideologii decydować mieli starsi! Młodym pozostawiono sferę wykonawczą.

Narastająca krytyka zmusiła działaczy młodolegionowych do przedyskutowania podstaw programu na III kongresie LM (3–6 maja 1933 r.) w Poznaniu⁵⁵. Bardzo mocno podkreślono tam polską rację stanu jako najważniejsze kryterium w rozwoju i potęgi państwa polskiego⁵⁶. Jednocześnie działacze młodolegionowi rozstrzygnęli, poprzez własne „prawdy ideowe”, sposób ich realizacji. Komendant główny pisał: „Zasady ideologii Legionu Młodych w żadnym więc razie nie mogą być uznane za cele same w sobie, ale za wskazania jedynie właściwych dróg, prowadzących do celu największego, jakim jest wielkość i potęga Polski”⁵⁷. Zdaniem Stachórskiego odbierało to adwersarzom podstawę krytyki dowodzącej, że LM stawał się talmudystyczny i doktrynerski. Ponadto na III kongresie młodolegioniści wyraźnie zdefiniowali wroga, upatrując go w endecji, stronnictwie, które „zapisało się haniebnymi kartami w dziejach Polski”⁵⁸. Wskazano także młodzież jako grupę, od której należało rozpocząć „deendekację”. Jednocześnie uznając Związek Strzelecki za jedyną organizację mającą prawo prowadzić działalność

⁴⁹ AAN, MSW, sygn. 856, k. 6, *Sprawozdanie kwartalne z życia polskich legalnych związków i stowarzyszeń za okres od 1 stycznia do 31 marca 1933 r.*

⁵⁰ [Aleksander Kawałkowski], *op. cit.*, s. 129.

⁵¹ Por. *Legion Młodych w r. 1933...*, s. 109–125.

⁵² [Aleksander Kawałkowski], *op. cit.*, s. 120.

⁵³ Ówczesny wiceminister wyznań religijnych i oświecenia publicznego ks. Bronisław Żongołłowicz zapisał w swoim dzienniku pod datą 4 maja 1934 r.: „Od 2-ch lat [Legion Młodych – M.S.] wszedł na teren pozaakademicki i stał się stronnictwem politycznym. Operować zaczął demagogią, burzyć zaczął niechęć do starego pokolenia... [Zbigniew] Zapasiewicz wodził rej sam, zdeprawował się i innych zdemoralizował”. Zob. B. Żongołłowicz, *op. cit.*, s. 531.

⁵⁴ [Aleksander Kawałkowski], *op. cit.*, s. 125.

⁵⁵ *III Ogólnopolski Kongres Legionu Młodych w Poznaniu. Pod znakiem przemian, Legion Młodych” 1933/4–5*, s. 12.

⁵⁶ L. Stachórski, *Oblicze polityczne Legionu Młodych*, „Legion Młodych” 1933/4–5, s. 17.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*.

wojskową, LM przypisał sobie „teren wychowania obywatelskiego i państwowego w ruchu strzeleckim”, mając nadzieję na „zrozumienie dla powyższej tezy”⁵⁹.

Pozostałe elementy myśli politycznej (polityka zagraniczna, mniejszości narodowe) nie uległy zmianom. Radykalizowała się natomiast myśl w zakresie zagadnień gospodarczych. Legion Młodych domagał się bowiem: 1. ograniczenia ustawowego maksimum posiadania indywidualnego (upaństwowienia wielkiej i średniej własności); 2. gospodarki trójdzielnej (indywidualnej, uspołecznionej, państwowej); 3. zakazania napływu kapitałów obcych jako nieliczących się „ani ze stroną społeczną, ani gospodarczą procesów bezpośrednich i wtórnych”; 4. daleko posuniętej ingerencji państwa w obroty handlowe z zagranicą; 5. zniesienia tajemnicy gospodarczej; 6. rozwoju sił fachowych; 7. ingerencji państwa w gospodarkę leśną i wodną z dążeniem do „upaństwowienia wielkich obszarów leśnych”; 8. całkowitej przebudowy ustroju rolnego (wywłaszczenie wielkiej własności prywatnej za odszkodowaniem w wysokości maksimum ustawowego posiadania); przymusowej komasacji i melioracji, powstania państwowych gospodarstw wzorcowych, oraz spółdzielczości organizowanej i kontrolowanej przez państwo⁶⁰. Znamienne jest przy tym, że III kongres, próbując uchronić LM przed krytyką za poglądy gospodarcze, stwierdził, że popierał politykę rządu w tym zakresie, koncentrując swoją uwagę i wysiłki na sprawach ustrojowych i przeszłości⁶¹.

Tak więc od lata 1933 r. LM, liczący już około 3 tysięcy członków akademików⁶², działał nadal w oparciu na zasadach deklaracji ideowej z 1932 r. zrzeszając nie tylko młodzież o poglądach umiarkowanych, nacjonalistycznych, ale i „zwolenników radykalnych reform społecznych”⁶³. Można przyjąć za Włodzimierzem Bociąńskim, że była to organizacja stojąca na gruncie „tzw. nacjonalizmu społecznego o zabarwieniu religijnym i idealistycznym”, dla której kult państwa pozostawał świętością, a „przebudowa społeczna nie była celem lecz środkiem, aby mogła istnieć wielka i silna Polska”⁶⁴. Bardzo mocno natomiast przeciwstawiano się w LM komunizmowi, szczególnie niebezpiecznemu na Kresach Wschodnich⁶⁵.

Hucznie obchodzone czterolecie istnienia Legionu Młodych (18 lutego 1934 r.) nie mogło jednakże przykryć coraz większej krytyki ze strony nie tylko opozycji (endecji, komunistów, Kościoła katolickiego⁶⁶), ale i „starych” piłsudczyków, którym zaczynały

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *III Ogólnopolski Kongres Legionu Młodych...*, s. 15.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² E. Kaszuba, *System propagandy państwowej obozu rządzącego w Polsce w latach 1926–1939*, Toruń 2004, s. 177. W październiku 1933 r. Zbigniew Zapasiewicz w memoriale do Walerego Sławka szacował całkowitą liczbę członków na 18 tys. Zob. AAN, BBWR, sygn. 25, k. 7.

⁶³ A. Pilch, *Studencki ruch polityczny...*, s. 52.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 52.

⁶⁵ AAN, MSW, sygn. 856, k. 29, *Sprawozdanie kwartalne z życia polskich legalnych związków i stowarzyszeń za okres od 1/IV do 31.VI. 1933 r.*; 3 września 1933 r., podczas II ogólnowołyńskiego zjazdu LM podjęto deklarację, że „Legion Wołyński tępić będzie wszelkie jego (komunizmu) przejawy w życiu politycznym, społecznym i intelektualnym, dążąc do usunięcia poza nawias społeczeństwa tych jednostek, które by w jakiegokolwiek dziedzinie wykonywały destrukcyjny wpływ doktryny komunistycznej”. Zob. *ibidem*, k. 48, *Sprawozdanie kwartalne z życia polskich legalnych związków i stowarzyszeń za okres od 1 lipca do 31 września 1933 r.*

⁶⁶ *Ibidem*, sygn. 857, k. 9, *Sprawozdanie kwartalne z życia polskich legalnych stowarzyszeń i związków za okres od 1 stycznia do 31 marca 1934 r.*

przeszkadzać coraz głośniejszy i donioślejszy wybrzmiewający nacjonalizm, radykalizm i samodzielność poglądów. Legion Młodych żądał bowiem „obywatelstwa w Państwie”⁶⁷, a ten postulat kolidował z linią polityczną obozu piłsudczykowskiemu⁶⁸, który w połowie 1934 r. zaczął poszukiwać alternatyw dla coraz bardziej podzielonego i wewnętrznie niejedynolitego Akademickiego Związku Pracy dla Państwa czuwającego nad rozwojem i działalnością LM na terenie uniwersyteckim⁶⁹. Nie bez znaczenia było przy tym potępienie w lutym 1934 r. LM przez Episkopat Polski, który zarzucił związkowi zwalczanie Kościoła katolickiego, kontestację chrześcijaństwa, propagowanie komunizmu i bolszewizmu oraz wolnej miłości⁷⁰. Komenda Główna LM zareagowała brakiem polemiki i dementi podanych przez Episkopat informacji, podkreślając, że związek nie występował przeciwko Kościołowi jako instytucji religijnej, ale nie godził się na polityczną działalność części kleru, która „w żadnej płaszczyźnie nie daje się pogodzić z podstawowymi założeniami polskiej racji stanu”⁷¹. Nie pomagały także wysiłki i stałe zainteresowanie ze strony premiera Janusza Jędrzejewicza⁷². Młodolegionści podjęli decyzję o przejściu od „zdrowych myśli – do realnego ich urzeczywistnienia”, gdyż „zatrzymanie się w punkcie decydującym, jakim jest dzień dzisiejszy, może zniszczyć wszystko to, co w ruchu młodolegionowym jest najpiękniejsze – czyn dla dobra świata pracy”⁷³.

Oznaczało to, że drogi młodolegionistów i piłsudczyków poczynały się rozchodzić. Powodem było przede wszystkim dążenie do samodzielności, a także coraz wyraźniejsza kontestacja i zniechęcenie do poczynań MWRiOP (Janusza Jędrzejewicza, Aleksandra Kawałkowskiego i Porejki) i jego polityki młodzieżowej⁷⁴. Jej zanegowanie spowodowało serię listów potępiających LM „zbieranych z gorliwością godną lepszej sprawy”⁷⁵. Zaistniałą sytuację próbowała tłumaczyć prorządowa „Gazeta Polska”⁷⁶, ale ówczesne działania i poglądy polityczne LM zniechęcały seniorów do skutecznego popierania niedawnych faworytów. Frustrację młodolegionistów pogłębiał przy tym napływ do obozu sanacyjnego niedawnych opozycjonistów, elementów ziemiańskich i wielkokapitalistycznych, oraz powstawanie typu, jak sami określali, „piłsudczyka-

⁶⁷ L. S., *Zgrzyty*, „Państwo Pracy” 4 III 1934/8, s. 2.

⁶⁸ Waldemar Paruch stwierdził, że w pierwszej połowie lat trzydziestych XX w. w obozie piłsudczyckim „nie zakładano więc realizacji żadnej utopijnej wizji, wywiedzionej bezpośrednio z ideologii, traktowanej dogmatycznie”. Zob. idem, *Myśl polityczna obozu piłsudczyckiego 1926–1939*, Lublin 2005, s. 356.

⁶⁹ Do rozłamu doszło w kwietniu 1934 r., kiedy posłuszeństwo komendantowi głównemu Zbigniewowi Zapasiewiczowi wypowiedział akademicki obwód warszawski i kilkunastoosobowa grupa we Lwowie. Zob. A. Pilch, *Studencki ruch polityczny...*, s. 53.

⁷⁰ Ks. S. Bednarski T.J., *A jednak winni!... Prawda o Legionie Młodych*, Kraków 1934, s. 6.

⁷¹ AAN, MSW, sygn. 857, k. 10, *Sprawozdanie kwartalne z życia polskich legalnych stowarzyszeń i związków za okres od 1 stycznia do 31 marca 1934 r.*

⁷² B. Żongołowicz, *op. cit.*, s. 550.

⁷³ *Okres przejściowy*, „Legion Młodych” 1934/5–7, s. 18.

⁷⁴ Al. Fa., *Smutne losy „genialnej” koncepcji*, „Nowe Państwo Pracy” 2 II 1936/1, s. 2; Zdaniem F. Mirzyńskiego popieranie LM przez Janusza Jędrzejewicza stało się podłożem klęski polityki młodzieżowej MWRiOP. Zob. idem, *Czy tylko to mają do powiedzenia?*, „Kurier Wileński” 9 X 1936/277, s. 1.

⁷⁵ T. Horko, *Audiat et altera pars*, „Nowe Państwo Pracy” 15 XI 1936/13, s. 3.

⁷⁶ Al[eksander] K[awałkowski], *Na ideowym starcie*, „Gazeta Polska” 30 VIII 1934/240, s. 3.

endeka”. W ich przekonaniu w obozie piłsudczykowskim było coraz „ciaśniej”, a członkowie LM zaczęli spotykać się z „wrogim spojrzeniem”⁷⁷. Oceniali ponadto, że obóz zatracił cechy oddania idei wielkiego, potężnego państwa i podporządkowania zasadzie „Salus Reipublice suprema lex” na rzecz osobistych i grupowych interesów⁷⁸.

Warto zauważyć, że przedstawione fakty były składową walki, jaka rozgrywała się w obozie piłsudczykowskim i LM. W obu przewagę zyskiwali przeciwnicy radykalizowania działań. W LM skutkowało to między innymi zmarginalizowaniem Zbigniewa Zapasiewicza, a następnie jego wydaleniem. W sierpniu 1934 r., po kilkumiesięcznej walce i wyborze na komendanta głównego inż. Witolda Bielskiego, Aleksander Kawałkowski mógł stwierdzić, że „zwyciężył kierunek pracy ideowo-wychowawczej, zgodnej z zasadami, na których oparta jest myśl polityczna naszego obozu”⁷⁹. Wydaje się, że była to ocena tyleż prawdziwa⁸⁰, co pochopna. Niewątpliwie „starym” piłsudczykom udało się doprowadzić do załagodzenia wewnętrznych sporów, zmarginalizować elementy nieprzystające do ich ideologii, a nawet ustawić pracę LM na właściwych ideowo-wychowawczych torach⁸¹, ale wysiłek ten zniweczył ściśle tajny okólnik Sekretariatu Generalnego BBWR z 5 września 1934 r. określający LM, Myśl Mocarstwową i ZPMD jako organizacje prorządowe, ale jednocześnie nakazujący tymże podporządkowywanie się decyzjom Bloku⁸². Ponadto polecał on przeorganizowanie kół seniorów LM pod kątem lepszego kontaktu każdego ośrodka z analogicznym szczeblem struktury terytorialnej BBWR i z zadaniem reprezentowania przez koła seniorów pracy i wystąpień zewnętrznych młodolegionistów na danym terenie⁸³. Zabraniał ponadto LM prowadzenia działalności wśród młodzież wiejskiej, robotniczej i inteligenckiej, uznając to „za szkodliwe dla ruchu”⁸⁴ (sic!). Okólnik spotkał się z powszechną krytyką, w tym nowego komendanta głównego, Witolda Bielskiego, i większości okręgów (szczególnie krakowskiego i wileńskiego). Miał przy tym różne konsekwencje. Przede wszystkim pogłębił konflikt na tle rozumienia i realizacji dotychczasowych idei (programu

⁷⁷ W. Zagórski, *Ideologia zysku – polityka koniunktury*, „Państwo Pracy” 8 IV 1934/13, s. 1 (toż: *Ideologia zysku – polityka koniunktury*, „Legion Młodych” 1934/5–7, s. 11).

⁷⁸ W. Zagórski, *op. cit.*, s. 1.

⁷⁹ Al[eksander] K[awałkowski], *op. cit.*, s. 3; AAN, MSW, sygn. 857, k. 111, *Sprawozdanie kwartalne z życia polskich legalnych stowarzyszeń i związków za okres od 1 lipca do 30 września 1934 r.* W styczniu 1935 r. Ksawery Pruszyński pisał, że rozłam w LM, który zaczął się w maju 1934 r., trwał nadal, a jego powodem były publikowane i omawiane na łamach „Państwa Pracy” tezy ideologii komunistycznej. Zob. idem, *Proces przy drzwiach otwartych*. „Legion Młodych” – czerwona sotnia, „Problemy” 3/4 (1935), s. 2.

⁸⁰ Witold Bielski wydał między innymi zarządzenie o ustalaniu linii politycznej LM wobec BBWR, administracji i wszelkich organizacji politycznych wyłącznie przez komendanta głównego, odbierając jednocześnie taki przywilej okręgom i obwodom. Zob. AAN, MSW, sygn. 857, k. 111, *Sprawozdanie kwartalne z życia polskich legalnych stowarzyszeń i związków za okres od 1 lipca do 30 września 1934 r.*

⁸¹ Al[eksander] K[awałkowski], *op. cit.*, s. 3.

⁸² J. Bieliński, *Na marginesie okólnika Bloku*, „Państwo Pracy” 9 XII 1934/49, s. 1; Elżbieta Kaszuba uznała LM za „ekspozyturę obozu rządzącego”. Zob. eadem, *op. cit.*, s. 201.

⁸³ J. Bieliński, *op. cit.*, s. 1.

⁸⁴ AAN, MSW, sygn. 857, k. 159, *Sprawozdanie kwartalne z życia polskich legalnych stowarzyszeń i związków za okres od 1 października do 31 grudnia 1934 r.*; A. Pilch, *Studencki ruch polityczny...*, s. 55.

politycznego) między zwolennikami nadrzędności państwa, w którym przebudowa społeczna była jedynie niezbędnym środkiem potęgi kraju, a propagatorami zmian ustroju kapitalistycznego (w dziedzinie społecznej i gospodarczej) jako celu samego w sobie i realizowanego w oparciu na permanentnej walce klas⁸⁵.

Pod koniec grudnia 1934 r., co wynika z referatu komendanta Witolda Bielskiego, LM popierał BBWR, był organizacją nacjonalistyczną, ale nie rasistowską (znamiennie, że nie przyjmowano Żydów!⁸⁶), nieco faszystującą, przeciwstawiającą się walce klas, zwalczającą dyktaturę proletariatu, ale negatywnie ustosunkowaną do liberalizmu kapitalistycznego, dążącego do upaństwowienia wielkiego przemysłu, uznającą wartości religii chrześcijańskiej, a co za tym idzie – niedążącą do rozdziału państwa od Kościoła. W tym czasie opowiadał się także za tolerancją religijną, prawami dla mniejszości narodowych, ale asymilacją państwową Ukraińców i Białorusinów, zasadą koncepcji elity zawodowej, eliminacją partii politycznych i zniesieniem demokracji parlamentarnej⁸⁷.

Były to poglądy władz naczelnych LM i większości okręgów terenowych wobec zwierzchników, ale nie oddawały one realnej sytuacji, albowiem w skali kraju nie wszystkie środowiska młodolegionowe popierały Komendę Główną⁸⁸. W grudniu 1934 r. Józef Bieliński w obszernym tekście przeanalizował, co prawda, założenia ideowe związku, ale było to uwarunkowane chęcią przypomnienia władzom BBWR kwestii dotychczasowych idei, programu i dokonań. Dodał przy tym, że działaczom LM przestał odpowiadać Blok jako „polityczny konglomerat odcieni ideowych i bezideowych” stojący w wyraźnej sprzeczności z marzeniami młodolegionistów o bezkompromisowej walce o „powszechną sprawiedliwość społeczną i rozbudowę potęgi Państwa”⁸⁹. W konsekwencji LM stać się miał bezosobową, a więc i bezprogramową przybudówką BBWR na terenie akademickim. Wywołało to sprzeciw młodolegionistów, którzy jednakże nie zamykając sobie drzwi, dowodzili, że „od współpracy z Blokiem Legion się nie usuwa, ale w granicach dopuszczalnych ideowo (specjalnie w terenie)”⁹⁰. W ich przekonaniu BBWR miał być blokiem, który mogliby utożsamiać całkowicie z „pojęciem Obozu Piłsudczyków”⁹¹. Wyróżniał się szczególnie obwód krakowski, którego działacze prezentowali poglądy dalekie od przedstawionych, opowiadając się między innymi przeciwko nacjonalizmowi, klerykalizmowi i kapitalizmowi, a za walką z burżuazją,

⁸⁵ *Kilka słów prawdy*, „Nowe Państwo Pracy”, 8 XI 1936/12, s. 1.

⁸⁶ W kwestii żydowskiej LM opowiadał się za emigracją do Palestyny, której obszar uważano za najodpowiedniejszy. Zob. *Idee i myśli...*, s. 22; zob. też: AAN, MSW, sygn. 857, k. 150–161, *Sprawozdanie kwartalne z życia polskich legalnych stowarzyszeń i związków za okres od 1 października do 31 grudnia 1934 r.*

⁸⁷ Cyt. za: A. Pilch, *Studencki ruch polityczny...*, s. 56. Legion Młodych krytykował ponadto brak programu kolonizacyjnego i niewystarczające rezultaty osadnictwa wojskowego. Zob. *Idee i myśli...*, s. 17.

⁸⁸ Ksawery Pruszyński w styczniu 1935 r. konstatował: „Na tych samych łamach „Państwa Pracy”, w których dla publikacji żołnierzy POW, żołnierzy Legionów **nie było miejsca**, pokazywały się przez cztery lata *dziesiątki i setki* artykułów, które były **blizniaczo podobne** do obecnej ulotki Komsomołu. **Walka klas była tam dogmatem społecznym, Marks prorokiem, kołchozy szczytami cywilizacji**”. Zob. idem, *Proces przy drzwiach otwartych...*, s. 2 [podkreślenia w oryginale].

⁸⁹ J. Bieliński, *op. cit.*, s. 1–2.

⁹⁰ *Ibidem*, s. 2.

⁹¹ *Ibidem*.

upaństwowieniem prywatnych środków produkcji i budową „państwa zorganizowanej pracy”⁹². Podobne poglądy prezentowali młodolegioniści w Poznaniu i Wilnie⁹³. W tym ostatnim doszło do radykalizacji poglądów, czego wyrazem była zmiana na stanowisku komendanta obwodu akademickiego, na którego wybrano Władysława Rońca, działacza Związku Lewicy Akademickiej. Punktem przełomowym okazała się jednakże odezwa radykalnej opozycji w LM protestująca między innymi przeciwko „jawnie faszystowskiej polityce Komendy Głównej Legionu Młodych”⁹⁴.

Zachodzące wewnątrz LM procesy przekonują, że od momentu kryzysu, czyli od połowy 1934 r. związek przechodził burzliwą fazę personalno-ideowej reorganizacji, w wyniku której odeszli prawie wszyscy założyciele i czołowi przywódcy⁹⁵, poglądy polityczne uległy modyfikacjom⁹⁶, zlikwidowano miesięcznik „Legion Młodych”, ale nie uzyskano jedności koncepcji i metod dalszej egzystencji. Wiele zależało od konkretnych postaci, które uzyskiwały wpływ na prezentowanie poglądów politycznych danego okręgu. Trudno znaleźć jednoznaczne kryterium stwierdzające, dlaczego okręgi białostocki, wileński, poznański, krakowski, lwowski czy obwód częstochowski były bardziej radykalne w poglądach niż pozostałe. Nie ulega jednak wątpliwości, że w pierwszej połowie 1935 r. nastąpiło zachwianie relacji pomiędzy Komendą Główną w Warszawie a tzw. terenem, którego działacze dążyli do usamodzielnienia się i rozszerzenia obszaru wpływów, co starała się blokować centrala. Środkiem były przy tym hasła radykalizmu i antyklerykalizmu⁹⁷. Pozycję LM w obozie piłsudczykowski osłabiała także krytyka nowej konstytucji, która w ocenie młodolegionistów nie mogła doprowadzić do powstania państwa pracy zorganizowanej, gdyż nie wprowadzała odpowiedniego ustroju państwa (szczególnie gospodarczego)⁹⁸, oraz liczne rozłamy.

Nie może zatem dziwić, że w kwietniu 1935 r. swoje poparcie wycofali seniorzy LM, a niedawny promotor, Janusz Jędrzejewicz, wypowiedział się nawet za likwidacją LM⁹⁹. Warto dodać, że działania te skutkowały, zapoczątkowanym jeszcze w roku poprzednim¹⁰⁰, rozkładem organizacyjnym¹⁰¹ mającym swoje odzwierciedlenie między innymi w powstaniu Legionu Młodych Frakcji (LM Frakcja) i upadku „Państwa Pracy”, sztandarowego pisma LM (14 kwietnia 1935 r.). I chociaż młodolegionistom w ciągu

⁹² E. Mroczek, *Błędne koło kapitalizmu*, „Nowy Ustrój” 1934/3, s. 6-7; T. Pilc, *Oblicze dnia dzisiejszego (I)*, „Nowy Ustrój” 1934/4, s. 3-4; idem, *Oblicze dnia dzisiejszego (II)*, „Nowy Ustrój” 1934/5; idem, *O tzw. katolickiej myśli społecznej*, „Nowy Ustrój” 1934-1935/6, s. 7-9.

⁹³ AAN, MSW, sygn. 858, k. 10-11, *Sprawozdanie kwartalne z życia polskich legalnych stowarzyszeń i związków za okres od 1 stycznia do 31 marca 1935 r.*

⁹⁴ Za: A. Pilch, *Studencki ruch polityczny...*, s. 57.

⁹⁵ K. Pruszyński, *Jeśli się załamali, to tym gorzej*, [w:] idem, *Niezadowoleni i entuzjaści. Publicystyka*, t. I: 1931-1939, wybór tekstów G. Pyka, J. Roszko, Warszawa 1990, s. 232.

⁹⁶ W ankiecie „Dziennika Poznańskiego” z grudnia 1934 r. Włodzimierz Bociński przekonywał, że „u nas [tj. w Legionie Młodych - M.S.] ideologia nie jest narzucona”, a religię określił „piękną rzeczą”. Zob. K. Pruszyński, *Psychika zespołu mocarstwowców*, [w:] idem, *Niezadowoleni i entuzjaści...*, s. 220.

⁹⁷ AAN, MSW, sygn. 858, k. 10, *Sprawozdanie kwartalne z życia polskich legalnych stowarzyszeń i związków za okres od 1 stycznia do 31 marca 1935 r.*

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ F. Mirzyński, *op. cit.*, s. 1.

¹⁰⁰ J. Laskowski, *Podziemna zgraja*, „Państwo Pracy” 21 X 1934/42, s. 1.

¹⁰¹ Zob. J. Piotrowski, *Niech mówią fakty*, „Polskie Państwo Pracy” 9 IV 1935/6, s. 4.

miesiąca udało się wznowić wydawanie nowego tytułu – „Polskiego Państwa Pracy”, to jego łamy wykorzystywali przede wszystkim do rozliczenia się z seniorami i podtrzymania członków w przekonaniu, że LM nie przestał istnieć. Brakowało wyraźnie spokoju na przemyślenie i ewentualny nowy program polityczny. W maju 1935 r. młodolegionowy publicysta podkreślał, że w ciągu pięciu lat istnienia LM nikt nie narzucał mu doktryn i programów, a „ideologia Legionu wytworzyła się nie jako twór sztuczny, ale jako wyraz radykalnych prądów nurtujących młode pokolenie Piłsudczyków”¹⁰². W tym samym czasie Edmund Grudziński twierdził, że LM pozostawał integralną częścią obozu piłsudczykowskiemu z zadaniem krystalizacji myśli i ideologii oraz form pracy zgodnych z wolą jego członków. Widział także konieczność i potrzebę pracy w imię stworzenia państwa pracy zorganizowanej¹⁰³. Opowiadał się za niezależnością myśli, uważając, że idea (ideologia), którą propagował LM, była właściwa dla młodego pokolenia. W jego przekonaniu: „ideologii naszej ani form pracy nigdy nie da się zasufladkować do tego czy innego wąskiego odcinka młodzieżowego, do takiego czy innego terenu działania...”¹⁰⁴.

Należy zauważyć, że przekonania te stały się podłożem upadku „potęgi” LM, który „walcząc o byt”, nie przestał jednakże zajmować się kwestiami programowymi. Trzy miesiące po rozłączeniu z obozem piłsudczykowskiemu, na IV kongresie (28 lipca 1935 r.) w „Legionowie Morskim”¹⁰⁵, młodolegionowcy uchwalili dziesięć tez, które uznać należy za trzecią deklarację programową. Pokazuje to niewątpliwie siłę intelektualną organizacji, która przechodziła ówczesnie okres wymuszonej dekompozycji, ale i znacznie rozszerzyła własną podstawę personalną. Analiza treści owych tez przekonuje, że zostały one nie tylko znacznie rozbudowane, ale i zmienione w stosunku do deklaracji ideowej z 1932 r. Zniknęły bowiem zapisy o całkowitym upaństwowieniu gospodarki i przeciwstawieniu się instytucji Kościoła katolickiego na rzecz częściowego upaństwowienia i dążenia do zapewnienia każdemu obywatelowi jak najdalej posuniętej wolności sumienia i tolerancji. Tezy ideowe były raczej programem politycznym niż młodzieżową deklaracją ideową będącą porywem serca¹⁰⁶. Ponadto przebieg kongresu zaświadcza o sile organizacji (417 delegatów z całego kraju i 200 gości), której członkowie nie ulegli namowom premiera Janusza Jędrzejewicza i nie odeszli z Legionu Młodych.

Na kongresie doszło także do przedstawienia Radzie Głównej LM swych poglądów przez krakowskich młodolegionistów, którzy stwierdzili, że „zadaniem więc politycznej działalności Legionu Młodych musi być właśnie dążenie do rozbudzenia tej świadomości klasowej inteligencji pracującej drogą stworzenia odpowiednika politycznego dla zawodowego ruchu inteligencji pracującej...”¹⁰⁷. W konsekwencji dokonał się podział na LM (pozostał pod kuratelą BBWR) i LM Frakcję, z siedzibą w Krakowie. Pierwszy opowiedział się za programem politycznym realizowanym w myśl dotychczasowych

¹⁰² T. Horko, *Czy znowu od początku*, „Polskie Państwo Pracy” 5 V 1935/1, s. 4.

¹⁰³ E. Grudziński, *Nasz stosunek do Obozu*, „Polskie Państwo Pracy” 5 V 1935/1, s. 2.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ Tak nazwano miejsce niedaleko Jastarni na Półwyspie Helskim. Delegaci obradowali w drewnianej szopie przy lampie naftowej. Zob. AAN, MSW, sygn. 858, k. 100, *Sprawozdanie kwartalne z życia polskich legalnych stowarzyszeń i związków za okres od 1.VII do 30.IX. 1935 r.*

¹⁰⁶ Litwinowicz, *Kongres zwycięstwa i wytrwania z IV Kongresu L. M. w Legionowie Morskim w dn. 28 lipca r.b.*, „Polskie Państwo Pracy” 31 VII 1935/12, s. 2.

¹⁰⁷ *Kilka słów prawdy...*, s. 1.

zasad ideowych, z równoczesnym podporządkowaniem się Edwardowi Śmigłemu-Rydzowi, podczas gdy LM Frakcja skłaniała się ku realizacji programu w ramach tzw. Frontu Ludowego¹⁰⁸, od którego zdecydowanie odciął się nurt główny¹⁰⁹.

Nowy/stary komendant główny Witold Bielski kilka dni po kongresie pisał, że delegaci skoncentrowali się przede wszystkim na sprawach organizacyjnych i ideologicznych, a nie politycznych. Świadczyło to nie o braku zainteresowania tą problematyką, ale o tym, że ważniejsze dla LM były ówczesne inne odcinki działalności. Uważał przy tym, że po „wyeliminowaniu zgnilizny [między innymi działaczy okręgu krakowskiego – M.S.], która zagnieżdżyła się dzięki naszej lekkomyślności, jesteśmy organizmem zdrowym i mocnym”¹¹⁰. Przyznał sobie przy tym prawo pilnowania, by „krzywdą imponderabiliom się nie działa”¹¹¹, a zakończył przekonaniem, że „Legion Młodych musi być i będzie dynamitem, który rozsądzi więzy marazmu i słabości”¹¹².

Trudno jednoznacznie stwierdzić, jaką skalę słowa te miały w rzeczywistości, ale faktem pozostaje, że po 31 lipca 1935 r. przestało ukazywać się „Polskie Państwo Pracy”¹¹³, a LM znajdował się w „okresie rehabilitacji organizacji” (kwiecień 1935 – październik 1936), który był czasem utraty mniej lub bardziej intratnych wpływów, w tym posad przez młodolegionistów¹¹⁴, wewnętrznej konsolidacji pod hasłem „Przed nami Polska – legionisłci naprzód”¹¹⁵, oraz pracy nad pogłębieniem ideologii młodolegionowej¹¹⁶.

Wraz z nowym zarządem LM wrócił na scenę publicystyczną w lutym 1936 r., gdy wydano pierwszy numer „Nowego Państwa Pracy”, który ukazał się staraniem działaczy stołecznych Legionu¹¹⁷. W ten sposób LM rozpoczął następny, tym razem ostatni, rozdział swojej politycznej działalności. Kolejne wydarzenia przyniosły dalsze podziały i rezygnacje z członkostwa (m.in. komendanta głównego Włodzimierza Bocińskiego w 1937 r.). Dotychczasowi, zasłużeni działacze tworzyli nowe struktury polityczne¹¹⁸ lub grupy, które w dużej mierze znajdowały miejsce w Klubach Demokratycznych. Warto podkreślić, że również sam LM zmodyfikował formę działalności, tworząc wspólnie z ZPMD i Centralnym Wydziałem Młodzieży PPS federację pod nazwą Front Młodej

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ *Legion Młodych walczy z „Frontem Ludowym”*, „Nowe Państwo Pracy” 27 IX 1936/10, s. 1.

¹¹⁰ W. Bielski, *Legion Młodych*, „Polskie Państwo Pracy” 31 VII 1935/12, s. 3.

¹¹¹ *Ibidem*.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ Powodem były zawirowania polityczne, które spowodowały między innymi nie tylko odmowę kolportażu wspomnianego pisma, ale i konieczność szukania niezbędnych funduszy. Zob. *Od wydawcy*, „Polskie Państwo Pracy” 2 II 1936/1, s. 2.

¹¹⁴ Zdaniem Ksawerego Pruszyńskiego pod koniec 1934 r. sześć tysięcy członków LM miało posady rządowe lub stypendia zagraniczne. Zob. *idem*, *Jeśli się załamali...*, s. 233.

¹¹⁵ *Z otwartą przyłbicą. Zwycięstwo ideologii Legionu Młodych*, „Nowe Państwo Pracy” 10 X 1936/11, s. 1.

¹¹⁶ *Kilka słów prawdy...*, s. 1.

¹¹⁷ To oni sfinansowali przedsięwzięcie z utworzonego przez siebie specjalnego funduszu prasowego. Zob. *Od wydawcy...*, s. 2.

¹¹⁸ Mowa przede wszystkim o LM Frakcji oraz Klubie „Maurycy Mochnacki”. Zob. *Materiały do historii Klubów Demokratycznych i Stronnictwa Demokratycznego w latach 1937–1939*, wstęp i oprac. L. Chajn, Warszawa 1964, s. 189.

Lewicy Polskiej zakładającą działalność antykapitalistyczną, ale nie komunizującą czy antyrządową¹¹⁹.

Był to proces w pewien sposób naturalny, zważywszy chociażby na „niemłodzieżowy” wiek odchodzących, ale i oczyszczający, gdyż w LM pozostawali wyłącznie wyznawcy „jednej myśli młodolegionowej” koncentrującej się wokół zagadnienia Polski potężnej i sprawiedliwej¹²⁰. Sformułowano zresztą doskonałe hasło: „Naród Polski – to Polski Świat Pracy i Polska Armia. Wszystko, co poza tym – jest poza Narodem”¹²¹. Szczegółowa analiza programu wiedzie przy tym do konstatacji, że zmieniło się rozumienie realizacji przytoczonych haseł, albowiem zrównaniu uległy pojęcia „państwo” i „naród”. Pisano między innymi, że „Polska będzie potężna, gdy Naród zostanie wspaniale zorganizowany militarnie, politycznie i gospodarczo. Gdy Naród będzie czuł się gospodarzem swego Państwa”¹²². Ustrój państwa miał być zatem oparty na warstwach pracujących, nie zaś posiadających, które były zależne od kapitału międzynarodowego. Ten punkt programu był zresztą stałym elementem niezgody, albowiem „starzy” piłsudczycy mieli twierdzić: „My chcemy umrzeć w ustroju kapitalistycznym”, gdy młodolegioniści uważali, że międzynarodowe powiązania kapitałowe wykluczały pełną suwerenność państwa i narodu. Odcinali się również od popierania jakichkolwiek doktryn politycznych (Front Ludowy) wywodzących się z ZSRR albowiem „reprezentują [one] rosyjski imperializm – i dlatego są obce polskiemu światu Pracy, polskiemu Narodowi”¹²³. Opowiadali się natomiast za oczyszczeniem szeregów polskich ruchów radykalnych z komunistów i Żydów.

Stonowanie retoryki programu politycznego miało różnorakie konsekwencje, ale oceniane głównie negatywnie. Elementy, które świadczyły na rzecz dostosowania się do linii programowej obozu piłsudczykowskiego uznano za objaw słabości, podobnie jak nierozwiązanie się LM po liście seniorów. Jeden z adwersarzy konstatował: „Zaczęto przeproszać zagniewanych seniorów i błagać ich o przebaczenia i [prosilili o – M.S.] przytulenie do łona. «Legion Młodych» zaparł się swej przeszłości, potępił swoje błędy i winy i błagał o grzechów darowanie”¹²⁴. Natomiast działacze LM Frakcji zarzucali LM odejście od pierwotnej ideologii i programu, co zmusiło prawowitych młodolegionistów do wydania oświadczenia, w którym dowodzili, że „Legion Młodych nie zmienił od chwili powstania swojej ideologii. Tak samo jak i przedtem Legion Młodych jest ruchem, który dąży do przebudowy społecznej i gospodarczej Polski”¹²⁵.

W zestawieniu z reaktywacją okręgów i obwodów, które „mocą wspólnego entuzjazmu” zaczęły się rozwijać, przechodząc do porządku dziennego nad rozłamami, otrzymuje się obraz organizacji, która pod koniec 1936 r. przezwyciężyła wewnętrzny kryzys i odbudowywała pozycję w środowisku młodzieży¹²⁶. Przekaz wzmocnił komendant główny Bociański, przekonując, że LM był „organizacją o ściśle określonej

¹¹⁹ AAN, MSW, sygn. 859, k. 4–5, *Sprawozdanie półroczne z życia polskich legalnych stowarzyszeń i związków za okres od 1 stycznia do 30 czerwca 1936 roku*.

¹²⁰ *Z otwartą przyłbicą...*, s. 1.

¹²¹ *Hasło Nr 2*, „Nowe Państwo Pracy” 27 IX 1936/10, s. 2.

¹²² *Z otwartą przyłbicą...*, s. 1.

¹²³ *Legion Młodych walczy...*, s. 1.

¹²⁴ F. Mirzyński, *op. cit.*, s. 1.

¹²⁵ *Kilka słów prawdy...*, s. 1.

¹²⁶ R. Kiersnowski, *Pro domu sua*, „Nowe Państwo Pracy” 26 XII 1936/18–19, s. 1.

ideologii. Stowarzyszeniem, które za główny cel postawiło sobie samowychowanie się w duchu wskazań Józefa Piłsudskiego. Grupą ludzi powiązanych formą zewnętrzną, która dążyła do sprecyzowania państwowej myśli politycznej¹²⁷. Należy dodać opartej na nacjonalizmie i ideologii młodolegionowej.

Przedstawione elementy programu przekonują, że LM w drugiej połowie 1936 r., na gruncie młodzieżowym, torował drogę programowi politycznemu przyszłego Obozu Zjednoczenia Narodowego (OZN), głosząc przekonanie, że nowy polski ruch polityczny powinien opierać się na: 1. podkreślaniu zasług Józefa Piłsudskiego; 2. dobrze pojętym nacjonalizmie; 3. zasadzie sprawiedliwości społecznej; 4. uznaniu Edwarda Śmigłego-Rydza „za wodza Narodu nie tylko w dziedzinie wojskowej [...] ale również w znaczeniu politycznym”¹²⁸. Jeśli uwzględni się ponadto, że działacze LM mieli uczestniczyć w rozmowach z Adamem Kocem na temat powołania do życia (w ramach OZN) organizacji młodzieżowej pod nazwą Związek Młodej Polski (ZMP)¹²⁹, i dodatkowo weźmie się pod uwagę, że dokładnie w dniu ogłoszenia deklaracji ideowo-politycznej obozu Adama Koca LM, jako jeden z pierwszych, zgłosił akces do OZN¹³⁰, to wyłania się obraz organizacji, której idee i program korespondowały w pewnej mierze z założeniami deklaracji ideowo-politycznej. Komendant główny LM, organizacji ideowo-wychowawczej, widział przy tym dalszą jej rolę jako wychowawczyni „światłych kierowników polskiego ruchu politycznego”¹³¹.

Przystąpienie do OZN nie oznaczało automatycznej likwidacji LM, który nadal kontynuował działalność „statutową”, starając się odegrać znaczącą rolę na odcinku młodzieżowym. Akces spowodował jednak, że jego pozycja uległa osłabieniu. Ponadto stracił wiele ze swego młodzieżowego zapału. Pozbawiono go także organów prasowych, co praktycznie wyeliminowało szersze możliwości propagowania własnej ideologii. Nie bez znaczenia było także powstanie ZMP, który pod przywództwem mjr Edmunda Galinata monopolizował „odcinek młodzieżowy”. Pomimo to 15 maja 1938 r. w Krakowie odbył się kongres LM, który miał zgromadzić ponad tysiąc (sic!) przedstawicieli młodzieży z całej Polski. Uchwalona rezolucja głosiła, że związek reprezentował „myśl państwową, pojmowaną realnie i nowocześnie”¹³². Była to jednakże ostatnia tak znacząca akcja, której pokłosiem był wyraz jakiegokolwiek myśli politycznej.

Legion Młodych zakończył działalność w grudniu 1938 r., gdy w wyniku połączenia ze Związkiem Polskiej Młodzieży Demokratycznej powstał Legion Młodzieży Polskiej¹³³.

LITERATURA

- [1] Al. Fa., *Smutne losy „genialnej” koncepcji*, „Nowe Państwo Pracy” 2 II 1936/1.

¹²⁷ W. Bociański, *Czym jest Legion Młodych?*, „Nowe Państwo Pracy” 26 XII 1936/18–19, s. 3.

¹²⁸ *Ibidem*, s. 3.

¹²⁹ A. Pilch, *Studencki ruch polityczny...*, s. 84; Leon Chajm pisał, że ZMP powstał „z połączenia grup Legionu Młodych, Związku Młodzieży Ludowej oraz Falangi...”. Zob. *Materiały do historii Klubów Demokratycznych...*, s. 203.

¹³⁰ *Po oświadczeniu płk. Koca*, „Gazeta Polska” 21 II 1937/53, s. 4; J. P., *Konsekwencje dla obozu rządowego*, „Głos Narodu” 24 II 1937/55, s. 3.

¹³¹ W. Bociański, *op. cit.*, s. 3.

¹³² *Kongres Legionu Młodych*, „Zacznyn” 26 V 1938, s. 5.

¹³³ E. Kaszuba, *op. cit.*, s. 47.

- [2] Archiwum Akt Nowych, Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem, sygn. 25.
- [3] Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, sygn. 856, 857, 858, 859.
- [4] Bednarski St., *A jednak winni!... Prawda o Legionie Młodych*, Kraków 1934.
- [5] Bieliński J., *Na marginesie okólnika Bloku*, „Państwo Pracy” 9 XII 1934/49.
- [6] Bielski W., *Legion Młodych*, „Polskie Państwo Pracy” 31 VII 1935/12.
- [7] Bociński W., *Czym jest Legion Młodych?*, „Nowe Państwo Pracy” 26 XII 1936/18–19.
- [8] *Deklaracja Ideowa Legionu Młodych. Na granicy pokoleń. Kolumny zwycięstwa*, Warszawa 1931
- [9] *Deklaracja Ideowa uchwalona przez II Ogólnopolski Kongres Legionu Młodych w Warszawie, dn. 19 marca 1932 r.*, „Legion Młodych” 1933/1.
- [10] Grudziński E., *Nasz stosunek do Obozu*, „Polskie Państwo Pracy” 5 V 1935/1.
- [11] *Idee i myśli Legionu Młodych*, Warszawa 1937.
- [12] Katelbach T., *Spowiedź pokolenia*, przejrzał, poprawił i posłowiem opatrzył S. Cenckiewicz, Gdańsk 2001.
- [13] Garczyński S., *Na podbój serc młodego pokolenia*, „Legion Młodych” 1933/1.
- [14] *Hasło Nr 2*, „Nowe Państwo Pracy” 27 IX 1936/10.
- [15] Horko T., *Audiat et altera pars*, „Nowe Państwo Pracy” 15 XI 1936/13.
- [16] Horko T., *Czy znowu od początku*, „Polskie Państwo Pracy” 5 V 1935/1.
- [17] J. P., *Konsekwencje dla obozu rządowego*, „Głos Narodu” 24 II 1937/55.
- [18] Jedynek M., *System kar w partyzanckich szeregach*, „Wiedza i Życie. Inne oblicza historii” 2014/2.
- [19] Kaszuba E., *System propagandy państwowej obozu rządzącego w Polsce w latach 1926–1939*, Toruń 2004.
- [20] K[awałkowski] A[leksander], *Na ideowym starcie*, „Gazeta Polska” 30 VIII 1934/240.
- [21] [Kawałkowski Aleksander], *Zagadnienie młodzieży w Polsce*, [w:] *Sanacji kłopoty z młodzieżą*, oprac. J. Borkowski, „Pokolenia” 1970/2.
- [22] Kiersnowski R., *Pro domu sua*, „Nowe Państwo Pracy” 26 XII 1936/18–19.
- [23] *Kilka słów prawdy*, „Nowe Państwo Pracy” 8 XI 1936/12.
- [24] *Kongres Legionu Młodych*, „Zaczn” 26 V 1938.
- [25] Kozielewski J., *Legion Młodych a Konstytucja Styczniowa*, [w:] *Pod znakiem pracy 1930–1934: jednodniówka, Legion Młodych*, Brzeżany 1934.
- [26] *Legion Młodych w r. 1933 w oczach własnych*, oprac. J. Borkowski, „Pokolenia” 28/4 (1969)
- [27] L. S., *Zgrzyty*, „Państwo Pracy” 4 III 1934/8.
- [28] Laskowski J., *Podziemna zgraja*, „Państwo Pracy” 21 X 1934/42.
- [29] *Legion Młodych walczy z „Frontem Ludowym”*, „Nowe Państwo Pracy” 27 IX 1936/10.
- [30] Litwinowicz, *Kongres zwycięstwa i wytrwania z IV Kongresu L. M. w Legionowie Morskim w dn. 28 lipca r.b.*, „Polskie Państwo Pracy” 31 VII 1935/12.
- [31] Mackiewicz S., *Ćwierć prawdy o „Legionie Młodych”*, „Słowo” 3491/353(1933).
- [32] *Marszałkowa Piłsudska, gen. Rydz-Śmigły i płk Stawek objęli protektorat nad Legionem Młodych*, „Echo Akademickie” 10 X 1930/1.

- [33] *Materiały do historii Klubów Demokratycznych i Stronnictwa Demokratycznego w latach 1937–1939*, wstęp i oprac. L. Chajn, Warszawa 1964, s. 189.
- [34] Mirzyński F., *Czy tylko to mają do powiedzenia?*, „Kurier Wileński” 9 X 1936/277.
- [35] Moczarski K., *Sygnat Komendanta*, „Państwo Pracy” 8 X 1933/32.
- [36] Mroczek E., *Błędne koło kapitalizmu*, „Nowy Ustrój” 1934/3.
- [37] Nowaczyński A., *Plewy i perły*, Warszawa 1991.
- [38] *Od wydawcy*, „Polskie Państwo Pracy” 2 II 1936/1.
- [39] *Okres przejściowy*, „Legion Młodych” 1934/5–7.
- [40] Paruch W., *Myśl polityczna obozu piłsudczykowskiego 1926–1939*, Lublin 2005.
- [41] Pilc T., *O tzw. katolickiej myśli społecznej*, „Nowy Ustrój” 1934–1935/6.
- [42] Pilc T., *Oblicze dnia dzisiejszego (I)*, „Nowy Ustrój” październik 1934/4.
- [43] Pilc T., *Oblicze dnia dzisiejszego (II)*, „Nowy Ustrój” listopad 1934/5.
- [44] Pilch A., *Prasa studencka w Polsce 1918–1939. Zarys historyczny. Bibliografia*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, MI. Prace historyczne” 1990/96.
- [45] Pilch A., *Studencki ruch polityczny w Polsce w latach 1932–1939*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne” CCXCIX/37 (1972).
- [46] Piotrowski J., *Niech mówią fakty*, „Polskie Państwo Pracy” 9 IV 1935/6.
- [47] *Po oświadczeniu płk. Koca*, „Gazeta Polska” 21 II 1937/53.
- [48] Pruszyński K., *Jeśli się załamali, to tym gorzej*, [w:] idem, *Niezadowoleni i entuzjaści. Publicystyka*, t. I: 1931–1939, wybór tekstów G. Pyka, J. Roszko, Warszawa 1990, s. 232.
- [49] Pruszyński K., *Niezadowoleni i entuzjaści. Publicystyka*, t. I: 1931–1939, wstęp J. Roszko, wybór tekstów G. Pyka i J. Roszko, Warszawa 1990, s. 135.
- [50] Pruszyński K., *Proces przy drzwiach otwartych*. „Legion Młodych” – czerwona sotnia, „Problemy” 4/3(1935).
- [51] Pruszyński K., *Promienie ultra czerwone*, [w:] idem, *Powrót do Sopotu. Publicystyka*, t. II: 1940–1948, wybór tekstów G. Pyka i J. Roszko, Warszawa 1990, s. 122.
- [52] Pruszyński K., *Psychika zespołu mocarstwowców*, [w:] idem, *Niezadowoleni i entuzjaści. Publicystyka*, t. I: 1931–1939, wybór tekstów G. Pyka, J. Roszko, Warszawa 1990, s. 220.
- [53] *Przedstawiciele Legionu Młodych u Marszałka Piłsudskiego*, „Kurier Wileński” 2281/39(1932).
- [54] *Rok walki o lepsze Jutro Polski. Wywiad z Komendantem Głównym Legionu Młodych p. Zbigniewem Zapasiewiczem*, „Echo Akademickie” 10 X 1930/1.
- [55] Sioma M., *Młodzi contra starzy: Legion Młodych w obozie piłsudczykowskim (1930–1935)*, [w:] *Adaptacja – reforma – stabilizacja. Przestrzeń publiczna we współczesnych systemach politycznych*, red. T. Kozięłło, P. Maj, W. Paruch, Rzeszów 2010.
- [56] Skwarczyński A., *Myśli o nowej Polsce*, Warszawa 1934.
- [57] Stachórski L., *Oblicze polityczne Legionu Młodych*, „Legion Młodych” 1933/4–5.
- [58] *III Ogólnopolski Kongres Legionu Młodych w Poznaniu. Pod znakiem przemian*, Legion Młodych” 1933/4–5.
- [59] *W otwarte karty*, „Echo Akademickie” 1931/5.

- [60] W. Z., *Młodzieży – Ciebie bałamucą. Książka Wojciecha Stpicyńskiego*, „Echo Akademickie” 10 X 1930/1.
- [61] *Wielki Blok Młodzieży Współpracującej z Marszałkiem Piłsudskim*, „Echo Akademickie” 1 XI 1931/2.
- [62] *Z otwartą przyłbicą. Zwycięstwo ideologii Legionu Młodych*, „Nowe Państwo Pracy” 10 X 1936/11.
- [63] Zagórski Wacław, *Ideologia zysku – polityka koniunktury*, „Państwo Pracy” 8 IV 1934/13.
- [64] Żongołłowicz B., *Dzienniki 1930–1936*, oprac. D. Zamojska, Warszawa 2004.

THE POLITICAL THOUGHT OF LEGION OF THE YOUNG – ‘WORK FOR THE STATE’ ACADEMIC ASSOCIATION. INTRODUCTION TO THE TOPIC

Legion of the Young (LY) was the youth organization founded in 1930 by the followers of Piłsudski. So far it has not seen the monograph written, which makes the research a pioneering one. Not only is the history of this association obscure, but also its original, yet controversial political thought. Starting from the first ideological declaration of 1930, Young Legionaries put on a pedestal “the idea of the State”, subjecting the remaining elements of the social order to the State. The development of this thought was contingent upon the Chief Commander and the composition of the Headquarters. In the years 1930–1932 moderate slogans prevailed, resolving into the continuation and development of the Józef Piłsudski’s idea of the legion. Along with the rise of the influence of Henry Dembiński from Vilnius, the political ideas of LY underwent radicalization, which was reflected in the second ideological declaration of 1932. Assumptions adopted at the Second Congress made the State the keynote issue again, but Young Legionaries also preached the demand to organize a nation according to the hierarchy and discipline, building the State by hard work and defending it with blood, the creation of the elite which was to be formed of the soldiers and the working men. The blood and toil were to become the highest values. The idea of the State was to be united with the Polish world of work in order to reconstruct the economic, social and political order.

Putting into practice the ideological assumptions of their father-creator Adam Skwarczyński, they also thought about the symbiotic relationship between Marxism and syndicalism, the amalgam of which would become the foundation of the socialized state. Furthermore, they called for the liquidation of a parliamentary system based on theoretical fictions and transformation of the psyche of society under the new work ethic. In the foreign policy the objective was to organize the coexistence and cooperation of nations in the Baltic-Black Sea Intermarium and the expansion of naval and merchant fleets.

The next phase of the development of political thought which concerned economic issues was also becoming more radical. Young Legionaries demanded, among others, introduction of tripartite economy (individual, socialized, state), the ban on foreign capital inflow, the interference of state into foreign trade, the abolition of trade secrets and the reconstruction of the agricultural system. Officially, however, the LY supported government actions.

Another important document, which is essential for the analysis of LY political thought, was the third ideological declaration of 1935 which mitigated the provisions of the previous one. For example, there disappeared the entries concerning total nationalization of the economy and opposition to the institution of the Catholic Church, in favor of a partial nationalization and the pursuance to provide every citizen with as far-reaching freedom of conscience and tolerance as possible.

Legion of the Young failed to put the declared ideological assumptions into practice, but its political thought influenced the foundations of ideological and political declaration of Camp of National Unity, which allows the assertion that, contrary to critical evaluation, it was not just worthless chatter of academics.

Keywords: Legion of the Young, youth organizations, Piłsudski Camp, political thought, Second Polish Republic

DOI:10.7862/rz.2015.hss.25

Przesłano do redakcji: listopad 2014

Przyjęto do druku: lipiec 2015

Justyna STECKO¹

VALUE CATEGORIES AND THE CHOICE OF YOUTHS IN CONTEMPORARY TIMES

The XXI century is marked by the dynamicity of social, political and economic changes. The period is characterized not only by variability, consumerism, but also by technological advancements. The level of technological maturity, ways of use of the internet, choice of means of communication, including ways of spending time online do have significant impacts on the quality of life of modern man. The glut of technological advancements and the overbearing dominance of online communication rather than true inter-personal relations may result in varied consequences. The on-going transformation of social life in complex societies derives from the fact that virtual relationships are overtaking local community lives. The world we live in is undergoing changes and we thus participate in this change. Although it does seem that the ability to adapt to changing environments is an elementary skill of man, the question of what changes this brings in areas of values does arise.

Values are such a multi-faceted phenomenon that descriptions of its varied aspects is possible. This can be attended to from view-points of philosophy, psychology, ethnography, cultural anthropology, sociology and economics. The article takes a closer look at the axiological level and issues of values from the philosophical perspective, not excluding elements of moral psychological. It presents short descriptions of varied concepts relating to values as well as their hierarchisation by Max Scheler. The characteristics and analysis of issues in the axiological sphere form the background to discussions on contemporary values. The summary of findings of analyses conducted among randomly selected adult students residing in Podkarpacie is provided. The objective of the study was an attempt to provide answers to questions concerning contemporary values. The interview method, based on a research questionnaire was applied for the study.

Keywords: axiology, values, Max Scheler, goodness, youth.

1. INTRODUCTION

The XXI century is not only about social, political and economic changes, but also a period when daily technology and cultural technology have become ideals that define our daily lives. Humans are changing along with their changing world with the ability to adapt to our environment becoming a basic skill of each of us, but the inherent question that emerges is how these changes impact on value systems. While survival was an objective and meeting basic needs as well as surviving served as keys in the past, we currently give form to everything and the most elementary activities take the form of art. We are becoming more refined, eating healthily, reading good books, drinking good wines and compulsorily undertakes fitness activities. The wealthier group is engaged in employing architects, designers, personal trainers and coaches. We boast of pictures from exotic restaurants (not necessarily delicious), how many kilometres covered (in new outfits) and levels of popular computer games achieved on social networks. We become aware, from

¹ Justyna Stecko PhD, Department of Humanities, Faculty of Management, Rzeszów University of Technology, ul. Poznańska 1, 35-084 Rzeszów, tel. 017 8651204, e-mail: jstecko@prz.edu.pl

personalized adverts, of our subsequent needs, which again limits our time and freedom as we are intent on showing achievements in this area as well. The non-satisfaction of each of these needs yields frustration. It turns out, in effect, that what really limits us is excessiveness and not deficiency of choice. Of course this should be taken with a grain of salt, although this exaggeration is not entirely an imagined hyperbola. It, however, seems that we have lost the beauty of meetings, and the cinema as we are keen on accomplishing subsequent attractions and levels of achievements. A lay-in day is often treated as a wasted day. Our varied personality in today's unstable and changing world offers a means of survival. It does, however, have its negative consequences. We very often fail to find answers to the question of who we really are. The increasing lack of emotional engagement in inter-personal contacts and relationships is also observable. We do not desire and are not able to repair whatever that is breaking down as it no more constitutes values to us. It is easier to change a friend or a partner for another than amend the relations. Heartless feelings facilitate continuous changes as too much involvement would result in trouble and negative emotions when parting ways². Can stable values still find a place in such a world? Is XXI century an era of new humanism and if yes, what type? Do young people, in contemporary times, perceive any kind of higher values? The paper is an attempt to provide answers to some of these questions.

2. CATEGORIES OF VALUES

In making use of the value concept, one has in mind that which has for long been defined in history of philosophy as goodness, moral benefits, virtue and *arete*. Axiology, as a failed remedy for the crisis, emerged at the end of XIX century and as a value science examines their genesis, structure, hierarchy as well as their mechanism of impacting on other spheres of human activity. The scientific analysis of the essence of values from the perspective of philosophical reflections was undertaken by Rudolf Lotze. He postulated that ethical norms differ from natural ones in that they never lose their significance even when not achieved. It, thus, means they represent a specific goodness or something which has value. Nevertheless, it is how a given value is appreciated that prejudices the significance people attach to it.

One of the most popular and most cited philosophers, that provided an interesting hierarchy of values is Max Scheler. Metaphysics, according to Scheler, has similarly been used in reference to „knowledge of the reality as well as the theory of absolute values”³. We can, thus, distinguish between the various spheres:

- „1. Absolute sphere, consisting of what is real, valuable and sacred.
2. The Sphere of contemporary (Mitwelt), past and future world, i.e., the sphere of society and history, and the “others”.
3. The sphere of external and internal world as well as its body and its environs.
4. The sphere of what is assumed to be „alive”.
5. The sphere of the world of the dead (Körpelwelt) or that which seem to us as dead”⁴.

One can, in reference to Scheler's typology, distinguish five, physical, life, sensory, social and ideal (pure) facts that do not possess their substantive equivalents. The order of

² <http://www.neuropsychologia.pl/index.php/2014/06/08/jaki-jest-wspolczesny-czlowiek/>

³ M. Scheler, *Problemy socjologii wiedzy*, Warszawa 1990, s.135.

⁴ *Ibidem*, s. 74-75.

their absorption reflects the level of our moral development while the ability to sense them defines our personal being⁵. We experience feelings not necessarily because it is the outpouring of some needs, but rather they constitute the contents of our acts. We would have been robot-like if devoid of feelings. Access to values and their associate perception calls for the engagement of the personal self, which is not automatic. The Scheler's classification of values into four groups that aligns with the four levels of feelings (emotional, vitality, mental and spiritual - redemption) is most often applied in contemporary conceptualisation of values⁶. Scheler lists sensory, vitality, spiritual and religious values. The first of the aforementioned is goodness that is utilitarian in nature (an object) that may connote pleasure or pain. The next, usually assigned to man, are the advantages and disadvantages, including the strengths and weaknesses of the character. The spiritual values refer to the beauty and ugliness as well as the truth or its opposite. The last of the mentioned values refers to the religious aspect, whose implementation could be completely absorbing to man. Scheler did not, however, in his typology distinguish moral values as they are, in his belief directly related to the human being, which is attainable only in relation to other people. Hence meeting one's physiological needs is not a value not until it relates to the presence of another person and the initiation of empathy with them. Feelings determine the mode of existence of values in man, while love as a selfless feeling serves as a state of experience as well as a comparison of values.

The basis of human cognition, perception of values is his ability to empathize with a second person. Feelings that relate to our physicality are primary, but devoid of any intentional status and the presence of second person is not necessary to experience this feeling. The other feelings call for the participation of our consciousness and are thus of a higher order, intentional and can be equated with feelings of value. „Man is happy only when he loves and gives out, [...] it is better to give than receive. Love [...] on its own is an autonomous value, which on filling someone makes existence and life [...] rise higher and becomes more stable and richer. It is, therefore not about making people feeling the best, but rather that there is much love emanating between them”⁷. Man for Scheler is first and foremost *ens amans* (a loving being), and only later is he *ens cogitas* (a thinking being) as well as *ens volens* (a being that applies will-power). Love, according to Scheler is a basic axiological experience, directed at a value while its object can only be something which is a bearer of values.

Heidegger presents a somewhat different view on the issue of value. Heidegger within one year of Max Scheler's demise sarcastically comments the first volume of the biography of the German-speaker that contained a list of 661 dissertations devoted to values⁸ in his „Letter on Humanism” noting that: „to stigmatize something as the indication (an attribute) of value deprives that which ought to be valued all the dignity. This can be understood thus: the estimation of something as valuable turns that which is valuable into a subject of human evaluation. [...] Similar thoughts on value is, here and elsewhere, the greatest imaginable blasphemy against existence”⁹.

⁵ M. Scheler, *Istota i formy sympatii*, Warszawa 1986, s. 228-318.

⁶ M. Scheler, *Cierpienie, śmierć, dalsze życie*, Warszawa 1994, s. 8.

⁷ M. Scheler, *Resentyment a moralność*, Warszawa 1977, s. 101.

⁸ M. Heidegger, *Wprowadzenie do metafizyki*, Warszawa 2000, s. 182.

⁹ M. Heidegger, *List o humanizmie*, Warszawa 1977, s 27.

What then is the world of values? It is according to Maria Gołaszewska not a zero-one approach with the choices not always being obvious. We, on daily basis encounter greater or lesser categories of goodness, including its analogical greater and lesser evil. There exists, in her opinion, „[...]a prevalent conviction that there exist a lesser and greater evil and that some human behaviours and states of things can be ranked regarding the time of their interactions with a specific value, be it negative or positive”¹⁰. „»The chessboard« of values is a system of possibilities that make them seem close to their primary properties. This is an encounter of polarity, i.e. positive – negative values (*pendant* for both black and white person); where there exists no suggestion that any of them exercises special »privileges« within the system, but they are opposed to each other. There also exist a gradation of values from the »more important«, higher through those whose functions in the anthroposphere are limited up to those »one-dimensional« values, having small-scale impacts. The most significant here, however, is the system of movements, the system of possibilities of mutual interactions between values as well as with man, who is ranked among the highest values. The rules of a chess game are precise, while similarly allowing in theory finite movements which are virtually incalculable in numbers and combinations until the attainment of a situation, where there no more exist a next move or next axiological possibility”¹¹. What therefore, are the said values that dictate our choices and actions? Do they possess an objective character of existence or rather subjective beliefs? Literature abound with numerous disputes between followers of axiological subjectivity and those of objectivity or relativism. Values, in the opinion of the former, exist in the experiences of the entity (object), with their opponents arguing that value implies the subject, but for the followers of relativism they are a form of relationship between the subject and the object. The next dispute in respect of values concerns their durability. Whilst values, according to the relativists, are dependent on historical, social or economic conditions they, in the opinion of absolutism, remain unchanged, and are independent of the dynamically evolving conditions thus serving as foundations to which we can always appeal. Tatkiewicz is of the opinion that defining value is difficult, if not impossible. That, which very often looks like a definition of value is nothing more than the mere replacement of a word with another or a discussion.

The terms value, axiology and axiological are not only currently in wide circulation, but are also very popular although they say nothing about values except on their subjective preferences. The descriptive criteria of values is varied as value is at a time deemed an end in itself but at another as a criterion for the choice of objectives or motives of actions. There are also approaches that indicate similarity between the concepts of norms and values, but they are most commonly treated as the subjective evaluation of the beliefs of individuals.

The value of modern man as a term defines that which is valuable, which often can refer to a desired goal. Values are, according to Tomaszewski, often implemented so that the “individual could achieve the fullness of its existence, physical and physiological well-being. Values becomes for a man that which is needed for his life, physical and mental comfort, active development, the sense of being needed and happy. It is also everything that defines the human identity and its place in the surrounding world”¹²

¹⁰ M. Gołaszewska, *Fascynacja złem*, Warszawa-Kraków 1994, s. 43.

¹¹ *Ibidem*, s. 43.

¹² J. E. Karney, *Psychopedagogika pracy*, Warszawa 2007, s. 41.

3. CONTEMPORARY VALUES

The question that arises is what young people understand through the concept of „value”. The study was conducted amongst randomly selected adult learners across secondary schools in Podkarpacie Province¹³. The study used an interview method, based on a research questionnaire. The first interview was conducted in 2009, while subsequent ones were in 2012 and 2015. The respondents were asked to attempt to define the value concept and then choose 10 most significant for them values from a catalogue of 50. Over 40% of them had difficulties defining the concept. They most often, however, indicated what is valuable and that which might serve as the target of their actions. Majority also opined that the concepts are subjective and dependent not only on cultural spheres, but also on the stage of life we live in. Interestingly, the value of love for the young was ranked highest in all interviews, while the other value failed to enjoy this regularity in rankings. The choice of faith as one of the most important values in 2009 seemed interesting although it never surfaced at any time, instead beauty as a value was placed at a high 6th position. The year 2015 brought about further changes. Categories such as truth, justice and health were replaced by others like trust, self-realization and safety which has gained in significance recently. Today’s young people are mostly seeking friendship, love and security, but also indicate that material affluence and family are equally significant aspects of their lives. Only beauty and goodness of the triads survived, but were supplemented by the need for self-realization and the search for wisdom. Truth turned out to be a less desirable value in 2015.

Table 1. A survey of values

RANKING	2015	2012	2009
	CHOSEN VALUE	CHOSEN VALUE	CHOSEN VALUE
1	FRIENDSHIP	LOVE	FAMILY
2	LOVE	FRIENDSHIP	LOVE
3	SAFETY	JUSTICE	FRIENDSHIP
4	WELL-BEING	HEALTH	WELL-BEING
5	FAMILY	FAMILY	JUSTICE
6	BEAUTY	BEAUTY	GOODNESS
7	GOODNESS	GOODNESS	TRUTH
8	SELF- REALIZATION	WELL-BEING	HEALTH
9	WISDOM	WISDOM	WISDOM
10	TRUST	TRUTH	FAITH

Source: : own elaboration ¹⁴.

4. SUMMARY

Modern analyses on values indicate the existence of numerous changes in their hierarchy, both in societal and individual life. Lots of publications have highlighted these changes or even crisis in respect of values. This, for some, means parting with traditional

¹³ J. Stecko., *Młodzi wobec aksjologicznych wyzwań swoich czasów*, [w:] *Edukacyjne zagrożenia i wyzwania młodego pokolenia*, pod red. A. Czajkowska, W. Otwinowski, Poznań 2009, s. 348–357

¹⁴ Results presented at the conference "Education of the 21st century" Szczyrk 2015.

values, while for others the issue in question is about doubting the ideal. Do we have to bemoan this by trying to identify the crisis or downfalls in the world of values? Do we have to be so critical of the situation? It does seem that the youth perceive values and are capable of making choices. Majority of the respondents made effective attempts to define the term "value". Surprising though is the fact that young people do not seek values that are associated with patriotism, and faith in the transcendent dimension, while the category of truth is foreign to them. The youth are more often interested in self-realisation, including life's comfort in love and friendship. Nonetheless, the key conclusion of this article is that people just at the onset of their adult lives are capable of perceiving values and making choices. This, perhaps, may serve as the only premise to which we can appeal in discussions with the generation that have just become participants in the social dialogue.

KATEGORIA WARTOŚCI A WYBORY LUDZI MŁODYCH W CZASACH WSPÓŁCZESNYCH

XXI wiek to dynamiczne zmiany społeczne, polityczne i gospodarcze. Znakiem naszych czasów jest nie tylko zmienność, konsumpcjonizm ale także zaawansowane technologie. Poziom dojrzałości technologicznej, sposoby wykorzystywania internetu, dobór środków komunikacji oraz formy spędzania czasu w sieci mają znaczący wpływ na jakość życia współczesnego człowieka. Nasycenie zaawansowaną technologią oraz zdecydowana przewaga komunikacji w sieci aniżeli prawdziwych relacji międzyludzkich może mieć różne konsekwencje. Transformacja życia towarzyskiego w złożonych społeczeństwach polega na tym, że wirtualne relacje zastępują społeczności lokalne. Zmienia się świat, w którym żyjemy, więc zmieniamy się także my sami. Wydaje się, że adaptacja do otaczającego środowiska to jedna z podstawowych umiejętności każdego z nas, pojawia się jednak pytanie, jakie niesie to ze sobą zmiany w świecie wartości?

Wartości są tak wielopostaciowym zjawiskiem, że można ukazywać różne ich aspekty. Zajmować się nimi można z pozycji filozofa, psychologa, etnografa, antropologa kulturowego, socjologa czy ekonomisty. Artykuł przybliża płaszczyznę aksjologii i zagadnienie wartości w ujęciu filozoficznych z elementami psychologii moralności. Krótko opisuje różne ujęcia wobec zagadnienia wartości oraz ich hierarchię w ujęciu Maxa Schelera. Charakterystyka i analiza zagadnienia płaszczyzny aksjologicznej są tłem do rozważań na temat współczesnych wartości. Podsumowaniem są wyniki analiz przeprowadzonych wśród losowo wybranych pełnoletnich uczniów zamieszkałych na terenie województwa podkarpackiego. Celem badań była próba odpowiedzi na pytanie dotyczące współczesnych wartości. W badaniach wykorzystano metodę wywiadu, opartą o kwestionariusz badawczy.

Słowa kluczowe: aksjologia, wartości, Max Scheler, dobro, ludzie młodzi.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Gołaszewska M., *Fascynacja złem*, Warszawa-Kraków 1994.
- [2] Heidegger M., *List o humanizmie*, Warszawa 1977.
- [3] Heidegger M., *Wprowadzenie do metafizyki*, Warszawa 2000.
- [4] Karney J.E., *Psychopedagogika pracy*, Warszawa 2007.
- [5] Mellibruda J., *Wewnętrzny proces wartościowania*:
<http://www.psychologia.edu.pl/dziupla-jurka/teksty/1368-wewnetrzny-proces-wartosciowania.html>

-
- [6] Stecko J., *Młodzi wobec aksjologicznych wyzwań swoich czasów*, [w:] *Edukacyjne zagrożenia i wyzwania młodego pokolenia*, pod red. A. Czajkowska, W. Otwinowski, Poznań 2009, s. 348–357
- [7] Scheler M., *Problemy socjologii wiedzy*, Warszawa 1990.
- [8] Scheler M., *Istota i formy sympatii*, Warszawa 1986.
- [9] Scheler M., *Cierpienie, śmierć, dalsze życie*, Warszawa 1994.
- [10] Scheler M., *Resentyment a moralność*, Warszawa 1977.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.26

Przesłano do redakcji: styczeń 2015

Przyjęto do druku: czerwiec 2015

Elżbieta SZCZYGIEL¹

OSZCZĘDNOŚCI GOSPODARSTW DOMOWYCH OSIĄGAJĄCYCH DOCHODY O NISKIEJ UŻYTECZNOŚCI

Celem artykułu jest prezentacja wielkości oszczędności, jakie kreować mogą gospodarstwa domowe uzyskujące dochody oceniane jako mało użyteczne. Analizą objęto podstawy teoretyczne procesu pomiaru użyteczności dochodów oraz prezentację sytuacji w zakresie oszczędności w grupie gospodarstw uzyskujących dochody określane jako nisko użyteczne. Część empiryczną artykułu oparto na wynikach własnego projektu badawczego „Badanie użyteczności dochodów polskich gospodarstw domowych i ich wpływu na zachowania gospodarstw” realizowanego przez Stowarzyszenie „Centrum Wspierania Edukacji i Przedsiębiorczości”. Analizę statystyczną przeprowadzono na danych pochodzących z badania Budżetów Gospodarstw Domowych prowadzonych przez Główny Urząd Statystyczny. Artykuł stanowi opracowanie własne na podstawie danych liczbowych GUS. Główny Urząd Statystyczny nie ponosi odpowiedzialności za wnioski zawarte w publikacji. Uzyskane wyniki wskazują, że uzyskiwanie dochodów ocenianych jako mniej użyteczne nie musi wykluczać pojawienia się oszczędności w takich gospodarstwach domowych. Odsetek gospodarstw oszczędzających wzrasta wraz z przechodzeniem na wyższe stopnie oceny użyteczności dochodów. Również wartość nominalna oszczędności wzrasta wraz z przechodzeniem do grupy gospodarstw oceniających swoje dochody jako bardziej użyteczne.

Słowa kluczowe: dochody, oszczędności, gospodarstwa domowe, użyteczność dochodów, metoda lejdejska.

1. WPROWADZENIE

Ekonomiczna kategoria użyteczności opisuje subiektywną własność dóbr lub usług, która ma odzwierciedlać poziom satysfakcji, jakiego dostarczyć może ich konsumpcja². Obecnie w teorii ekonomii dość często mówi się o użyteczności dochodów. Zgodnie z I prawem Gossena użyteczność pieniądza wraz ze wzrostem wielkości uzyskiwanego dochodu do dyspozycji powinna spadać. Jeżeli jednak podstawowe potrzeby nie są zaspokojone, to każda dodatkowa jednostka pieniądza może wykazywać się wzrastającą użytecznością krańcową. Na

¹ Dr Elżbieta Szczygieł, Stowarzyszenie „Centrum Wspierania Edukacji i Przedsiębiorczości”, Rzeszów, e-mail: elzbieta.szczygiel@gmail.com

²Pierwsze wzmianki o użyteczności pojawiają się w kontekście powstania rachunku prawdopodobieństwa, w pismach Blaise'a Pascala, oraz w pracach Gabriela Cramera i Daniela Bernoulliego. W ekonomii użyli go po raz pierwszy Samuel Pufendorf i Ferdinando Galiani, do angielskiej ekonomii zaś wprowadził go Jeremy Bentham, który definiował użyteczność jako doświadczalną przyjemność z konsumpcji danego dobra i rezultatów z tą przyjemnością związanych. Por. D. Bernoulli, *Exposition of a new theory on the measurement of risk*, „Econometrica” 22/1 (1954), s. 23–36 (powtórne wydanie oryginału); P.J.H. Schoemaker, *The Expected Utility Model: Its Variants, Purpose, Evidence and Limitation*, „Journal of Economic Literature” 1982/XX, s. 529–563; D. Khaneman, R.H. Thaler, *Anomalies: Utility Maximization and Experienced Utility*, „Journal of Economic Perspectives” 20/1 (2006), s. 222–223.

istnienie tej zależności zwrócili uwagę Arie Kapteyn i Tom Wansbeek, wykazując, że nie jest ona podstawą do uchylenia I prawa Gossena, ale że jest to własność wręcz pożądana³. Pomiar użyteczności dochodów odbywa się obecnie na podstawie danych uzyskiwanych od samych gospodarstw domowych, które mają możliwość dokonania werbalnej oceny poziomu uzyskiwanego dochodu oraz odniesienia poszczególnych ocen użyteczności do poziomu dochodów hipotetycznych (szerzej o pomiarze w dalszej części artykułu). Od poziomu oceny użyteczności realnego dochodu może zależeć wiele decyzji gospodarstwa domowego, w tym o odroczeniu konsumpcji, czyli kreowaniu oszczędności w danym okresie. Celem przeprowadzonego badania empirycznego stanowiącego przedmiot artykułu było uzyskanie odpowiedzi na pytanie, na ile czynnik, jakim jest ocena użyteczności danego, faktycznie uzyskiwanego dochodu, może wpływać na kreowanie oszczędności przez gospodarstwa domowe. Próbując zrealizować ten cel badawczy, przyjęto dwie hipotezy badawcze:

H1: osiągnięcie dochodów ocenianych jako mniej użyteczne może nie wykluczać kreowania oszczędności.

H2: wzrastającemu poziomowi użyteczności dochodów towarzyszy wzrastające prawdopodobieństwo kreowania oszczędności.

W celu weryfikacji zaprezentowanych hipotez wykorzystano dane nieidentyfikowane pochodzące z badania budżetów gospodarstw domowych przeprowadzonego przez Główny Urząd Statystyczny (GUS) za rok 2012. Prezentowane wyniki badania nawiązują także do wcześniejszej analizy wpływu oceny użyteczności dochodu na wielkość oszczędności gospodarstw domowych, jakie autorka zaprezentowała w pracy pt. *Ocena użyteczności dochodu i jej wpływ na oszczędności gospodarstw domowych*⁴. Wspomniane opracowanie obejmowało jednak lata 2003-2009 i dotyczyło wszystkich poziomów oceny, zaś kwestie oceny w obecnie analizowanej grupie dochodowej zostały przedstawione jedynie sygnalnie. Niniejszy artykuł stanowi rozwinięcie i pogłębienie analizy podjętego uprzednio tematu poprzez opracowanie danych dla roku 2012 oraz zastosowanie poszerzonej analizy zjawiska dla gospodarstwach domowych osiągających dochody oceniane jako użyteczne w niskim stopniu.

2. MODEL POMIARU UŻYTECZNOŚCI DOCHODÓW

Możliwość bezpośredniego pomiaru użyteczności dochodu została zaproponowana przez Bernarda M.S. van Praaga w roku 1968⁵. Metoda ta opiera się na estymacji funkcji

³Jak wskazuje Stanisław M. Kot za Arie Kapteynem i Tomem Wansbeekiem (S.M. Kot, *Modelowanie poziomu dobrobytu. Teoria i zastosowanie*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków 1995, s. 47, [cyt. za:] A. Kapteyn, T. Wansbeek, *The Individual Welfare Function*, „Journal of Economic Psychology” 1985/6, s. 333–363), nie pojawia się w literaturze przedmiotu żadne empiryczne potwierdzenie przebiegu funkcji użyteczności krańcowej w sposób opisywany przez Hermanna Heinricha Gossena, a więc o ujemnym nachyleniu tej funkcji.

⁴E. Szczygieł, *Ocena użyteczności dochodu i jej wpływ na oszczędności gospodarstw domowych*, WNT, Warszawa 2014.

⁵Nazwa Model lejdejski lub Metoda lejdejska pochodzi od Uniwersytetu w Lejdzie, z którym związani byli badacze. Koncepcję tę opisał w pracy doktorskiej B.M.S. van Praaga, *Individual Welfare Functions and Consumer Behavior – a Theory of Rational Irrationality*, North-Holland Publishing Company, Amsterdam 1968, Contributions to Economic Analysis, nr 57.

użyteczności o wybranym modelu⁶ na podstawie wyników obserwacji bezpośredniej prowadzonej za pomocą specjalnie skonstruowanych pytań. Respondenci są proszeni w ankiecie o wskazanie konkretnego poziomu dochodu (hipotetycznego), jakiemu będzie odpowiadać określona na skali werbalnej ocena. W badaniach prowadzonych przez van Praaga skala werbalna przyjmowała sześć wartości⁷: 1) bardzo zły, 2) zły, 3) niewystarczający, 4) wystarczający, 5) dobry, 6) bardzo dobry. W badaniach prowadzonych przez Główny Urząd Statystyczny skala miała pięć wartości⁸: 1) bardzo zły, 2) niewystarczający, 3) ledwo wystarczający, 4) dobry, 5) bardzo dobry. Respondent jest dodatkowo proszony o wskazanie okresu, do którego odnoszą się udzielone odpowiedzi (np. okres tygodniowy, miesięczny lub roczny). W badaniu GUS jest to zawsze miesiąc. Każda z udzielonych odpowiedzi stanowi tzw. **wirtualny poziom dochodu** oznaczany przez badaczy jako x_{ij} , gdzie i jest numerem werbalnej oceny dochodu ($i = 1, 2, \dots, n$), j zaś określa numer respondenta (lub gospodarstwa domowego; $j = 1, 2, \dots, n$). Po udzieleniu odpowiedzi powstaje skala kategoryjna, w której na podstawie wskazywanych poziomów dochodów tworzone są granice między poszczególnymi kategoriami. Wskazane przez respondenta poziomy dochodu wirtualnego x_{ij} będą zależę od faktycznie uzyskiwanego dochodu y_j . Wynika z tego, że poszczególne oceny werbalne dochodu będą traktowane jako bodźce, na których wystąpienie reaguje respondent.

3. ROZKŁAD UŻYTECZNOŚCI DOCHODÓW POLSKICH GOSPODARSTW DOMOWYCH

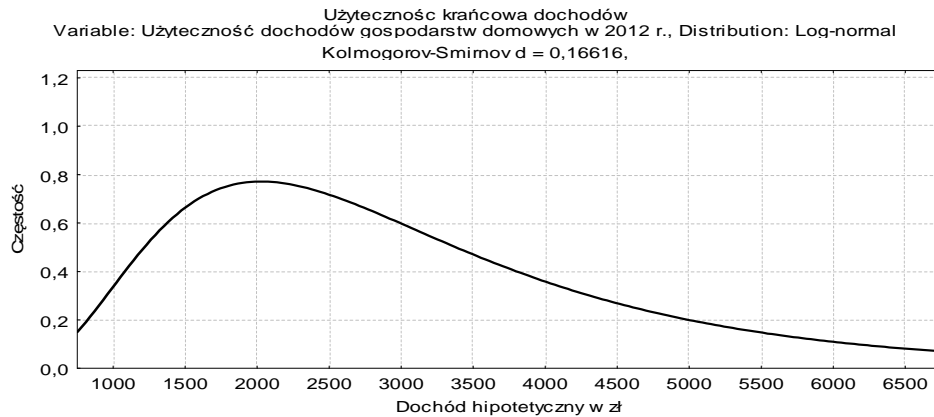
Na podstawie danych nieidentyfikowanych pochodzących z badania budżetów gospodarstw domowych w roku 2012 dokonano modelowania wykresów funkcji użyteczności z wykorzystaniem rozkładu log-normalnego. Na rysunku 1 przedstawiono funkcję użyteczności krańcowej dochodów uzyskiwanych przez gospodarstwa domowe ogółem w 2012 roku.

⁶ W literaturze przedmiotu jako podstawowe funkcje służące do estymacji funkcji użyteczności wskazuje się rozkład logarytmiczno-normalny, rozkłady Burra typu III i XII (Daguma i Singha-Maddali) oraz rozkład log-logistyczny (Fiska). Por. E.J.S. Plug, B.S.M. van Praag, J. Hartog, *Household equivalence scales and household taxation*, Working Paper University of Amsterdam 1998, s. 2; B.M.S. van Praag, P. Frijters, *The measurement of welfare and well-being. The Leyden approach*, [w:] *Well-Being. The Foundations of Hedonic Psychology*, red. D. Khanemen, E. Diner, N. Schwarz, Russel Sage Foundation, New York 2003, s. 422; S.M. Kot, *Ekonometryczne modele dobrobytu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 72; E. Szczygieł, *Ocena użyteczności dochodu i jej wpływ na oszczędności gospodarstw domowych*, WNT, Warszawa 2014.

⁷ Skala za: B.M.S. van Praag, *An integration of the two dimensions of the welfare concept*, [w:] *The Measurement of Household Welfare*, red. R. Blundell, I. Preston, I. Walker, Cambridge University Press, Cambridge 1994, s. 92. W literaturze można spotkać również skale alternatywne – por. Y. Amiel, *The Subjective Approach to the Measurement of Income Inequality*, „Distributional Analysis Research Programme Discussion Papers” London School of Economics, London 1998/38, s. 8; B.M.S. van Praag, *The Welfare Function of Income In Belgium: An Empirical Investigation*, „European Economic Review” 1971/2, s. 337–369; B.M.S. van Praag, A. Kapteyn, *Further Evidence on The Individual Welfare Function of Income: An Empirical Investigation in The Netherlands*, „European Economic Review” 1973/4, s. 33–62.

⁸ *Karta statystyczna gospodarstwa domowego (BR-01a)*, dział 6: Opinia respondenta o warunkach życia gospodarstwa domowego.

Rys. 1. Funkcja użyteczności krańcowej dochodów dla gospodarstw domowych w 2012 r.

Przy szacowaniu dopasowania funkcji wykorzystano rozkład logarytmiczno-normalny. Wartość dochodów ocenianych jako bardziej użyteczne wzrasta systematycznie, co obrazuje spłaszczenie wykresu użyteczności krańcowej, by w końcowych wartościach największego dochodu opadać znacznie wolniej (wykres użyteczności całkowitej byłby przesunięty w prawo).

Przyjęto, że dochodami o niskiej użyteczności będą:

- dochody niższe niż dochód oceniany jako „bardzo zły” (poniżej C1);
- dochody niższe niż dochód oceniany jako „niewystarczający” (C1–C2);
- dochody niższe niż dochód oceniany jako „ledwo wystarczający” (C2–C3).

Przedziały te są obustronnie domknięte, co zapewnia możliwość analizy poszczególnych zbiorów pojedynczo, a nie kumulatywnie. Przyjęcie takiego założenia pozwala na wskazanie trzech odrębnych grup dochodów o określonych parametrach rozkładów (tab. 1).

W pierwszej grupie znalazły się faktyczne dochody uzyskiwane przez gospodarstwa domowe na poziomie niższym niż dochód hipotetyczny oceniany przez dane gospodarstwo jako „bardzo zły”. Średnia wartość dochodu w tej grupie wyniosła 894 zł. Ponieważ wzięto pod uwagę wszystkie dekladowane odpowiedzi, znalazły się wśród nich także informacje o ujemnym dochodzie oraz dochodzie na poziomie 0 zł. Stąd pierwszy decyl osiągnął wartość 5 zł. Mediana dochodów wyniosła nieco poniżej 1 tys. zł, różnica między najniższym a najwyższym decylem zaś sięgnęła prawie 2 tys. zł. Wartość współczynnika zmienności (V) wskazuje, że zróżnicowanie dochodów jest statystycznie istotne ($> 10\%$). W tej grupie gospodarstw asymetria rozkładu jest asymetrią lewostronną, o czym świadczy ujemna wartość współczynnika asymetrii (A). Ostatni z kluczowych parametrów opisowych rozkładu dochodów w analizowanych grupach – współczynnik kurtozy – wskazuje na dość dużą koncentrację dochodów uzyskiwanych przez gospodarstwa w tej grupie dochodowej wokół wartości średniej (w porównaniu z pozostałymi dwiema grupami) i może świadczyć o platokurtyczności rozkładu (rys. 2A).

Tabela 1. Statystyki opisowe dla rozkładów dochodów hipotetycznych w trzech grupach

	\bar{x}	Me	Q ₁	Q ₃	1 Decyl	9 Decyl
< C1	894	998	590	1467	5	1971
C1-C2	1719	1519	1163	2028	932	2697
C2-C3	2218	2013	1527	2645	1172	3423
	ζ	V	σ^2	σ	A	K
< C1	33,4	203,6	3 316 678	1821,2	-9,1	135,6
C1-C2	14,9	50,4	750 423	866,3	2,8	18,7
C2-C3	14,5	49,7	1 216 847	1103,1	3,2	26,9

Źródło: opracowanie własne.

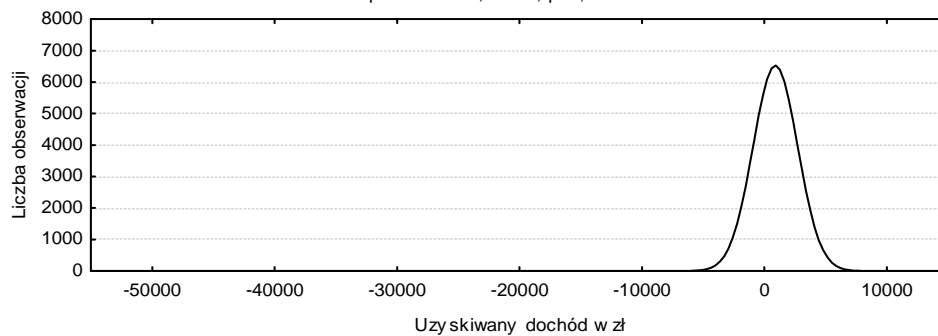
Rys. 2. Rozkład dochodów niższych niż „bardzo złe”, „niewystarczające” oraz „ledwo wystarczające”

A. Dochody niższe niż „bardzo złe”

Histogram: Dochody niższe niż bardzo złe

K-S d=,23924, p<,01 ; Lilliefors p<,01

Shapiro-Wilk W=,47060, p=0,0000

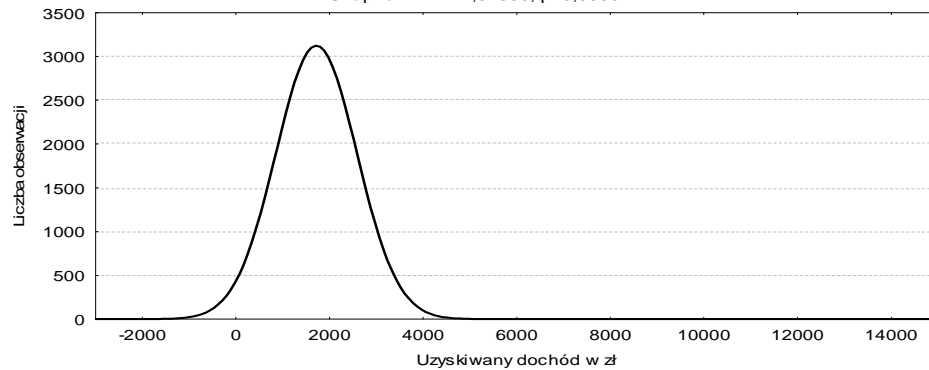

B. Dochody niższe niż „niewystarczające”

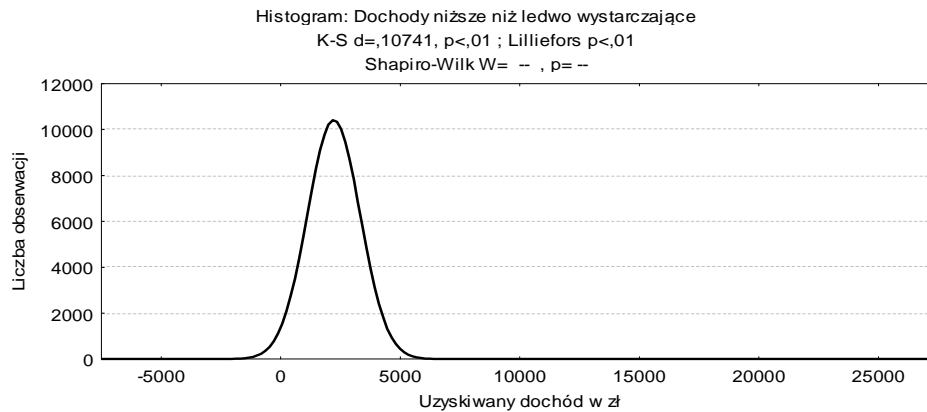
Histogram: Dochody niższe niż niewystarczające

K-S d=,11890, p<,01 ; Lilliefors p<,01

Shapiro-Wilk W=,81668, p=0,0000

C. Dochody niższe niż „ledwo wystarczające”

Źródło: opracowanie własne.

W drugiej grupie znalazły się faktyczne dochody uzyskiwane przez gospodarstwa domowe na poziomie niższym niż dochód hipotetyczny oceniany przez dane gospodarstwo jako „niewystarczające”. Średnia wartość dochodu faktycznie uzyskiwanego w tej grupie wyniosła ponad 1700 zł i była dwukrotnie większa niż w pierwszej grupie dochodowej. Pierwszy decyl dochodów wyniósł ponad 900 zł, dziewiąty zaś był od niego wyższy o prawie 1800 zł. W porównaniu z pierwszą grupą dochodową wartość współczynnika zmienności była znacznie niższa, choć jego poziom jest nadal statystycznie istotny. W tej grupie gospodarstw asymetria rozkładu jest asymetrią prawostronną, o czym świadczy dodatnia wartość współczynnika asymetrii (A). Asymetria ta nie jest też znacząca, co może świadczyć o dużej symetryczności dochodów w tej grupie. Wartość współczynnika kurtozy wskazuje na niską koncentrację dochodów uzyskiwanych przez gospodarstwa w tej grupie dochodowej wokół wartości średniej (rys. 2B).

W ostatniej grupie gospodarstw znalazły się te, których faktyczne dochody były na poziomie niższym niż dochód hipotetyczny oceniany przez dane gospodarstwo jako „ledwo wystarczający”. Średnia wartość dochodu faktycznie uzyskiwanego w tej grupie wyniosła ponad 2200 zł i była prawie trzykrotnie większa niż w pierwszej grupie dochodowej. Pierwszy decyl dochodów wyniósł prawie 1200 zł, dziewiąty – ponad 3400 zł. W porównaniu z pierwszą grupą dochodową wartość współczynnika zmienności była znacznie niższa, choć jego wartość jest nadal statystycznie istotna (wartość ta była zbliżona do wartości w drugiej grupie dochodowej). Podobną wartość jak w drugiej grupie osiągały też wartości współczynników asymetrii i kurtozy (rys. 2C).

Analizując wartości poszczególnych dochodów hipotetycznych, ocenianych przez gospodarstwa w każdej z grup dochodowych, można wskazać, że wartości dochodów nie są oceniane proporcjonalnie ani też zmiany oceny nie zachodzą stopniowo (tab. 2).

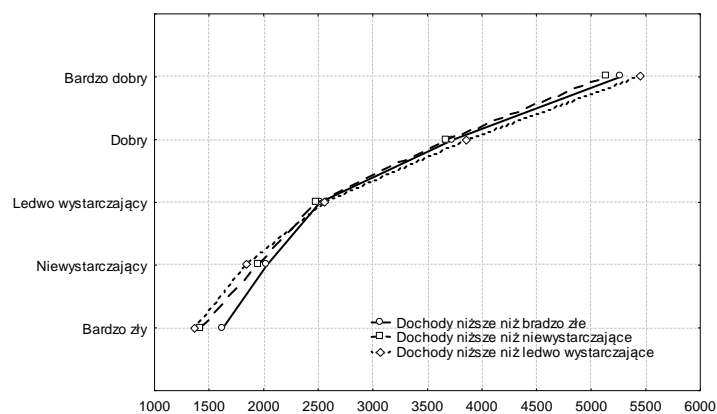
Tabela 2. Wartości dochodów hipotetycznych w poszczególnych przedziałach dochodowych (zł)

Dochód hipotetyczny	< C1	C1–C2	C2–C3
Bardzo zły	1628,63	1416,86	1367,87
Niewystarczający	2030,95	1948,84	1851,15
Ledwo wystarczający	2515,48	2482,23	2558,57
Dobry	3737,01	3674,59	3862,59
Bardzo dobry	5264,91	5142,42	5457,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Budżetów gospodarstw domowych z 2012 r.*

W przypadku dochodów hipotetycznych ocenianych przez gospodarstwa uzyskujące dochody niższe niż wskazywane przez nie dochody „bardzo złe” ich wartość we wszystkich ocenach werbalnych jest wyższa niż w przypadku dochodów ocenianych przez gospodarstwa uzyskujące dochody wyższe niż „bardzo złe”, a niższe niż „niewystarczający”. Wynikać to może z dużego stopnia deprivacji materialnej w tego typu gospodarstwach, które próbują w ten sposób również „odrobić” dotychczasowe straty dochodowe (w tym permanentne uzyskiwanie dochodów niższych niż pozwalające zaspokoić podstawowe potrzeby). W przypadku ocen dochodów hipotetycznych dokonywanych przez gospodarstwa uzyskujące dochody niższe niż „niewystarczający” wartości dla poszczególnych ocen werbalnych są niższe niż w przypadku ocen wystawianych przez pierwszą grupę gospodarstw, co może sugerować pewien stopień zaspokojenia niektórych potrzeb i brak jednoznacznej potrzeby „odrobienia” dotychczasowych niskich dochodów i potencjalnego dyskomfortu życiowego z tym związanego. W przypadku gospodarstw domowych uzyskujących dochody niższe niż oceniane jako „ledwo wystarczający”, a wyższe niż „niewystarczający”, wartości dochodów hipotetycznych są większe niż w grupie drugiej dopiero od dochodów „ledwo wystarczających” (rys. 3).

Rys. 3. Wartości dochodów dla użyteczności całkowitej w trzech analizowanych grupach

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 3. Ocena współczynników korelacji między logarytmem faktycznych dochodów a logarytmami ocen dochodów hipotetycznych w badanych grupach dochodowych

Dochód faktyczny	ln(C1)	ln(C2)	ln(C3)	ln(C4)	ln(C5)
< C1	0,26	0,19	0,13	0,04	-0,03
C1-C2	0,92	0,97	0,92	0,81	0,70
C2-C3	0,85	0,95	0,96	0,85	0,75

Źródło: opracowanie własne

W tabeli 3 zaprezentowano ocenę współczynników korelacji między logarytmem faktycznym dochodów a logarytmem dochodów hipotetycznych w badanych grupach dochodów. Korelacja ta obrazuje stopień łatwości dokonywania operacji na określonym poziomie dochodów. W tym wypadku wyższe poziomy korelacji świadczą o łatwości dokonywania operacji (w tym oceny określonej wartości dochodów) na wartościach bliższych poziomowi faktycznego dochodu uzyskiwanego przez nie. W pierwszej grupie dochodowej (< C1), mimo niskiej wartości współczynnika korelacji, jest on najwyższy dla wartości logarytmów dochodów ocenianych jako „bardzo złe” (C1). Podobnie w drugiej grupie dochodowej (C1-C2), wartość współczynnika jest najwyższa dla logarytmu dochodów ocenianych jako „niewystarczające” (C2). W trzeciej grupie dochodowej (C2-C3) wartość ta jest najwyższa dla logarytmów dochodów ocenianych jako „niewystarczające” (C3).

4. WYNIKI ANALIZY WARTOŚCI OSZCZĘDNOŚCI GOSPODARSTW DOMOWYCH WZGLĘDEM OCEN UŻYTECZNOŚCI DOCHODÓW

Biorąc pod uwagę trzy grupy dochodowe gospodarstw domowych, dokonano oszacowania wartości oszczędności, jakie gospodarstwa te kreują. W tabeli 4 przedstawiono statystyki opisowe dla oszczędności w każdej z grup.

Tabela 4. Statystyki opisowe dla rozkładów oszczędności ogółem w trzech grupach

	\bar{x}	Me	Q ₁	Q ₃	1 Decyl	9 Decyl	ζ
< C1	-1333	-727	-1535	-307	-3010	29	44,6
C1-C2	-604	-421	-959	-3	-1718	352	20,0
C2-C3	-322	-175	-752	296	-1465	721	17,8
	Min	Max	V	σ ²	σ	A	K
< C1	-42 711	7140	-182,8	5 940 213	2437,3	-6,9	76,7
C1-C2	-22 298	4864	-193,3	1 360 825	1166,5	-4,5	56,6
C2-C3	-40 013	10 976	-418,1	1 815 151	1347,3	-7,4	163,4

Źródło: opracowanie własne

Zaprezentowane wyniki potwierdzają zależność wzrostu oszczędności w miarę wyższej oceny użyteczności całkowitej dochodu. Należy jednak zauważyć, że wzrost ten nie jest równomierny przy przechodzeniu do wyższej oceny użyteczności. Jest to o tyle istotne, ponieważ wyznaczając długości przedziałów werbalnej skali ocen, GUS przyjął założenie, że odległości między krańcami przedziałów są równe.

W pierwszej grupie dochodowej, w której gospodarstwa uzyskują dochody niższe niż dochody hipotetyczne oceniane przez nie jako „bardzo złe”, średnia wartość oszczędności jest ujemna, a tym samym dług tych gospodarstw wynosi ponad 700 zł. Maksymalne zadłużenie wyniosło ponad 42 tys. zł, podczas gdy maksymalna wartość oszczędności wyniosła nieco ponad 7100 zł. Pierwszy i trzeci kwartył dla wartości oszczędności również osiągały wartości ujemne, co oznacza, że 75% gospodarstw należących do tej grupy generuje długi, nie zaś

oszczędności. Wartość pierwszego decyla wyniosła ponad 3 tys. zł długu, dodatnią wartość oszczędności wykazał jedynie dziewiąty decyl. Wartość współczynnika asymetrii wskazuje na asymetrię lewostronną rozkładu. Rozkład wykazuje się umiarkowaną wartością kurtozy, choć można stwierdzić, że jest to rozkład smukły.

W drugiej grupie dochodowej, w której znajdują się gospodarstwa osiągające dochody wyższe niż oceniane przez siebie jako „bardzo złe”, jednak niższe niż „niewystarczające”, średnia wartość oszczędności jest ujemna, a poziom tego zadłużenia jest o połowę niższy niż w przypadku grupy pierwszej. Także mediana oszczędności wskazuje na zadłużenie ponad 50% gospodarstw. Co ciekawe, w tej grupie dochodowej także 75% gospodarstw jest zadłużonych, choć wartość trzeciego kwartyla to tylko 3 złote długu. Gospodarstwa należące do dziewiątego decyla generują już oszczędności o wartości przekraczającej 350 zł. Maksymalne zadłużenie w tej grupie było o połowę niższe niż w grupie pierwszej, jednak maksymalny poziom oszczędności był niższy i wynosił nieco ponad 4800 zł. Rozkład był przesunięty w prawo względem rozkładu dla grupy pierwszej, choć nadal był rozkładem lewostronnie asymetrycznym. Kurtosa rozkładu była niższa, co może świadczyć o większym spłaszczeniu rozkładu i mniejszej koncentracji wokół wartości średniej, na co też wskazuje niższa wartość wariancji niż w grupie pierwszej.

W trzeciej grupie dochodowej, w której gospodarstwa uzyskują dochody wyższe niż oceniane przez siebie jako „niewystarczające”, a niższe niż oceniane jako „ledwo wystarczające”, średnia wartość oszczędności również była ujemna. Zadłużenie tych gospodarstw wynosiło 322 zł. Podobnie też mediana wskazywała, że w tej grupie było sporo gospodarstw zadłużonych, choć wartość tego zadłużenia wynosiła w tym przypadku 175 zł. Trzeci kwartył gospodarstw generował już jednak oszczędności w wysokości prawie 300 zł, gospodarstwa należące do 9 decyla zaś osiągały je już wysokości ponad 700 zł. Maksymalne zadłużenie w tej grupie dochodowej gospodarstw wynosiło ponad 40 tys. zł. Maksymalny poziom generowanych oszczędności wyniósł prawie 11 tys. zł. Te wartości spowodowały, że rozkład jest jednak przesunięty znacznie bardziej w lewo niż rozkłady dla dwóch poprzednich grup, choć jest on znacznie bardziej skoncentrowany wokół wartości średnich niż te grupy, o czym świadczy wartość współczynnika kurtozy.

Analizując liczbę gospodarstw kreujących oszczędności w każdej z grup dochodowych, można stwierdzić, że odsetek takich gospodarstw wzrasta wraz z przechodzeniem do grupy uzyskującej dochody w wyższej ocenie użyteczności (tab. 5). W pierwszej grupie dochodowej zaledwie 10% gospodarstw kreowało oszczędności. W porównaniu z danymi pochodzącymi z lat ubiegłych jest to wyraźny spadek. W roku 2003 takich gospodarstw w tej grupie dochodowej było aż 29%, podczas gdy w 2009 r. odnotowano ich aż 40%. W drugiej grupie dochodowej co czwarte gospodarstwo kreowało oszczędności, i znów – w porównaniu z latami ubiegłymi – był to wyraźny spadek. W roku 2003 gospodarstw takich było 45%, w 2009 zaś – aż 58%. W trzeciej analizowanej grupie dochodowej nieco ponad 40% wszystkich gospodarstw kreowało oszczędności, jednak było to znów mniej w porównaniu z latami ubiegłymi (odpowiednio o 15% mniej w stosunku do 2003 r. i o 25% mniej w stosunku do 2009 r.)⁹.

⁹ E. Szczygieł, *op. cit.*, s. 106–107.

Tabela 5. Statystyki opisowe dla rozkładów oszczędności dodatnich w trzech grupach

	Odsetek*	\bar{x}	Me	Q_1	Q_3	1 Decyl	9 Decyl
< C1	10,7	338	208	95	428	39	662
C1–C2	24,9	408	268	123	522	40	902
C2–C3	40,8	555	397	183	715	80	1150
	Min	Max	V	σ^2	σ	A	K
< C1	1	7140	153,9	270 447,3	520,0	7,9	93,4
C1–C2	1	4864	120,1	240 518,4	490,4	3,6	20,0
C2–C3	0	10 976	113,3	394 836,6	628,4	5,1	52,8

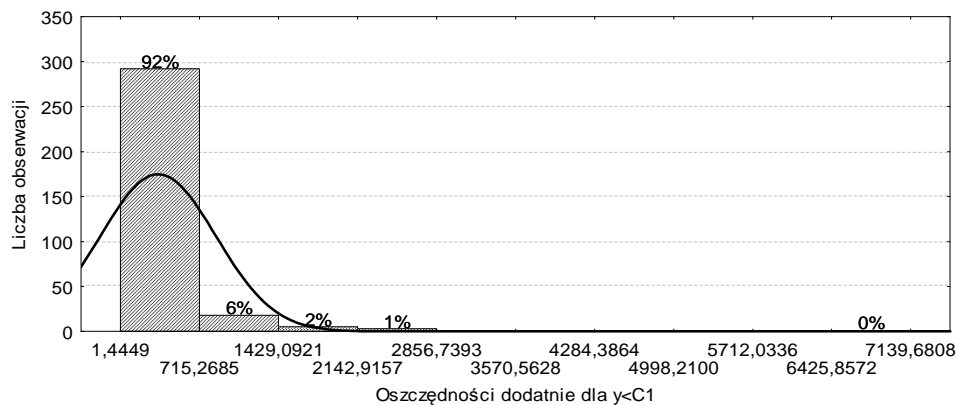
* – odsetek z ogólnej liczby gospodarstw w danej grupie dochodowej

Źródło: opracowanie własne.

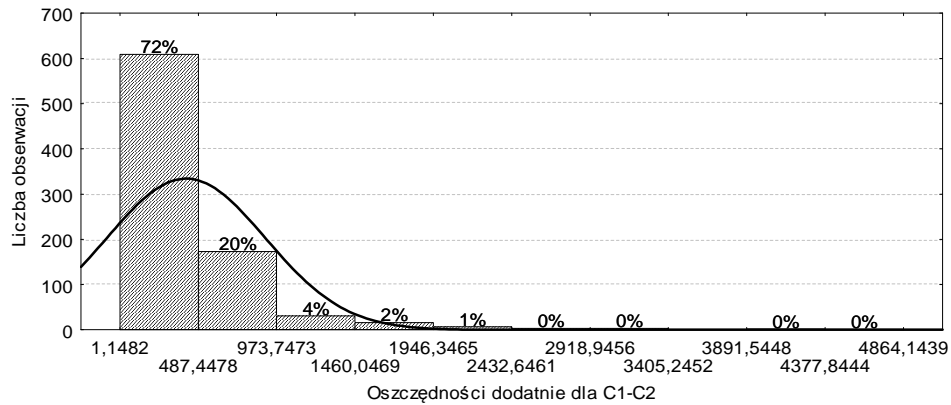
Przy przechodzeniu do grupy, która osiągała dochody wyżej oceniane, wzrosła również średnia wartość oszczędności. W przypadku gdy w pierwszej grupie dochodowej wynosiła ona ponad 330 zł, w trzeciej była równa już ponad 550 zł. Wzrost tych wartości nie jest jednak proporcjonalny i jest większy między drugą a trzecią grupą dochodową. Najlepiej widać to również między wartościami pierwszego decyla w każdej z trzech grup. Między pierwszą a drugą jest to zaledwie 1 zł, podczas gdy między drugą a trzecią – 40 zł, czyli nastąpił wzrost o 100% w stosunku do wartości pierwszego decyla dla grupy drugiej. Podobnie też dla trzeciego decyla wzrost między pierwszą a drugą grupą wynosi prawie 100 zł, podczas gdy między drugą a trzecią – dwukrotnie więcej. Jednak w wypadku dziewiątego decyla wzrost między pierwszą a drugą grupą oraz między drugą a trzecią wyniósł w obu przypadkach około 250 zł. Rozbieżności te wynikają ze zróżnicowania rozkładów oszczędności w poszczególnych grupach dochodowych (rys. 4A–C).

Wykres 4. Rozkłady oszczędności dodatnich w każdej grupie dochodowej

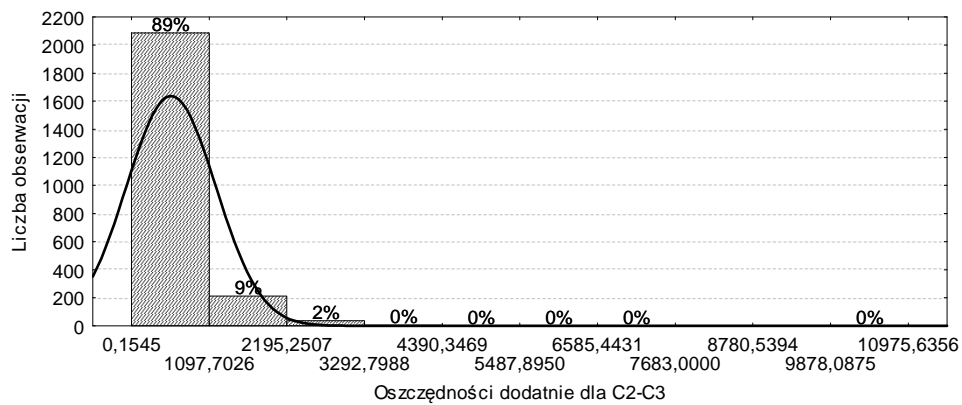
A.

B.

C.

Źródło: opracowanie własne.

5. PODSUMOWANIE

Ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych, w tym także uzyskiwanych przez nie dochodów, jest podstawą do podjęcia decyzji dotyczącej przeznaczenia uzyskiwanych dochodów. W miarę wzrostu wartości uzyskiwanego dochodu jego ocena wzrasta, powodując tym samym możliwość pełniejszego zaspokojenia potrzeb, w konsekwencji może to wieść do wzrostu wartości oszczędności. Oczywiście jest, że bogatsze gospodarstwa są w stanie wygenerować oszczędności o wyższej wartości, jednak należy mieć na uwadze, że gospodarstwa dysponujące niskimi dochodami nie tylko mogą kreować oszczędności, ale mogą być też one znaczące. Wynika to przede wszystkim z różnej oceny dochodu, choć może być efektem racjonalnego dysponowania budżetem. Mimo że ankietowane przez GUS gospodarstwa domowe przypisywały poszczególnym ocenom użyteczności dochodu dość zróżnicowane wartości nominalne, to jednak potwierdzona została zależność, że w miarę wzrostu tej oceny, zarówno odsetek, jak i wartość oszczędności wzrastają. Nie wyklucza to

oczywiście zadłużenia się bardzo bogatych gospodarstw, co jest jednak rezultatem sposobu zbierania danych (według miesięcznej rotacji gospodarstw).

Wyniki przeprowadzonej analizy wskazują na prawidłowość przyjętych hipotez badawczych. Pierwsza z nich zakładała, że osiągnięcie dochodów ocenianych jako mniej użyteczne może nie wykluczać kreowania oszczędności. Rzeczywiście, 10% gospodarstw należących do grupy uzyskującej dochody oceniane przez siebie jako „bardzo złe”, kreuje oszczędności (choć 90% z należących do tej grupy jest zadłużona). W przypadku gospodarstw uzyskujących dochody w przedziale ocenianym przez siebie między „bardzo złe” a „niewystarczające” odsetek gospodarstw kreujących oszczędności wzrósł do prawie 25%, a w trzeciej grupie dochodowej – do 40%. Pomimo wspomnianego spadku odsetka gospodarstw kreujących oszczędności w poszczególnych grupach dochodowych (w stosunku do lat ubiegłych) nie ma podstaw do odrzucenia przyjętej hipotezy badawczej. Warte uwagi są jednak powody, dla których rośnie odsetek zadłużonych gospodarstw, co może stanowić przedmiot odrębnej analizy.

W drugiej hipotezie przyjęto, że wzrastającemu poziomowi użyteczności dochodów towarzyszy wzrastające prawdopodobieństwo kreowania oszczędności, co jest ściśle związane z dokonanym uprzednio wywodem. Wzrost ten w analizowanym 2012 r. jest proporcjonalny (wzrost o około 15% przy przejściu między grupami). We wcześniejszych latach wzrost ten nie był proporcjonalny i na ogół między pierwszą a drugą grupą dochodową był znacznie wyższy niż między drugą a trzecią. Na przykład w roku 2004 różnica między pierwszą a drugą grupą wyniosła 18%, między drugą a trzecią zaś – 10%¹⁰.

LITERATURA

- [1] Amiel Y., *The Subjective Approach to the Measurement of Income Inequality*, „Distributional Analysis Research Programme Discussion Papers” London School of Economics, London 1998.
- [2] Bernoulli D., *Exposition of a new theory on the measurement of risk*, „Econometrica” 22/1 (1954) (powtórne wydanie oryginału).
- [3] *Karta statystyczna gospodarstwa domowego (BR-01a)*, dział 6: Opinia respondenta o warunkach życia gospodarstwa domowego.
- [4] Khaneman D., Theler R.H., *Anomalies: Utility Maximization and Experienced Utility*, „Journal of Economic Perspectives” 20/1 (2006).
- [5] Kot S.M., *Ekonometryczne modele dobrobytu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- [6] Kot S.M., *Modelowanie poziomu dobrobytu. Teoria i zastosowanie*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1995.
- [7] Plug E.J.S., van Praag B.S.M., Hartog J., *Household equivalence scales and household taxation*, „Working Paper University of Amsterdam”, Amsterdam 1998.
- [8] Schoemaker P.J.H., *The Expected Utility Model: Its Variants, Purpose, Evidence and Limitation*, „Journal of Economic Literature” 1982/XX.
- [9] Szczygieł E., *Ocena użyteczności dochodu i jej wpływ na oszczędności gospodarstw domowych*, WNT, Warszawa 2014.

¹⁰ E. Szczygieł, *op. cit.*, s. 106–107.

- [10] Van Praag B.M.S., *An integration of the two dimensions of the welfare concept*, [w:] *The Measurement of Household Welfare*, red. R. Blundell, I. Preston, I. Walker, Cambridge University Press, Cambridge 1994.
- [11] Van Praag B.M.S., Frijters P., *The measurement of welfare and well-being. The Leyden approach*, [w:] *Well-Being. The Foundations of Hedonic Psychology*, red. D. Kahneman, E. Diner, N. Schwarz, Russel Sage Foundation, New York 2003.
- [12] Van Praag B.M.S., *Individual Welfare Functions and Consumer Behavior – a Theory of Rational Irrationality*, North-Holland Publishing Company, Amsterdam 1968, Contributions to Economic Analysis, nr 57.
- [13] Van Praag B.M.S., Kapteyn A., *Further Evidence on The Individual Welfare Function of Income: An Empirical Investigation in The Netherlands*, „European Economic Review” 1973/4.
- [14] Van Praag B. M. S., *The Welfare Function of Income In Belgium: An Empirical Investigation*, „European Economic Review” 1971/2.

THE SAVINGS OF HOUSEHOLDS WHICH ACHIEVED THE LOW UTILITIES INCOME

The main aim of the paper is to present the size of the savings that can be created by households which achieved low utilities income. The analysis includes the theoretical basis of the measurement of income utility and presentation of the savings in the group of households which received income referred to as low useful. The empirical part of the article is based on the results of the research project carried out by the “Centre for Education and Enterprise Support” Association under the title “Study of utility of income in Polish households and its impact on the households”. Statistical analysis is performed on data from the Household Budget survey conducted by the Central Statistical Office. This article is based on the development of their own CSO figures. GUS is not responsible for the conclusions contained in the publication. The results obtained indicate that the deriving income which are assessed as less useful not necessarily exclude the appearance of savings in such households. The percentage of savers increases with the transition to higher degrees assess the utility of income. Also the nominal value of the savings increase with the transition to a group of households assessing their income as more useful.

Keywords: incomes, savings, households, utility of income, leyden method

DOI:10.7862/rz.2015.hss.27

Przesłano do redakcji: listopad 2014

Przyjęto do druku: lipiec 2015

Dariusz SZYMANOWSKI¹

SECOND LIEUTENANT JAN BOŁBOTT FIGHTING IN “TYNNE” SECTION

In the presented article, for the first time for many years, there have been made a partial analysis of events in „Tynne” section after the Soviet invasion on Poland on the 17th of September 1939. Based on many sources, the author undertook a verification of the adjudications referring to the question, where the district “Tynne Wieś” commander, 2nd Lieut. Jan Bołbott was during the fights, where, when and how he died. The author based on: the report of “Tynne” sector commander, Capt. Edmund Emil Markiewicz, reports of other soldiers of fortress battalion KOP “Sarny”, who survived the war and other people, as well as archival sources that he got to and field research. According to the new adjudications, 2nd Lieut. Jan Bołbott during the fights was in pillbox No. 4 “Pies”, located just by the Słucz River, near to the ferroconcrete bridge (“the small bridge”), which had not been damaged before the Red Army’s attack. It is accepted, that in the casemate the commander of “Tynne Wieś” had fallen with its crew during the Soviet sappers’ assault on the casemate. However, it cannot be excluded, that he survived the storm and was executed at the area of Sochaki forest, Berducha farm or somewhere else. It was determined, that the assault occurred on the 19th of September 1939, probably at the forenoon.

The conclusions and hypothesis from the article ought to be verified. The first research has already been conducted by Stowarzyszenie “Wizna 1939” and these adjudications are partly confirmed.

Keywords: Bołbott, Bołbot, Tynne.

1. INTRODUCTION

At the area of countryside Tynne (next to Sarny), by the Słucz River², in September 1939, there was a strongly fortified defense sector. It was a part of line of circumvallation, known as The Sosnkowski Line³. “Tynne” sector⁴ was defended by the 4th company of KOP⁵ fortress battallion “Sarny”. The sector (section) was divided into districts

¹Dariusz Szymanowski, M.Sc., Faculty of History and Social Sciences, Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw, ul. Wóycickiego 1/3, building 23, 01-938 Warszawa, e-mail: darek.szymanowski@wp.eu

²Nowadays Ukraine.

³Term used by the officers of the KOP battalion „Sarny”.

⁴According to division system, „Sarny” section was divided into subsections: „Horyń”, „Jaryńówka” i „Czudel”. Subsection „Czudel” was divided into sectors: „Jeziory”, „Somino”, „Straszów”, „Czudel” and sector „Tynne”. Sector „Tynne” was divided into 4 districts: „Kamienne”, „Łącznikowy”, „Wieś” („Wieś Tynne”, or „Tynne Wieś”) and „Berducha”, where districts were the smallest areas in the structure of section division. In present publications and in the report of commander of sector, Emil Edmund Markiewicz, there are also names section or subsection „Tynne”, which mean „Tynne Wieś” district.

⁵Korpus Ochrony Pogranicza - the Border Protection Corps, a Polish military formation, established under the demand of the Minister of Military Gen. Władysław Sikorski from the 12th of

(subsections): “Berducha”, “Tynne”, “Łącznikowy” and “Kamienna”, which were defended by heavy machine gun⁶ platoons: first, second, third and fourth respectively⁷. The members were mostly reservists from Lublin and Kraśnik, who were called up on the 28th of August 1939. According to the company commander’s⁸ report – there were 11 officers (reservists) and full number of riflemen⁹. One of the officers, a teacher from Lublin, 2nd Lieut.¹⁰ Jan Bołbott¹¹, was the commander of subsection “Tynne”.

As Capt.¹² Markiewicz states in his report, during the fight from 18th -21st Sep 1939 the 691-member crew lost: 3 officers, 226 non-commissioned officers and riflemen, 36 people were hardly wounded and 301 of them were found missing (including 7 officers). Unfortunately, despite such a huge loss of human life, none of the Polish soldiers’ graves have yet been found, including the one of 2nd Lieut. Jan Bołbott.

Most of researchers exploring this topic thought until now, that during the combat 2nd Lieut. Bołbott was in pillbox No. 9 (cryptonym “Pirat”) and fell there with its crew¹³. There is also some different information about Bołbott’s date of death – mainly two dates: 19th of September¹⁴ or 20th of September 1939¹⁵. It is also supposed that the pillbox crew fell during Soviet sappers’ assault on pillbox “Pirat”. This version was introduced in the report of the commander of section “Tynne”¹⁶.

The analysis of available source materials, actual reports of inhabitants of Tynne¹⁷, as well as field research, carried out by the author in 2012-2015, lead to other conclusions. They also suggest other version of events. Consequently, basing on these sources and field

September 1924 to protect the eastern borders of the Second Polish Republic. During the war the KOP units supplied the Polish Army.

⁶ Further called: hmg.

⁷ Polish Institute and Sikorski Museum (further called: PISM), Report of Emil Edmund Markiewicz, sign.B.I. 96/h, p. 1.

⁸ Captain Emil Edmund Markiewicz, born in 1907, Infantry Cadet School in Komorowo graduate, after graduating he moved to 27th Infantry Regiment in Częstochowa. In 1939, after moving to fortress battalion „Sarny” he became the commander of 4th company. After fights in sector „Tynne” at the days 18-20th of September 1939, he joined to KOP Group of gen. W. Orlik-Ruckermann. After battle of Wytoczno he started conspiracy stint. He participated in Warsaw Uprising, where he served in a combat communication; he was promoted to major degree.

⁹ PISM, Report of E.E. Markiewicz, sign. B.I. 96/h, p. 1.

¹⁰ Second Lieutenant.

¹¹ 2nd Lieut. res. Jan Bołbott, born in 1911, in 1935-1939 studied on Faculty of Law and Socio-Economic Sciences of Catholic University of Lublin. In August 1939 was inducted to the 4th fortress company of battalion “Sarny” as the platoon commander. The Minister of National Defence promoted him posthumously to degree of Polish Army lieutenant, under Decision from 12th of February 2014, No. 289/Kadr.

¹² Captain.

¹³ T. Rodziewicz, *Ppor. Jan Bołbott (1911-1939)*, Lublin 2008, p. 9, and others.

¹⁴ C.K. Grzelak, *Kresy w Czerwieni. Agresja Związku Sowieckiego na Polskę w 1939 roku*, Warszawa 1998, p. 294 and others.

¹⁵ T. Rodziewicz, *Ppor. Jan Bołbott (1911-1939)*, Lublin 2008, p. 11, and others.

¹⁶ PISM, Report of E.E. Markiewicz, sign. B.I. 96/h, p. 21.

¹⁷ The author’s collections, Reports of Adam Sawczuk Łukaszuk and Andriej Omelkowiec Daniłowicz.

researches¹⁸, I state that the pillbox commanded by 2nd Lieut. Jan Bołbott during the fights in September 1939 was pillbox No. 4, cryptonym "Pies". It may be proved that the Red Army sapper's assault on the commander's casemate occurred on the 19th of September in the forenoon. However, the 2nd Lieut. Bołbott's death circumstances are not certain; we cannot exclude the possibility that he survived the storm and then, enslaved, he was killed with other Polish slaves.

2. POLISH DEFENSE ORGANIZATION IN "TYNNE" SECTOR, SECTION "SARNY" – NEW ADJUTICATIONS

The essential issue to reconstruct the sequence of events in sector „Tynne” at the days of 18-20th of September 1939 is identifying, where on the Słucz “the small bridge” was located – the one, which Capt. Markiewicz mentioned more than 20 times in his report. It is also important for verifying, in which pillbox 2nd Lieut. Jan Bołbott was during the fights.

An accurate analysis of source materials, including military maps and plans¹⁹, leaves no doubt that the bridge was located near to the casemate No. 4 “Pies”, between the canal and this casemate. The bridge connected pathways leading along west and east bank of the Słucz River. It also provided path connection between countrysides Tynne and Berducha. Nowadays the Słucz River flows in a new riverbed. In the previous riverbed, which stays fully exposed and on riverbanks there is no remain of the bridge construction (on the ground). The reasons of this situation are unknown. Perhaps the construction elements were grabbed or they drifted with the stream of the river.

Nevertheless, we can deduce existing and localization of the bridge basing on other sources, *inter alia* archival documents - above-mentioned maps from the Central Military Archives, which show it accurately.

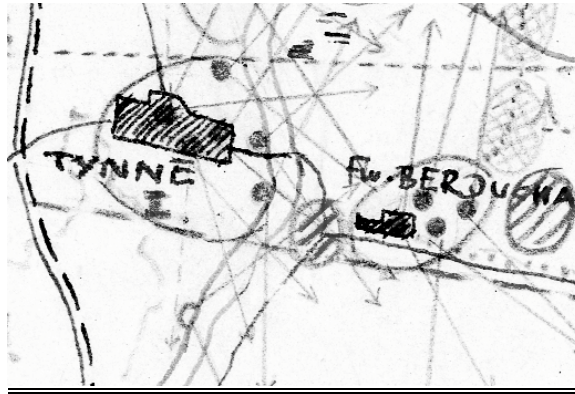
We should also focus our attention on the sketch made by Capt. Markiewicz after the war. Markiewicz marked on it the path from Tynne leading to Czabel through Berducha Farm. Even considering the fact, that it is only a sketch, which is very undetailed and imprecise, we can get some information from it about the pathway. According to this draft, the path leading eastwards from Tynne (“through the river”), evidently changes its direction to south, and then again to east, next to Berducha Farm, onto Czabel. Therefore it is a similar pathway as in the archival documents²⁰.

¹⁸ The electromagnetic device used to researches were: Lorenz Deepmax metal detector and Ramac X3M ground-penetrating radar.

¹⁹ Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie (further called: CAW), *Główny Inspektorat Sił Zbrojnych, Plan rozbudowy fortyfikacji stałej, Pododcinek „Czudel”, Sektor „Tynne” – rozplanowanie obiektów*, sygn. I.302.4.2098; map *Grupa „Tynne”, podz. ok. 1:5000*, sygn. I.302.4.2103.

²⁰ Compare the pathway from Tynne to Berducha on fig. 1 and 2.

Fig. 1 Sketch of „Tynne” sector (fragment), made by Capt. Markiewicz

Source: PIMS, Report of E.E. Markiewicz, sygn. B.I. 96/h, attachment

The information about the bridge and its construction is also mentioned in the report of Capt. Markiewicz. The surface and the whole bridge were made of strong and durable reinforced concrete. The construction was so strong, that blasting it with a „2 kg payload – which may destruct one span”²¹ caused only a small surface damage at the explosion point. From this fact we can conclude that the bridge had more than one span. It must be noted that the spans were located “under water”²², therefore it was a low water bridge. This is very relevant information, because it negates a hypothesis, that the bridge could have been the wooden one, between weir “Przekora”²³ and casemate No. 4 “Pies” (the one, which economic rail tracks led through to the pillboxes of subsection “Berducha” beyond the river). Because, as it is reported by habitants²⁴, it was a wooden and high bridge (up to 3 m above water), which got damaged before the war. It also could not have been located on weir “Przekora”, which the narrow-gauge railway led through, because the tracks were built on the pillars of the weir, high above water (about 3 m)²⁵.

²¹ PISM, Report of E.E. Markiewicz, sygn. B.I. 96/h, p. 9.

²² *Ibidem*, p. 11.

²³ Weir „Przekora” was built on the Słucz River on the south edge of „Tynne” sector, next to pillbox No. 5 of “Berducha” district (at the place called Łysa Góra). The purpose was to enable flooding the defense areas, in case of Soviet invasion of Poland. Building of this weir had not been finished before the war’s outbreak and the weir did not fulfil its idea.

²⁴ The author’s collections, Report of Adam Sawczuk Łukaszuk, inhabitant of Berducha village, born in 1929.

²⁵ *Cf.* photo 1.

Photo 1. The remains of weir „Przekora” on the Słucz River

Source: own materials

Moreover, geophysical surveys of the ground, carried by the author at the area of pillbox No. 4 „Pies”²⁶, confirmed that by both sides of previous riverbed, at the place of probable bridge localization, there are remains of former path. The path had a width of about 3-5 m²⁷, led from Tynne to Berducha and it was signed in above-mentioned archival documents. The device also registered a change in the ground’s structure, on the west bank of the former riverbed, at the depth of about 0,5 m and on the line of about 6 m width. It might have been caused by the bridgehead, possibly located earlier in this place. Eventually, the survey results can indirectly confirm, that in this place in the past there was a river crossing (the riverbed had there a width of 20-25 m²⁸).

Photo 2. The view for the path leading across the former bed of the Słucz River (and „the small bridge”), near to pillbox No. 4 „Pies”, identified on a base of geophysical research of the ground conducted in this place.

Source: S. Nowakowski

²⁶ Ground-penetrating survey of ground profiles was conducted on the 23th of May 2015, files DAT_272-302, in the author’s collections.

²⁷ Cf. photo 2.

²⁸ The width of former riverbed had been directly measured on the 23th of May 2015.

Until now it was thought, that “Tynne” subsection commander, 2nd Lieut. Jan Bołbott’s casemate was “Pirat” No. 9, located in Tynne countryside, 800 m westward the Słucz River²⁹. But today there are strong arguments to verify it.

It seems that the mistake was due to assuming the project of “Tynne” sector fortification as the final one, basing on the plan from the documents archive in General Command of Polish Armed Forces³⁰. On this document pillbox No. 9 “Pirat” in “Tynne Wieś” was signed as the district commander’s pillbox. It is important that this document was prepared just as a project, when the fortifying works were still undone. It does not show real organization of sector’s defense line at the day of Soviet invasion on Poland.

After analyzing source documents and verifying them in the terrain, I think that “Tynne” commander’s real pillbox (where he fought and perhaps died) is pillbox No. 4 “Pies”, located near to the bridge on the Słucz River. The base of this thesis are notes from “Tynne” subsection commander’s report, which was written after war³¹.

Capt. Markiewicz in his report clearly suggests, that the commander’s pillbox was located by the river: “There was a short fight of a tank and the object staying by the river (object of 2nd Lieut. Bełbot³²)”³³.

Basing on this sentence we can conclude, that pillbox No. 9 “Pirat”, located far at the countryside about 800 m from the river, could not have been the commander’s pillbox, because it did not stand by the Słucz³⁴. At “Tynne” district, directly by the river, there were casemates No. 3 “Piorun” and No. 4 “Pies” – “Piorun” was placed next to the Orthodox church and “Pies” about 1 km southward³⁵.

The report also suggests, that at „Tynne” subsection only two pillboxes did not have installed cupolas and they were located just by the river:

“After getting to Tynne I saw, that most of platoons stayed at the countryside – as uncommitted force of the subsection commander. Only two objects - located just by the river, by both sides of the stone bridge – were prepared. [...] They had not been fully done yet. Actually, on the whole company section the situation was similar – because if an object construction was finished, it did not have some interior equipment, or – as it was in Tynne subsection – there were two objects without »cloches«, i.e. steel cupolas protruding from the ferroconcrete.”³⁶.

²⁹ Z. Pruski, *Bastion Polesie. Polskie fortyfikacje na Polesiu 1920-1939*, Przasnysz 2000, p. 117; T. Rodziewicz, *Agresja Sowiecka 17 września 1939 roku na Kresach Wschodnich i Lubelszczyźnie. Studia i materiały*, t.1, Lublin 2011, p. 88.; idem, *Ppor. Jan Bołbott (1911-1939)*, Lublin 2008, p. 9; <http://pl.wikipedia.org/wiki/Tynne> [date of access: 30 marca 2015 r.].

³⁰ CAW, *GISZ, Plan rozbudowy fortyfikacji stałej, Pododcinek „Czudel”, Sektor „Tynne” – rozplanowanie obiektów*, sign. I.302.4.2098.

³¹ E.E. Markiewicz wrote his report in 1951.

³² Capt. Markiewicz uses incorrect surname of „Tynne” district commander – in his report it is Bełbot, instead of Bołbott.

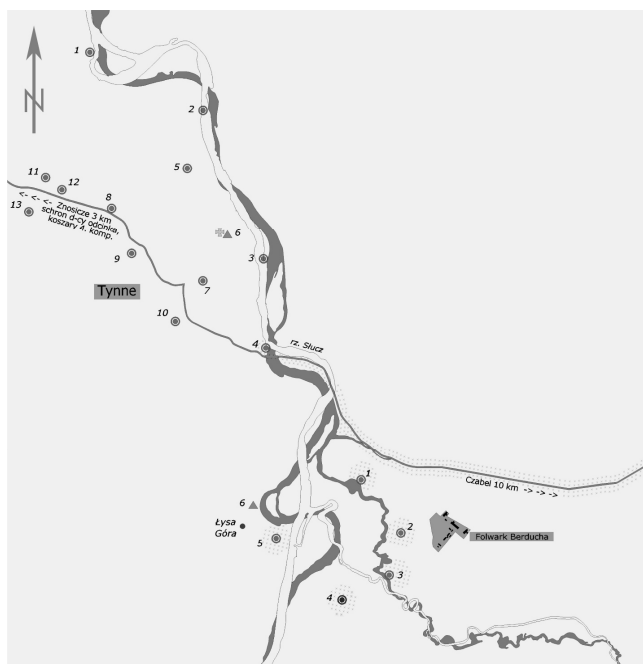
³³ PISM, Report of E.E. Markiewicz, B.I. 96/h, p. 18.

³⁴ Cf. fig. 2.

³⁵ As above.

³⁶ PISM, Report of E.E. Markiewicz, B.I. 96/h, p. 6.

Fig. 2. Sketch of the disposition of pillboxes at „Tynne” and „Berducha” districts, made on a base of “Plan rozbudowy fortyfikacji stałej. Pododcinek »Czudel«, Sektor »Tynne«”

Source: own elaboration

Undoubtedly, one of these non-cupolated pillboxes was 2nd Lieut. Bołbott's pillbox. During the conversation with Capt. Markiewicz he informed: "At night I blocked the hole at the roof with some material – ammunition boxes, beds, mattresses and others"³⁷, which proves, that his pillbox did not have a cupola. Therefore I think, that 2nd Lieut. Bołbott's casemate, as one of two mentioned above, was located „just by the river”.

The second object located just by the river was pillbox No. 3 “Piorun”, which – as we can conclude from the report – also did not have a cupola.

Pillboxes 3 and 4 were combat pillboxes, built for 16-people crew – 3 non-commissioned officers and 13 privates. They should have been armed with 2 hmgs and 1 lmg³⁸ in loopholes and 1 hmg in a cupola³⁹. The conclusion is that these casemates' combat capability was strongly limited due to lack of cupolas.

Because both objects were located just by the river, I think that 2nd Lieut. Jan Bołbott fought in one of them. Other extracts of Capt. Markiewicz's report suggest which pillbox

³⁷ *Ibidem*, p. 19.

³⁸ Light machine gun.

³⁹ CAW, *GISZ, Warunki wykonawcze. Pododcinek „Czudel-Bereźne”. Sektor „Tynne”*, sign. I.302.4.2099, pp. 22-25, 30-33.

it was, for example: “on his⁴⁰ nearest foreground there was a reinforced-concrete bridge, connecting BERDUCHA with TYNNE”⁴¹.

On a basis of the carried research I state, that the bridge was placed about 100 m from pillbox No. 4 “Pies” and about 1 km from pillbox No. 3 “Piorun”. The crossing was on the nearest foreground of casemate “Pies”, therefore I state, that this was the subsection commander’s pillbox.

The next argument which proves that during the fights with the Red Army Bołbott was on other position than it was thought before, is his conversation with the commander. Capt. Markiewicz mentions it: “At 2am - 19.9.39, subsection »Tynne« commander [...] noticed one enemy tank on the bridge”⁴². 2nd Lieut. Bołbott could not have seen this tank, because (according to the report) it was night. In addition, there was thick fog on the field, which disappeared only in the morning⁴³. The possibility, that the tank could have used a headlight, does not matter. That is because the headlight disappeared in the fog few meters further. Therefore the tank on the bridge had to be so close to 2nd Lieut. Bołbott, that he probably was able to hear it without any visibility. It is possible that he heard the throb of engine and the sound of rotating wheels and tracks. As mentioned above, the pillbox located nearest to the bridge was “Pies” No 4. According to this, in my opinion, localizing the tank on the bridge was possible only while staying in this pillbox and in such conditions.

The next relevant information which can indirectly confirm, that the subsection commander was in pillbox No. 4 “Pies”, may be concluded from this quotation: “2nd Lieut. Bełbot reports half an hour later, that he’s already in front of the enemy. Some enemy patrol [...] attacked his right-flank object, but from the south – from direction of »Tyszyca« company”⁴⁴. This statement proves, that 2nd Lieut. Bołbott had on his right only one object bordering with “Tyszyca” company. The pillbox directly bordering with the company was “Wyciąg” No. 5 (at “Berducha” district), which is a right-flank object for pillbox No. 4 “Pies”⁴⁵. It corresponds with above-mentioned conclusions.

According to Capt. Markiewicz’s report, the subsection commander’s object was “located northward the pathway” and with its right-flank object they were “two first objects”⁴⁶. By this collocation we should understand two combat pillboxes, placed southernmost from the sector commander’s position.

Assuming that 2nd Lieut. Bołbott’s casemate and its right-flank casemate were two first objects of the “Tynne” section and that the commander’s pillbox stood northward the path, I conclude that the commander’s pillbox was “Pies” No. 4. In fact, this object was located about 100 m northward the pathway Tynne-Berducha, which led through “the

⁴⁰ „Tynne” subsection commander’s.

⁴¹ PISM, Report of E.E. Markiewicz, , B.I. 96/h, p. 5.

⁴² *Ibidem*, p. 18.

⁴³ *Ibidem*, p. 13. Capt. Markiewicz mentions, that at night on the 18th of September 1939 the fog was so thick, that in some places the visibility was restricted even to less than 10 m. In this season the phenomenon was constant. It usually lasted until morning and disappeared only when the sun “started to operate well”.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 14.

⁴⁵ *Cf.* fig. 1 and 2.

⁴⁶ PISM, Report of E.E. Markiewicz, B.I. 96/h, p. 15.

bridge". Furthermore, with casemate No. 5 "Wyciąg", it was the southernmost pillbox from "Tynne" section⁴⁷.

It is also worth noting, that mentioned above pillbox No. 5 "Wyciąg" was intended as subsection "Berducha" commander's place. Capt. Markiewicz's report informs, that it was "included" to subsection "Tynne" and subsection "Berducha" commander took a position in one of pillboxes by east riverside. It can additionally confirm, that the decision about placing the troops in casements was taken just before fighting and it was caused by the circumstances.

Casemate No. 4 "Pies" stood in a strategic place: next to the pathway from Berducha to Tynne, where the attack was supposed to start. It was also a perfect observation point onto district "Berducha" pillboxes, placed beyond the river, which allowed to control what happened in this section. Moreover, it should be noted, that casemate No. 4 did not have a cupola, which strongly limited its combat capabilities. In my opinion, these circumstances justified the decision to assign this one pillbox to 2nd Lieut. Bołbott, who, in section commander's opinion, was the most admirable company officer and was really appreciated by him.

3. 2ND LIEUT. JAN BOŁBOTT – DATE OF DEATH AND ITS CIRCUMSTANCES

We cannot exclude, that 2nd Lieut. Jan Bołbott could have survived the assault on his pillbox and then, after having been slaved, he was killed with other slaves in "Berducha" district or somewhere else. I conclude that after analyzing available source materials, especially E.E. Markiewicz's report, and considering Soviet sappers' method of neutralizing pillboxes. During the assaults, the Red Army sappers blasted entrances to pillboxes, and after that they entered.

Such way of seizing the abutting pillbox (probably it was "Piorun" No. 3) was described by 2nd Lieut. Jan Bołbott in his direct conversation with the commander⁴⁸ "2nd Lieut. Bełbot reports, that a moment ago there occurred an explosion in the abutting object and he saw the enemy getting inside"⁴⁹. The assault on 2nd Lieut. Bołbott's casemate could have looked similar. It occurred after a moment, during this conversation: "I couldn't have finished my sentence as I heard a crack on the phone, and I deducted that there was already no connection. 2nd Lieut. Bełbot's object and all the crew had been killed – 2 officers and 49 people suffocated or even were burnt"⁵⁰.

"The crack on the phone", remembered by the commander, was undoubtedly caused by losing connection during the assault. However, he did not see this situation, because at the moment of explosion he was 4 km further – in the commander's casemate in Znosicze. Therefore, we cannot exclude, that 2nd Lieut. Bołbott survived the assault and shared the probable fate of other soldiers of sector "Tynne". Of course, it would not change his role and bravery in fighting. It would be only the beginning of further searching for the remains of this heroic officer. It is very relevant that this is only a hypothesis, which should not be excluded, but ought to be verified in each possible way.

⁴⁷ Cf. fig. 2.

⁴⁸ Capt. E.E. Markiewicz.

⁴⁹ PISM, Report of E.E. Markiewicz, B.I. 96/h, p. 15.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 21.

Important information about the date and time of assault on 2nd Lieut. Bołbott's pillbox is concluded from the report of Adam Kotuła and Mieczysław Kalicki. Cpl. Mieczysław Kalicki stated, that there had been such a strong explosion of the nearby pillbox (150-200 m further⁵¹), that only rubble left in this place⁵² - it was "Piorun", pillbox No. 3 located just by the river⁵³.

Probably it was the same explosion which 2nd Lieut. Bołbott witnessed, when he was making a report to his commander at the end of the fight. That is because pillbox No. 4 was for it the abutting one⁵⁴: "2nd Lieut. Bołbott reports, that a moment ago there occurred an explosion in abutting object and he saw the enemy getting inside"⁵⁵.

This is a very relevant conclusion, especially when we compare it to the report of telephonist Adam Kotuła: "Sometime later Markiewicz calls, he called all the time. Colonel, 2nd Lieut. Bołbott should get an order! It was the 19th in the morning, 9 or 10 o'clock, I don't remember. The company commander did not see what was happening, he only heard it on the phone. And he keeps talking - 2nd Lieut. Bołbott, because he fights etc. That would mean that some of them⁵⁶ had already given up. Kalicki⁵⁷ said, that also about 11 o'clock they had blasted this fort, I don't know, one or two. He did not know if they'd blasted the one, where Bołbott stayed; he only knew, that they'd been blasted⁵⁸ and these Soviets had come to them and started talking: give up or we'll blast you, like this pillbox. So this lieutenant⁵⁹ gave up. It's only me who concludes, firstly - that the explosion happened⁶⁰, secondly - that Markiewicz did not tell anything about Bołbott later"⁶¹.

These reports let determine quite accurately, when the assault on 2nd Lieut. Bołbott's casemate took place⁶². But they do not let state unambiguously, whether the explosion was fatal to the crew, or it just broke the telephone connection.

The information about 2nd Lieut. Jan Bołbott's date of death is also mentioned by Lt.-Col.⁶³ Nikodem Sulik⁶⁴. According to him, it was the 19th of September 1939. It collides with Capt. Markiewicz's report, which suggests that it was the 20th

⁵¹ During the fights Cpl. Kalicki was in pillbox No. 6 "Piekło", located near to the Orthodox church.

⁵² C.K. Grzelak, *Kresy w czerwieni 1939. Agresja Związku Sowieckiego na Polskę*, Warszawa 2008, p. 248.

⁵³ Cf. fig. 2.

⁵⁴ As above.

⁵⁵ PISM, Report of E.E. Markiewicz, B.I. 96/h, p. 21.

⁵⁶ The pillboxes.

⁵⁷ Cpl. Mieczysław Kalicki.

⁵⁸ The pillboxes.

⁵⁹ 2nd Lieut. res. of Art. Stanisław Maciąg, the commander of pillbox No. 6 "Piekło", after blasting the abutting pillbox "Piorun" by Soviets, called by them to give up. He was taken to slavery with the pillbox crew and then, after crossing the river, shot there.

⁶⁰ The pillbox.

⁶¹ The author's collections, Report of Adam Kotuła from October 2012.

⁶² On a base of archives query which I made, I state, that it was the 19th of September 1939, between 10 and 11 o'clock.

⁶³ Lieutenant Colonel.

⁶⁴ N. Sulik, *Okruchy wspomnień*, Białystok 1993, p. 53.

of September⁶⁵; in my opinion, considering available information about fighting in section “Sarny”, this date is doubtful⁶⁶. Lieut. Adam Kotuła also takes notice of this. During fights with Bolsheviks he was a telephonist in regiment commander’s pillbox and he received reports from Capt. Markiewicz about the situation. He also confirmed, that the fights in Tynne lasted less, than it was related by section “Tynne” commander⁶⁷. It would also suggest, that 2nd Lieut. Bołbott fell on the 19th of September 1939.

4. STILL UNANSWERED QUESTIONS

Of course, as in every research of this type, there are still many doubts and questions, which we have not answered yet. The doubts do not negate the conclusions we made. Clarifying them, though, can be very important for more detailed reconstruction of fighting history in Tynne area – or even in “Sarny” section. This is the reason, why we should consider them.

We still do not know, what happened with bodies of KOP soldiers, fallen or murdered in this section. And basically, we have not answered the question: where the remains of 2nd Lieut. Jan Bołbott’s are now?

From Capt. Markiewicz’s memories we can know, that from about 700-people crew of 4th company in sector “Tynne” more than 200 soldiers were killed and about 300 were found missing⁶⁸. There is no doubt then, that the loss of human life had to be huge. However, nobody has found any of Polish soldiers’ graves yet. Then what happened with the dead bodies? Did anyone bury them? Were they buried in their fighting area, or maybe they were transported somewhere and then graved there?

We can conclude that there might be a mass grave near to Tynne, basing on one of preserved (indirectly) messages. In the letter to TVP programme “Rewizja Nadzwyczajna”, televiewer Julian Grzesik referred to the report of a witness, who lived near to Tynne at that time. He wrote: “On the 17th/18th of September 1939 infantry troop of unidentified Polish Army unit [...], had a fight. It was enveloped and destroyed by Soviet armoured unit. Some soldiers, at the number of 280, were taken to slavery in Nosiszcze⁶⁹ village, about 3 km from Tynne, county Sarny. The slaves in 50-people groups, with hands on their heads, were led by Soviet escorts. They went from Nosiszcze, through Tynne, to village Czabel, Suchacki forest⁷⁰, 12 km further. They stopped near to the farm Berducha and they were executed there. In a few days after this crime, the witness and his

⁶⁵ The report of E.E. Markiewicz suggests, that 2nd Lieut. Jan Bołbott died on the 20th of September 1939.

⁶⁶ The duration of fights in Tynne and date of Jan Bołbott’s death are also doubtful for historians, who explore the theme of eastern border fights, *i.a.* C.K. Grzelak, J. Prochwicz. More [w]: C.K. Grzelak, *Kresy w czerwieni 1939. Agresja Związku Sowieckiego na Polskę*, Warszawa 2008, p. 249, J.R. Prochwicz, *Formacje Korpusu Ochrony Pogranicza w 1939 r.*, Warszawa 2003, p. 244, and others.

⁶⁷ The author’s collections, Report of Adam Kotuła from October 2012.

⁶⁸ *Inter alia* 2nd Lieut. Bołbott reported to his commander during the fight, that there were 28 killed people, and then he informed about the next 23.

⁶⁹ Certainly he meant Znosicze village.

⁷⁰ Согаки forest is located northward the Słucz River. Local people pronounce Согаки as „Sochaki”, „Suchaki” – which probably was the reason, why name „Suchacki forest” is used in the report (from word Sochaki or Suchaki).

mother were at the crime scene. They saw newly-made graves and Polish military uniforms protruding with them; perhaps they were taken by wild animals or people. Now at the scene of the crime there is a forest and the place is not signed⁷¹. Although this message a bit inaccurate and has some wrong information, it should be precisely analyzed. Moreover, there are reports of people, who survived the war⁷². They state, that many Polish soldiers after fights in Tynne were taken to Soviet slavery. Then they were transported to Olewsk, the first Soviet town, where later there was a slave exchange with Germans. This fact was mentioned by Adam Kotuła, who received such information from Mieczysław Kalicki – a telephonist in pillbox No. 6 “Piekło”, located next to the Orthodox Church, who was taken to Soviet slavery after fighting in Tynne⁷³. According to Cpl. Kalicki, directly after being slaved, “the fort crew was led through remaining bridge on Stucz. After crossing it, the slaves were guided to the group of Soviet officers, who were standing next to the fort, beyond the river”⁷⁴. On the whole “Tynne” section, beyond the river, there were only 4 pillboxes of “Berducha” district⁷⁵. Other pillboxes were located by the west side of the Stucz River. As the report suggests, the slaves went through the bridge next to these casemates. Therefore if we assume, that described pathway led from Znosicze through Tynne, the bridge on Stucz (nearby pillbox No. 4) and then towards Berducha and Czabla⁷⁶, we can conclude, that the report of Julian Grzesik corresponds with Cpl. Kalicki’s memories.

The letter also informs, that all the slaves were killed at the area of Berducha farm. This information is wrong, though, in confrontation with the report of Kalicki, who was one of these Polish slaves. Some soldiers and non-commissioned officers, including Cpl. Kalicki, were taken to Olewsk and the rest was killed. Certainly, the Soviets did not kill the whole 280-people group and perhaps this is the “missing” group, mentioned by Capt. Markiewicz.

A doubtful question, due to Markiewicz’s report, is also the number of soldiers, who could have been in subsection commander’s casemate during the explosion. According to Markiewicz, 2nd Lieut. Bołbott was not the one who died – there were 1 officer and 49 soldiers except him⁷⁷.

The information above suggests, that inside the object there were 51 people. However, neither of pillboxes: “Pies” No. 4 and “Pirat” No. 9, suggested before as the district commander’s one, was supposed for such number of people. Casemate No. 4 was a typical combat casemate, intended for 16 soldiers⁷⁸. Casemate No. 9 “Pirat”, which should have been the commander’s casemate according to the plan, was intended for 104

⁷¹ Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie, *Korpus Ochrony Pogranicza. Zbiór spuścizn i relacji*, sygn. 2237/12, p. 59.

⁷² Inhabitants of Tynne and vicinity of that time.

⁷³ C.K. Grzelak, *Wrzesień 1939 na Kresach. W relacjach*, Warszawa 1999, pp. 269-270

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ Pillbox No. 1 „Wyrok”, No. 2 „Wyłaz”, No. 3 „Wyskok”, No. 4 „Wylew”.

⁷⁶ Cf. fig. 2.

⁷⁷ PISM, Report of E.E. Markiewicz, B.I. 96/h, p. 21.

⁷⁸ CAW *Warunki wykonawcze. Pododcinek „Czudel-Bereźne”. Sektor ‘Tynne’*, sign. I.302.4.2099, pp. 30-33.

people⁷⁹. Still unsettled question is whether Capt. Markiewicz was wrong, suggesting this pillbox as the commander's one, or maybe it was another aberration.

Due to many questions, which we still have not managed to answer, it will be necessary to carry other source queries and field research. One of such research was carried by Stowarzyszenie "Wizna 1939" in May 2015⁸⁰ in Sochaki forest, by the east side of the Słucz, far from the fighting area. The expedition conducted by the author probably found the remains of above mentioned place, where Polish soldiers and officers were executed and buried. During the survey, at the area about 100 m² there were found: buttons of Polish uniforms and soldiers' underclothing, Polish coins used before the war, a medallion and a dog tag of Adam Knieja, born in 1908⁸¹; there were also found cartridge cases from Mosin machine gun and pieces of a barbed wire, which could entwine Polish soldiers' arms⁸². The research will be continued.

Photo. 3, 4. The dog tag found at the area of Sochaki forest, next to Tynne

Source: own materials

REFERENCES

- [1] *Agresja sowiecka na Polskę w świetle dokumentów. 17 września 1939, Działania wojsk Frontu Ukraińskiego*, T. 2, wybór i oprac. C. Grzelak, S. Jaczyński, E. Kozłowski, Warszawa 1996.
- [2] Cygan W.K., *Kresy w ogniu. Wojna polsko-sowiecka 1939*, Warszawa 1990.
- [3] Grzelak C.K., *Kresy w czerwieni*, Warszawa 1998.
- [4] Grzelak C., Stańczyk H., *Kampania polska 1939 roku*, Warszawa 2005
- [5] Markiewicz E.E., *Relacja z przebiegu działań bojowych w 1939 /odtworzona na podstawie zapisków/*, miejsce przechowywania Instytut Polski i Muzeum Sikorskiego w Londynie.

⁷⁹ *Ibidem*, pp. 66-69.

⁸⁰ <http://www.wizna1939.eu/index.php/97-tynne-slady-zbrodni-sowieckiej-na-zolnierzach-kop> [date of access: 23.06.2015 r.].

⁸¹ Adam Knieja's niece confirmed, that her uncle had not returned from war and nobody knew, where he had fallen (the author's conversation with Marianna Józwiak – audio recording from the 23th of June 2015, in the author's collections).

⁸² The findings were ceded to the representative of НАНУ - Національна Академія Наук України, who supervised the survey. During the expedition the crew did not search for the remains of killed soldiers, because it is necessary to get another permissions; the next research works are planned for October 2015.

- [6] Moczulski L., *Wojna Polska 1939*, Warszawa 2009.
- [7] Porwit M., *Komentarze do historii polskich działań obronnych 1939 roku*, Warszawa 1983.
- [8] Prochwicz J.R., *Formacje Korpusu Ochrony Pogranicza w 1939 roku*, Warszawa 2003.
- [9] Pruski Z., *Bastion Polesie. Polskie fortyfikacje na Polesiu w latach 1920-1939*, Przasnysz 2000.
- [10] Sulik N., *Okruchy wspomnień*, Białystok 1993.
- [11] *Wojna polsko-sowiecka 1939. Tło polityczne, prawno międzynarodowe i psychologiczne. Agresja sowiecka i polska obrona. Sowieckie zbrodnie wojenne i przeciw ludzkości oraz zbrodnie ukraińskie i białoruskie*, t. 2, *Dokumenty*, oprac. R. Szawłowski (ps. Karol Liszewski), Warszawa 1997.

PODPORUCZNIK JAN BOŁBOTT W WALKACH NA ODCINKU „TYNNE”

W niniejszym artykule po raz pierwszy od wielu lat dokonano częściowej analizy wydarzeń na odcinku „Tynne” po inwazji Związku Sowieckiego na Polskę 17 września 1939 r. Bazując na wielu źródłach autor podjął się weryfikacji dotychczasowych ustaleń odnoszących się do kwestii, gdzie dowódca rejonu „Tynne Wieś”, ppor. Jan Bołbott, przebywał w trakcie walk, a także kiedy i w jakich okolicznościach poległ. Autor opierał się na relacji dowódcy odcinka „Tynne” kpt. Emila Edmunda Markiewicza, relacjach innych żołnierzy baonu fortecznego „Sarny”, którzy przeżyli wojnę oraz innych osób. Wykorzystał także inne źródła archiwalne, do których dotarł. Ponadto analiza została poparta wnioskami wynikającymi z badań terenowych. Zgodnie z nowymi ustaleniami ppor. Jan Bołbott przebywał w trakcie walk w schronie nr 4 o kryptonimie „Pies”, położonym tuż nad rzeką Słucz, w pobliżu żelbetowego „mostku”, którego polscy żołnierze nie zdołali zniszczyć przed atakiem Armii Czerwonej. Przyjmuje się, że dowódca rejonu „Tynne-Wieś” poległ wraz z załogą w czasie szturm sowieckich saperów na schron. Nie można jednak wykluczyć, że szturm ten przeżył i został rozstrzelany w rejonie lasu Sochaki, folwarku Berducha lub w innym miejscu. Ustalono także, że atak na schron nastąpił 19 września w godzinach przedpołudniowych.

Wnioski i hipotezy zawarte w artykule powinny być zweryfikowane. Pierwsze takie badania zostały już przeprowadzone przez Stowarzyszenie „Wizna 1939”, a ich wyniki wstępnie potwierdziły zaprezentowane ustalenia.

Słowa kluczowe: Bołbott, Bołbot, Tynne.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.28

Przesłano do redakcji: maj 2015

Przyjęto do druku: lipiec 2015

Krystyna TREMBICKA¹

O POTRZEBIE WYKORZYSTANIA ŹRÓDEŁ W POLITOLOGICZNYCH BADANIACH MYŚLI POLITYCZNEJ

Artykuł jest o rodzajach źródeł służących badaniu myśli politycznej. Są to: 1) różnorodne wytwory działalności ludzi, czyli źródła pisane i niepisane, bezpośrednie i pośrednie, adresowane i nieadresowane. Spośród nich szczególnie ważne są duchowe (pisemne) i pozostałości materialne (zabytki). Wśród pierwszego typu źródeł są dokumenty: piśmiennicze (druki wytworzone przez partie polityczne, instytucje, osoby publiczne, książki, czasopisma), audialne (płyty gramofonowe, taśmy magnetofonowe z nagraniem przemówieniami, wywiad ustny w radiu, anegdota polityczna), wizualne (fotografie), audiowizualne (filmy), nośniki komputerowe (dyskietki, dyski), portale internetowe; 2) zachowania ludzi obserwowane przez badaczy (przykładem mogą być decyzje rządzących czy ich brak tzw. niedecyzje); 3) zjawiska, które można bezpośrednio obserwować; 4) ludzka pamięć. Ta ostatnia przekazuje bowiem między pokoleniami wiedzę i doświadczenia przeszłych pokoleń, obyczaje, wierzenia, język, tradycję.

W badaniu myśli politycznej podstawowe znaczenie mają świadectwa myśli politycznej. Zaliczyć do nich można teksty polityczne, jako przykład źródeł pisanych, bezpośrednich i adresowanych, zawierające poglądy, twierdzenia i wskazania, które odnoszą się do polityki jako formy życia zbiorowego. Są to dokumenty z wątkiem perswazyjnym: programy, uchwały, manifesty, deklaracje, rezolucje, instrukcje, wytyczne; opracowania przywódców partyjnych, decydentów, teoretyków, ideologów, ekspertów, publicystów, występujących w życiu publicznym jako rzeczników środowisk politycznych. Tego typu dokumenty pozwalają na odtworzenie stylu i struktury myślenia autora, środowiska politycznego czy kręgu jego ideologicznej i intelektualnej przynależności.

Bez odwołania się do różnego rodzaju źródeł trudno jest nie tylko o sformułowanie i weryfikację hipotez ale i o rzetelną narrację. Badacz nie powinien bazować na jednym rodzaju źródła, bo może narazić się na zarzut braku rzetelności. Nie jest ważna ilość źródeł, lecz ich jakość. Nie powinno pomijać się śladów, gdyż pozwalają na weryfikację świadectw.
Słowa kluczowe: źródła, świadectwa, ślady myśli politycznej

1. UWAGI WSTĘPNE

Trzy przesłanki zdecydowały o potrzebie odniesienia się do problematyki źródeł w badaniu myśli politycznej. Pierwsza wiąże się ze specyfiką nauki jaką jest politologia. Politologia, w przeciwieństwie do dyscyplin empirycznych, jest tą nauką, w której może wystąpić trudność oddzieleniem systematycznie uprawianej i poddającej się uzasadnieniu wiedzy o polityce od własnych przekonań światopoglądowych i politycznych². Problematiczne może być badanie współczesnej myśli politycznej. Uniknięciu pułapek służy warsztat naukowy: rozeznanie metodologiczne i teoretyczne, język opisu i

¹ Prof. dr hab. Krystyna Trembicka, Wydział Politologii, UMCS Lublin, Plac Litewski 3, 20 - 080 Lublin, tel. (081) 537-60-00, e-mail: krystynatrembicka@wp.pl

² B. Krauz-Mozer, *Teoria polityki. Założenia metodologiczne*, Warszawa 2007, s. 8-9.

wyjaśniania zjawisk politycznych oraz stosowny i prawidłowo dobrany materiał badawczy. Trudno jest wyobrazić sobie rozważania o tak ważnych kwestiach jak stosunek do Federacji Rosyjskiej czy koncepcje bezpieczeństwa Polski w myśli politycznej PO czy PiS bez odwołania się nie tylko do podstawowych dokumentów programowych, ale również do podjętych decyzji, ich implementacji, rezultatów decyzji (są to tzw. ślady myśli politycznej).

Druga przesłanka jest pochodną oceny rezultatów pracy niektórych uczonych. Lektura wielu opracowań, które w tytule zawierają pojęcie „myśl polityczna” pozwala zauważyć, iż badacze, szczególnie młodego pokolenia, są w stanie prowadzić wywód, a także formułować wnioski bez odwoływania się do dokumentów, czyli podstawowego materiału badawczego. Można dostrzec co najmniej dwie groźne tendencje. 1. Bazowanie na jednym źródle, np. wypowiedź zamieszczona w internecie i wokół niej prowadzenie wywodu; wtedy autor niejako ustawia obiekt badawczy w narożniku w roli przeciwnika i „bije”, ferując radykalne oceny, niekiedy niemające związku z rzeczywistością. Przykładem mogą być rozważania na temat Radio Maryja i oceny o ekstremizmie stacji). 2. Ferowanie wniosków w oparciu o publicystykę przeciwników badanej partii politycznej; tego typu sytuacja dotyczy oceny np. myśli politycznej Prawa i Sprawiedliwości, wcześniej LPR. Konstruowanie oceny rzeczywistości z lat 2006-2007 w oparciu o jednorodną politycznie prasę, czy o jedno medium elektronicznie („Gazeta Wyborcza”, „Polityka”, TVN) doprowadziło do wniosków o zagrożeniu demokracji, a nawet groźby totalitaryzmu w Polsce. IV RP urosła do monstrum zagrażającego najżywniejszym interesom jej obywateli. Na nic się zdają cykliczne informacje o kolejnych umorzeniach śledztw w sprawach o nadużyciach władzy przez polityków PiS. Owe przewody sądowe, uzasadnienia prokuratorów do decyzji o braku podstaw do wszczęcia postępowania, czy umorzenie śledztw to nic innego jak źródła do poznania epoki PiS. Terminarz spotkań ówczesnego prezesa rady ministrów Jarosława Kaczyńskiego jest pierwszorzędnym źródłem do poznania priorytetów i sprawdzania czy prawdziwą była upowszechniana przez polityków konkurencyjnych partii politycznych a popularyzowana w mediach teza, że głównym obszarem zainteresowań premiera były służby specjalne i „polowanie” na przeciwników politycznych. A obecne i powielane za politykami i przychylnymi im publicystami opinie o zgodnej z prawem, ale nagannej, bo blokującej prace rządu, praktyce vetowania przez prezydenta Lecha Kaczyńskiego inicjatyw ustawodawczych? Wystarczyło tylko policzyć ilość stosowania veta i porównać do praktyki poprzednika, aby stwierdzić, że opinie w tej kwestii były nieprawdziwe. Dokumenty wytworzone przez konkurencję polityczną, czyli źródła pośrednie nie mogą być głównym materiałem badawczym do poznania wybranej myśli politycznej.

Trzecia przesłanka jest wynikiem przekonania, że istnieje potrzeba sporządzenia katalogu najbardziej przydatnych do poznania myśli politycznej źródeł, ich gradacji, zastanowienia się jakie źródła są niezbędne, aby móc w ogóle wypowiadać się miarodajnie, przynajmniej w odniesieniu do podmiotów posiadających tzw. domkniętą myśl polityczną.

2. POJĘCIE I RODZAJE ŹRÓDEŁ PRZYDATNYCH W BADANIU MYŚLI POLITYCZNEJ

Źródło jest narzędziem umożliwiającym dotarcie do przeszłości politycznej, gospodarczej i kulturowej ludzi³. Jest nim wszystko skąd można czerpać informacje pomocne do rekonstrukcji przeszłości i poznania rzeczywistości. Jeżeli w najszerszym ujęciu źródłem jest każda utrwalona i zachowana pozostałość ludzkiej myśli, działania lub jeszcze szerzej – życia ludzkiego służąca jego poznaniu bądź rekonstrukcji, to będą nim wszelkie informacje o życiu politycznym, gdziekolwiek się one znajdują. Badacze są zgodni, że źródłem są pozostałości po celowej i świadomej działalności człowieka, pisane i niepisane („nieme pomniki”, czyli źródła materialne), tradycja⁴.

Badaniu myśli politycznej służą różne rodzaje źródeł. Po pierwsze, są to różnorodne wytwory działalności ludzi. Wytworami działalności ludzi są źródła pisane i niepisane, bezpośrednie i pośrednie, adresowane i nieadresowane. Spośród nich szczególne ważne są duchowe (pisemne) i pozostałości materialne (zabytki). Wśród pierwszego typu źródeł są dokumenty⁵: piśmiennicze (druki wytworzone przez partie polityczne, instytucje, osoby publiczne, książki, czasopisma), audialne (płyty gramofonowe, taśmy magnetofonowe z nagranyimi przemówieniami; wywiad ustny w radiu, anegdota polityczna), wizualne (fotografie), audiowizualne (filmy), nośniki komputerowe (dyskietki, dyski), coraz częściej portale internetowe. Te przedostatnie pozwoliły zorientować się o projektowanych przekształceniach własnościowych w obrębie „czwartej władzy” w III RP podjętych przez SLD. Źródłem materialnym są zabytki, np. pomniki. Politycy składając wieńce i wygłaszając tam przemówienia, pozwalają na poznanie systemu wartości, pod którym podpisują się kierowane przez nich partie polityczne a identyfikowane z cokołami.

Po drugie, do źródeł należy zaliczyć zachowania ludzi obserwowane przez badaczy⁶. Przykładem zachowania ludzi mogą być decyzje rządzących czy ich brak (tzw. niedecyzje). Politycy sprawujący władzę polityczną mogą zmieniać rzeczywistość poprzez akty prawne. Nie sposób więc badać myśli politycznej bez analizy ustaw i ich implementacji, które są ukoronowaniem myślenia o jakiejś kwestii. W ustawach odbija się interes grup społecznych, do których adresowana jest polityka aktualnie rządzących. Jeżeli przyjąć, że źródłami do badania myśli politycznej są świadectwa i ślady⁷, to dokumenty prawne będą tymi drugimi, czyli śladami po działaniach ludzkich, które nie powstały, aby pozostała po nich pamięć lecz zostały wytworzone w celach praktycznych⁸.

³ T. Buksiński, *Interpretacje źródeł historycznych pisanych*, Warszawa-Poznań 1992, s. 4.

⁴ H. Dominiczak, *Wstęp do badań historycznych*, Częstochowa 1998, s. 168-169.

⁵ Dokumentem w nauce jest „każdy przedmiot materialny i sporządzony w formie pisma będący świadectwem jakiegoś faktu, zjawiska lub myśli ludzkiej”. H. Dominiczak, *op. cit.*, s. 178.

⁶ J. Topolski, *Mit źródła historycznego (źródła historyczne w filozofii argumentacji)*, [w:] *O nauce i filozofii nauki. Księga poświęcona pamięci Jerzego Giedymina*, red. K. Zamiary, Poznań 1995, s. 141.

⁷ Świadectwami myśli politycznej są wystąpienia publiczne, dokumenty partyjne, publicystyka, artykuły prasowe, na podstawie których można dokonać rekonstrukcji poglądów politycznych, śladami natomiast decyzje polityczne podejmowane przez osoby aktywne na różnych arenach politycznych i/ lub uczestniczące w sprawowaniu władzy. Zob. W. Paruch, *Między wyobrażeniami a działaniami. Wybrane aspekty przedmiotowe badań politologicznych nad myślą polityczną*, „Polityka i Społeczeństwo” 2004, nr 1, s. 13.

⁸ J. Topolski, *Metodologia historii*, Warszawa 1984, s. 325-326.

Specyficznymi decyzjami są niedecyzje. Jak inaczej racjonalnie wytłumaczyć brak przekonujących reform rządu kierowanego przez Donalda Tuska w ochronie zdrowia. Lektura dokumentów wytworzonych przez kierownicze gremia niewiele pomoże, podobnie jak analiza publicznych wystąpień polityków. Za każdym razem będą protestować przeciwko zarzutom wysuwanych przez politycznych przeciwników, że nie jest celem PO prywatyzacja infrastruktury służby zdrowia. Brak jawnie wysuwanego postulatu prywatyzacji szpitali jest racjonalny, gdyż Polacy nie chcą prywatyzacji tej sfery życia. Rządzący mogą zatem tylko czekać. Być może zapaść służby zdrowia zmieni opinię Polaków na temat przekształceń własnościowych i w końcu zaakceptują prywatyzację.

Po trzecie, źródłem będą zjawiska, które można bezpośrednio obserwować⁹. Brak bezpośrednich informacji w postaci dokumentów nie znaczy, że nie można badać myśli politycznej. Przypomnieć należy, że ważna monografia Jadwigi Staniszkis *Ontologia socjalizmu* i liczne opracowania o tzw. uwłaszczeniu nomenklatury powstały na podstawie obserwacji procesów i zjawisk w gospodarce Polski Ludowej. Staniszkis, mając bardzo ograniczony dostęp do źródeł „pisanych”, a nawet mając wgląd w dokumenty wytworzone przez partię rządzącą zawierające oczywistą nieprawdę, była w stanie dostrzec już w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych XX w. faktyczną transformację własnościową, która poprzedziła zmiany polityczne.

Po czwarte, źródłem będzie ludzka pamięć. Ta ostatnia przekazuje bowiem między pokoleniami wiedzę i doświadczenia przeszłych pokoleń, obyczaje, wierzenia, język, tradycję. Tradycją są przekazy ustne, wszystko co pozostało w świadomości ludzkiej przekazywanej z pokolenia na pokolenie. Badacze myśli politycznej, uwzględniając recepcje, odwołują się do ważnych dla partii politycznych segmentów przeszłości. Działające współcześnie partie polityczne nawiązują do różnych tradycji: I i II Rzeczypospolitej, endeckiej, piłsudczykowskiej, ludowcowej.

Jak wiele źródeł jest potrzebnych do poczynienia wiarygodnych ustaleń odnośnie myśli politycznej? W tej kwestii należy przywołać Jerzego Topolskiego, który miał rację uznając za mit, że wielość źródeł (w dużych ilościach) daje automatycznie solidną podstawę dojścia do prawdy. Źródło nie daje gotowych informacji, bo powstają one dopiero w toku aktów interpretacyjnych, np. kronika „reprezentuje jedynie własną historię”¹⁰. Źródło nie „odbija” rzeczywistości, jeżeli już coś „odbija” to projekcje autora. Źródło może mieć różną moc informacyjną. Jest nośnikiem informacji potencjalnych, które można pozyskać, jeżeli badacz wie jak się nim posłużyć¹¹. Źródła znaczą tyle, ile badacz potrafi z nich odczytać. Zasób informacji, jakie można pozyskać zależy zarówno od umiejętności warsztatowych (aktu interpretacji), jak i od rodzaju źródła. Niewątpliwie źródła do badania współczesnej myśli politycznej jest zdecydowanie więcej niż z minionych epok. Problemem jest nie tyle dostęp do nich i ich odczytanie, ile warsztatowe wykorzystanie.

⁹ M. Przybylski, *Politologia. Zarys problematyki*, Warszawa 2004, s. 19.

¹⁰ J. Topolski, *Rozważania o teorii źródeł historycznych*, [w:] *W kręgu historii, historiografii i polityki*, red. A. Barszczewska-Krupa i in., Łódź 1997, s. 12.

¹¹ *Ibidem*, s. 9-10.

3. DOKUMENTY W BADANIU MYŚLI POLITYCZNEJ

Można dokonać gradacji i hierarchii źródeł, które w badaniach myśli politycznej przydatne są bardziej niż inne. W badaniu podstawowe znaczenie mają świadectwa myśli politycznej. Zaliczyć do nich można teksty polityczne, jako przykład źródeł pisanych, bezpośrednich i adresowanych, zawierające poglądy, twierdzenia i wskazania, które odnoszą się do polityki jako formy życia zbiorowego. Są to dokumenty z wątkiem perswazyjnym: programy, uchwały, manifesty, deklaracje, rezolucje, instrukcje, wytyczne; opracowania przywódców partyjnych, decydentów, teoretyków, ideologów, ekspertów, publicystów, występujących w życiu publicznym jako rzeczników środowisk politycznych, wywiady. Tego typu dokumenty pozwalają na odtworzenie stylu i struktury myślenia autora, środowiska politycznego czy kręgu jego ideologicznej i intelektualnej przynależności. Struktura myślenia i system poglądów są pewną całością złożoną z różnych elementów i nie powinno rozpatrywać się ich osobno, wrywając niejako z kontekstu. Teksty polityczne, które są przejawem i zapisem owych struktur będą także najbardziej reprezentatywnymi i miarodajnymi źródłami dla badacza tych struktur. W tekstach politycznych znajdziemy: 1) struktury światopoglądu w odniesieniu do całokształtu spraw człowieka, społeczeństwa, państwa, polityki, historii, dobra i zła, czy bytu w ogóle; 2) struktury myślenia politycznego zawierającego wątki tak ideologiczne, jak i politologiczne; 3) struktury myślenia politologicznego, zawierającego wątki opisujące i wyjaśniające rzeczywistość polityczną, wątki opisujące i wyjaśniające charakter skutecznych działań w realizacji celów politycznych; 4) struktury myślenia socjotechnicznego, zawierającego elementy o charakterze prakseologicznym i politycznym¹².

Ważnym świadectwem są dzieła polityczne, filozoficzne, religijne, prawne, naukowe, gdyż były inspiracją i odniesieniem dla twórców myśli politycznej. Ideologowie i teoretycy tworzyli ideologie i doktryny polityczne, które wchodziły w skład myśli politycznej tworząc jej pierwszy, najbardziej ogólny poziom. Ich teksty pozwalają poznać ogólny charakter rzeczywistości, wizję świata, wartości i zasady w tworzonej przez nich ideologii.

Bez wspomnienia o Carlu Smitcie i jego broszurze o polityczności nie sposób pisać o totalitaryzmie i twórcach III Rzeszy Niemieckiej, bez spuścizny Karola Marksa i Fryderyka Engelsa o komunistycznej myśli politycznej. Encykliki papieskie były ważną częścią inspiracji i myślenia chrześcijańskich demokratów.

Jednym ze źródeł są pamiętniki, wspomnienia i dzienniki. Pamiętniki są źródłem adresowanym, zawierają bagaż perswazyjny, choćby chęć przekonania odbiorcy (potomnych), że przekazuje im się prawdę. Pamiętniki trzeba traktować z dużą ostrożnością ze względu na duży ładunek subiektywizmu, gdyż wydają się być mniej wiarygodne niż źródła aktowe, a więc wytworzone przez instytucje. Istotne jest rozróżnienie tego rodzaju źródeł ze względu na jedno kryterium – czas, w jakim było tworzone: czy źródło było zapisem bieżącym, przekazem niejako „na gorąco”, gdy zapis powstawał spontanicznie, czy *post facum*, z perspektywy minionych lat, wspomnieniem. Pierwszy rodzaj źródeł nie wyklucza istnienia motywu celowości. Autor mógł myśleć o ich późniejszym opublikowaniu. Rolę tę pełnią dzienniki. Dzienniki zawierają relacje z wydarzeń oraz mogą być poszerzone o oceny i refleksje. Różnice między pierwszym a drugim rodzajem dzienników nie są zasadnicze, choć niewątpliwie dziennik prowadzony

¹² J. Goćkowski, *Wątki socjotechniczne w historii myśli politycznej*, „Kwartalnik Historyczny”, 1974, nr 3, s. 572-573.

z myślą o jego późniejszej publikacji mieści w sobie autocenzurę, mniej jest w nim spontaniczności. Bez względu na rodzaj wspomnień, tj. czy są spontaniczne, których pomysłodawcą był tylko i wyłącznie autor źródła (dzienniki polityczne Mieczysława Rakowskiego), czy były zamawiane przez instytucję (zgrupowane w Archiwum Akt Nowych relacje działaczy ruchu robotniczego), czy reżyserowane (wywiady-rzeki) wszystkie one mogą powstać w oparciu o podobne działania: prowadzone i zachowane notatki, pracę badawczą własną, np. przegląd prasy i opracowań naukowych. Wspomożenie się autora „pomocami naukowymi” sprawia, że źródło ztraca swój subiektywny charakter¹³.

Tego rodzaju defekt posiadają wspomnienia reżyserowane, powstałe na zamówienie instytucji (placówki badawczej), życiorysy lub z inicjatywy własnej. Współcześnie szczególnie modne są wywiady-rzeki polityków odgrywających czołową rolę na scenie politycznej. Politycy mogą też zatrudnić inną osobę do napisania za siebie wspomnień, zaakcentować treści, jakie należy uwypuklić, a co pominąć. Wywiady-rzeki służą konkretnym celom politycznym: 1) pozyskaniu odbiorcy, 2) pognębieniu konkurentów politycznych, 3) wytłumaczeniu własnych poczynań¹⁴.

Badacz, dokonując krytyki źródeł, musi wiedzieć, że współcześnie wielokrotnie faktycznymi autorami wspomnień są zatrudniane przez polityków osoby (casus Lecha Wałęsy). Zatem przed wykorzystaniem tego rodzaju źródła jest ważne zbadanie wiarygodności informatora (zastanowienie się czy mówi on prawdę, czy mógł znać prawdę, oczywiście w rozumieniu informatora). Wywiady-rzeki, publikowane z reguły przed wyborami, pozwalają na ukazanie taktyki partii politycznej, czy stylu myślenia lidera i środowiska politycznego, z którego się wywodzi.

Wspomnienia mają zróżnicowany stopień wiarygodności, wymagają zatem weryfikacji. Są pożyteczne, ale jako źródło uzupełniające. Można na ich podstawie ustalić trzy sfery poznania, a mianowicie pozyskać informacje o: 1) zachowaniach autorów, 2) wydarzeniach, 3) odczuciach, nastroju chwili, stanu świadomości aktorów, wyobrażenia o faktach świadomości społecznej, jak były odbierane i przyjmowane.

Dzienniki i wspomnienia są pomocne w rekonstrukcji funkcjonowania różnych grup nieformalnych, ustaleniu wpływu związków towarzyskich na zachowania w sferze publicznej, zwłaszcza podejmowane decyzje. Pamiętniki o charakterze ankiety, kierowanej do konkretnych grup społecznych, zamówione przez instytucje badawcze pozwalają na rekonstrukcję zachowań masowych, stanu świadomości grup społecznych.

Uczony badający Polskę Ludową zapewne nie wyobraża sobie, że można dobrze oddać wszystko, co dotyczyło elity władzy bez *Dzienników politycznych* Mieczysława Rakowskiego. Rakowski, jako redaktor naczelny „Polityki” był nie tylko wpływową osobistością z kręgu elity władzy, ale również ważnym świadkiem historii. Choć dzienniki Rakowskiego są traktowane jako źródło wiarygodne, to przed oddaniem do druku zostały poddane retuszowi. Politycy, pisarze, działacze społeczni, duchowni, którzy pozostawili po sobie tomy wspomnień, przydatnych po latach do rekonstrukcji

¹³ R. Wapiński, *Pamiętniki jako źródła w badaniach społecznych*, [w:] *Historia, prawo, polityka*, red. J. Baszkiewicz, A. Bodnar, S. Gebethner, Warszawa 1990, s. 177-178.

¹⁴ Zob. D. Tusk, *Solidarność i duma*, Gdańsk 2005; J. Palikot, A. Wojciechowska, *Kulisy Platformy. Tajemnice Platformy, rządu i parlamentu ujawnia Janusz Palikot*, Warszawa 2011; idem, *Kuchnia Palikota*, Kikimora 2012; M. Michniewicz, P. M. Rudnicki, *Czas na zmiany. Rozmowa z Jarosławem Kaczyńskim*, Warszawa 2014; P. Piskorski, *Między nami liberałami*, Warszawa 2014.

minionej rzeczywistości, czy przynajmniej przybliżenia klimatu, w jakim funkcjonowali twórcy myśli politycznej, spełnili rolę świadków historii.

Podobne znaczenie mają listy. Korespondencja prywatna pozwala na poznanie okoliczności zdarzeń. Listy Róży Luksemburg, głównego ideologa SDKP i SDKPiL, do Leona Jogichesa pozwoliły stwierdzić, że tak ważna kwestia, jaką była dla porewolucyjnej Europy przynależność Litwy (do Polski czy Rosji) została rozstrzygnięta poza gremium kierowniczym partii, w drodze wymiany myśli między korespondującymi liderami partii a zarazem partnerami życiowymi, niejako obok innych ważnych spraw¹⁵.

Jednym ze źródeł są wytwory prasowe. Oczywiste są związki między czasopismami a ośrodkami politycznymi. Czasopismo może: 1) poprzedzać powstanie organizacji politycznej, ma możliwość kształtowania opinii publicznej i podobną rolę spełnia wobec ruchu politycznego (casus „Gazety Wyborczej” wobec późniejszej Unii Demokratycznej); 2) lokować się poza istniejącymi i sformalizowanymi grupami politycznymi i zajmuje pozycję niezależną, stając się twórcą myśli politycznej („Krytyka Polityczna”); 3) być oficjalnym organem partyjnym („Trybuna Ludu”); 4) oficjalnie występować w formule niezależnej, niemniej analiza zawartości publikowanych w nim tekstów pozwala ustalić związki ideowe i polityczne z konkretnym środowiskiem politycznym („Polityka”, „Przegląd”). Prasa zaangażowana politycznie pozwala na ustalenie dynamiki zmian w systemie poglądów oraz zasięgu i oddziaływania myśli politycznej na społeczeństwo. Czasopismo może być niekiedy jedynym źródłem pozwalającym w pełni lub we fragmentach poznać zasady ideologiczne czy programowe jakiegoś środowiska politycznego czy zbadać stopień spójności głoszonego programu¹⁶. Badaniu myśli politycznej służą przede wszystkim czasopisma ideotwórcze, polityczne (partyjne), będące oficjalnymi organami partii (ogólnokrajowe i regionalne, międzynarodowe) a w nich artykuły wstępne, wypowiedzi programowe, komentarze, polemiki polityczne.

Źródłem są rezultaty badań, np. opinii publicznej oraz raporty. Mając rezultaty badań potrafimy lepiej zrozumieć zachowania liderów partyjnych, taktykę partii politycznych, ich sposobu rządzenia¹⁷. Socjologia polityki (stosunków politycznych) wprowadza takie źródła jak: wywiad, ankieta, obserwacja, eksperyment, sondaż (metody behawioralne, czyli dotyczące zachowań). Liderzy partyjni w pracy nad dokumentami partii politycznych posiłkują się wiedzą zawartą w opracowaniach naukowych i uwzględniają badania opinii publicznej. Warto pamiętać, np. badając politykę rządu kierowanego przez D. Tuska, o korelacji między konkretnymi decyzjami politycznymi i rezultatami badań zamawianych przez obóz rządzący. Program PiS był oparty na rezultatach badań skupionych wokół partii uczonych. Szeroka publiczność może nie wiedzieć, że partie pretendujące do sprawowania władzy mają duże zaplecze eksperckie złożone z wysokiej klasy specjalistów.

Źródłem do poznania myśli politycznej, np. PZPR mogą być rezultaty badań prowadzonych w dobie PRL. Wartość poznawcza dużej części opracowań jest niewielka. Zdominowane przez historyków związanych z partią rządzącą, mających monopol na

¹⁵ R. Luksemburg, *Listy do Leona Jogichesa-Tyszki*, t. 2, Warszawa 1968, s. 514.

¹⁶ A. Paczkowski, *Badania historyczno prasowe w zastosowaniu do badań nad dziejami myśli politycznej*, [w:] *Polska myśl polityczna XIX i XX w.*, t. 4: *Na warsztatach historyków polskiej myśli politycznej*, red. H. Zieliński, Wrocław 1980, s. 10-11.

¹⁷ Zob. B. Krauz-Mozer, W. Szostak, *Teoria polityki. Podstawy metodologiczne politologii empirycznej*, Kraków 1993, s. 63 i n.

badania były obdarzone wadą. W małym zakresie były oparte na źródłach i mieściły w sobie ograniczenia cenzorskie i ideologiczne¹⁸. Niemniej dorobek badaczy w PRL był interesujący, gdyż odzwierciedlał charakter epoki, sposób postrzegania rzeczywistości, mentalność i język.

Materiał statystyczny służy do poznania konkretnej rzeczywistości (dane GUS, „Rocznika Statystycznego”, policyjne). Statystyka pozwala na przedstawienie rozpatrywanych zjawisk w postaci tablic, w których się podaje ile razy lub w jakiej liczbie określone fakty występują w jakiejś społeczności i umożliwia poznanie skutków podejmowanych decyzji. Wydaje się, że interesujące byłoby, gdyby któryś z badaczy sprawdził ile było spektakularnych aresztowań o godzinie 6 rano, czy w ogóle tzw. aresztów wydobywczych i skonfrontowanie tej negatywnie ocenianej praktyki z doby PiS z analogiczną działalnością instytucji państwowych w okresie rządów innych partii politycznych. Dopiero wtedy można oddzielić wyobrażenia o minionej rzeczywistości od rzeczywistości. Dokumenty wytworzone przez konkurencję polityczną, czyli źródła pośrednie nie mogą być głównym materiałem badawczym do poznania jakiejś myśli politycznej.

Sprawozdania gremiów decyzyjnych z różnego rodzaju działalności pozwalają na weryfikację wielu atrakcyjnie brzmiących fragmentów programu partyjnego i konfrontację z rzeczywistością. O stylu politycznego myślenia i działania możemy wnioskować na podstawie podsłuchanych a znanych obywatelom i badaczom rozmowach osób zaliczanych do elity władzy III RP (tzw. taśmy prawdy z 2014 r.).

Jeszcze jednym źródłem jest literatura polityczna, satyra i film. W różnych systemach politycznych twórcy (pisarze polityczni, satyrycy, filmowcy) mają swój udział w tworzeniu i utrwalaniu instytucji kultury politycznej, kształtowaniu, w przypadku państw niedemokratycznych w zgodzie z doktryną i strategią polityczną rządzących, lub, gdy chodzi o demokracje wyznawanym światopoglądem i przynależnością środowiskową, życia politycznego, gospodarczego, społecznego i kulturalnego.

Badacz komunistycznej myśli politycznej wie, że trudno jest weryfikować relacje między przywódcami KPP a liderami państwa radzieckiego i Międzynarodówki Komunistycznej bez dokumentów wytworzonych przez działaczy, którzy odeszli z ruchu komunistycznego i zdążyli wyemigrować z ZSRR. Są one rozproszone po całym świecie. Z tego też względu w pewnej mierze źródłem pomocniczym, przynajmniej do zrekonstruowania postaw, stylu myślenia i działania politycznego oraz atmosfery, jaka panowała wśród komunistów przebywających w ZSRR w latach trzydziestych XX w.

¹⁸ Zob. B. Dymek, *Geneza i działalność Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (1948–1954)*, Warszawa 1988; idem, *Z dziejów PZPR w latach 1956–1970*, Warszawa 1987; idem, *Procesy integracyjne wewnątrz PZPR między I i II Zjazdem, [w:] Rozwój i działalność 1948–1975. Materiały sesji naukowej poświęconej 30 rocznicy zjednoczenia ruchu robotniczego w Polsce*, Warszawa 1977, s. 217–232; idem, *Konsolidacja organizacyjna PZPR po zjednoczeniu. Powstanie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej*, „Zeszyty Naukowej Wyższej Szkoły Nauk Społecznych przy KC PZPR” 1978, nr 4, s. 21–45; W. Góra, *O charakterze i rozwoju rewolucji ludowodemokratycznej w Polsce*, „Z Pola Walki” 1968 nr 2; idem, *Wewnętrzne i międzynarodowe przesłanki powstania władzy ludowej w Polsce*, „Z Pola Walki” 1969, nr 2; Z. Kozik, *PZPR w latach 1954–1957*, Warszawa 1982; idem, *Przemiany polityczne w Polsce w świetle VII i VIII Plenum KC PZPR w 1956 r.*, „Z Pola Walki” 1980, nr 2; M. Orzechowski, *Wizja społeczeństwa socjalistycznego w teorii i praktyce polskiego ruchu robotniczego*, „Z Pola Walki” 1984, nr 1–2; idem, *Wspólnota socjalistyczna w myśli politycznej PZPR (1949–1979)*, „Z Pola Walki” 1979, nr 2.

może być krytyka i publicystyka polityczna oraz literatura twórczego środowiska polonijnego. Analiza treści i formy wypowiedzi świadectw myśli politycznej pozwalała stwierdzić, że typowe dla środowiska komunistycznego były teksty „demaskatorskie”, sprowadzające się w głównej mierze do tropienia wszelkich odchyłeń i wrogów, głównie we własnym obozie. W kraju pojawiły się nieliczne prace krytyczne ukazujące wewnętrzne rozterki i dylematy komunistów zaangażowanych w powodzenie ZSRR, pokazujące problem podziemia komunistycznego, uwzględniające wiele zjawisk, konfliktów oraz uwikłań, zależności i zobowiązań, jakie nakładała na pojedynczego rewolucjonistę jego przynależność partyjna¹⁹.

4. WNIOSKI

Rozważania na temat wykorzystania źródeł w politologicznych badaniach myśli politycznej pozwalają sformułować następujące wnioski. Bez odwołania się do różnego rodzaju źródeł trudno jest nie tylko o sformułowanie i weryfikację hipotez ale i o rzetelną narrację. Badacz nie powinien bazować na jednym rodzaju źródła, bo może narazić się na zarzut braku rzetelności. Nie jest ważna ilość źródeł, lecz ich jakość. Spośród świadectw myśli politycznej najważniejsze są teksty polityczne. Nie powinno pomijać się śladów, gdyż pozwalają na weryfikację świadectw.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

- [1] Górską H., *Ślepe tory*, Warszawa 1937.
- [2] Górską H., *Ucieczki*, Warszawa 1939.
- [3] Luksemburg R., *Listy do Leona Jogichesa-Tyszki*, t. 2, Warszawa 1968.
- [4] Michniewicz M., Rudnicki P. M., *Czas na zmiany. Rozmowa z Jarosławem Kaczyńskim*, Warszawa 2014.
- [5] Palikot J., *Kuchnia Palikota*, Kikimora 2012.
- [6] Palikot J., Wojciechowska A., *Kulisy Platformy. Tajemnice Platformy, rządu i parlamentu ujawnia Janusz Palikot*, Warszawa 2011.
- [7] Piskorski P., *Między nami liberałami*, Warszawa 2014.
- [8] Tusk D., *Solidarność i duma*, Gdańsk 2005.
- [9] Wolica A., *Kielich goryczy*, Warszawa 1939.
- [10] Wolica A., *Rudy*, Warszawa 1939.
- [11] Wolica A., *Ulica ogrodowa*, Warszawa 1938.

Opracowania

- [1] Buksiński T., *Interpretacje źródeł historycznych pisanych*, Warszawa-Poznań 1992.
- [2] Dominiczak H., *Wstęp do badań historycznych*, Częstochowa 1998.
- [3] Dymek B., *Geneza i działalność Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (1948–1954)*, Warszawa 1988.

¹⁹ Zob. utwory Haliny Górskiej: *Ucieczki*, Warszawa 1939; eadem, *Ślepe tory*, Warszawa 1937; A. Wolicy, *Ulica ogrodowa*, Warszawa 1938; idem, *Rudy*; Warszawa 1939; idem, *Kielich goryczy*, Warszawa 1939.

- [4] Dymek B., *Konsolidacja organizacyjna PZPR po zjednoczeniu. Powstanie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej*, „Zeszyty Naukowej Wyższej Szkoły Nauk Społecznych przy KC PZPR” 1978, nr 4.
- [5] Dymek B., *Z dziejów PZPR w latach 1956–1970*, Warszawa 1987.
- [6] Goćkowski J., *Wątki socjotechniczne w historii myśli politycznej*, „Kwartalnik Historyczny”, 1974, nr 3.
- [7] Góra W., *O charakterze i rozwoju rewolucji ludowodemokratycznej w Polsce*, „Z Pola Walki” 1968 nr 2.
- [8] Góra W., *Wewnętrzne i międzynarodowe przesłanki powstania władzy ludowej w Polsce*, „Z Pola Walki” 1969, nr 2.
- [9] *Historia, prawo, polityka*, red. J. Baszkiewicz, A. Bodnar, S. Gebethner, Warszawa 1990, s. 177-178.
- [10] Kozik Z., *Przemiany polityczne w Polsce w świetle VII i VIII Plenum KC PZPR w 1956 r.*, „Z Pola Walki” 1980, nr 2.
- [11] Kozik Z., *PZPR w latach 1954–1957*, Warszawa 1982.
- [12] Krauz-Mozer B., Szostak W., *Teoria polityki. Podstawy metodologiczne politologii empirycznej*, Kraków 1993.
- [13] Krauz-Mozer B., *Teoria polityki. Założenia metodologiczne*, Warszawa 2007.
- [14] *nauce i filozofii nauki. Księga poświęcona pamięci Jerzego Giedymina*, red. K. Zamiary, Poznań 1995.
- [15] Orzechowski M., *Wizja społeczeństwa socjalistycznego w teorii i praktyce polskiego ruchu robotniczego*, „Z Pola Walki” 1984, nr 1-2.
- [16] Orzechowski M., *Wspólnota socjalistyczna w myśli politycznej PZPR (1949–1979)*, „Z Pola Walki” 1979, nr 2
- [17] Paruch W., *Między wyobrażeniami a działaniami. Wybrane aspekty przedmiotowe badań politologicznych nad myślą polityczną*, „Polityka i Społeczeństwo” 2004, nr 1.
- [18] *Polska myśl polityczna XIX i XX w.*, t. 4: *Na warsztatach historyków polskiej myśli politycznej*, red. H. Zieliński, Wrocław 1980.
- [19] Przybylski M., *Politologia. Zarys problematyki*, Warszawa 2004.
- [20] *Rozwój i działalność 1948–1975. Materiały sesji naukowej poświęconej 30 rocznicy zjednoczenia ruchu robotniczego w Polsce*, Warszawa 1977.
- [21] Topolski J., *Metodologia historii*, Warszawa 1984.
- [22] *W kręgu historii, historiografii i polityki*, red. A. Barszczewska-Krupa i in., Łódź 1997.

ABOUT THE NEED TO USE SOURCES IN POLITICAL RESEARCH OF POLITICAL THOUGHT

Sources are necessary in research of political thought. We have different types of sources: 1) various products of human activity, that is, written and unwritten, direct and indirect, addressed and not addressed sources. Among them, spiritual (written) and material remains (monuments) are particularly important. The first type of sources include: writing documents (prints made by political parties, institutions, public figures, books, magazines), audio documents (gramophone records, tapes with recorded speeches, oral interview on the radio, political anecdote), visual (photographs), audio-visual (video), computer storage media (floppy disks), websites.; 2) human behavior observed by researchers (for example, rulers' decisions or lack of them, so-called no-decisions); 3) phenomena that can be directly

observed; 4) the human memory. This last transmits knowledge and experiences between generations – customs, beliefs, language, tradition of past generations.

Certificates in the study of political thought are essential. These include political texts, as an example of written sources, direct and addressed, including views, statements and indications that relate to politics as a form of collective life. These are documents containing persuasive threads: programs, resolutions, manifests, declarations, resolutions, instructions, guidelines; elaborations of party leaders, decision-makers, theorists, ideologues, experts, journalists, occurring in the public as the spokespersons of political circles. These types of documents allow to recreate the style and structure of thinking of the author, the political environment or the circle of his ideological and intellectual belonging.

Without appeal to different types of sources it is difficult not only to formulate and verify hypotheses but also to create a reliable narration. The researchers should not rely on one type of source because they can be accused of a lack of fairness. Not important is the number of sources, but their quality. We should not ignore the signs, as they allow for the verification of the certificates.

Keywords: sources, evidences and signs of political thought.

DOI:10.7862/rz.2015.hss.29

Przesłano do redakcji: październik 2014

Przyjęto do druku: lipiec 2015

ADDITIONAL INFORMATION

The Journal annually publishes a list of reviewers: in the last issue of the quarterly - no. 4/2015 and on the website:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/humanities-and-social-sciences/>
<http://hss.prz.edu.pl/pl/recenzenci-wspolpracujacy/>

Previous name of the Journal: *Ekonomia i Nauki Humanistyczne*, ISSN 1234-3684

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/ekonomia-inh/>
<http://eih.prz.edu.pl/>

The journal uses as described on its website the procedure for reviewing:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zasady-recenzowania/>
<http://hss.prz.edu.pl/pl/podstawowe-informacje/standardy-recenzowania/>

Information for authors available at:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/informacje-dla-autorow/>
<http://hss.prz.edu.pl/pl/podstawowe-informacje/informacje-dla-autorow/>

Review's form available at:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/humanities-and-social-sciences/>
<http://hss.prz.edu.pl/pl/podstawowe-informacje/formularz-recenzji/>

Instruction for Authors

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/instrukcja-dla-autorow/>
<http://hss.prz.edu.pl/pl/podstawowe-informacje/instrukcja-redakcyjna/>

Contact details to Editorial Office available at:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/humanities-and-social-sciences/>
<http://hss.prz.edu.pl/pl/komitet-redakcyjny/>

Electronic version of the published articles available at:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/humanities-and-social-sciences/>
<http://hss.prz.edu.pl/pl/wersja-elektroniczna/>

Circulation 130 copies. Publisher's sheet 16,01. Printer's sheet 12,75. Offset paper 70g B1.

Manuscript completed in September 2015, Printed in September 2015.

Printing Publishing House, 12 Powstańców Warszawy Ave., 35-959 Rzeszów

Order no. 88/15